

T. LIVII PATAVINI HISTORIARVM LIBRI

QVI SVPERSVNT OMNES
ET DEPERDITORVM FRAGMENTA
EX RECENSIONE
ARN. DRAKENBORCHII
PASSIM REFICTA
CVM INDICE RERVM LOCVPLETISSIMO

ACCESSIT
PRAETER VARIETATEM LECTIONVM
GRONOVIANAE ET CREVIERIANAE
GLOSSARIVM LIVIANVM
CVRANTE
AVGVSTO GVILIELMO ERNESTI

EDITIO QVARTA
RECOGNITA ET IN LIBB. XXXI — XXXVIII ATQVE XLI — XLV AD CODD. BAMBERGENSIS ET VINDOBONENSIS FIDEM EMENDATA
AB
IOANNE THEOPHILO KREYSSIGIO

TOMVS PRIMVS

LIPSIAE
IN LIBRARIA WEIDMANNIA
G. REIMER
MDCCCXXIII.

VIRO PERILLVSTRI

B. G. NIEBVHRIO C. F.

SCRIPTORI RERVM ROMANARVM

INCOMPARABILI

HOC OPVS

PVBLICVM PIETATIS ET OBSERVANTIAE

MONVMENTVM EXSTARE VOLVIT

EDITOR.

B. G. NIEBVHRIO C. F.

S. P. D.

IO. THEOPH. KREYSSIGIVS.

Ex quo Sallustii historiarum fragmenta, multo diligentius, quam ab aliis factum erat, ex schedis Vaticanis exscripta, et Ciceronis aliorumque scriptorum reliquias, ex codice itidem Vaticano, eoque palimpsesto, abs Te erutas atque eruditionis Tuae luce illustratas, una cum Livii fragmento, ex iisdem membranis post Brunsium ac Iuvenatium plenius et emendatius edito, Roma ad me, quem vix de nomine nosses, perquam benevole transmisisti, nihil profecto ardentius exoptavi, quam ut publicum aliquod pietatis erga Te meae animique meritorum Tuorum veneratione perfusi documentum exstaret. Iam vero circumspicienti mihi, quodnam potissimum munus suapte natura gratum nec verborum lenociniis exornandum Tibi vicissim offerrem, neque contigit, neque per vitae meae rationes

contingere potuit, ut, Tua vestigia persecutus, opus ineditum et argumenti novitate pariter ac gravitate Gaii institutionum commentariis, quos, quum Veronae ageres, iureconsultis ex insperato faventibus, ab interitu vindicasti, aequiparandum ex bibliothecarum tenebris in lucem protraherem, Tuique nominis splendore magis etiam conspicuum redderem. Accipe igitur explicata fronte volumina Livii, historicorum Romanorum principis, quae Te diurna nocturnaque manu versasse, praeclara ingenii et doctrinae, quae exegisti, monumenta demonstrant, nostro qualicunque studio emendata, atque, quum ex factis, non ex dictis, amicos pensandos esse, Livius ipse dixerit, me in hoc, quidquid est consilii, exsequendo id unice spectasse, ut, quanti Te faciam, quantopere Tua benevolentia superbiam, luculento aliquo testimonio declararem, persuasissimum habe. Ita vale et mihi meisque rebus favere perge.

Scripsi Misenae ad Albim, a. d. XI. Calend. Septembr. A. MDCCCXXIII.

LECTORI AEQVO ET DOCTO

S. P. D.

IO. THEOPH. KREYSSIGIVS.

Quum divenditis exemplis Livii, ab Aug. Guil. Ernestio editi, bibliopola honestissimus de tertia huius operis repetitione cogitaret, eius recognoscendi provinciam, ultro mihi delatam, eo promtius suscipiendam putavi, quo maior et liquidior voluptas ex Livio legendo relegendoque in me redundasset. Huc accessit, quod muneris mei rationes ita ferebant, ut Livii annales magno adolescentium nobis in disciplinam traditorum numero per multorum deinceps annorum spatium uno veluti tenore interpretarer et, quae sit lactea huius scriptoris ubertas, docendo accuratius discerem. Itaque huic labori, neque a studiis neque ab officiis meis alieno, par esse mihimet ipsi visus circumspicere coepi, qua ratione caverem, ne opera qualiscunque nostra in tollendis typographi mendis unice versaretur atque, licet textus, quem vocant, ex recensione Arn. Drakenborchii, servata etiam plerumque orthographia *) et interpun-

*) Hanc post alios, veluti G. H. Schaeferum in Glossar. Liv. s. v. *aspernari*, recte nuper impugnavit Fr. Lindemannus, collega coniunctissimus, in praefat. ad Selecta e poetis Latinis carmina p. 8. neque Drakenborchius ipse hac in re sibi constitit, sed modo, ut hoc utar, *urguere* scripsit, modo *urgere*, quod Ernestius ubique fere secutus est.

ctione, esset describendus, omni scripturae vel codicum auctoritate vel coniecturarum probabilitate emendatae laude careret. Quamquam enim mihi non aeque ac Georg. Ludov. Walchio fortunae beneficio contigerat, ut quadraginta amplius Livii codices manu scriptos aut ipse pervolutare aut ab aliis excussos ad librariorum errores corrigendos adhibere possem, iuvabat tamen principi rerum Romanarum scriptori pro virili parte et me ipsum consulere.

Nihil igitur mihi haec animo agitanti accidere potuit opportunius, nihil exoptatius, quam ut Franc. Goellerus codicem Livii, antiquitate pariter ac praestantia conspicuum, ex scriniis bibliothecae Bambergensis protraheret atque lectionum, quam dicunt, varietatem ex illo codice enotatam, prius quam evulgaretur, humanissime mecum communicaret. Huius enim codicis auctoritate effectum esse, ut Livii liber tricesimus tertius, quem praeter capita septemdecim priora, olim ex hoc ipso codice Bambergensi a Franc. Bartholino delibata, Nic. Carbachii opera ex unico codice Moguntino editum esse constat, in nostra Livii editione novam plane tersioremque indueret speciem, ex commentariis Goelleri, notis Fr. Iacobsii, quem aliquoties mecum in easdem coniecturas incidisse, mirifice laetor, nostraque ad Goellerum epistola *), nimis sero a bibliopola cunctatore emissa, luce clarius apparet. Neque tamen in hoc tantum libro lacunae permultae, quarum ne vestigia quidem interdum comparebant, ex codicis Bambergensis copiis suppleri et plurimi loci misere depravati, quorum emendationem viri doctissimi vel plane desperaverant vel coniecturis ingeniosissimis tentaverant,

*) Quum haec epistola festinantius esset exaranda, insunt ei plura, quae mihi nunc displiceant, v. c. quae p. 439. sq. ad Liv. XXXIII, 1. de verbis: *quum iam adpropinquaret urbi*, et p. 463. sqq. de Liv. XL, 50. disputavi.

eius auctoritate confidentius corrigi et certius constitui potuerunt, sed etiam ad librum tricesimum primum et secundum, quos et ipsos codicum lumen passim desiderare constat, ceterosque usque ad tricesimum octavum eximia codicis Bambergensis virtus pertinuit. Cui quidem virtuti, in libro tricesimo tertio maxime conspicuae, ne nimium ubique tribuisse dicar, uti haud vereor, ita etiam non is ego sum, qui me omnem lectionum varietatem, ex hoc codice excerptam, aequabili diligentia et circumspectione ad narrationis Livianae contextum reparandum contulisse, neque aliis eumdem post me laborem suscepturis emendationum spicilegium reliquisse existimem.

Uberiorem praeterea messem nos sperare iubebat antiquissimus ille codex olim Laurishamensis, nunc Vindobonensis, a Drakenborchio in praefat. Tom. VII, p. 66. sq. cupidissime expetitus, ex quo Sim. Grynaeus iudicio Pet. Lambecii in Commentarior. de Biblioth. Caes. Vindob. lib. II. cap. 8. p. 943. sqq. sive ed. Liv. Drakenborch. Tom. VII. p. 223. sqq. cui etiam Walchius in Emendatt. Liv. p. 246. coll. p. 255. sq. accessit, quinque postremos, qui supersunt, Livii libros ita evulgavit, ut, quamvis magnam in exantlando hoc labore difficillimo adhibuerit doctrinam atque diligentiam, permulta tamen relinqueret ex codice iterum inspecto et melius et certius emendanda. Ne igitur unici huius codicis praesidium porro desideraretur, Copitarius, custos bibliothecae Vindobonensis in codicibus antiquis perscrutandis versatissimus, rogatu C. A. Boettigeri, viri literatissimi, cui me, ut multis aliis beneficiis, ita etiam hoc nomine obstrictum sentio, impigre operi sese accinxit atque, mercedem haudquaquam spernendam cum bibliopola liberalissimo pactus, non solum lectionum varietatem, ex codice cum editione Drakenborchiana collato diligenter enotatam, quae quarto huius editionis volumini inseretur, mihi sub-

ministravit, sed etiam, quo certius de codicis scriptura constaret, in pluribus locis, qui aliquam haberent dubitationem, per epistolas a me compellatus, codicem denuo inspexit et singulos literarum apices est rimatus. Quo factum est, ut multiplex sane utilitas, quam in Epistola ad Goellerum p. 477. coll. p. 455. laetissima exspectatione praecipiebam, ex huius codicis, auro contra, ut cum Plauto loquar, non cari, collatione ad me aliosque Livii editores et interpretes redundaret. Primum enim in universum, quid vetustis illis membranis, quae lacunis et scripturae ceteroquin luculentae mendis paene innumeris sunt contaminatae, quidve Grynaei ingenio, cuius acumen permultis in locis venerabundus suspexi, ubique debeatur, clarissime apparet; deinde singuli Livii loci, quorum genuina scriptura vel intemerata in codice exstat, sed nescio quo casu Grynaei aciem effugit, vel leviter depravata a Grynaeo minus bene reparata est, codicis ipsius auctoritate et certissima emendatione a nobis potuerunt atque ab aliis in partes nostras aliquando successuris poterunt in integrum restitui; denique alii, qui vel lacunis interrupti, vel librarii erroribus ita deformati sunt, ut pro conclamatis haberi possint, nobis aliisque post Grynaei curas largam coniectandi materiem praebuerunt et praebebunt.

Quamquam igitur codicum Bambergensis et Vindobonensis auxilio adiuti repetitam hanc Livii editionem ita potuimus adornare, ut novam veluti editionum familiam ducat, tamen silentio non praetermittendus est codex Lipsiensis, cuius varias lectiones, in quatuor prioribus libris repertas, olim P. D. Longolius in Drakenborchii gratiam excerpsit, et quem postea Ernestius, id quod in praefatione secundae Livii editioni praemissa profitetur, penitus excussurus erat. Usum huius codicis, qui in locupletissima Senatus Lipsiensis bibliotheca adservatur, mihi benevole

concessit H. Bluemnerus, bibliothecae illius praefectus ad bonas literas, quas doctrina ornat, quoquo modo iuvandas paratissimus, et, quae eius erga me fuit humanitas plane singularis, permisit, ut, quum omnem lectionum varietatem, quam magna ex parte vix notatu dignam esse, ex Drakenborchii notis nostraque Epistola ad Goellerum p. 414 sq. et p. 418. sqq. intelligitur, excerpere nollem, ipsum tamen codicem de locis selectis consulere pervellem, eum per aliquot annos continuos domi meae haberem. Atque maiorem saltem fructum ex hoc codice percepi, quam ex codice Dresdensi, in Eberti Hist. Biblioth. Reg. Dresdens. p. 279. n. 165. commemorato, cuius lectiones glossasque ad Liv. XXXIV, 2—4. pertinentes Lindemannus amicissimus mecum communicavit, et codicis lacinia, quae Liv. XXVII, 15 et 16. continet atque, quum non nisi cap. 16. probabiliorem lectionem: *auri octoginta tria pondo*, refragantibus codicibus ceteris omnibus, exhibere et H. Loriti sive Glareani coniecturam confirmare videatur, iusto copiosius a me descripta est in Diss. de codicis membranacei, T. Livii Pat. Historiarum libros olim complexi, fragmento, Norimbergae in bibliotheca Murriana reperto. Lips. MDCCCXII. Cui libello quum etiam lectionis varietatem ex editione Tarvisina quarta, quae anno MCCCCLXXXV. evulgata et a Livii editoribus non satis accurate excussa est, diligenter excerptam inseruerim, ut de aliarum quoque editionum, quae antiquitatis commendationem habent, usu critico pauca adiiciam, res ipsa admonet.

Quum enim ad criticum, quem vocant, apparatum non codices tantum, sed etiam editiones antiquas, ad praestantissimorum plerumque codicum fidem expressas ideoque a permultis veterum scriptorum editoribus perperam neglectas, referendas esse, nostra aetate inter criticos conveniat et, quantum inde utilitatis capi possit, inter Germanos Im. G. Huschkius in

Tibullo, inter Anglos Pet. Elmsleius in Euripide, inter Italos Car. Fea in Horatio, aliique in aliis scriptoribus luculentis docuerint exemplis, harum quoque nonnullas, quae mihi in promtu essent, passim in consilium adhibendas esse putavi. Ac primum quidem, quum non ita instructus essem a supellectile literaria, ut editiones Livii, quae saeculo quinto decimo prodierunt, nondum satis a criticis examinatas, pervolutare possem, non sine fructu inspexi Ascensianam, ad decem venerandae vetustatis codices anno MDXIII. exactam et triennio post repetitam, de cuius virtutibus Chr. Godofr. Muellerus in Observationum Livianarum specimine, Cizae MDCCLXXXIX. edito, exposuit; deinde Moguntinam, anno MDXVIII. et proxime insequenti a Carbachio adornatam et codicis Moguntini copiis locupletatam, qua Drakenborchius, ut uno negligentiae exemplo defungar, ita usus est, ut ad errorum emendationem a Vulphg. Angusto praefationibus subiectam non adtenderet ac passim Aldinae primae perperam tribueret, quae Moguntinae essent tribuenda; denique Frobenianam primam et secundam, quarum illi Grynaeum anno MDXXXI. postremos quinque Livii libros ex codice Laurishamensi addidisse constat, hanc anno MDXXXV. B. Rhenanus et Sigism. Gelenius, sive codicum auctoritatem sive coniecturae probabilitatem secuti *), ita adornarunt, ut non solum editionum proximarum fundamentum esset, sed etiam ad recensionem Gronovianam et Drakenborchianam forsitan nimis saepe momentum haberet.

His igitur praesidiis instructus ad Livii textum, a Drakenborchio ad rationes criticas constitutum, passim refingendum ita accessi, ut, sublatis typographi vitiis, quae Drakenborchius in erratorum indice Tom

*) Vid. quae Drakenborchius in praefat. Tom. VII. p. 52 sqq. et p. 65. hac de re disseruit.

VII. p. 348. partim emendavit *), partim praetermisit **), in prima tertiaque decade multa quidem intacta relinquerem, aliquoties tamen lectioni vulgatae, Crevierium, Lallemandum, Strothium, Doeringium, Rupertium, Walchium aliosque secutus, vel codicum scripturam vel criticorum coniecturam, quae mihi quoque probaretur, substituerem; in quarta autem decade, praecipue libro tricesimo tertio, ac decadis quintae dimidia parte locos permultos codicum Bambergensis et Vindobonensis auctoritate supplerem atque corrigerem et meae etiam coniecturae, praecipue in postremis Livii libris ex unico codice editis, aliquid tribuerem, omniumque mutationum rationem in notis quarto huius editionis volumini adiiciendis bona fide redderem. Praeterea editionis Drakenborchianae lectiones, ubicunque aliquid a me mutatum est, inserui lectionum varietati, Ernestii et amicorum eius opera ex editionibus Gronoviana et Crevieriana enotatae, quam non solum textui Liviano, sed epitomis quoque subiiciendam curavi. Quum autem in iteratam harum editionum collationem, molestam illam neque admodum fructuosam ***), tanquam in aliquod pistrinum, detrudi nol-

*) Ne haec quidem a recentioribus Livii editoribus correcta esse, docui in Epistola ad Goellerum p. 419. sq. atque in editione Drakenborchiana nuper Stutgardiae repeti coepta etiamnunc, quod mireris, Liv. X, 46. vitiose *pondo millia trecenta triginta* legitur.

**) Perperam enim Drakenborchii editio, ut alia taceam, Liv. XLI, 18. *constat* pro *constabat*, eiusdem libri cap. 26. *utrumque* pro *utrimque*, quod iam Doeringium Livio recte restituisse, dixi in Epistola ad Goellerum p. 444. et Liv. XLII, 10. *qui decernerent* pro *quid decernerent* exhibet; quos errores, quum per alias editiones sint propagati, in varietate lectionum notandos esse putavi.

***) Nam primum lectiones tantum non omnes, a Drakenborchio in textu repositas, Gronovius et Crevierius in notis comprobaverunt; deinde permulti errores ex editione Gruteriana per Elzevirianam in Gronovii et Crevierii edi-

lem, eam non nisi passim, ubi Ernestium eiusque socios vel erratorum indices, singulis editionis Gronovianae voluminibus adiectos, non inspexisse vel alia ratione per negligentiam peccasse viderem, diligenter emendavi et, data occasione, inter ipsum textus recognoscendi laborem additamentis locupletavi. Qua quidem in re magnopere me adiutum esse profiteor notis Lallemandi, cuius editionem sero demum nactus intellexi, me nihil fraudis subesse opinantem editionis Crevierianae minoris exemplo, cuius sex volumina Lutetiae Parisiorum annis MDCCLXXXV. MDCCLXXX. MDCCLXXIV. MDCCLXXXI. MDCCLXXXIX et MDCCLXIX. ex I. Barbou officina prodierunt, in errorem esse inductum, quem, maiore voluminis primi parte iam typis exscripta, corrigere non possem. Nam quum Crevierius ipse in praefatione huic editioni praemissa p. 5. sq. professus esset, textum huius novae editionis ex maiore illa, quae summa diligentia curata sit, ita descriptum esse, ut hic non minus illimis, atque etiam purior in quibusdam defaecatiorque prodiret, minorem hanc Crevierii editionem a maiore locis compluribus discrepare, non miratus sum atque id ipsum in varietate lectionum passim adnotavi. Postea vero, quum pervenissem ad locum Liv. VII, 8. ubi ex palmaria Crevierii et F. W. Reizii coniectura *ab Signinis* pro *ab signis* rescripsi, neque eadem, quae Schaeferus in praefat. ad Meletemata critica p. 6. ex Crevierii notis adtulit, in meo exemplo legi animadvertissem, bibliopolae Parisiensis fraus apparuit. Comparato enim genuinae editionis a Crevierio ipso anno MDCCXLVII. et sequenti adornatae exemplo, in quinque prioribus adulterinae illius editionis voluminibus textum Livianum, licet nota anni MDCCLXXIV in voluminis tertii titulo conspicua, iudicio nostro

tionem irrepserunt. Vid. Drakenborch. praefat. Tom. VII p. 69. sq.

adversari videatur, ex Lallemandi editione descriptum et Crevierii notas partim omissas, partim hic et illic, ut novo textui accommodarentur, vel refictas vel contractas adeoque truncatas esse, facile intellexi. Hac igitur editione pseudocrevieriana, ut vocabulo recens conficto utar, augeri, si placet, poterit syllabus editionum Livii, a Drakenborchio concinnatus, quem primo nostrae editionis volumini praemittere malui, quam cum Ernestio volumini quarto includere; ita quidem, ut praeter notas passim adspersas et uncinis inclusas adderem editiones Livii praecipuas, post Drakenborchium vel perfectas vel inchoatas, et elenchum editionum fragmenti Liviani, breviorem quidem, sed emendatiorem et novis aliquot additamentis auctum, adiicerem ex nostra Adumbratione notitiae literariae de T. Livii Pat. Historiarum lib. XCI. fragmento, Romae in bibliotheca Vaticana reperto. Lips. MDCCCXIII.

Hoc enim Livii fragmentum, ceterorum omnium, quae supersunt, amplissimum et pretiosissimum, quod P. I. Brunsius, V. M. Iuvenatium laboris gravissimi socium nactus, abhinc annis quinquaginta ex codice olim Palatino, nunc Vaticano, eoque palimpsesto, primus evulgavit et nuper B. G. Niebuhrius multo integrius et emendatius edidit, cum reliquis fragmentis nostrae Livii editioni mantissae instar addere eo minus dubitavi, quo vehementius promissi constantia postulare videbatur, ut nomen de hoc fragmento iterum edendo et pristinae integritati utcunque restituendo ante hos sedecim annos contractum *), tan-

*) Anno enim MDCCCVII. ineunte textum fragmenti Liviani ita ex coniectura mutatum et suppletum edidi, ut in hoc libello perfectioris editionis praenuntio nunc multa mihimet ipsi displiceant; anno autem MDCCCXII. exeunte novam eius editionem programmate publice proposito et Actorum seminarii regii et societatis philologicae Lipsiensis Vol. II. Part. II. p. 545. sqq. inserto iterum

dem aliquando cum foenore dissolverem. Neque est, cur huius mor e aut me poeniteat, aut lectores pigeat, quum praeter fragmenti apographum, a Brunsio ipso diligentissime exaratum, aliasque schedas, quibus idem fragmenti nondum penitus eruti particulas ex codice petitas inscripsit, et editionem Neapolitanam, quam cum chartis illis Brunsius mihi muneris loco obtulit, editionis Hamburgensis exemplum, editoris manu correctum, ex bibliotheca Brunsii, post eius mortem publice distracta, mihi comparaverim, aliaque praesidia, magnam partem rarissima, undique conquisiverim. Insigni enim fortunae favore mihi contigit, ut, officiosa amicorum voluntate mirifice adiutus, non solum fragmenti Liviani tricies ferme typis exscripti editiones, si discesseris a Veneta, quae anno MDCCXCI. prodiit, et Parisina, quam I. T. Harduinus anno MDCCXCIV. adornavit, omnino omnes, atque in his etiam longe rarissimas, veluti Romanam, quam Fr. Iacobsius ex bibliotheca Gothana benevole mecum communicavit ac Fr. Chr. Matthiae mihi dono dedit, et Upsaliensem, quam ab Io. Ihrio paratam Upsalia ad me transmisit Andr. Svanborgius, nancviscerer, sed etiam versiones, sermone vernaculo et peregrino conscriptas, aliosque libros ac libellos, qui ad fragmenti historiam et explicationem pertinent, in promtu haberem. Quibus quidem praesidiis iam dudum comparatis quum nunc accesserit editio Niebuhrii, qui, prius quam de editionis Hamburgensis

promisi. Quae fragmento Liviano additurus eram Sallustii historiarum fragmenta, olim ab Is. Vossio inter codices Petavianos Holmiae reperta et postea ex bibliotheca Christinae, Suecorum reginae, in Vaticanam translata, ad fidem apographi, quod me Niebuhrii benevolentiae acceptum referre, iam in Epistola ad Goellerum p. 472. sqq. professus sum, multo pleniora et emendatiora, quam F. D. Gerlachius, recentissimus Salustii editor, p. 253. sqq. exhibuit, alio tempore et loco emittam.

virtutibus per literas a me certior esset factus, de Romanae editionis integritate nihil dubitans, adhibito medicamento, non tantum multa ex iis, quae Brunsius et Iuvenatius pro desperatis reliquissent, plenius eruit, verum etiam ea, quae iam editio Hamburgensis satis integra exhiberet, denuo pervestigavit atque paucas, quae restant, lacunas probabiliter supplevit, fragmenti Liviani textum multo certius, quam olim potuissem, editionem eius prolatando constituere potui. Ne autem huic editioni aliquid ad perfectionem deesse videretur, Brunsii ad Kennicottum epistolam atque Franc. Cancellerii praefationem et epilogum, quae fragmenti reperti historiam enarrant eiusque faciem externam describunt, cum auctariis ex Niebuhrii potissimum editione petitis, textui praemittendas; textum ipsum, argumento praefixo, ad codicis Vaticani fidem vulgari nostro charactere quadrato diligentissime repraesentandum, itemque minuto exprimendum ac supplementis explendum; adnotationes interpretum superiorum sive integras, sive excerptas, cum varietate lectionum et nostris qualibuscunque observationibus subiiciendas atque Danvillii commentationem de nominibus populorum et oppidorum, quorum mentio in fragmento iniicitur, cum versionibus fragmenti anglico et gallico sermone compositis coronidis loco addendam esse iudicavi.

Praeterea ex hoc ceterisque Livii fragmentis post Ernestii et Schaeferi curas passim collocupletabuntur index rerum Drakenborchianus et glossarium Livianum atque, quod par est, omnibus Livii locis a me vel correctis vel suppletis accommodabuntur. Typothetae denique errores, quorum complures ab iis, qui plagulis emendandis praeessent, non sublatos esse aegerrime fero, omnes omnino, nisi qui nostrorum quoque oculorum aciem effugerint, in quarti voluminis fine indicabuntur.

Haec habui, quae de laboris a me suscepti ratione praefarer tribus Livii voluminibus, ex bibliopolae voluntate, cui adversari religio erat, iam nunc, opere nondum absoluto, in publicum emittendis, quae duo reliqua volumina non ita longo pro rerum adhuc peragendarum gravitate intervallo sequentur.

Scripsi Misenae in illustri Afraneo, a. d. XI. Calend. Septembr. A. MDCCCXXIII.

PRAEFATIO
EDITIONIS PRIMAE.

Quum consultum visum esset librario, viro honestissimo, in cuius officina aliquoties Livianum opus, a Io. Clerico editum, repetitum erat, novam editionem curari, quae non multo maiori pecunia veniret, studiosae quippe iuventuti destinatam, et haberet aliquid novi boni; huius ego negotii curam eo libentius imponi mihi passus sum, quum esset instituti totius ratio a venerando patruo meo petita, viro de litteris et de ecclesia non magis, quam de me, merito, cuius sub auspiciis in utilitatem publicam nonnihil conferre laetarer.

Tantum autem post Gronovios profectum est in Liviani operis contextu emendando et ab librariorum editorumque peccatis purgando, ut novi textus exhibendi prima nobis cura occurreret. Itaque placuit ex recentissima atque emendatissima Drakenborchii recensione contextum exscribendum curare; ratis, et ipsi historicorum latinorum principi hoc deberi, ut a iuvenibus, qualis fuisset, non qualis esset ab aliis vel effictus, vel deformatus, cognosceretur, et vero etiam ipsi iuventuti, cui quam emendatissima exempla auctorum graecae et latinae linguae ad legendum proponi debent. Io. Frid. Gronovius merito ille quidem suo Livii sospitator dicitur, textumque dedit eiusmodi, ut illa aetate melior atque correctior spe-

rari non posset; sed postea tamen, tanto intervallo facto, Creverius et Drakenborchius, tum codicibus scriptis adiuti, tum editionibus principibus copiosius instructi, eodem propemodum tempore, eum Livii contextum dedere, qui ad veritatem propius multo accederet. In hoc autem genere quum non minus temporum et fortunae beneficium sit, quam hominum, salva manet magno Gronovio laus Livii restituti, salva existimatio. Atque tum hanc ob causam consentaneum visum est, et e re studiosae iuventutis, praesertim, cui in scholis Livius praelegeretur, subiicere textui Drakenborchiano varietatem lectionis Gronovianae; tum quod e Basileensi maxime repetitione frequentiora sint apud nos exempla Gronoviana, iuvenumque manibus terantur. Et est ille ipse contextus Gronovianae recensionis basis Creverianae ex auctoritate codicum regiorum, non rarissime ille quidem, sed tamen non nimis saepe correctus, nec minus Drakenborchianae. Poteramus notanda discessione textus Creveriani supersedere, si quidem Drakenborchio a principio editionis suae curandae exemplum Creverianum ad manus fuisset, ut eius lectionibus uti potuisset: quamquam etiam raritas ipsa huius editionis in his terris suasit, negotium collationis duplicare, ne desiderari quidquam posset, quod ab illis triumviris in emendando Livio praestitum esset. Eam autem varietatem omnem non nostris ipsorum tantum oculis confisi notavimus, sed et aliorum amica opera usi sumus; ut consilio proposito, quantum per imbecillitatem humanam licet, satisfactum esse speremus. Ceterum, si quis miretur in his saepe etiam minutias notatas esse; ut nihil eorum, quae possim, defendendi mei causa dicam; diligentiam certe idem nostram perspiciet, nec, ut opinamur, improbabit. In epitomarum autem diversis exemplis comparandis, quas notavimus varietates; notavimus autem aeque diligenter, atque in textu Liviano ipso, omnes; eas

quoniam e re iuvenum non nimis esse putabamus, conspici in ipso contextu Liviano, ad calcem uno in loco perlustrandas proposuimus *).

Illud autem iuvenum commodis vel maxime aptum fore putavimus, si indicem rerum locupletissimum haec editio nostra adiunctum haberet. Is est Drakenborchianus, resectis tamen iis, quae ad librorum Livii deperditorum supplementa Freinshemiana pertinerent. Ex quo vel obiter inspecto intelligetur, quanta rerum copia Livius abundet, ut vel hac de causa frugifera maxime lectio eius videri debeat. Sed ad paratiorem etiam usum eorum exscripta illa omnia exsignataque sunt, quorum opera in legendo aliquamdiu Livio versata est, quique interdum, quod se legisse recordentur, requirant.

Sed quoniam in Livio permagna pars est latinitatis et melioris et exquisitioris, nec rerum cognitio accurata, nisi ab intellecta oratione venire potest, magnum adiumentum latinitatis illius studiosis et Livii lectoribus adiungi posse dudum visum est viris doctis, si quis indicem latinitatis Livianae conficiendi negotium susciperet. Illud ergo opus nos, eum laborem, studiosorum causa subeundum putavimus. In quo duo nobis proposita fuerunt. Primum enim velut in compendio quodam exhibere voluimus, quae proprie Liviana essent, praetermissis fere iis, quae communia viderentur. Ita, opinor, facile intelligi poterit ab iis, qui cognoscere cupient, primum Liviana dictio quanta quotque bona habeat, quam exquisita permulta et elegantia, deinde vero etiam quam multa cum oratorio et poetico sermone coniuncta, tum, quam singularia non pauca, interdum, quae vix imitanda esse videantur: denique a quibus initiis latinitas poste-

[*) Nos commodius esse duximus, lectionum varietatem epitomarum quoque textui subiicere.]

rior historicorum, inprimisque Taciti insolentior, profecta sit.

Nec vero in hoc substitimus, sed etiam ad intelligendum adiuvare iuvenes aliosque voluimus; praesertim qui aliena ope carerent. Itaque interpretationes addidimus, glossaque perpetua instruximus indicem hunc, ubi nec e vicinia propositorum, nec ex ipsa characterum diversitate, quorsum attendendum, quomodo quaeque intelligenda, assequi liceret. Id consilium interdum nobis necessitatem imposuit rerum in priori indice commemoratarum mentionem faciendi et explicationes addendi. Atque etiam varietatem lectionum in censum vocavimus, praesertim ubi et ipsae ad explicandum aut illustrandum valerent; eodemque consilio nec emendationes interpretum neglexinius, nonnunquam et a nobis emendandi periculo facto.

Ceterum etsi excussimus vastos commentarios in Drakenborchiana editione omnes, adhibuimusque magnam in textu Liviano legendo et relegendo diligentiam, quae ad notandi negotium pertineret; longe tamen absumus ab ea arrogantia, ut omnia, quae pro instituto nostro notari debebant, observata esse a nobis in indicemque hunc relata atque explicata confidamus, nec credamus, non parvum adhuc spicilegium relictum esse. Id si nihil aliud, certe omnis omnium indicum talium et lexicorum vel ab diligentissimis confectorum historia nos moneret. Praeterea mihi fortasse usu venit, ut, quum inter legendum dulcedine rerum et orationis tenerer, ipse consilii mei obliviscerer, et notare negligerem, quae debebam. Alio tempore fortasse nimis et obscure diligentes fuimus quum in eorum locum descenderemus, quorum causa lectionem et observationem instituissemus; et ea notata et proposita videri poterunt, quae praetermitti potuissent; praesertim quum non idem omnibus in hac re sensus sit, non eadem omnibus animi affectio

non omnibus idem in his litteris profectus aut usus. Quotusquisque autem est tam lynceus, ut omnia animadvertat, omnibus horis satis acute videat? His de causis speramus aequis nos in hanc partem iudicibus usuros esse, praesertim iis, qui similes labores exsudarunt, hoc est idoneis arbitris. Accedit, quod nullius superioris indicis ex eo genere adminiculis uti nobis contigit. Nam Maettarianus *), cuius magna fuit apud nostros, nescio unde orta, existimatio, admodum ieiunus est, nec ille verborum modo index, vel potius indiculus, ut nullus plane usus eius nobis esse potuerit. Creverius autem promiserat ille quidem verborum indicem **), sed et ipse ab hoc negotio deterritus est magnitudine laboris ***).

Placuit etiam catalogum editionum Livianarum, qui reperitur in editionis Drakenborchianae tomo septimo, subiicere, eique nonnullas recentiores addidimus †).

*) Si quidem auctorem Maettarium habet. Nam eius nomen editio Livii, quae ei vulgo tribuitur, non prae se fert. Nec vero aliam alibi Maettarii editionem indicatam reperi, ut etiam ex catalogo editionum Livianarum Drakenborchiano intelligere licet. [Hunc indicem, editioni Lond. 1722. primum emissae additum, a Maettario confectum esse, negat Ebert. in Lex. bibliograph. Vol. I. p. 1001. n. 12109.]

**) In praefat. Tom. I. p. 71. „Indicem locutionum Livianarum, quo hactenus carent litterae, adiungere consilium est: utilissimum laborem, sed qui, licet in carpendis et colligendis latinae elegantiae floribus occupatus, tot tamen spinis horreat, ut, nisi auxilium nobis amicae manus praesto futurum esse confideremus, ipsi parem tam gravi molestiae non auderemus spondere constantiam."

***) In praefat. Tom. VI. p. 2. „Poterant a nobis adhuc exspectari duo alii indices, geographicus alter, alter locutionum Livianarum. Sed veremur, ne prior illo etc. Alter nos labor, licet utilissimus, immani difficultate deterruit."

[†) Ernestius duas tantum addiderat Livii editiones, quarum

Nec vero, ut hoc addamus, ea parva res videri debet, si quis his, aliisque maioribus adminiculis nixus ad orationis Livianae rerumque per eam traditarum accuratam cognitionem pervenerit. In tota antiquitate Romana, cuius cognoscendae tanta necessitas atque utilitas est, incertus vagetur et erret, nisi qui duce Livio utatur. Non exstitit unquam interpres Taciti, Suetonii aliorumque scriptorum historiae Romanae idoneus, quin hanc sibi facultatem Livio legendo et accurate cognoscendo pepererit. Sed latius patet illa utilitas. Nemo enim ad illos auctores recte legendos, ad iuris veteris latinitatem historiamque intelligendam, ad historiam et antiquitatem Romanam omnem accurate cognoscendas, alio, quam Livio, comite aditum sibi patefecerit. Regnarunt profecto in illis partibus doctrinae, tam ad usum necessariae, tam ad voluptatem iucundae, quotquot illam viam ingressi persecutique sunt. Contra, qui, non qua eundum, sed, qua itur, iere, hoc est, qui antiquitates iuris Romanasque universas e lexicis potius antiquitatum, et compilatorum ex eo genere libris hausere, quam e Livio eique similibus veterum scriptoribus; ii vero omnes incidere in errores gravissimos, quorum nunc quoque multi in opinionibus et libris multorum offenduntur.

Quod reliquum est, optamus, ut tandem aliquando vel magistri scholarum vel adolescentes vulgatam de intelligendi Livii difficultate opinionem ex animis dimittant. Nam etsi forma orationis, diversa utique ab Caesariana et Ciceroniana, ad illum legendum accedentibus speciem difficultatis maioris obiicit; breviori tamen usu omnis illa tollitur. Id memetipsum res docuit, quum ad eius lectionem quondam in disciplina venerandi patrui mei venissem: qui quidem dicere solet, in nullo alio auctore latino discipulis

altera Crevierii cura Paris. 1747. 48. altera accurante Th. Ruddimanno Edinburg. 1751. prodiit.]

olim in schola Thomana proposito melius sibi rem successisse, quam in Livio cursoriis lectionibus explicando. Hoc ille instituto, quoad ibi docuit, usus est inter eos, qui privata opera eius in addiscendis bonis litteris fruebantur: ex eaque disciplina, inter multos alios et ipsi Livii amorem retulimus.

Quodsi quid ad Livii lectionem faciliorem iuventuti reddendam contulero, satis magnum laboris praemium accepisse me existimabo. Scrips. Lipsiae in mercatu vernali A. C. MDCCLXIX.

PRAEFATIO

EDITIONIS SECVNDAE.

Non putaram, post trium lustrorum intervallum Livii denuo edendi necessitatem mihi venturam esse. Nam et fraude famelici hominis editio mea repetita erat *), et aliae Livii editiones, cura virorum doctorum deinceps comparuerunt paranturque quum maxime. Atque, ut verum fatear, ne optaram quidem, ut recudendi Livii opera mihi rursus imponeretur; non, quod laborem subterfugerem, aut cessator esse solerem: Ammiano enim ante hos duodecim annos, excitatus favore illo, quo glossarium Livianum exceptum fuerat, eamdem operam navavi: sed, quod usu cognoveram, in summo studio, de latinitatis auctoribus bene merendi, non posse tali instituto summis ingeniis, eorumque imitatoribus, tantum dari atque impertiri, quantum in optatis fuisset. Habent sane indices eiusmodi hoc vitii, ut neque figurarum notatio, neque constructionum insolentia, neque singularum elegantiarum ratio, ab universo quippe, vel contextu, vel orationis habitu saepe pendentium, satis exhiberi queat, certe non ita proponi conspicienda, ut in promtu esse videantur. Has equidem ob causas pertaesus istiusmodi laborem ingratum obscu-

[*) Ernestii querela haud dubie pertinet ad editionem Livii, quae Bamberg. 1778. prodiit.]

ramque diligentiam, ut mihi vacare tali tamque propemodum irrito negotio liceret, optaveram. Sed reputans tamen, in commentariis perpetuis, vel iterum iterumque, atque etiam saepius, repetendo easdem annotationes, vel non minus saepe reiiciendo lectores ad semel observata, haud paullo plus incommodi ac taedii iuvenibus, utriusque fere impatientibus, creari, ut etiam deterreantur a cognoscendarum dictionis virtutum studio, praesertim in tractandis plurium voluminum editionibus; non potui non, vel invito mihi, persuadere, artibus dicendi velut in tabula propositis, ac per indicis opportunitatem sine mora obviis, utique bene illis consuli, qui optimi cuiusque scriptoris ingenium assumere cuperent, et ad latinae linguae facultatem niterentur. Huius ego praecipuae utilitatis memor, nec librario diutius adversandum ratus, dedi operam, ut lactea illa Livii ubertas in glossario a me retractato copiosius aliquanto compareret. Quae igitur paucis exsignare, atque ita, salva perspicuitate, exhibere licebat, ea simpliciter notavi; alia, quorum intellectus non satis promtus esset, additamento aliquo illustravi; pleraque integris locis, sensu certe pleno, exscripsi atque proposui: primo, ut aliquot locis, iisque se invicem excipientibus et inter se comparatis, ipse sui esset interpres Livius; deinde, ut, praeter verborum copiam, altera etiam eloquentiae dos, h. e. sapientia Liviana agnosci posset. Nihil facilius est, quam scriptorum loca paucis, atque ita excerpere, ut eorum explicatio et necessaria videatur, et sine difficultate addi queat. Hanc ego vanitatem curiose vitavi, maluique cum utilitate ac suavitate lectorum nil nisi exsignasse videri, quam interpretis male seduli personam, cum iniuria Livii, sustinuisse. Iam sponte intelligitur, si tale opus exspectationi omnium, in omnibus necessitatibus, plane satisfacere deberet, aliquot illud voluminibus, spissis quidem, compre-

hendendum fuisse; quemadmodum concordantiae bibliorum, ut hoc utar, non aequant modo eorum textum, sed etiam superant. Sed exempla non desunt e profano genere. Textus quidem Virgilianus quantulus est ad Livianum! Quis autem nescit, indicem editioni Heynianae subiectum quatuor et viginti plagulis contineri? Haec ideo dicenda erant, ne quis in hocce glossario antiquitatis publicae et privatae, vocabulorum item per occasionem prodigiorum a Livio adhibitorum, aliorumque rationem prope nullam habitam esse criminaretur. Quamquam huic desiderio index rerum Drakenborchianus, ad calcem quarti voluminis repetitus, vel me indicente, occurrere poterat. Secundum haec illud mihi propositum relinquebatur, ut propemodum non nisi latinitas popularis, et ingenium Livianum copiosa illa dictione expressum, a me exhiberetur. In quo, licet uno, attamen infinitae observationis negotio, quantum sit, quod adhuc desiderari queat, ipse optime intelligo. Eius rei causas, sane culpam elevantes, apud peritos et aequos iudices commemorare non attinet. Unam tamen hanc indicare cogor, quod, de voluntate librarii, hoc mihi respiciendum fuit, ut glossarium superiori editioni adiectum in tantum augeretur, in quantum integri voluminis, quatuor prioribus aequale, modus pateretur: quae quidem ratio, quum peculii iuvenilis modulus necessario spectandus sit, non nimis inepta videbitur. Itaque abstinendum mihi etiam fuit ab uberioribus illustrationibus, quae in promtu erant. In his autem, quae sunt e medio genere a me dicta, fortasse non ubique nominasse videbor eos, quos vel explicationum vel emendationum auctores sum secutus. Per me igitur licet, ut omnia in utroque genere a me ipso dicta, aliis accepta referantur. Malo subiniquus in me, quam ridiculus videri. Quis enim risum tenuisset, Drakenborchii, Dukeri, Gronovii, aliorum nominibus unaquaque pagina saepius a me citatis? in

quo vereor, ne vel sic modum nonnunquam excesserim. Huius autem diligentiae necessitas mihi imponetur, quum, in usum provectiorum, volumen excerptarum observationum conficiam, hauriendarum illarum non modo ex eorum, quos ante nominavi, sospitatorum Livii animadversionibus, sed etiam e Baueri, Schelleri, denique Strothii, virorum celeberrimorum mihique amicissimorum, notis et observationibus, quibus vel iam donatus est Livius, vel deinceps donabitur. Enimvero, praeter haec ingeniorum ac doctrinae praesidia, in hoc novo volumine ipsi textui Liviano nonnihil prodesse continget, posteaquam copia mihi facta est codicis MS. bonae notae, totumque prope Livianum opus continentis, collati iam illius quidem in multis locis, sed nondum penitus excussi. Is codex asservatur in Amplissimi Senatus urbis huius bibliotheca, unde Illustris Muelleri, Magnifici Consulis et bibliothecae Praefecti longe meritissimi, beneficio commodatum accepi; ut taceam, aliunde quoque excerptorum e MS. spem mihi factam esse. De tempore nihil certi promittere licet. Est enim illud non unius anni negotium, nec, nisi absolutis illorum triumvirorum operibus, absolvendum *).

Sed de ipsa hac Livii editione adhuc aliquid est dicendum. Est haec mera illa quidem repetitio textus Drakenborchiani, sed tamen et melius ordinata, quum singulis voluminibus singulae decades contineantur, et accuratius typis exscripta. In uno, quod sciam, iniuria Livio facta est, quum quidem, praeeunte Drakenborchio, lib XXII. cap. 39. med. duo vocabula *non supplementum* omissa sunt; locus enim integer hic est: *non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat?* Hoc vitium operarum in

[*) Satis constat, Ernestium promissis non stetisse. De codice Lipsiensi vide, quae diximus supra in praefat. p. X. sq.]

nota Cel. Strothii ad h. l. sero a me observatum erat *). In ceteris spero fore, ut nemo offendat. Fragmentum etiam libri XCI. a Cel. Brunsio e bibliotheca Vaticana ante hos duodecim annos editum epitomis librorum deperditorum subiiciendum curavimus Vol. IV. p. 297. De indice rerum memorabilium ibidem exhibito superius dictum est. Hoc denique praecipui habet haec nova editio, quod singulis paginis chronologiam exhibet, e Creveriana editione notatam: quam in Drakenborchiana desiderari a viris doctis animadverteram.

Quodsi haec opera mea Livio navata eo profuerit, ut a bonarum litterarum studiosis ingenii cultus animique facilius accipiatur, impense laetabor. Scr. Lipsiae in mercatu vernali A. C. MDCCLXXXV.

[*) Vix opus est, ut dicam, hoc vitium, in tertia quoque editione servatum, a me sublatum esse.]

PRAEFATIO

EDITIONIS TERTIAE.

Quod hanc recentissimam Liviani operis editionem, sine nova contextus retractatione, solummodo repetitam e superioribus in publicam lucem emisimus, factum est valetudine pristini editoris, Augusti Guilielmi Ernestii, quem multos per annos afflixerat gravis et continuus morbus, cui et nuper victus succubuit. Illa tamen repetitio non nisi ad quatuor priora operis volumina pertinet. Quintum enim volumen, quo glossarium Livianum continebitur, quamvis serius, tamen, ut speramus, auctius et emendatius prodibit. Dabamus e bibliopolio Weidmanniano Lipsiae mense Septembri MDCCCI.

ARN. DRAKENBORCHII

SYLLABVS

EDITIONVM PRAECIPVARVM

TITI LIVII.

Romae per Conr. Sweynheym et Arn. Pannartz, cura Io. An. Episcopi Aleriensis, qui editionem hanc a se recognitam, addita praefatione, quam pleraeque editiones seculo xv. et initio seculi xvi. excusae servarunt, dedicavit summo Pontifici Paulo II. Veneto, et Marco Sancti Marci Cardinali, in forma maiore.

Huic editioni annus, quo prodiit, non adscribitur: antevertisse tamen annum mcccclxxi. eo argumento probat I. Fr. Gronovius in Praefat. quod illo anno Paulus Pontifex, cui dicatur, mortalitatem explevit. Hinc Fabric. in Bibl. Latin. eam retulit ad annum mcccclxx. similiterque viri Clariss. Thom. Hearne et Io. Clericus in Indice praecipuarum Livii editionum. Verum Clariss. Mich. Maittaire in Annal. Typograph. Tom. i. pag. 66. et Tom. iv. pag. 283. potius referendam contendit ad annum mcccclxix. quia Veneta Livii editio, quae sequitur, et lucem adspexit anno mcccclxx. eamdem, quam haec Romana, Episcopi Aleriensis epistolam praefert, et hinc posterior, quam illa, censenda est. Aleriensis enim epistola indicat, se editioni, quae Romae excusa est, dedicandae conscriptam esse: neque facile credi potest, utramque editionem alteram Romae, alteram Venetiis eodem anno exiisse. Non convenit etiam de ipsius editoris nomine. *Ioannes Antonius de Buxiis* vocatur Ughelio in Ital. Sacr. Tom. iii. pag. 503. ubi ipsi, in Ecclesia S. Petri ad Vincula sepulto, sequens epitaphium positum fuisse refertur: *Ioanni Antonio Episcopo Aleriensi,*

patria Viglevanensi, Sixti IV. Pontif. Max. Ref. Biblioth. Secretarioque, venerando senatui ac toti Ecclesiae charo, qui fuit pietate, fide, literis insignis, de patria, parentibus, amicis, et omnibus bene meritus, Iacobus frater germanus pientiss. vix. ann. LII. mens. VI. dies II. obiit anno Iubilei M. CCCC. LXXV. prid. Non. Febr. Contra *Ioannes Andreas* vocatur apud Pomponium Infortunatum in vita Lucani, quam ex Lucani editione Romana anni MCCCCLXIX. in sua repetiit Clariss. Oudendorpius. Similiter apud Raph. Volaterr. lib. XXI. Comment. Urban. fol. 246. verso, et apud Petr. Cyrneum lib. IV. de Reb. Corsic. (quem edidit Murator. Tom. XXIV. Rer. Ital. Script.) pag. 490. His synchronis, aut certe aetate proximis, scriptoribus consentiunt I. Fr. Gronovius in Praefat. Liviana, et Maittaire in Annal. Typogr. Tom. I. pag. 43. et Tom. IV. p. 112. Insuper tomo III. Commentariorum Lyrani in SS. Biblia, qui ab ipso Aleriensi anno MCCCCLXXII. editi sunt, praemissa est eius epistola hoc titulo: *In tertium volumen Nicolai de Lyra Io. Andree Alerieñ Episcopi Sanctissimi D. N. Papae Bibliothecarii ad Xystum IIII. Pont. Maximum Epistola.* Quaenam virorum doctorum sententia, haec, an illa, verior sit, certius adfirmare poterunt, quibus memorati Epitaphii inspiciundi copia erit. Mihi verisimilius videtur, in Epitaphio per compendium scriptum fuisse *Io. An. Episcopo Aleriensi*, quemadmodum nomen eius in multis epistolis, quas libris a se editis ipse addidit, exaratum occurrit, ut inter alias in his, quas Livio, tum tomo I. Commentariorum Lyrani in SS. Biblia, et aliis praemisit: illum vero, qui Epitaphium ex lapide descripsit, sive Ughellus, sive quis alius fuerit, inde perperam *Ioanni Antonio Episcopo Aleriensi* fecisse.

1470. Venetiis per Vindelinum Spirensem, sive de Spira, in forma maiore.

In hac editione denuo apparere epistolam Ioannis Andreae Episcopi Aleriensis, quae iam in praecedenti Romana data erat, monuit Clariss. Maittaire in Annal. Typograph. Tom I. p. 69. et Tom. IV. p. 289. Ad finem huius editionis adscribitur annus MCCCCLXX. et subiiciuntur sex et quadraginta versus, quorum laudatus Maittaire priori loco sex, posteriori eosdem sex et insuper decem alios exhibuit. Eos omnes ex raro obvia editione hac, quae Lipsiae in bibliotheca Senatoria exstat *), mihi descripsit Clarissimus

[*) Eius exemplum etiam in bibliotheca Academiae Lipsiensis adservari, ex Eberti Hist. Biblioth. Reg. Dresdens. p. 355. didici.]

Sachsius, quos libens lubens cum lectore communicabo. Erant autem tales:

Proderat haud multum, LivI, abs te scripta fuisse
Maxima, si Romae facta pari eloquio:
Quae seu desidiis, alio seu crimine quovis,
Sive et temporibus cuncta fere occiderant:
Quaeque superfuerant opera, haec tam rara videri,
Ut pene ipsorum copia nulla foret.
Et VINDELINO debebis tu quoque, formis
Egregie impressit has modo qui decadas:
Atque ipsas iisdem scaevis (sic) *velut hostibus acri*
Bello oppugnatas fortiter eripuit.
Hac etenim studiis non tantum Romulidumve
Historiis opera, quam tibi, consuluit.
Quippe tuo hac in re cum Romae nomine iuncto,
Alterutrum servans servat utrumque simul.
Ergo tua ut perdens opera est invisus habendus,
Horum servator sic tibi amandus erit.
Magna loquar, sed vera tamen. Conferre putatur
Ad famam natos progenuisse probos.
Non parvo maiora tamen monumenta putanda
Sunt opera, excellens quae parit ingenium.
Nec vero tantum fluxi quia corporis illi
Existunt foetus, perpetui haec animi:
Verum etiam nati quia non a patribus omnes,
Sunt quibus affecti dotibus, accipiunt.
Si qua autem gravis atque ornata oratio, qualem
Cernimus esse tuam, composita extiterit;
Huic nihil est prorsus, quod non suus afferat auctor:
Sive eius formam, sive alia aspicias.
Ipse hanc effingit, polit hanc, atque induit ipse,
Ipse, anima tamquam, sensibus instituit.
An natos igitur servanti cuncta putares
Te debere, nihil haec opera eximia?
Adde, quod et perpulchra effinxit et optima, cunctis
Hoc etiam *) *ut placeant, haec monumenta tua.*
Atque tot impressit, totum his iam possit in orbem
Diffundi, atque aevum nomen in omne tuum.
Sed tua quae probitas, dignas non ambiget ullus
Quin habeas grates ipse tuo artifici.
Id superest, quando nulla est tam digna suppellex, (sic)

[*) Drakenborchius de horum verborum structura satis, puto, expedita laborans scripserat: *Hoc* (sic) *etiam* etc.]

Quaeque tot ac tantis usibus esse queat.
Si neque iam magno sumptu magnove labore,
Sed sibi quem minimo quisque parare valet:
Historias quisquis, quisquis sua commoda curat,
Impressa haec frustra non sinat esse opera.
Verum sic etenim sua quemque industria multum
Iuverit, ipsa paret, lectitet ipsa diu.

Hanc editionem nunquam vidisse videtur I. Fr. Gronovius; qui, quum in Franc. Robortelli Convenientia Supputationis Livianae cum marmoribus Capitolinis cap. III. et in Emendationibus lib. II. cap. LIV. memoratum vidisset librum Livii, qui a Vendelino impressus fuit anno MCCCCLXX. ex Victorini Feltrensis exemplari, hanc et praecedentem editionem unam eamdemque esse, et, qui se in calce voluminis Sweynheymum appellat, ab Italis, Germanica vocabula invertere solitis, Vendelinum vocatum fuisse credit; quum tamen Conradus Sweynheym et Arnoldus Pannartz, qui priorem impresserunt, typographiam Romae, at Vendelinus de Spira, qui posteriorem hanc edidit, eamdem artem Venetiis exercuerint. Verisimile etiam videtur, editionem Livianam, quam Augustae Vindelicorum anno MCCCCLXX. excusam Lipsiae in bibliotheca amplissimi Senatus adservari Fabricius in Biblioth. Lat. retulit, non aliam, quam hanc Venetam, esse, et nomen typographi Vendelini ei, ex quo Fabricius huius editionis notitiam nactus est, persuasisse, ut crederet, librum Augustae Vindelicorum editum esse: editionem certe eo anno in illa urbe emissam ibidem non occurrere, ex testibus fide dignis accepi. Ex eodem errore etiam Vir Doctus in vita Livii, quam Niceronius inseruit Memoriis, virorum Illustrium Historiae inservientibus, Tom. v. p. 177. affirmasse videtur, primam Livii editionem esse, quae Augustae Vindelicorum anno MCCCCLXX. in forma maiore prodiit.

1471. Romae per Udalricum Gallum, studio Ioannis Antonii Campani, cuius praefatio ad Cardinalem Papiensem praemittitur, tribus voluminibus, in forma maiore.

Huic editioni annum adscriptum non fuisse, testatur Clariss. Maittaire in Annal. Typogr. Tom. I. pag. 72. Ipse non nisi quarta decade, sive libro XXXI. et sequentibus, usus sum beneficio Illustrissimi Lovelii, et huius partis fini nullum etiam annum adscriptum vidi, sed hos tantum sex versus, qui, teste Meyero in Annal. Flandr. ad annum MCCCCXL. p. m. 297. Antonium Campanum auctorem habuerunt.

Anser Tarpeii custos Iovis, unde, quod alis
Constreperes, Gallus decidit, ultor adest.
Vuldricus Gallus, ne quem poscantur in usum,
Edocuit pennis nil opus esse tuis.
Imprimit ille die, quantum non scribitur anno:
Ingenio, haud noceas, omnia vincit homo.
Campanus.

Eosdem versus etiam in fine primi voluminis exstare testatur Maittaire ibid. Tom. IV. pag. 292. Contra Thom. Hearne et Io. Clericus eam ad annum 1472. referunt: sed I. Fr. Gronovius in Praefatione ex bibliothecae regiae, quae Parisiis est, indice monet, decada primam anno MCCCCLXXI. tertiam et quartam anno MCCCCLXXII. lucem vidisse. Vide etiam Maittaire loc. laud. qui testem huius rei advocat Fabric. in Bibl. Lat. lib. I. cap. XI. editionis annorum 1712. et 1721. [Hanc editionem, quam medio fere anno 1470. impressam esse probabile sit, proximum a principe locum obtinere, docuit Ebert. in Lex. bibliograph. Vol. I. p. 996. n. 12072.]

1472. Romae per Conradum Sweynheym et Arnoldum Pannartz, in forma maiore.

Ad finem Livii hi versus legebantur:

Aspicis, illustris lector, quicumque libellos,
Si cupis artificum nomina nosse, lege.
Aspera ridebis cognomina Teutona, forsan
Mitiget ars Musis inscia verba virûm.
Conradus Suueynheym Arnoldus Pannartzque magistri
Romae impresserunt talia multa simul.

In domo Petri de Maximis M. CCCC. LXXII. die XVI. Iulii. Hanc editionem ex Illustrissimi Lovelii bibliotheca utendam accepi.

1478. Mediolani per Philippum de Lavagnia, in forma maiore.
[Ex editione Veneta, quae anno 1470. prodiit, derivata esse videtur Ebert. in Lex. bibliograph. Vol. I. p. 996. n. 12075.]

1480. Mediolani per Antonium Zarothum, in forma maiore.
In fine huius editionis, quam adhibui, adscripta erant haec verba: *Has tris Titi Livii decadas Petrus Iustinus Philelfus, ut amicis quibusdam suis morem gereret, quam diligentissime recognovit. Impressit autem Mediolani opifex consummatissimus Antonius Zarothus, opera et impensis Ioannis Legnani, decimo Kalendas Novembres: regnantibus illustrissimis Mediolani ducibus Bona, et Ioanne Galeacio Maria Sphortia, anno a natali Christiano millesimo quadringentesimo octogesimo.*

1480. . . . . . per Michaelem Manzolinum Parmensem, in forma maiore.

In fine huius editionis, qua ex munificentia Illustrissimi Lovelii usus sum, haec adscripta inveni: *Titi Livii Patavini historici illustris decadis quartae libri finiunt, quos Michael Manzolinus Parmensis ductu, impensa, solertique diligentia viventibus posterisque imprimi curavit anno salutis M. CCCC. LXXX. pridie Calendas Novembres.* Locus, ubi liber impressus est, non additur. Monet autem Maittaire in Annal. Typograph. Tom. IV. pag. 406. librum impressum quidem esse a typographo Parmensi, non tamen, ut Orland. pag. 148. putabat, Parmae; putat autem eum deceptum esse a Cornelio Beughemio pag. 85. quem saepius describere solet. Eodem errore ego etiam ubique hanc editionem in notis Parmensem vocavi, perperam ad id inductus, quod Manzolinus se Parmensem dixerit. Verum postea ex Clariss. Maittaire Annal. Typograph. Tom. I. pag. 84. et Tom. IV. pag. 235. didici, Michaelem Manzolinum Parmensem typographiam Tarvisii exercuisse, ibidemque ab anno MCCCCLXXVII. ad annum MCCCCLXXXI. varios libros emisisse. Quam igitur in notis editionem Parmensem vocavi, Tarvisina prima; quam vero Tarvisinam primam et secundam, Tarvisina secunda et quarta dicendae erant. Parmensem tamen editionem huius anni MCCCCLXXX. a Melchiore Suessa excusam memorat Fabricius in Bibliotheca Latina lib. I. cap. XI. testatus se eius notitiam ex Beughemio accepisse. Sed perperam. Nullus enim Melchior Suessa sive Sessa inter typographos seculo XV. sive anno MXXD. memoratur, sed demum occurrit anno MDVIII. qui sibi anno MDXVII. socium adscivit Petrum de Ravanis, et cum eo Livium anno MDXX. Venetiis edidit, ut inferius suo loco videndum erit.

1481. Parisiis, in forma maiore.

Hanc editionem memorat Maittaire Annalium Typogr. Tom. V. part. II. pag. 532.

1482. Tarvisii per Ioannem Vercellium, in forma maiore.

Ad calcem huius editionis sequentia adiecta invenio: *Has Titi Livii decadas, a Luca Porro quam diligentissime recognitas, Tarvisii Ioannes Vercellius impressit Anno salutis millesimo quadringentesimo octogesimo secundo.* Hanc editionem ubique in notis Tarvisinam primam perperam vocavi, quum Tarvisina secunda dicenda fuisset. Vide, quae de editione praecedente dicta sunt.

1483. . . . . . per Michaelem Manzolinum Parmensem, in forma maiore.

Hanc editionem ex bibliotheca Hohendorfiana laudat Maittaire in Annal. Typogr. Tom. IV. pag. 450. Ex illis autem, quae ad similem editionem, anno MCCCCLXXX. excusam, dixi, constat, hanc etiam impressam fuisse Tarvisii. Ita fuit Tarvisina tertia.

1485. Tarvisii per Ioannem Vercellensem, in forma maiore.
Hanc etiam editionem a Luca Porro recognitam esse, ex illis, quae ad finem libri subiiciuntur, constat. Eam usibus meis commodavit Vir Clarissimus Sigebertus Havercampius; quam male in notis Tarvisinam secundam pro quarta a me appellatam esse, praecedentibus consequens est. Alibi etiam memoratam inveni editionem T. Livii Tarvisinam ex recognitione Lucae typis Ioannis Vercellensis anno MCCCCXCV. sed annum illum operarum errore pro anno MCCCCLXXXV datum esse verisimile est. Certe Maittaire recentiorem hanc in Annal. Typogr. non memoravit, neque etiam Ioannes Vercellensis anno MCCCCXCV. Tarvisii typographiam exercuisse videtur.

1485. Parisiis, in forma maiore.
Hanc editionem memorat Maittaire in Annal. Typogr. Tom. V. part. II. pag. 532.

1491. Venetiis cum Annotationibus Sabellici, in forma maiore.
Hanc editionem ex Fabricii Bibliotheca Latina memorat Maittaire in Annal. Typograph. Tom. I. pag. 309. Sed Tom. IV. pag. 532. addit, ad eius calcem hanc formulam adiectam esse: *Impress. die V. Novembris, M. CCCC. LXXXXI. regnante Augustino Barbadico duce Venetiarum.* Cuius vero typis excusa fuerit, neutro loco memoratur. Ipse Sabellicus in praefatione refert, se Livium ad vetustum exemplar, ex bibliotheca Benedicti Cornarii Patricii Veneti depromtum, contulisse, petente Bernardino Herasmio Novocomensi, homine fide et industria singulari, ut clarissimam historiam aliquanto integriorem novae impressioni subiiceret. Verum licet plures circa annum hunc typographi Bernardini Venetiis floruerint, nullus tamen memoratur Bernardinus Herasmius Novocomensis.

1492. Venetiis, in forma maiore.
Haec editio ex bibliotheca Adr. Pauw recensetur apud Maittaire in Annal. Typogr. Tom. I. pag. 314. et Tom. IV. pag. 545. Suspicio tamen est, hanc et praecedentem eamdem esse, earumque alteram, et quidem hanc, ex solo operarum errore natam esse.

1493. Venetiis per Matthaeum Capcasa Parmensem, in forma maiore.

Maittaire in Annal. Typogr. Tom. v. part. II. pag. 23. editionem hanc memoravit ex Orland. pag. 418.

1495. Mediolani per Uldericum Sinzenzeler, impensis Alexandri Minutiani, in forma maiore.

Editionem hanc memorans Maittaire in Annal. Typogr. Tom I. pag. 332. et Tom. IV. pag. 590. testatur, ad finem eius legi haec verba: *Impressit Uldericus Sinzenzeler impensis Alexandri Minutiani; ex quam emendato exemplari, si cum ceteris conferes, quam facillime intelliges, candidissime lector; cui etiam librariorum culpam, quantum licuit, idem Alexander praestare conatus est, Mediolani pridie quam Lud. M. SF. Anglus princeps sapientissimus huius incliti imperii sceptrum et ducalia insignia a Maximiliano imperatore per legatum acciperet. Anno salutis M. CCCC. LXXXXV. die XXV. Maii.*

1495. Venetiis per Philippum Pincium Mantuanum, in forma maiore.

In hac editione repetuntur *M. Antonii Sabellici brevissimae in Livium annotationes, locis suo ordine aut in integrum restitutis, aut in fronte, ne quid temere offenderetur, brevi indice relictis.* Iis autem praemittitur ipsius Sabellici praefatio *ad Magnificum et praestantem virum Benedictum Cornarium, Patricium Venetum.* Ad finem libri haec verba subiuncta video: *T. Livii Patavini decades expliciunt, Venetiis per Philippum Pincium Mantuanum summa cura et diligenti studio impressae. Anno ab Incarnatione Domini M. CCCC. XCV. III. Nonas Novembris, Imperante Serenissimo Augustino Barbadico, Venetiarum duce felicissimo.*

1498. Venetiis per Bartholomaeum de Zanis de Portesio, in forma maiore.

Recensuit hanc editionem Maittaire in Annal. Typogr. Tom. I. pag. 353. et Tom. IV. pag. 662. addens, eam sine notis prodiisse. Eadem servatur in bibliotheca Traiectina, unde utendam accepi, ac didici, in ea repetitas fuisse Sabellici Annotationes. Ad calcem eius libri haec adscribuntur verba: *T. Livii Patavini decades expliciunt, Venetiis per Bartholomaeum de Zanis de Portesio summa cura et diligenti studio impressae. Anno ab Incarnatione Domini* 1498. *die XX. Iunii.*

1501. Venetiis per Georgium de Rusconibus Mediolanensem, in forma maiore.

Hanc editionem, quae in locupletissima bibliotheca Leidensi exstat, eadem continere, quae ambae praecedentes, amice me monuit Clariss. Oudendorpius; qui eam mea causa

examinavit. Ex eodem didici, ad finem eius hanc temporis, quo lucem adspexit, et typographi notitiam reperiri: *Titi Livii Patavini decades expliciunt, Venetiis per Georgium de Rusconibus Mediolanensem summa cura et diligenti studio impressae, anno ab Incarnatione Domini* 1501. *die* 4. *Decembris.*

. . . . apud Alexandrum Minutianum, in forma maiore.

Huic editioni praefixa Minutiani epistola data est *Mediolani* Ibid. *Sept.* 1505. ad finem autem libri hunc temporis characterem inveni: *Apud Alexandrum Minutianum Nonis Quintilibus mens. Iulii.* Ex his editionem illam referendam puto ad annum MDV. ac verisimile videtur, excusam esse Mediolani. In ea enim urbe Minutianus tabernam librariam etiam seculo praecedente exeunte exercuit, et impensas in editionem Livii, quae anno MCCCCXCV in ea urbe prodiit, contulit, ut supra vidimus. Ipse etiam hoc seculo XVI. ineunte ibidem varios libros typis impressit. Anno MDII Iustinum. Vide Maittaire Annal. Typogr. Tom. II. pag. 156. Anno MDIII. Bernardi Corii Historiam Mediolanensem. Vide Maittaire ibid. p. 163. et 165. Anno MDXIII. Iosephi opera Latine, et Egesippum. Vide Maittaire ibid. pag. 247. Livium hunc a se editum Minutianus dedicavit Iaffredo Carolo Iurisconsultissimo, Delphinatus ac Mediolanensis senatus Praesidi sapientissimo, testatus, *se non imitatum esse eorum temeritatem, qui, ut scire videantur, omnia corrigere ac emendare profitentur: sed quae sibi aut dubia aut obscura visa fuerint, ea se intentata reliquisse, ut per pristina dictionum aliqua vestigia vera et sincera lectio investigari possit.* Verum ut pateat, quid de hoc sive editore, sive typographo sentiendum sit, adscribam locum, licet paullo longiorem, ex Parrhasii Epistola, qua Commentarium in Claudiani libros de Raptu Proserpinae eidem Iaffredo Carolo dedicat. Ita inquit: *Non est (ne nobis blandiamur) hodie, non est Horatio bene monenti parere, scriptaque vel in paucos menses, nedum (quod illi placet) in annos novem comprimere, nisi laboris sui fructu fraudari quis velit. Adsunt enim ignavissimi quidam fuci, qui favis alienisque mellificationibus insidiantur: et quae multo longoque studio comperta sunt ab aliis, impudentissime pro suis ostentant. Ut iste vix satis idoneus impressor, qui castigationes in Livium meas ex magna parte subripere, tibique nuncupatim dicare non erubuit: in quo non minus existimationi tuae, quam mihi, fecit iniuriam. quasi vero divinus tuus animus interceptis gaudeat rebus, et in hoc etiam Superos non imitetur, quibus (ut Porphyrius auctor est) furta non litant. Ego, vir integerrime, triennio iam Livii bellum Macedonicum, frequenti professus auditorio, singulis lectionibus emen-*

davi, quod ante nos (absit verbo invidia) nemo tentavit: ostendique certissimis argumentis, ab eo, quam dixi, decada depravatam locis amplius mille. Veritus itaque, ne sua laniena per nos in publicum proderetur, editione praevenire festinavit: eamque rem dissimulanter me laturum speravit, si sub umbra tui nominis emitterentur: ac si non eadem gratiora tibi futura sint a proprio iustoque domino; quam ab inverecundo plagiario. Quum praesertim nusquam ille potuerit afferre correctionis alienae rationem, quod nos inter legendum fecimus, quae propediem sub tuis auspiciis exibit in publicum, sex in toto Livio vulnerum millibus a me curatis aut splene contectis.

1506. Venetiis, per fratres Ioannem et Bernardinum Vercellenses, in forma maiore.

Hanc editionem, a Maittaire Tom. v. Annal. Typogr. part. II. pag. 21. recensitam, et a Fabric. in Bibl. Latina ex Graevii bibliotheca memoratam, possideo. Exhibet autem simul Sabellici in Livium Annotationes, omissa tamen eius ad Cornarium Praefatione. Ad finem libri haec leguntur: *T. Livii Patavini decades expliciunt, Venetiis per Ioannem ac Bernardinum eius fratrem Vercellenses summa cura et diligenti studio impressae, Anno Domini M. CCCCC. VI. XXVII. Nonas Ianuarii imperante Serenissimo Leonardo Lauridano Venetiarum duce felicissimo.*

1510. Parisiis impensis Ioannis Parvi et Ascensii, in forma maiore.

Hanc editionem, a Maittaire in Annal. Typogr. Tom. II. pag. 216. memoratam, possideo. Ei autem praefigitur Iodoci Badii Ascensii epistola ad Georgium Aloinum, hanc temporis notam praeferens: *Ex Chalcographia nostra apud Parrhisios, pridie annuntiationis atque incarnationis dominicae M. D. X.* Praeterea Sabellici in Livium Annotationes, deficiente tamen eius ad Cornarium praefatione; tum ipsius Badii Ascensii in Livianam lectionem Isagogen cum prooemii primi expositione. Ad calcem editionis haec verba reperiuntur: *Diligentiore cura, in aedibus Ascensianis, in illustri Parrhisiorum Academia, impensis Ioannis Parvi et ipsius Ascensii. Anno salutis Christianae M. D. X. ad Idus Martias.*

1511. Venetiis per Philippum Pincium Mantuanum, in forma maiore.

Hanc editionem, a Maittaire in Annal. Typographicis omissam, servat bibliotheca publica Amstelaedamensis. Ad eius autem calcem hanc subscriptionem legi, Vir Clarissimus Petrus Burmannus, Historiarum, Eloquentiae et Poeseos ibidem Professor meritissimus, me monuit: *T. Livii*

decades feliciter expliciunt, Venetiis a Philippo Pincio Mantuano impressae anno Domini MCCCCCXI. die XVII. Septembr. incliti domini, Domini Leonardi Lauredani Venetiarum ducis tempestate. [Hanc subscriptionem paullo aliter et rectius, ni fallor, protulerunt editores Bipontini in Notit. literar. de T. Liv. p. 107.]

1511. Parisiis apud Badium Ascensium, in forma octuplice.
Hanc editionem primam fuisse censet I. Fr. Gronovius in Praefat. quae hac forma contracta, charta ὀκταπτύχῳ, prodiit. Neque aliam ea antiquiorem vidi. Testatur autem se non ipsam editionem, sed tantum specimen vidisse, dissimulato loco et tempore, quo prodiit, unam utriusque notam praeferens Augustini Becharii Sacerdotis ad studiosos alloquium; unde etiam passim in notis Becharii nomine eam laudat. Suspicabatur insuper, non multo seriorem, si non antiquiorem, esse ea, quam Georgius de Rusconibus Mediolanensis anno MCCCCCI. Venetiis procuravit. Verum eamdem rectius recensuit Fabr. in Bibl. Latina, ac testatus est, prodiisse Parisiis apud Badium Ascensium anno MCCCCCXI. ex Sabellici recognitione cum Augustini Becharii ad studiosos alloquio. Eam a Maittaire in Annal. Typographicis memorari, reperire non potui. [Rarissimam hanc editionem, nec loci nec temporis nota insignitam, Lugduni circa annum 1510. prodiisse, suspicatus est Ebert. in Lex. bibliograph. Vol. I. p. 997. n. 12083. praeeunte Ernestio ad Fabricii Biblioth. Lat. Tom. I. p. 281. sq.]

1513. Parisiis apud Badium Ascensium, in forma maiore.
In hac editione, quam etiam Maittaire in Annal. Typographicis omisisse videtur, continentur eadem omnia, quae in antea memorata anni MDX. exstabant; ita tamen, ut Ascensii in Livianam lectionem Isagoge auctior prodierit, et insuper addatur vocabulorum Livianorum compendiaria explanatio. Praeterea, contextum Livianum cum decem diversae monetae aut scripturae codicibus collatum esse, nova Ascensii Praefatio priori subiecta docet, quae hanc notam Chronologicam praeferebat: *Pridie natalis Dominici M. D. XIII.* In calce vero libri haec formula adscripta reperitur: *Ex aedibus Ascensianis longe accuratiore, quam pridem, vigilantia, collato videlicet exemplari cum decem venerandae vetustatis codicibus et non oscitantis iudicio recognito, atque plus quam sexcentis locis illustrato, in illustri Parrisiorum Academia, impensis Ioannis Parvi et ipsius, qui impressit, Ascensii, anno redemptionis humanae M. D. XIII. ad Nonas Decembres.*

1516. Parisiis ex aedibus Ascensianis, in forma maiore.

Haec editio, quam itidem Maittaire in Annal. Typographicis non recensuit, eadem omnia exhibet, quae proxime praecedens, eique quam simillima est, adeo ut utraque totidem foliis absolvatur. Non tamen propterea existimandum est, eam tantum fraude, bibliopolis nostris hodie admodum frequenti, se a priori diversam esse mentiri. Plura enim exstant indicia, unde colligi potest, eam hoc anno revera totam iterum excusam esse. Titulus enim praecedentis editionis exhibet signum, quo Ioannes Parvus, sive Petit, quem Ascensius artis suae socium adsumserat, uti solitus erat; nempe duos Leones, scutum lilio et litteris I. P. inscriptum sustinentes, adiecto subtus nomine eius, IEHAN PETIT. Huius contra titulus praefert binos Leones, scutum bipartitum sustinentes, cuius superiori parte conspiciuntur tres coronae, aequali ordine aliae ad latus aliarum dispositae, pars autem inferior pellis murinae imaginem imitatur, addito subtus nomine LODOVICUS HORNKEN. Deinde in priori editione haec verba sub descripto signo leguntur: *vaenundantur ab Ioanne Parvo et Iodoco Badio Ascensio:* in posteriori autem haec: *vaenundantur ab Gotfrido Hittorpio.* Insuper formula ad finem huius editionis addita in quibusdam differt ab illa, quam praecedenti adiectam esse modo vidimus. In hac enim ultima eius pars his verbis concipitur: *in illustri Parrhisiorum academia, rursus opera et accuratione Ascensiana, anno redemptionis humanae M. D. XVI. ad Nonas Iunias.* Denique ex toto passim contextu Liviano duas diversas editiones esse clarissime elucet. Quamvis enim posterioris paginae illis prioris ferme semper respondeant, nulla tamen earum est, in qua non aliquot occurrant versus, qui in hac editione vel plures vel pauciores, quam in illa, literas contineant: in qua non itidem plures voces reperiantur, quae in hac editione per quaedam scribendi compendia, in illa vero omnibus literis exarantur. [Hanc editionem non Parisiis, sed Coloniae impressam esse, suspicati sunt editores Bipontini in Notit. literar. de T. Liv. p. 103. sq.]

1518 vel 1519. Moguntiae apud Ioannem Scheffer, in forma maiore.

Ad finem librorum Livii haec temporis nota a typographo adscripta est: *Moguntiae in aedibus Ioannis Scheffer, mense Novembri anno MDXVIII.* Praemissum Imperatoris Maximiliani privilegium datum est *die nona mensis Decembris an. M. D. XVIII.* Sed Erasmi Praefatio *VII. Cal Mart. an. M. D. XIX.* et Nicolai Carbachii Praefatio *Idibus Martiis M.*

D. XIX. In hac editione, post Imperatoris Maximiliani privilegium, continentur primo Ulrichi Hutteni equitis Praefatio ad Albertum Brandenburgensem, Cardinalem, Archiepiscopum Moguntinum et Magdeburgensem, principem Electorem; tum Erasmi ad Misobarbaros atque eosdem Philomusos Praefatio, quam utramque viri docti memoratu dignam iudicant, quoniam illi, qui Moguntiam artis typographicae inventricem venditant, ex illis etiam sententiam firmare soleant. Post indicem deinde in Livium eiusque epitomas, et consules in Livio et epitomis occurrentes, ordine Chronologico dispositos, sequuntur epitomae Livianae et ipsius Livii contextus. Admodum autem memorabilis est haec editio, quia prima omnium exhibuit maximam partem libri XXXIII. a cap. XVII. §. 6. usque ad libri istius finem, qui integer antea pro deperdito habitus est, et ultimam partem lib. XL. a cap. XXXVII. §. 3. usque ad finem: quae operis Liviani particulae in lucem protractae sunt ex bibliothecae Moguntinae, quae in aede maxima ac metropolitana est, perquam vetusto codice, characteribus Longobardicis in membrana scripto. Quum autem codex ille, omnium huius partis praestantissimus, qui partem lib. XXXIII. ultimam et libros sequentes usque ad finem libri XL. continebat, passim a vulgata priorum editionum lectione diversus abiret, Nic. Carbachius eum dignum esse censuit, quem diligenter cum olim excusis committeret, eiusque excerptas variantes huic Livii editioni subiiceret, praemissa Praefatione, qua consilii rationem reddidit. Eo autem facto optime de Livio meritus est, atque hunc thesaurum, aut certe eius partem, nobis servavit; qui utrum hodie adhuc supersit, aut ubi lateat, incertum est. [Historiarum Livianarum partes, quas prima omnium exhibet editio Moguntina, a Iac. Mazochio Romae 1519. repetitas esse, testatur Ebert. in Lex. bibliograph. Vol. I. pag. 997. n. 12085.]

1518. 1519. 1520. 1521. et 1533. Venetiis apud Aldum quinque tomis, in forma octuplice.

Primus tomus continet decem primos Livii libros, ad cuius calcem haec adiecta sunt: *Venetiis in aedibus Aldi, et Andreae soceri, mense Decembri, M. D. XVIII.* Secundus bellum Punicum secundum: ad finem autem haec nota chronologica adscripta est: *Venetiis in aedibus Aldi, et Andreae soceri, mense Februario. M. D. XIX.* Tertius quartam liberorum decada, hac ad finem addita subscriptione: *Venetiis in aedibus Aldi, et Andreae soceri, mense Novembri. M. D. XX.* Quartus complectitur primo omnium

decadum epitomas, licet cuique superstitum librorum Livii, qui praecedentibus tomis exhibentur, sua praefigatur epitome; secundo L. Florum; tertio Polybii Historiarum libros quinque, Nicolao Perotto interprete in linguam Latinam conversos. Ad finem tandem tomi exstat haec temporis nota: *Venetiis in aedibus Aldi, et Andreae soceri, mense Martio. M. D. XXI.* Quum postea liber Livii quadragesimus primus et quatuor sequentes, sive eorum fragmenta, ex bibliothecarum tenebris eruti et in apertam lucem protracti essent, haeredes Aldi, ne quid editioni suae deesset, recens publicatos Livii libros ipsi quoque typis suis descripserunt, et quatuor prioribus tomis quintum hunc, quasi appendicem, addiderunt. Eius fini subiecta est haec temporis nota: *Venetiis in aedibus haeredum Aldi Manutii Romani, et Andreae Asulani soceri, mense Maio. M. D. XXXIII.* Quinque hi tomi, suo quisque anno, memorantur apud Maittaire in Annal. Typograph. Tom. II. pag. 316. 335. 598. 613. et 787. Huius editionis quartus tomus hodie plerumque a reliquis dividitur, et quasi huc non pertinens separatim memoratur; quum tamen titulus, qui tomo primo praefigitur, illa, quae toto opere continebantur, exhibens, etiam tomo quarto inserta nominatim memoret. Is autem titulus ei appositus est, si non quum tomus primus ederetur, certe quum quartus prodiret, antequam quintus adderetur; cuius nulla ibi mentio occurrit.

1520. Venetiis, in forma maiore.

Hanc editionem, quam me unquam videre non memini, memorat Maittaire in Annal. Typograph. Tom. II. pag. 598. eamque excusam esse dicit per Melchiorem Sessam et Petrum de Ravanis socios, die III. Maii. Eamdem neque Hearnius, neque Clericus memorarunt. Editionem Venetam huius anni, in forma maiore ab Aldo excusam, memorat Catalogus Henr. Hadr. van der Marck, Toparchae in Leur, pag. 20. Eius tamen apud alios mentionem nondum reperi. [Haec editio ex prima editione Aldina, quae inde ab anno 1518. prodiit, repetita esse videtur Ebert. in Lex. bibliograph. Vol. I. p. 998. n. 12086.]

1521. Venetiis apud Aldum, in forma maiore.

Hanc editionem recensent Hearnius et Clericus. Gesneri Catalogum librorum, qui in officina Aldi Manutii Venetiis excusi sunt, Tom. III. Annal. Typogr. inseruit Maittaire, in quo pag. 245. memorantur Livii omnia, accurate denuo impressa, in folio (1521.) Occurrit etiam in modo laudato Catalogo Henr. Hadr. van der Marck, ubi pag. 21. inter edi-

tiones Aldinas in folio hoc titulo, qui forte ex ipso libro petitus est, describitur: *Ex XIV. T. Livii decadibus prima, tertia, quarta; duplex epitome, altera a T. Livio, altera a L. Floro; Polybii libri V. de rebus Romanis in Latinum a Nic. Perotto, quos in locum secundae decadis substituimus, quia multa in illis leguntur, quae secunda decade continebantur. Venet. apud Aldum* 1521. [Titulum huius editionis pleniorem dederunt editores Bipontini in Notit. literar. de T. Liv. p. 114.]

1522. et 1532. Florentiae apud haeredes Philippi Iuntae, in forma octuplice.

Hanc editionem habuit et consuluit I. Fr. Gronovius, qui in Praefatione testatur, eam per Aldina vestigia incessisse, carmine etiam in laudem Asulani praeposito. Eamdem recensuit etiam Maittaire in Annal. Typograph. Tom. v. part. II. pag. 22. qui docet, singulis tomis, decadas primam, tertiam et quartam continentibus, ad calcem adiectam esse hanc formulam: *Florentiae per haeredes Philippi Iuntae M. D. XXII. septimo Idus Augusti.* Postea vero repertos quintae decadis priores quinque libros, sive eorum fragmenta, itidem ex Iuntarum officina prodiisse, hac subscriptione ad finem addita: *impress. Florentiae in aedibus Bernardi Iuntae, anno XXXII. supra M. et D. duodecimo Cal. Maias.*

1525. Coloniae apud Ioannem Soterem, in forma maiore.

Huius editionis titulus testatur, Livii libros triginta, qui soli ex centum quadraginta supersunt, auctore Iacobo Sobio, castigatiores, quam antehac unquam visi sunt, prodire anno M. D. XXV. mense Septemb. Dedicatio Sobii subscriptas praefert *Calendas Septembres ann. Domini M. D. XXV.* Denique ad calcem libri haec verba adiecta exstant: *Coloniae apud Io. Soterem, impensis honesti civis Petri Quentel anno MDXXV. mense Augusto.* Sobium, Livii editorem, laudans Sturmius in Epist. dedicator. ante Tom. II. Orat. Ciceronis dicit, Coloniae literas floruisse, quum in ea Sobius aliique docerent, Sobium vero tunc vim morbi abstulisse. Editionem hanc Livianam, quam curavit Sobius, ut ceteris castigatiorem laudat Rhenanus ad Livii lib. XXVII. cap. XVI. §. 10. et ad cap. XVII. §. 11. Eius coniecturam, quam in contextum recepit, quamvis praeter MStorum auctoritatem, nihilominus ut ingeniosam praedicat Gruter. ad Livii lib. I. cap. XXIII. §. 6. Perperam Fabricius in Bibl. Latin. editionem hanc Basileensem vocavit, dicens Livium anno MDXXV. Basileae ex Iacobi Sobii castigatione prodiisse.

1527. Parisiis apud Petrum Vidovaeum, in forma maiore.

Hanc editionem recensuit Maittaire in Annal. Typogr. Tom. II. pag. 688. ac testatur, eam venumdatam fuisse a Ioanne Parvo, bibliopola adscriptitio, impressam vero a Petro Vidovaeo mense Aprili, M. D. XXVII.

1528. Coloniae apud Eucharium Cervicornum, in forma maiore.

Huic editioni locus, ubi prodiit, adscriptus non apparet, sed tantum excusa esse dicitur ab Euchario Cervicorno. Eum vero chalcographiam et ante et post annum MDXXVIII. Coloniae exercuisse, ibique varios libros Godefrido Hittorpio, civi et bibliopolae Coloniensi, typis suis descripsisse constat. Maittaire ullam huius editionis mentionem in Annal. Typogr. fecisse non memini, quam tamen memorarunt Fabricius in Bibl. Latin. et Hearnius ac Clericus in Indice editionum Livianarum. Eamdem tantum se vidisse, sed consulere non potuisse, I. Fr. Gronovius in Praefatione testatur.

1529. Parisiis apud Nicolaum Savetier, in forma maiore.

Hanc editionem recensuit Maittaire in Annal. Typograph. Tom. II. pag. 721. et auctor est, ei hanc notam additam esse: *Veneunt in aedibus Ambrosii Girault, in vico Divi Iacobi, sub insigni regis David, imprimebat Nicolaus Savetier, mense Aprili* 1529. Contra eius exemplaris, quod oculis meis subiectum est, initio haec adscripta vidi: *Vaeneunt in Clauso Brunelli apud Nicolaum Crespin, sub signo Divae Catharinae;* ad eius finem vero sequentia: *Imprimebat Nicolaus Savetier mense Aprili* 1529. Hinc colligo, vel Nicolaum Savetier Livium, suis impensis excusum, distrahendum dedisse duobus bibliopolis, Ambrosio Girault, et Nicolao Crespin; vel ambos illos, inita societate, Livium opera Savetierii imprimi curasse, et quemque eorum recepta exemplaria suis nominibus notasse. Editionem hanc Levescatium curasse, I. Fr. Gronovius in Praefat. Fabricius in Bibliothec. Latin. et Hearnius ac Clericus in Indice Editt. Liv. testantur. Certe eius Dedicatio ad Io. de Tartas I. U. consultissimum in capite huius editionis exstat. Vix tamen aliquid de suo contulit, sed ubique ferme editionem Ascensianam anni MDXIII. vel anni MDXVI. secutus est, et lectiones illis solis proprias adoptavit.

1530. Parisiis apud Badium Ascensium, in forma maiore.

In titulo libri haec nota conspicitur: *Vaenundantur ipsi Ascensio.* 1530. Dedicationis subscriptio his verbis concipitur: *E Chalcographia nostra apud Parrhisios rursum ad sextum Calendas Novemb. M. D. XXX.* Ad finem autem libri

XL. haec formula additur: *Sub prelo Ascensiano ad VI. Cal. Novemb.* 1530. Quum autem anno sequenti MDXXXI. Simon Grynaeus quinque postremos Livii libros, a se in MSto vetusto repertos, opera Frobenii primum Basileae edidisset, mox eodem adhuc anno Ascensius non modo recens inventos ac publicatos Livii libros typis suis Parisiis descripsit, hoc temporis charactere post libri XLV. finem addito: *Sub prelo Ascensiano anno M. D. XXXI. mense Iulio*: verum etiam Chronologiam Glareani, quae in eadem editione Basileensi primum lucem adspexit, in ordinem literarum digessit, ac libro XLV. subiecit, addita hac subscriptione: *Sub prelo Ascensiano ad Idus Iulias anno M. D. XXXI.* Insuper editio haec eadem omnia complectitur, quae editiones priores Ascensianas annorum MDXIII. et MDXVI. continere antea suo loco dixi.

1531. Basileae apud Frobenium, in forma maiore.

Titulus splendidae huius editionis testatur, librum excusum esse *Basileae in officina Frobeniana mense Martio anno M. D. XXXI.* Apposita Erasmi ad Carolum Montioium Praefatio data est *apud Friburgum Brisgoiae, Calend. Martiis anno M. D. XXXI.* Praefationem eius excipiunt decades Livii prima, tertia, et quarta, ac cuique earum praefixae librorum, quos continent, Epitomae: hinc decadis quintae libri quinque priores: quos nunc primum typis excusos Grynaeus ex vetusto monasterii Laurishaimensis codice in apricam lucem protulit. De hoc codice Erasmus in memorata ad Montioium Praefatione egit. Libro ultimo, sive XLV. iterum subiicitur, libros hos editos esse *Basileae, in officina Frobeniana, per Hieronymum Frobenium, Io. Hervagium, et Nicolaum Episcopium, MDXXXI.* Tum sequuntur omnium Livii librorum, et superstitum, et deperditorum, Epitomae; postea Indices in libros Livii: ad quorum calcem apponitur Allocutio ad Lectorem; qua, quantum iniuria temporis ex recens editis quinque posterioribus Livii libris deperditum sit, accurata diligentia docemur. Tandem ultimo loco in editione hac Basileensi sequitur Glareani Chronologia in omnes Livii decadas, ab urbe condita in sextum Tiberii Caesaris annum, praefixo iterum novo titulo; cui itidem, ut et eius calci, additur, Chronologiam hanc editam esse *Basileae ex officina Frobeniana, anno M. D. XXXI. mense Martio.*

1532. Venetiis apud Lucam Antonium Iuntam, in forma maiore.

Innotuit mihi haec editio ex solo Maittaire, qui eam recensuit in Annal. Typograph. Tom. II. pag. 771. et hoc

modo descripsit: *T. Livius; accesserunt decadis V. libri quinque, numquam antehac editi, cum Chronologia Henrici Glareani, in aedibus Lucae Antonii Iuntae Florentini. MDXXXII.* in initio additur, *Mense Februario;* in fine *die decima Ianuarii.* [Quinque Livii libros, quos Grynaeus ex codice Laurishamensi primum evulgavit, a L. A. Iunta anno 1532. etiam separatim editos esse, auctor est Ebert. in Lex. bibliograph. Vol. I. p. 998. n. 12090. Ceterum haec editio Iuntina a Sim. Colinaeo Parisiis anno 1541. nitidissime repetita esse traditur in Fabricii Biblioth. Lat. Tom. I. p. 283. ed. Ern.]

1532. Parisiis apud Simonem Colinaeum prodierunt conciones Livii cum notis Ioachimi Perionii, in forma octuplice.

Hanc editionem memorarunt Crenii, Hulsii, aliorumque catalogi. Vide etiam Maittaire Annal. Typograph. Tom. v. part. II. pag. 23. Postea alibi etiam haec editio repetita est.

1535. Basileae ex officina Frobeniana, in forma maiore.

Ad finem huius editionis illa temporis nota addita est: *Basileae in officina Frobeniana per Hieronymum Frobenium et Nicolaum Episcopium mense Decembri anno M. D. XXXIIII.* sed titulus libri *annum MDXXXV.* praefert. Continet autem eadem ferme, quae praecedens Frobeniana anni MDXXXI. nisi quod in hac iam primum appareant Rhenani et Gelenii in Livium Notae; et quod Glareani Chronologia, ab ipso recognita, auctior prodeat, a Troia capta usque ad Iustinianum Caesarem. Testatur insuper titulus huius libri, historiam Livianam longe, quam nuper, emaculatiorem prodire, quod nunc demum ad vetera exemplaria collata sit.

1537. Lugduni quatuor voluminibus, in forma octuplice.

Recenset hanc editionem Maittaire Tom. v. Annal. Typograph. part. II. pag. 22. ac testatur excusam esse *Lugduni apud haeredes Simonis Vincentii. M. D. XXXVII.* continere autem etiam Notas Glareani. Quod si verum est, haec prima erit Notarum Glareani editio. Alii tamen testantur, prodiisse cum Annotationibus Rhenani et Gelenii, et ita forte erit eadem, atque illa, quae mox sequitur.

1537. Lugduni, in forma octuplice.

Hanc editionem refero fide Fabricii in Bibliotheca Latina; ubi testatur, eam prodiisse ex Trechseliorum officina, et continere Rhenani ac Gelenii Notas. [Editionem praecedentem ab hac non diversam esse docuerunt editores Bipontini in Notit. literar. de T. Liv. p. 121.]

1537. Francofurti, in forma octuplice.

Haec editio memoratur in bibliothecae Crenianae Cata-

logo pag. 68. [Obiter etiam commemoratur in Fabricii Biblioth. Lat. Tom. I. p. 284. ed. Ern.]

1538. Parisiis apud Vascosanum, in forma quadruplice.

In una bibliotheca Hulsiana Tom. II. num. 5535. hanc editionem memoratam invenio, ubi prodiisse dicitur ex typographia Vascosani, et tres decadas continere.

1539. Basileae ex officina Hervagiana, in forma maiore.

Editio haec eadem continet, quae Basileensis Frobeniana anni MDXXXV.

1540. Lugduni, in forma maiore.

Memoratur haec editio in Indice editionum Livianarum Hearnii et Clerici.

1540. Basileae, in forma maiore.

Hanc editionem cum Notis Glareani memoratam vidi in bibliotheca Mallinckrotiana. Fabricius vero in Biblioth. Latin. testatur, Henr. Loriti Glareani Notas in Livium Carolo quinto Imperatori inscriptas esse, cum Chronologia historiae Romanae recognita, anno MDXL. in forma maiore. Utrum vero solae, an simul cum Livio prodierint, nec ubi, vel a quo typographo excusae sint, retulit. Neque certiora referre possum, quum editionem huius anni non viderim. Id ex Glareani Praefatione ad Caesarem Ferdinandum, quae annum MDXL. praefert, et in editione Lugdunensi anni MDXLII. et alibi exstat, didici, ex officina Michaelis Isingrini, qui Basileae officinam exercuit, et Ioannis Bebelii typographi Basileensis gener exstitit, Glareani Chronologiam separatim prodiisse, ut, qui antea Livii codices habebant, neque eumdem auctorem bis parare volebant, hoc eius labore frui possent. [Vid. Ebert. Lex. bibliograph. Vol. I. p. 998. n. 12092.]

1541. Venetiis apud haeredes Lucae Antonii Iuntae, in forma maiore.

Hanc editionem memorat Fabric. in Biblioth. Latin. non addens, qua forma prodierit. Eadem editione usus est Latinus Latinius ad Livium cum MStis conferendum, qui nec ipse formam, qua editio illa excusa est, indicavit. Ex numero tamen foliorum, quem subinde edidit, satis constat, non alia, quam maiore, in lucem exiisse. Utrum Hearnius et Clericus, in Indice editionum Livianarum recensentes editionem Venetam, quae anno MDXLII. cum Glareani epitome Chronologica in forma maiore impressa sit, hanc, an aliam ab hac diversam intellexerint, dispicere nequeo, quum neutram viderim.

1542. Lugduni apud Sebastianum Gryphium quatuor voluminibus, in forma octuplice.

Tres priores tomi continent superstites Livii libros: quartus Glareani notas, praemissa eius ad Carolum V. Imperatorem Praefatione, data *Friburgi Brisgoiae, anno a Iesu Christi natali M. D. XL. Calend. Maiis*; tum Laurentii Vallae de Tarquiniis adversum Livium disputationes, eiusque emendationes ad sex libros priores Livii de bello Punico secundo; deinde Glareani Chronologiam, per Iodocum Badium Ascensium in seriem literarum redactam; et ultimo loco ipsam Glareani Chronologiam auctam, cum Praefatione ad Ferdinandum Caesarem, data *Friburgi Brisgoiae, anno a Christo nato M. D. XL. Calend. Septembrib.* Gesnerus in Pandectis lib. de Historiis duodecimo apud Maittaire Annal. Typogr. Tom. II. pag. 572. refert, hac editione contineri Annotationes Beati Rhenani, Sigismundi Gelenii, Henrici Glareani, ac Chronologiam eiusdem Glareani. Editio exstat in Biblioth. Traiectina, verum Rhenani et Gelenii Annotationes non adsunt.

1543. Parisiis apud Michaelem Vascosanum, in forma maiore.

Appositus quidem titulus testatur, Livium hunc prodiisse *Parisiis apud Audoenum Parvum sub Lilio aureo ad Divum Iacobum. M. D. XLIII.* verum privilegium, ut Livius hoc modo imprimeretur, senatus Parisiensis anno M. D. XLII. nono Calend. Novemb. concessit *Michaeli Vascosano et Audoeno Parvo.* Titulus etiam, qui Annotationibus adiunctis praemittitur, desinit hac formula: *Parisiis imprimebat Michael. Vascosanus sibi et Odoino Parvo.* Unde colligo, editionem hanc excusam esse typis Vascosani, venditam autem fuisse partim ab eo, partim ab Odoino Parvo. Haec autem editio non modo continet omnia, quae praecedens Lugdunensis Gryphiana anni M. D XLII. verum etiam Sabellici pauculas Annotationes. [Hanc editionem a Mich. Vascosano Parisiis anno 1562. repetitam esse, dicunt editores Bipontini in Notit. literar. de T. Liv. p. 126.]

1543. Basileae apud Ioannem Hervagium, in forma maiore.

Hanc editionem adiunctas habere Annotationes Rhenani, Gelenii, et Glareani, huiusque Chronologiam, auctor est Fabric. in Bibl. Latin. Eamdem memorant etiam Hearnius et Clericus, testati eam prodiisse *ex recensione Hervagii,* nullamque Annotationum Glareani mentionem faciunt. [Accuratius hanc editionem descripserunt editores Bipontini in Notit. literar. de T. Liv. p. 123.]

1544. Argentorati, in forma octuplice, prodierunt Io. Vel-

curionis Notae in Livii lib. I. et II. quae postea saepius aliis editionibus insertae sunt. Memoravit hanc editionem Fabricius in Biblioth. Latin.

1545. Lovanii, in forma quadruplice, lucem vidisse Notas Petri Nannii in Livii lib. III. testatur Fabricius in Bibl. Latin. Utrum vero eaedem sint, atque illae, quas ineditas putavi, an diversae, quum librum non viderim, dicere nequeo.

1548. Lugduni apud Sebastianum Gryphium quatuor voluminibus, in forma duodecima.

Editionem Lugdunensem Gryphianam huius eiusdem anni, sed in forma octuplice, memorant Hearnius et Clericus in Indice Editt. Livian. quam me unquam vidisse non memini.

1549. Basileae apud Ioannem Hervagium, in forma maiore.

Titulo huius editionis illa adscripta est formula: *Basileae per Joannem Hervagium, anno M. D. XLIX. mense Martio.* quae eadem ferme in fine libri occurrit. Recensuit hanc editionem Caelius Secundus Curio, qui in Praefatione, data *Basileae Cal. Ian. M. D. XLVIIII.* testatur, se Livium cum veteribus et novis aliquot exemplaribus ex iis, quae emendatiora atque meliora habentur, contulisse: et ex eo labore hunc se fructum retulisse affirmavit, ut Livii ad ducenta loca emendarit, et pristino nitori restituerit. Adiectae sunt Rhenani ac Gelenii Annotationes, et Glareani Chronologia. Perperam Hearnius et Clericus in Indice Editt. Livian. referunt, editionem hanc recensuisse Hervagium, qui eam tantum typis suis descripsit.

1551. Francofurti duobus voluminibus cum Notis Guilielmi Godelevaei, in forma octuplice.

Has eius Notas variae aliae editiones post adoptarunt. [Commemoratur haec editio, ut alios taceam, in Fabricii Biblioth. Lat. Tom. I. p. 284. ed. Ern. Sed Godelevaei notas demum anno 1568. prodiisse, docuerunt editores Bipontini in Notit. literar. de T. Liv. p. 128.]

1552. Parisiis apud Michaelem Vascosanum, in forma maiore.

Maittaire in Annal. Typogr. Tom. III. pag. 613. refert, Mich. Vascosanum hanc editionem dedicasse Iacobo Varadeo, in supremo Parisiensi senatu regio consiliario, epistola data X. Cal. Iun. M. D. LII. Prodiisse autem cum Annotationibus diversorum, et in Glareani Annotationum fronte legi, typis descriptam esse apud Michaelem Vascosanum et Audoenum Parvum. Fabricius in Biblioth. Lat. testatur, eam adiunctas habuisse Laurent. Vallae Emendationes et Epistolam Apologeticam de duobus Tarquiniis ad Alphon-

sum Siciliae Regem; Sabellici item et Rhenani ac Gelenii Notas Editionem hanc nondum videre contigit, et hinc verbis eius controversiam movere nequeo. Dicere tamen liceat, suspicionem mihi natam esse, Vascosanum tantum repetiisse priorem editionem anni M. D. XLIII. et hinc pro Rhenano et Gelenio Glareanum memorandum esse. Potuit autem ipsi fraudi fuisse titulus obiter inspectus. Certe ille, qui priori editioni praefigitur, et in hac verisimiliter repetitus est, testatur, in editione Vascosana Livium diligenti observatione Annotationum Rhenani et Gelenii recognitum ac restitutum esse: quod forsitan ita acceperit, quasi Rhenani et Gelenii Annotationes additae fuerint; quae certe in prima Vascosani editione omissae sunt. [Hanc editionem non ex Vascosana, quae anno 1543. prodiit, sed ex Hervagiana, quae anno 1549. emissa est, derivatam esse, testatur Ebert. in Lex. bibliograph. Vol. I. p. 999. n. 12094.]

1553. Lugduni, in forma maiore.

In huius editionis titulo haec nota conspicitur: *Lugduni apud Antonium Vincentium, M. D. LIII.* Illa vero in eius fine: *Lugduni, excudebat Ioannes Frellonius, M. D. LIII.* Hinc colligendum est, Livium typis Frellonii, sed sumtibus Vincentii descriptum fuisse. Certe, Frellonium Vincentio libros excudere solitum fuisse, observat Maittaire Annal. Typogr. Tom. III. pag. 141. Continet haec editio, quae Valla, Sabellicus, Rhenanus, Gelenius, Glareanus, Velcurio et alii Livio illustrando contulerunt. Gelenii autem Annotationibus subiiciuntur paucae quaedam Emendationes ex codice Theodorici Morelli.

1554. Lugduni apud Sebastianum Gryphium quatuor voluminibus, in forma octuplice.

Eamdem editionem memorat etiam Maittaire Tom. V. Annal. Typograph. part. II. pag. 22. ex quo, ut et ex bibliotheca Henr. Hadr. van der Marck, Toparchae in Leur, part. II. pag. 59. constat, anno sequenti ibidem ex eadem officina, quasi huius editionis appendicem, novum tomum prodiisse, continentem Rhenani, Gelenii, et Glareani in Livium Annotationes. Sed Fabricius in Bibl. Lat. Gryphium eo anno in forma octuplice excudisse refert notas Rhenani, Gelenii, Sabellici, Io. Velcurionis, et Io. Saxonii, cum Chronologia Glareani.

1554. Lugduni apud Sebastianum Gryphium tribus voluminibus, in forma duodecima.

Haec editio recensetur etiam in modo laudata bibliotheca Marckiana, et apud Fabricium in Biblioth. Latina. [Non

nisi chartarum forma haec editio a praecedente differre videtur. Cf. Ebert. Lex. bibliograph. Vol. I. p. 999. n. 12092.]

1554. Basileae apud Nicolaum Episcopium iuniorem quatuor voluminibus, in forma octuplice.

Idem Episcopius anno MDLVI. huic editioni, tamquam appendicem, adiecit tomum V. qui continet Scholia et Chronologiam Sigonii.

1554. Basileae apud Ioannem Hervagium duobus voluminibus, in forma octuplice.

Hanc editionem memorat Fabricius in Biblioth. Latin. ac testatur, ei adiectas esse Castigationes et Notas Vallae, Sabellici, et Caelii Secundi Curionis. Verum nullas unquam Castigationes aut Notas in Livium Curio conscripsit. Dicere itaque voluit, Livium editum esse ex recognitione Curionis. Vide Maittaire in Annal. Typograph. Tom. V. part. II. pag. 22. [Contra haec Harlesius in Introduct. in notit. literat. Rom. Part. II. p. 422. ita disputavit: „Quod Drakenborchius negat, Curionem ullas unquam castigationes aut notas in Livium conscripsisse, in eo errasse videtur. Saltem in Athenis Rauricis pag. 292. dicitur Curio edidisse in Livium notas et praefationem de mensuris, ponderibus reque nummaria Romanorum et Graecorum. Basil. 1549."]

1555. Basileae per Ioannes Hervagios, in forma maiore.

Haec editio continet omnia, quae viri docti ad Livii emendationem vel illustrationem hoc tempore in lucem emiserant; ita tamen, ut Vallae, Sabellici, Rhenani, Gelenii, et Theodorici Morelli in Livium Castigationes in ipsis Annotationibus Glareani suis locis insertae sint, atque editor se illas, quas futiles et nullius momenti iudicarat, inde reiecisse testatus fuerit, ne inutili labore lectorem gravaretur.

1555. Venetiis apud Paulum Manutium, Aldi filium, in forma maiore.

Haec editio prima exhibet Caroli Sigonii Scholia, quibus Livii historiae et earum epitomae partim emendantur, partim explanantur; ut et eiusdem Sigonii in eosdem libros Chronologia, ipsorummet auctorum verbis confirmata. Erravit itaque Hearnius, qui Scholiis Sigonii Chronologiam Glareani iunctam in hac et aliis Sigonii editionibus credidit, quem eius errorem improvide adoptavit Io. Clericus.

1566. Venetiis apud Paulum Manutium, Aldi filium, in forma maiore.

In hac editione repetita sunt Sigonii in Livium Scholia, eiusdemque, non vero, ut Hearnius et Clericus affirmant,

Glareani, Chronologia Liviana. In Scholiis autem Sigonius multa mutavit, meliora sive sponte, sive a Faerno, Robortello, aliisque edoctus.

1568. Francofurti, in forma maiore.

Fabricius in Biblioth. Lat. ubi hanc editionem recenset, testatur, eam prodiisse cum Vallae Emendationibus, Notisque Sabellici, Velcurionis, Rhenani, Gelenii, Glareani, et Sigonii, Ioannis item Saxonii et Godelevaei Observationibus. Ipsam hanc editionem nunquam videre contigit, sed ei similem atque ex hac expressam puto, quae decennio post prodiit anno MDLXXVIII. quia in ea quaedam Praefationes occurrunt, quae huius editionis annum praescriptum habent, et inde repetitae sunt.

1572. Venetiis in aedibus Manutianis, in forma maiore.

Haec tertia est Scholiorum et Chronologiae Livianae editio. Scholia autem ab auctore multis in partibus aucta esse, titulus testatur.

1573. Lutetiae Parisiorum apud Michaelem Sonnium via Iacobaea, sub scuto Basileensi, in forma maiore.

Hac editione continentur omnium interpretum Commentarii, e regione verborum Livii inserti. Praeterea Sigonii in Livium Scholiis et Chronologiae interpositae sunt Glareani defensiones et antilogiae; sive id primum in hac editione factum sit, sive ut potius credo, iam antea in editione anni MDLXVIII. quam videre nunquam mihi contigit. Praefuisse videtur huic editioni, aut certe eam D. Nicolao Thuano, Carnutum Antistiti, dedicavit Iacobus Gohorius, cuius etiam paucae in Livii libros tres priores Animadversiones praemittuntur.

1578. Francofurti ad Moenum apud Ioannem et Sigismundum Feyerabendt duobus voluminibus, in forma maiore.

In tomi I. huius editionis titulo illa adscribitur nota: *Francofurti ad Moenum apud Ioannem et Sigismundum Feyerabendt. M. D. LXXVII.* ad finem dedicationis, inverso ordine, memorantur *Sigismundus et Ioannes Feyerabendt cognati.* Eodemque iterum modo ad finem primi et secundi tomi: *Impressum Francofurti ad Moenum, apud Georgium Corvinum, impensis Sigismundi et Ioannis Feierabendinorum. M. D. LXXVIII.* Tomo primo, praeter contextum Livianum, picturis et sculptis tabulis exornatum, omniumque librorum Epitomas, continetur insuper Chronologia Liviana, a Ioachimo Grellio ex Glareani et Sigonii Chronologiis quasi in unum conflatis constans, quae ex auctoris praefationi subscripta temporis nota iam in editione Francofurtana, quae decennii spatium hanc praecessit, comparuisse videtur. In tomum

secundum digestaè sunt Annotationes, Castigationes et Scholia virorum doctorum, qui eo et superiori seculo floruerunt, praefixa Godelevaei Praefatione, quae quum etiam annum MDLXVIII. adscriptum habeat, omnia itidem ex decennio priore editione repetita esse verisimile fit.

1588. Francofurti impensis Sigism. Feyrabendii et sociorum, in forma maiore.

Ex titulo, Grellii Chronologiae, et alio virorum doctorum Annotationibus praefixo, et ex nota ad calcem operis obvia constat, librum hunc excusum esse typis Ioannis Wechelii, et impensis Sigismundi Feyrabendii, Henrici Thackii, et Petri Vischeri, sociorum. Edidit autem et recognovit Franciscus Modius. Et quidem continet eadem omnia ferme, quae praecedens editio anni MDLXXVIII. nisi quod huic insuper accesserint Notae ipsius Modii, una cum fragmentis vetustiorum historicorum, quos Livius secutus est. Hearne, tres Francofurtenses editiones annorum MDLXXXVIII. MDCVIII. et MDCXXVIII. simul memorans, imprudenter addidit, omnes a Modio recensitas cum Notis Gruteri et aliorum prodiisse. Peius deinde erravit Io. Clericus, qui quamque earum, ordine suo illas referens, a Modio recensitam et Notis Gruteri aliorumque instructam esse lectori persuadere voluit; quem errorem sponte deprehendere et emendare potuisset, si ipsas editiones, in omnium bibliothecis obvias, consulendi exiguam molestiam subire voluisset.

1588. Francofurti tribus voluminibus, in forma octuplice.

Hanc editionem laudarunt Fabricius in Biblioth. Lat. Hearnius et Clericus. Pars etiam exstitit bibliothecae Hulsianae. Vide eius Catalog. Tom. III. num. 5917.

1588. Francofurti tribus voluminibus, in forma duodecima.

Hanc memorat Fabricius in Biblioth. Lat. Exstat etiam in Appendice Biblioth. Leidens. pag. 519.

1589. Londini, in forma quadruplice.

Fabricius in Biblioth. Lat. auctor est, huic editioni additas fuisse Chronologiam ac Notas Robortelli et Godelevaei.

1589. Lugduni, in forma octuplice.

Memorarunt hanc editionem Hearnius et Clericus, ac testati sunt, ei additam esse Chronologiam, accommodatam ad tabulas Capitolinas Verrii Flacci, (forte intelligitur illa, quam Ioachimus Grellius ex prioribus Glareani et Sigonii composuit) et Annotationes Godelevaei.

1592. Venetiis apud Aldum, in forma maiore.

Addita sunt Car. Sigonii Scholia; quae ab auctore multis in partibus aucta et emendata esse, libri titulus testatur.

1595. Antwerpiae ex officina Plantiniana apud Viduam et Ioannem Moretum prodierunt Fragmenta Historicorum, dudum ab Antonio Augustino collecta, et a Fulvio Ursino emendata: quibus subiunctae sunt eiusdem Ursini in varios Historicos, et inter illos etiam in Livium, Notae, in forma octuplice.

1599. Francofurti tribus voluminibus, in forma octuplice.

Editio haec memoratur in Catalogo bibliothecae Hulsianae Tom. III. num. 5918.

1608. Francofurti ad Moenum, ex officina typographica Ioannis Saurii, impensis haeredum Petri Fischeri, in forma maiore.

Titulus alteri operis parti additus refert, prodiisse quidem ex officina Sauriana, sed impensis Ionae Rhodii anno M. DC. VII. Ionas Rhodius autem a Grutero in Praefatione Ionas Rosa vocatur. Hanc Livii editionem recensuit Ianus Gruterus, et notas virorum doctorum ferme omnium, quas priores editiones continebant, exhibuit, exceptis tamen illis Velcurionis et Saxonii: recenter vero addidit Notas Fulvii Ursini et Marcelli Donati. [Hanc editionem, titulo tantum renovato, iterum Francofurti 1612. emissam esse, recte suspicati sunt editores Bipontini in Notit. literar. de T. Liv. p. 133.]

1609. Francofurti, in forma octuplice.

Hanc editionem memorant Hearnius et Clericus, testati adiunctas esse Godelevaei Observationes.

1609. Genevae, in forma maiore.

Eo anno Genevae editi sunt scriptores Latini veteres Historiae Romanae, atque inter illos etiam Livius.

1614. Lugduni, in forma octuplice.

Hanc editionem memorat Fabricius in Bibliotheca Latina.

1616. Romae apud Bartholomaeum Zannettum, in forma octuplice.

Haec editio continet tantum librum XXXIII. Livii, et in ea primum nunc ex codice bibliothecae Cathedralis Bambergensis Caspar Lusignanus evulgavit principium huius libri, sive XVII. priora capita, quae antea desiderabantur, additis Francisci Bartholini Urbinatis, qui ex cod. descriptum Romam attulerat, et Antonii Quaerengi Castigationibus. Observat autem Fabricius in Biblioth. Lat. male in fronte atque per omnes paginas inscribi librum XLIII. Error tamen ab editore, libro iam absoluto, deprehensus est, unde etiam pag. ultima sive 79. haec verba adduntur: *Ubicumque impres-*

sum est lib. XLIII. lege XXXIII. Quin etiam, divenditis iam aliquibus exemplaribus, primum folium recusum, et error emendatus est. Certe duplex eius editionis exemplar haec scribens ante oculos habeo, quorum alterum observationem Fabricii veram esse probat, in alterius fronte et sedecim prioribus paginis recte editur *liber XXXIII.* In illo exemplari, quod habuit G. Io. Vossius, folium primum non mutatum fuisse videtur. Ab eo enim in errorem inductus lib. I. de Histor. Lat. non tantum in inscriptione capitis XIX. sed etiam in ipso capite, de hoc fragmento recens invento agens, semper meminit libri XLIII. Incaute dein, Vossii vestigia premens, eumdem errorem commisit Io. Christianus Neu in Accession. ad Whear. Relect. Hiemal. pag. 113. [Omnem lectionum varietatem ex hac libri tricesimi tertii editione diligenter enotavi in Epist. ad Goeller. p. 420. sqq.]

1616. Venetiis apud Io. Baptistam Ciottum idem liber XXXIII. cum eodem fragmento editus est, in forma octuplice.

Hanc editionem memorarunt Fabricius in Biblioth. Latina, Hearnius et Clericus.

1616. Parisiis idem liber XXXIII. simul cum eodem fragmento editus est, in forma octuplice.

Hanc editionem recensuit Fabricius in Biblioth. Latina.

1617. Paderbornae idem etiam liber XXXIII. simul cum eodem fragmento editus est, in forma octuplice.

Eius editorem esse Ioannem Horrion e Societate Iesu, qui etiam Notas, nomine suppresso, addidit, monuerunt viri docti. Ipsius Notas postea editioni suae, quam cum Notis Variorum curavit anno MDCLXV. inseruit I. Fr. Gronovius.

1619. Francofurti, in forma octuplice.

Hanc denuo a se eo tempore recensitam, et a tutoribus Fischerianis impressam esse, testatur Gruterus in praefatione editionis anni MDCXXVIII.

1621. Lugduni cum Chronologia et Indicibus, in forma quadruplice.

Memorant hanc editionem Hearnius et Clericus.

1622. Genevae, in forma minore.

Refertur a Fabricio in Biblioth. Lat. pag. 186. [Tom. I. p. 285. ed. Ern. ubi etiam editio praecedens commemoratur.]

1625. Parisiis apud societatem minimam, in forma maiore.

In calce libri hi quinque bibliopolae, tamquam socii, memorantur, Iosephus Cottereau, Sebastianus Chappelet, Iacobus Quesnel, Dionysius Moreau, et Samuel Thiboust. Hi primam Gruteri editionem anni MDCVIII. et omnia in illam recepta, eo inscio et non consulto, tanta superstitione ex-

primere conati sunt, ut paginae paginis responderent. Verum pessime a librariis habita innumeris eorum negligentia commissis erroribus scatet; quos insuper Gruterus in Praefat. editionis tertiae anni MDCXXVIII. eo nomine traduxit, quod, curis suis secundis relictis, primas secuti sint, quasi frugibus repertis adhuc glandium amarore delectarentur. Insuper observat, nihil boni in tam vasti operis progressu exspectandum esse de illis, qui in ipso statim titulo, sive, ut loquitur, in frontispicii meditullio tantopere impegerunt, ut ridiculis soloecismis se prostituerint. In fine huius editionis conspiciuntur *Excerpta ex Livii Decadibus moralia, politica, et historica, cum aliis Latinorum et Graecorum scriptorum locis et Eclogis collata ordine Alphabetico, Fed. Morelli Professorum et Interpretum regiorum Decani opera ac studio.* Perperam Hearnius hanc editionem retulit ad annum MDCXXIII. quem tamen secutus est Clericus.

1628. Francofurti ad Moenum typis Guolphgangi Hofmanni, impensis haeredum Iacobi Fischeri, in forma maiore.

Est haec tertia Gruteri editio, cui Notae eius criticae et politicae, et quinquaginta in Tacitum Discursus additi sunt, nec non observationes Godelevaei, et veterum Historicorum fragmenta, per Franciscum (immo Antonium) Riccobonum collecta. Parum huic editioni Gruterus supervixit. Nam praefatio eius his verbis desinit: *Deproperabam animo ac corpore aeger, fine Augusti mensis MDCXXVII. Heidelbergae,* et obiit die xx. Septembris, eodem anno MDCXXVII. In hac autem primum omnium Livii libri in capita divisi sunt.

1633. Amsterdami apud Guilielmum Blaeu, in forma duodecima.

1634. Lugduni Batavorum ex officina Elzeviriana ac recensione Heinsiana, tribus voluminibus, in forma duodecima.

Fabricius in Biblioth. Latin. testatur, Livium ex recensione Dan. Heinsii nitide admodum ex officina Elzeviriana Lugduni Batavorum vulgatum esse anno MDCXXIV. Nescio utrum vere, an operarum errore. Fatetur tamen I. Fr. Gronovius in Praefatione anni MDCXLV. Livium bis ante suam editionem ex officina Elzeviriana prodiisse. [Hanc editionem Lugdunensem meram, eamque vitiosam, editionis Gruterianae, anno 1628. emissae, repetitionem esse, monuerunt editores Bipontini in Notit. literar. de T. Liv. p. 137. et Ebert. in Lex. bibliograph. Vol. I. p. 1000. n. 12102.]

1634. Francofurti, tribus voluminibus, in forma octuplice.

1645. Lugduni Batavorum ex officina Elzeviriana quatuor voluminibus, in forma duodecima.

Prima haec est editio, quae prodiit ex recensione I. Fr. Gronovii. Eius autem tomus quartus continet I. Fr. Gronovii Notas in Livium. [Huius editionis tomos tres priores anno 1644. quartum anno 1645. prodiisse, dixi in Epist. ad Goeller. p. 423. not.]

1654. Lugduni Batavorum apud Elzevirium ex recensione I. Fr. Gronovii, tribus voluminibus, in forma duodecima.

1659. Francofurti ad editionem Gruterianam, additis Notis Godelevaei, in forma octuplice.

1661. Amstelaedami ex recensione I. Fr. Gronovii, in forma duodecima.

1665. Amstelaedami apud Ludovicum et Danielem Elzevirios, cum perpetuis I. Fr. Gronovii et Variorum Notis, tribus voluminibus in forma octuplice.

1677. Romae prodiit Bibliotheca sacra et profana Latini Latinii: cuius parti secundae insertae sunt eius Observationes et Correctiones in T. Livium, in forma maiore.

1678. Amstelaedami apud Danielem Elzevirium ex recensione I. Fr. Gronovii, in forma minore.

1679. Amstelaedami apud Danielem Elzevirium cum perpetuis Car. Sigonii et I. Fr. Gronovii Notis, quibus etiam suas aliorumque Notas adiecit Iacobus Gronovius, tribus voluminibus, in forma octuplice. [Huic editioni, cuius tomus secundus et tertius anno 1678. prodiit, addendus est I. Fr. Gronovii Observationum liber novus. Daventr. 1652. sive liber quartus in altera Gronovianarum observationum editione, a Fr. Platnero Lips. 1755. curata.]

1679. Cantabrigiae ad editionem Gronovianam duobus voluminibus, in forma octuplice.

1679. Parisiis sex voluminibus, in forma quadruplice.

Hanc editionem Interpretatione et Notis illustravit Ioannes Duiatius, Antecessorum Parisiensium et Regiorum Professorum Primicerius, in usum Delphini. Accesserunt Supplementa Livii per Freinshemium, quae magna ex parte primum in hac editione in lucem prodierunt. [Repetita est haec editio brevibusque Io. Clerici notis et indice aucta Venet. 1714. atque in Anglia propediem repetetur.]

1694. Patavii quinque voluminibus, in forma octuplice, ut testantur Hearnius et Clericus, vel in forma duodecima, ut auctor est Fabricius in Biblioth. Lat.

Hanc editionem optimorum exemplarium collatione recognitam, et novis additamentis, chartis Geographicis etc.

illustratam esse, viri docti testantur. [Non solum Patav. 1707. id quod Drakenborchius infra ad hunc annum adnotavit, haec editio repetita est, sed etiam ibid. 1718. 1727. et 1740. atque Venet. 1739.]

1696. Francofurti apud Frid. Knochium, in forma octuplice.
Haec editio a Io. Gerardo Arnoldo, Gymnasii Francofurtani rectore, curata esse dicitur, praemissa eius dissertatione de Livii vita et scriptis. Vide Fabricii Biblioth. Lat.

1703. Londini duobus voluminibus, in forma octuplice.
Fabricius in Biblioth. Lat. testatur, hanc editionem ad Gronovianam recensitam, lemmatibus historicis ad paginarum oras notatis, tabulisque Geographicis instructam esse.

1707. Patavii quinque voluminibus, in forma duodecima.
Memoratur haec editio in Catalogo bibliothecae Hulsianae, Tom. III. num. 5920.

1708. Oxonii sex voluminibus, in forma octuplice.
Hanc editionem curavit Thom. Hearne, eamque MStorum codicum collatione recognovit, Annotationibusque illustravit.

1710. Amstelaedami et Traiecti ad Rhenum decem voluminibus, in forma octuplice.
Haec editio, quam recensuit, et Notulis auxit Io. Clericus, insuper exhibet integra Freinshemii Supplementa, tabulas Geographicas, et Anonymi copiosum indicem. [Omissis Freinshemii Supplementis cum Io. Matth. Gesneri praefatione repetita est Lips. 1735. 1743. et 1755.]

1722. Londini sex voluminibus, in forma duodecima.
Is, qui hanc editionem curavit, nomen suum non adscripsit. [Haec editio, quae Clerici recensionem sequi videtur, cum Freinshemii aliorumque Supplementis Lond. 1749. repetita est.]

1735 — 42. Parisiis sex voluminibus, in forma quadruplice.
Hanc editionem, quae continet etiam Supplementa librorum amissorum a Io. Freinshemio concinnata, recensuit et Notis illustravit, I. B. L. Crevier, Rhetoricae Professor in collegio Dormano Bellovaco Universitatis Parisiensis.

1740. Basileae tribus voluminibus, in forma octuplice.
Haec editio repetiit maiorem Iac. Gronovii, et, quemadmodum illa, instructa est perpetuis Car. Sigonii et I. Fr. Gronovii Notis, quibus etiam suas et aliorum Notas adiecit Iac. Gronovius.

Hactenus Drakenborchius. Quae inde ab hoc tempore prodierunt praecipuae Livii editiones, sive ad umbilicum

adductae, sive inchoatae tantum, necdum absolutae, hae fere sunt.

1738—46. Lugd. Bat. et Amst. cum Io. Freinshemii Supplementis, curante Arn. Drakenborch VII. voll. 4.

Haec editio praestantissima, quam omnium, quotquot secutae sunt, fundamentum esse constat, Drakenborchii adnotationibus ineditis et lectionum varietate codicis Veithiani codicumque Helmstadiensium 1. et 2. locupletata, Stutgardiae inde ab anno 1820. quatuordecim tomis repeti coepta est.

1743. Heidelberg. curante B. C. Haurisio, fol.

De hac Livii editione, quae continetur Tom. I. Collectionis scriptorum veterum latinorum historiae Romanae, Heidelberg. 1743 — 48. paratae, vide editores Bipontinos in Notit. literar. de T. Liv. p. 144. sq.

1747. 48. Paris. cum I. B. L. Crevierii notis ad usum scholarum accommodatis, VI. voll. 8.

Textus huius editionis, id quod editor ipse in praefat. p. 4. sq. profitetur, ex maiore illa, quae Parisiis 1735 — 42. prodiit, descriptus est, sed passim emendatus. In notis etiam novas interdum coniecturas proferri, ex Walchii Emendatt. Liv. p. 274. coll. p. 243. intelligitur. Certatim repetita est haec editio Amst. 1749. Lond, 1750. Venet. 1751. Patav. 1759. Paris. 1768. 69. Venet. 1791. Lond. 1813. et Oxon. 1814. De adulterina eius repetitione, quae textum Livianum ex Lallemandi editione, anno 1775. adornata, descriptum notasque Crevierii passim interpolatas exhibet, diximus supra in praefat. p. XIV. sq.

1751. Patavii, ex recensione Arn. Drakenborchii, VI. voll. 8.

Num ex hac editione, quae ab editoribus Bipontinis in Notit. literar. de T. Liv. p. 145. commemoratur, derivatae sint duae editiones, quarum altera sive Patavii sive Venetiis 1759. altera Venetiis 1791. prodiit, se non posse definire, fatetur Harlesius in Supplement. ad brev. notit. literat. Rom. Part I. p. 314. coll. Ephemerid. literar. Ienens. a. 1795. No. 164. p. 550. sqq. Illud tamen satis constat, eumdem Remondinium, qui Livii opera cum lib. XCI. fragmento Venetiis 1791 denuo edidit, vel unum ex eius maioribus iam anno 1751. minorem Crevierii editionem repetiisse. Vide editores Bipontinos in Notit. literar. de T. Liv. p. 145.

1751. Berolini, curante I. P. Millero, III. voll. 8.

Hac editio tam diligentia in textu exscribendo adhibita, quam nitore typorum commendabilis est.

1751. Edinburg. accurante Th. Ruddimanno, IV. voll. 12.

Repetita est haec editio accurata et nitida, quae locis compluribus, partim auctoritate codicum a Drakenborchio aliisque collatorum, partim ex Kennethi Mackenzie aliorumque coniectura mutatis, a Drakenborchiana discrepat, Amst. 1752. atque Edinburg. 1764. et 1772.

1766. Laubani, Excerpta Liviana ed. C. L. Bauer. 8.

Hic liber, in tironum quidem usum editus, sed etiam doctis Livii interpretibus profuturus, primum repetitus est, praefixo titulo: *Chrestomathia Liviana*, Lips. et Lauban. 1770—74. deinde cum inscriptione: *Liviana Excerpta, vel Chrestomathia Liviana*, Lips. 1785. 1800. 1813. et 1823.

1769. Lips. ex recensione Arn. Drakenborchii, curante Aug. Guil. Ernesti. III. voll. 8.

Editore invito recusa est, ut de re ambigua verbo dubiae auctoritatis utar, haec editio Bamberg, 1778. tum ab ipso Ernestio recognita prodiit Lips. 1785. v. voll. 8. denique post editoris obitum repetita est ibidem 1801—4. v. voll. 8. quorum ultimum complectitur Ernestii glossarium Livianum, a G. H. Schaefero emendatum plurimisque accessionibus locupletatum. Ceterum ex hac editione septem priores Livii libri repetiti sunt Upsal. 1795. et glossarium Livianum additum est editioni Oxoniensi, quae primum anno 1800. deinde anno 1813. prodiit. Vid. infra ad annum 1800.

1775. Paris. recensuit I. N. Lallemand. VII. voll. 12.

Nitidissimae huius editionis fundamentum est Drakenborchiana, a qua tamen editor, Crevierii aliorumque coniecturas secutus, permultis in locis discessit et mutationum omnium rationem in notis reddidit.

1779—83. Mannhemii, cum Io. Freinshemii Supplementis, cura et sumtibus Societatis literatae, XII. voll. 8.

Huic editioni variae lectiones editionum Gronovianae et Crevierianae, ex Ernestii editione petitae, brevesque notae, ex Drakenborchii commentariis excerptae, probabili studio adiectae sunt. Repeti coepta est anno 1822.

1780 — 84. Lips. et Goth. cum animadversionibus F. A. Stroth, III. voll. 8.

Haec tria volumina, quorum primum Goth. 1784. repetitum est, quindecim Livii libros continent. Editionem opera Strothii perquam laudabili inchoatam Doeringius continuavit et absolvit. Vid. infra ad annum 1796.

1784 — 86. Biponti, cum Io. Freinshemii Supplementis et Notitia literaria, studiis Societatis Bipontinae, XIII. voll. 8.

Anno 1806. repetita est haec editio, quae textum Drakenborchianum cum praestantioribus editionibus collatum exhibet.

1794. Bassani, cum notis Clerici et Crevierii, ex recensione Arn. Drakenborchii. 8.

Num haec Livii editio, quae in Th. Chr. Fr. Enslini, bibliopolae Berolinensis, Bibliotheca auctorum classicorum, et graecorum et latinorum, p. 83. ed. tert. commemoratur, diversa sit ab ea, cui lib. XCI. fragmentum anno 1791. adiectum est, alii viderint.

1794. Lond. ex recensione Arn. Drakenborchii et H. Homer, VIII. voll. 8.

De huius editionis mihi nunquam visae virtutibus non habeo, quod dicam. Commemoravit eam Ebert. in Lex. bibliograph. Vol. I. p. 1002. n. 12117.

1796 — 1819. Gothae, cum animadversionibus F. A. Strothii suisque observationibus ed. Fr. Guil. Doering, VII. voll. 8.

Huius editionis, etsi circumactis demum annis tribus et viginti absolutae, tamen non ea, qua par erat, doctrina et diligentia adornatae, Vol. I. anno 1805. et 1816. Vol. II. anno 1805. atque Vol. III. anno 1822. repetitum est. Index historicus, ab editore promissus, etiamnunc desideratur.

1800. Oxonii, ex recensione Arn. Drakenborchii, VI. voll. 8.

Accesserunt huic editioni, quae ibidem anno 1813. repetita est, gentes et familiae Romanorum, auctore R. Streinnio, quod opusculum primum Paris. 1559. ac Venet. 1571. editum et deinde Io. Georg. Graevii Thes. Antiquitatt. Rom. Tom. VII. p. 1. sqq. insertum est, atque Ernestii glossarium Livianum, auctius nonnihil, si titulo fides habenda, et in locis quam plurimis emendatum.

1807. 8. Gotting. cum commentario perpetuo ed. G. A. Ruperti, VI. voll. 8.

De Rupertii et Doeringii editionibus, in quibus multi multa reprehenderunt, vide censoris doctissimi iudicium in Ephemerid. literar. Ienens. a. 1811. No. 19 — 22. p. 145. sqq.

1809. Cupri Fifanor. Livii Historiarum libri V. priores, ed. I. Hunter. 12.

Commemoravit hunc libellum Ebert. in Lex. bibliograph. Vol. I. p. 1002. n. 12125.

1815 — 19. Hafniae, Livii Historiarum libri I — X. cum Strothii, Doeringii aliorumque animadversionibus excerptis suisque ed. E. Moeller, II. voll. 8.

Primum volumen huius editionis in scholarum usum pa-

ratae ante annum 1815. prodiisse, titulus recentior antiquiori, eique rescisso, bibliopolarum more subiectus indicare videtur.

1821. Lipsiae, ap. C. Tauchnitium, ed. stereotypa, v. voll. 12.

Haec editio, vili admodum pretio parabilis, chartarum et typorum bonitate non minus quam diligentia in textu exscribendo adhibita vulgares illas, quae Halae 1802. 1811. 1815. et 1819. prodierunt, longe multumque superat.

1822. Francofurt. ad Moen. Livii Historiarum lib. xxxiii. cum Fr. Iacobsii suisque notis ex cod. Bambergensi ed. Franc. Goeller. Acc. Epistola Io. Theoph. Kreyssigii ad Editorem et varietas lectionum in libb. xxxi—xxxviii. ex eodem codice excerpta. 8.

Quantum utilitatis codex Bambergensis in Livio edendo nobis praebuerit aliisque sit praebiturus, breviter docuimus supra in praefat. p. viii. sq.

1822. Paris. ad codd. Parisinos recens. et cum selectis commentariis, item Supplementis Io. Freinshemii ed. N. E. Lemaire. 8.

Haec editio satis splendida, nuper demum inchoata, necdum perfecta, pars est Collectionis auctorum classicorum latinorum, quae nunc quum maxime Parisiis adornatur, atque praeter selectam lectionum varietatem, ex insigni codicum Parisinorum numero non ea, quae criticos decet, diligentia enotatam, excerptasque aliorum interpretum notas, integrum continet Rupertii commentarium, vix tanto apud exteros honore dignum.

ELENCHUS
EDITIONUM
FRAGMENTI LIVIANI
EX CODICE VATICANO ERUTI.

Quum prius quam Niebuhrius fragmenti Liviani, ex codice Vaticano exscripti, sospitator exstitisset, duae omnino essent eius recensiones, quarum alteram perfectiorem exhibet editio Hamburgensis, a Brunsio ipso curata, alteram imperfectiorem editio Romana, a Franc. Cancellerio ex Iuvenatii schedis adornata, atque editores et interpretes fragmenti vel alterutram vel utramque sequerentur, omnes editiones eius et versiones, quotquot Niebuhrii editionem praecesserunt, in tres classes describendas esse, facile intelligitur *).

*) De fragmenti Liviani editionibus, praeter ea, quae editores et interpretes passim in praefationibus ac prolegomenis hac de re disseruerunt, conferas velim Christoph. Saxii Onomast. literar. Part. I. p. 567. sq. ed. alt. Theoph. Christoph. Harlesii Introduct. in notit. literat. Rom. Part. II. p. 428. et 431. ed. alt. eiusdemque Notit. brev. literat. Rom. p. 199. et Supplement. ad brev. notit. literat. Rom. Part. I. p. 314. Io. Georg. Meuselii Biblioth. hist. Vol. IV. Part. I. p. 153. sq. Guil. Dav. Fuhrmanni *Handb. der class. Literat.* Vol. IV. p. 634. sq. Fr. Ad. Eberti *Bibliograph. Lex.* Vol. I. p. 1002. No. 12123. Io. Christoph. Gattereri *Hist. Journal.* Tom. VII. p. 241. sqq. *Erfurt. gelehrte Zeitung.* 1773. No. 65. et 66. p. 539. sqq. et 547. sqq. *Allgem. deutsch. Biblioth.* 1774. *Anhang. vom* 13. *bis* 24. *Bd.* Sect. II. p. 803. sq. *Goetting. Anzeigen von gelehrt. Sachen.* 1774. Vol. I. No. 2. p. 11. sqq. et *Zugabe zu den Goetting. Anzeigen,* 1777. Vol. II. No. 42. p. 669. *Neue Leipz. Zeitung von gelehrt. Sachen,* 1774. Part. I. p. 28. sqq. atque Io. Fr. Herelii commentationem in Meuselii *Fortgesetzten Betracht. über die neuesten hist. Schriften,* Part. I. Sect. I. p. 41. sqq. Quae in hoc libro p. 50. ab Io. Enschedio, homine Batavo, parata esse dicitur fragmenti Liviani editio, nunquam, opinor, evulgata est.

I. Editiones Fragmenti Liviani,

quae Brunsii recensionem sequuntur.

Fragmentum ex Lib. XCI. Historiarum T. Livi Patavini. Nunc primum eruit ex Codice MS. Vaticano, quomdam Palatino, inter Latinos signato No. 24. et Celeb. B. Kennicott inscripsit P. I. Bruns. Hamburgi 1773. fol.

Haec fragmenti Liviani editio, cui egregia Brunsii ad Kennicottum epistola praemittitur, uti propterea quod fragmenti textum ad apographi Brunsiani fidem plerumque constitutum, multo, quam editio Romana, perfectiorem et integriorem exhibet, primo loco ponenda est, ita etiam numero et tempore princeps habenda. Niebuhrius quidem p. 87. ait, Brunsium in patriam reducem ex emendatiore recensione fragmentum evulgasse; audito, Romae id editum esse. Id vero secus est. Etsi enim Brunsii epistola ad Kennicottum pridie Calendas Martias, Cancellerii autem epistola ad Rezzonicum a. d. VII. Calendas Martias 1773. data est, Romanam tamen editionem, blateronum vanissimorum, quos Cancellerius in epilogo exagitat, rumoribus tandem compressis, serius quam Hamburgensem esse evulgatam, docent censorum Romanorum approbationes, illi p. 60. subiectae, quae a. d. VII. Idus Iunias eiusdem anni literis consignatae sunt. Quid, quod etiam principio epistolae Caiet. Melioris ad Nic. Gorgam, quae a. d. XI. Calendas Quintiles 1773. scripta est, p. 93. editionis Neapolitanae haec leguntur: *Iuvenatii nostri tarditatem noli diutius accusare. Fragmentum propediem vulgabitur; et longi temporis usuram ipsa rei elegantia, mihi crede, resarciet.* Ceterum editio Hamburgensis, omisso tamen fragmenti textu literis maiusculis descripto et ne typographi quidem erroribus sublatis, haud eleganter repetita est Parisiis 1773. 8.

1. *Fragmentum ex T. Livii Historia, Romae nuper detectum, notisque criticis illustratum, exhibet Io. Ihre, Resp. Andr. Gust. Örbom. Upsaliae* 1774. 4.

Titulum huius libelli, nostris in oris longe rarissimi et ne Brunsio quidem visi, in quo Ihrius multos fragmenti locos egregie vel emendavit vel explicavit, Harlesius ex Ephemeridibus Gottingensibus in Introduct. in notit. literat. Rom. Part. II. p. 431. ita corruptum protulit: *Fragmentum de T. Livii historia Romana, nuper detectum notisque criticis illustratum, respondente A. G. Orbarn. Upsaliae* 1777. Idem error obiectus est Rupertio Vol. IV. p. 271. similisque Meuselio, qui in Biblioth. hist. Vol. IV, Part. I. p. 154. refert, Ihrii libellum anno 1776. prodiisse. Postea insertus est operi praeclaro nec ubique obvio,

quod ita inscribitur: *Thesaurus Sueo-Gothicus, continens scripta varia, vel ab auctoribus Suecis composita, vel res Suecicas spectantia; collecta et edita a Car. Christoph. Gjörwell. Tom. I. Fasc. I. Holmiae* 1781. 8. No. IV. p. 92. sqq.

2. *C. Cornelii Taciti Opera, supplementis, notis et dissertationibus illustravit Gabr. Brotier. Parisiis* 1776. 8. Tom. IV. p. 549. sqq.

Huic editioni operum Taciti, quinquennio post priorem a Brotierio curatae, adiectum est opusculum ita inscriptum: *Fragmentum Lib. XCI. Historiarum T. Livii Pat. supplemento et adnotationibus illustravit Gabr. Brotier.* Usus est Brotierii notis et supplementis, quae res ad antiquam Hispaniae geographiam pertinentes melius explicant, quam locos fragmenti corruptos et lacunosos emendant et resarciunt, editor fragmenti Liviani Mannhemensis, ad tertiam classem referendus. Totum opusculum, omisso tamen textu fragmenti literis maiusculis exscripto, minus accurate repetitum est ad calcem editionum Bassanensis et Venetae, de quibus infra, quum ad secundam editionum classem pervenerimus, dicendi locus erit.

3. *Fragmentum ex Lib. XCI. Historiarum T. Livii Patavini. Ex codice Vaticano, quondam Palatino, eruit P. I. Bruns; vertit et supplementis explevit I. T. Harduinus. Parisiis* 1794. 12.

In hunc fere modum, nisi me omnia fallunt, Harduinus sive latine sive gallice inscripsit suam fragmenti Liviani editionem, quam ut oculis usurparem, mihi non contigit. Ea usus, imo abusus est Fr. Ios. Noelius, ex cuius editione, de qua posthac dicam, hoc saltem intellexi, Harduini supplementa nemini, qui sermonis Liviani puritatem et elegantiam noverit, probatum iri.

II. Editiones fragmenti Liviani,

quae Iuvenatii recensionem exhibent.

T. Livi Historiarum Lib. XCI. Fragmentum ἀνέκδοτον, descriptum et recognitum a CC. VV. V. M. Giovenazzio, P. I. Bruns, ex Schedis vetustissimis Bibliothecae Vaticanae. Eiusdem Giovenazzii in idem Fragmentum Scholia. Romae 1773. 4.

Haec est splendida illa fragmenti Liviani editio Romana, nostris in terris oppido rara et Brunsio in Anglia semel tantum visa, quam Cancellerius, prologo et epilogo addito, ex Iuvenatii schedis adornavit. Sed quo plura fronte promittit, eo pauciora habet in recessu. Quum enim Iuvenatii apogra-

plum inchoatum magis esset, quam perfectum, haec editio textum fragmenti, in tertia praesertim et sexta columna, multo imperfectiorem exhibet, quam Hamburgensis, atque ab hac insuper locis quinquaginta amplius discedit. Scholia Iuvenatii, licet interdum sint iusto prolixiora, amplae tamen et multiplicis doctrinae copiis referta sunt, atque de locis vel librarii culpa depravatis, vel literarum extritarum obscuritate ambiguis, nec non de rebus grammaticis, historicis et geographicis ita exponunt, ut ad fragmenti Liviani emendationem atque interpretationem fructus ex iis longe uberrimus redundet. Praeterea huic editioni adiecta sunt duo scripturae specimina, ex Hieronymi prologo in librum Iobi ac libri Iudithae cap. xvi, 8—13. depromta, quorum alterum fragmenti lin. 24—30. et lin. 54 — 60. alterum eiusdem lin. 145 — 150. et lin. 175— 180. exhibet; utrumque autem Cancellerii et Iuvenatii iudicio a codicis palimpsesti scriptura, teste Niebuhrio p. 22. non sine summa difficultate delineanda, longissime recedit.

1. *T. Livi Historiarum Lib. XCI. Fragmentum ἀνέκδοτον, descriptum et recognitum a Clariss. Viris V. M. Giovenazzio, P. I. Bruns, ex Schedis vetustissimis Bibliothecae Vaticanae. Eiusdem Giovenazzii in idem Fragmentum Scholia novis accessionibus in altera hac editione locupletata. Accedit Clariss. Viri Caiet. Migliore de nonnullis Ciceronis, ut videntur, Fragmentis ex eodem Vaticano Codice excerptis Epistola. Neapoli* 1773. 8.

Vixdum Romana fragmenti Liviani editio in lucem erat emissa, quum illius iterum et multo, quam antea, accuratius atque emendatius excudendae consilia agitare coeperunt typographi Neapolitani; qui Bern. Tanusii beneficio exemplum eius nacti, ipsius Iuvenatii manu ad libri oram correctum et adnotationibus auctum, ab eo ne latum quidem, quod aiunt, unguem recedendum existimarunt, ita ut haec editio, in nostris regionibus haud facile parabilis, una omnium editionum Italicarum optima ac perfectissima sit habenda. Neque enim multum de laudibus eius deminui putaverim, quod potiora tantum ex Cancellerii praefatione et epilogo delibata continet atque scripturae specimina non exhibet; praesertim quum praeter aliquot Fastorum Praenestinorum sexennio post a P. F. Fogginio editorum fragmenta, Iuvenatii scholiis p. 66. sqq. inserta, ad eam insuper accesserit Melioris epistola, in qua unum tantum Ciceronis, tria Senecae fragmenta ex codice Vaticano prolata esse, docuit Niebuhrius p. 79. sq. et p. 102. sq. Idem, ut hoc obiter addam, p. 79. statuit, editionem Romanam Neapoli, urbe patria, repetendam curasse hunc ipsum Meliorem; quem, ut maxima fuerit eius arrogantia, tamen ea,

quae in typographorum praefatione p. 14. leguntur, de epistola sua praedicasse, vix adducor, ut credam. Ex recentioribus autem Livii editoribus Ernestium Vol. IV. p. 297. sqq. ex editione Neapolitana, id quod ipse in nota subiecta profitetur, et eum, qui anno 1800. editionem Oxoniensem paravit, Tom. IV. p. 579. sqq. cum Rupertio Vol. IV. p. 268. sqq. ex Ernestii editione, id quod ex vitiis typographicis religiose servatis intelligitur, neque potius ex Hamburgensi, textum fragmenti Liviani cum Iuvenatii emendationibus intra uncinos inclusis repetendum curasse, miror ac paene indignor.

2. *T. Livi Historiarum Lib. XCI. Fragmentum ἀνέκδοτον, descriptum et recognitum a Clariss. Viris V. M. Giovenazzio, P. I. Bruns, ex Schedis vetustissimis Bibliothecae Vaticanae. Eiusdem Giovenazzii in idem Fragmentum Scholia. Cum praefatione I. A. Ernesti. Lipsiae* 1773. 8.

Editionis Romanae exemplum, ab Io. Ludov. Blancono Roma missum, Ernestius ita repetendum curavit, ut praefationem, in qua partim nonnullas Iuvenatii emendationes vel confirmare vel confutare studuit, partim de corruptis quibusdam fragmenti Liviani locis egregie disputavit, libello praemitteret; in hoc autem, licet plura tacite correxerit, typis iterum exscribendo haud ubique caveret, ne operae ab archetypo deflecterent. Ceterum huic quoque editioni ex Romana sunt addita scripturae specimina, in quibus chalcographus Lipsiensis, homo ineptus et valde ridiculus, satis habuit literas ex Hieronymi prologo in Iobum et Iudithae libello depromtas aeri insculpere, atque per errorem inexcusabilem, quem Herelius, cui editio Romana non ad manus erat, in Meuselii opere supra laudato p. 48. sq. coniectura adsecutus est, antiquiorem illam et subtiliorem codicis Liviani scripturam, sub recentiore et crassiore latentem, plane omisit. Textum fragmenti Liviani ex hac editione charactere quadrato et minuto non satis accurate exprimi iusserunt Livii editores Bipontini Vol. XII. p. 300. sqq. eumdemque I. P. Ostertagius, ineptias perabsurdas, quas refutare nihil adtinet, de codice Vaticano, quem librum opisthographum fuisse negat, eiusque scriptura in prolegomenis commentus, literis minusculis descriptum notisque brevibus illustratum historiarum Livianarum versioni adiecit Vol. X. p. 240 sqq.

3. *Mercurio Historico y Politico. Iunio.* 1771. *En Madrid.* 12. p. 124. sqq.

Piget taedetque incuriae, qua fragmentum Livianum in menstruis hisce commentariis, in ipsa Hispania, ad quam illius argumentum proxime pertinet, olim evulgatis, ad edi-

tionis Romanae exemplar est excusum; quae quidem, licet praescripto lemmate: *Sigue la copia puntual del Fragmento,* summa ostentetur accuratio, tanta fuit, ut fragmenti textus, qui charactere minuto descriptus est, quam plurimis, iisque turpissimis, typothetae erroribus scateat.

4. *Mercure de France, dédié au Roi. Par une Société de gens de lettres. Octobre,* 1773. *Vol. I. à Paris.* 8. p. 115. sqq.

Huic libro menstruo inserta legitur: *Lettre de M. l' Abbé Roubaud, contenant un Fragment de Tite-Live, nouvellement découvert à Rome,* quae primum, quomodo fragmentum Livianum tam repertum quam editum sit, breviter enarrat, deinde eius textum literis minusculis ex editione Romana exscriptum continet. Sub epistolae finem Rubaldus: *Je vous prie,* inquit, *d' avoir soin qu'il ne s'y glisse aucun changement à l' impression; je le copie avec la plus scrupuleuse exactitude.* Nihilo tamen secius vitiorum, quae permulta et gravia irrepserunt, alia exactissimae scilicet Rubaldi diligentiae, alia maximae typographi negligentiae tribuenda esse, ex gallica fragmenti Liviani versione, quam Poinsinet de Sivry ad Rubaldi apographum concinnavit et editor inde a p. 121. fragmento subiunxit, liquido apparet. Auctus est vitiorum typographicorum numerus in repetita huius libri editione, quae in Batavia prodiit, titulo leviter immutato: *Mercure de France, dédié aux Oisifs. Par une Société de gens de lettres. Octobre,* 1773. *Vol. I. No. XIII. à Amsterdam.* 8. p. 115. sqq. et mendorum foedissimorum sentina dicenda est.

5. *T. Livii Historiarum Lib. XCI. Fragmentum ἀνέκδοτον, descriptum et recognitum a Clariss. Viris V. M. Giovenazzio, P. I. Bruns, ex Schedis vetustissimis Bibliothecae Vaticanae. Eiusdem Giovenazzii in idem Fragmentum Scholia, novis accessionibus in hac novissima editione locupletata. Accedit idem Fragmentum cum Supplementis ad ea quae in eodem desunt, et cum peculiaribus Notis Clariss. Viri Gabr. Brotier. Bassani* 1791. 8.

In hac fragmenti Liviani editione, quae non solum editioni operum Livianorum, Bassani eodem anno adornatae, mihi autem nunquam visae, ad calcem addita, sed etiam, titulo peculiari praefixo atque mutatis paginarum numeris, separatim divendita est, Cancellerii praefatio et epilogus, textus fragmenti charactere maiore ac minore descriptus et Iuvenatii scholia maximam partem, contra, quam typographus ipse in Monito ad Lectorem p. 3. perhibuit, ex editione Romana, scholiorum autem additamenta, novis accessionibus, quas titulus pollicetur, haud locupletata, ex editione Neapolitana ita sunt expressa, ut passim editoris fidem

et typothetae diligentiam in his omnibus aeque desideres, atque in opusculi Broteriani repetitione, de qua supra p. LXVIII. memoravi.

6. *T. Livii Opera, quae supersunt, obscuriorum locorum interpretationibus et selectis adnotationibus illustrata ab I. B. L. Crevier, cum eiusdem Supplementis in postremos libros, ex recensione Arn. Drakenborchii. Editio postrema, cui nunc primum accedit Fragmentum libri XCI. nuper inventum in Bibliotheca Vaticana et Scholiis illustratum a V. M. Giovenazzio. Venetiis* 1791. VI. voll. 8.

Hanc Livii editionem, quam ut uspiam viderem, mihi non contigit, Harlesius commemoravit in Supplement. ad brev. notit. literat. Rom. Part. I. p. 314. atque de ea conferri iussit Ephemerid. literar. Ienens. a. 1795. No. 164. p. 550. sqq. Quae ibi censor de interno et externo huius editionis habitu exposuit, mihi facile persuadent, ut inter eam et Bassanensem, quae eodem anno prodiisse dicitur, sive nullum omnino sive perquam exiguum discrimen intercedere existimem. Iuvenatium ipsum hanc Livii editionem parasse, Rupertius in prooem. p. 63. perperam memoriae prodidit.

7. *Histoire Romaine de Tite-Live. Traduction nouvelle par Dureau de Lamalle, revue par M. Noël. Tom. XV. à Paris* 1812. 8. p. 171. sqq. coll. Tom. I. praefat. p. 15. sqq.

Vidit meliora probavitque, deteriora tamen secutus est Noelius, qui quidem, inexplicabili errore impeditus, fragmenti Liviani textum, licet editiones a Brotierio et Harduino ex editione Hamburgensi derivatas ad manum haberet, hac sola, eaque gravi scilicet de causa, quod tres editiones, Romanam, Lipsiensem et Bipontinam, pro una numerandas, cum Harduini, ideoque etiam, quod Noelium praeteriisse videtur, cum Brotierii editione locis permultis non convenire intellexisset, ad illarum potius fidem repetendum curavit; ea autem, quae Harduinus ex editione Hamburgensi multo integriora protulerat et supplementis minime probandis expleverat, tanquam spuria hominis nescio cuius commenta, in notas textui eiusque versioni subiectas amandavit, atque insuper adnotationes, ex Brunsii et Brotierii notis, Iuvenatii scholiis et Danvillii commentatione sine ullo delectu et iudicio consarcinatas, sub finem addidit.

III. Editiones fragmenti Liviani
ad utramque recensionem concinnatae.

1. *T. Livii Pat. Historiarum libri, qui supersunt XXXV. Recensuit I. N. Lallemand. Tom. I. Parisiis* 1775. 8. p. XLVIII. sqq. coll. p. XVI. sq.

Fragmenti Liviani textum Lallemandus secundum editiones Hamburgensem et Romanam constituit, emendationibus Iuvenatii suisque subiectis.

2. *C. Sallustii Crispi Historiarum Fragmenta, Divione* 1780. 4. p. 15 sqq.

Haec fragmentorum Sallustianorum editio, quae post Brossii obitum prodiit, Livianum quoque fragmentum ex editione Hamburgensi, receptis tamen editionis Romanae additamentis tantum non omnibus et plerisque Iuvenatii emendationibus textui intra uncinos insertis, satis accurate descriptum, itemque Brotierii passim ac Brossii supplementis expletum continet. Ex hac editione Divionensi Io. Christoph. Schlueterus in praeclara operis Brossiani interpretatione fragmentum Livianum repetiit et permultis, iisque gravissimis, operarum peccatis deturpatum germanicae eius versioni subiecit Vol. II. p. 141. sqq et p. 153. sqq.

3. *T. Livii Pat. Historiarum libri, qui supersunt, omnes. Tom. XII. Mannhemii* 1783. 8. p. 177. sqq. coll. Tom. I. p. 9. sqq.

Qui huic Livii editioni magna cum laude praefuit, fragmenti Liviani textum non solum ex editione Hamburgensi, adhibita tamen Romana quoque vel Lipsiensi, charactere quadrato, eoque nitidissimo, diligenter descriptum, sed etiam Brotierii supplementis, secundum Iuvenatii recensionem passim correctis, utcunque reparatum cum selectis Brotierii adnotationibus ita sub prelum revocavit, ut haec fragmenti editio omnium, quae eam praecesserunt, accuratissima sit iudicanda.

4. *T. Livii Historiarum Lib. XCI. Fragmentum. Recensuit Io. Theoph. Kreyssig. Chemnitii* 1807. 8.

De hoc libello, quem non nisi praesidiis a Brunsio acceptis instructus tanquam praevium editionis perfectioris indicem emisi, vide, si lubet, Actorum seminarii regii et societatis philologicae Lipsiensis Vol. II. Part. II. p. 430. sqq. et Ephemerid. literar. Lips. a. 1807. No. 14. p. 224.

Omnibus autem, quorum hic recensum egimus, fragmenti Liviani editoribus palmam praeripuit Niebuhrius, qui abhinc triennio et quod excurrit denuo illud ex codice Vaticano edidit in libro ita inscripto:

M. Tullii Ciceronis Orationum pro M. Fonteio et pro C. Rabirio Fragmenta, T. Livii Lib. XCI. Fragmentum plenius et emendatius, L. Senecae Fragmenta ex membranis Bibliothecae Vaticanae edita a B. G. Niebuhrio C. F. Romae 1820. 8. p. 85. sqq. coll. p. 18. sqq.

De huius editionis virtutibus plane eximiis, partim in codice Vaticano accuratissime et doctissime describendo, partim in fragmenti Liviani textu, in tertia praesertim et sexta columna multis partibus auctiore, diligentissime et emendatissime exhibendo maxime conspicuis, quum iam supra in praefat. p. XVI. sq. breviter dixerim, nihil amplius restat, quam ut pauca addam de fragmenti Liviani versionibus, quas et ipsas in tres classes dividendas esse vidimus.

Brunsii igitur recensionem secuti sunt primum anglicus fragmenti interpres, qui illud, praemissa fragmenti reperti historia, in *The Gentleman's Magazine, and Historical Chronicle. Vol. XLIII. For the Year* 1773. *By Sylvanus Urban, Gent. London.* 8. p. 314. sqq. ita ad verbum expressit, ut accuratissimam quidem diligentiam adfectaret, sed passim a vero locorum singulorum sensu longissime aberraret; deinde anonymus ille, cuius germanica extremae fragmenti particulae interpretatio in No. 59. *des Deutschen, sonst Wandsbecker Bothen, von* 1773. 8. p. 4. sq. speciminis loco proposita est, quae, ne quid gravius dicam, a linguae vernaculae pariter ac nostri saeculi elegantia mirum quantum abhorret; denique Harduinus, de cuius versione, ex qua pauca tantum Noelius Tom. XV. p. 181. et 183. in notis protulit, iudicare nequeo, quum hanc fragmenti Liviani editionem nullo pacto potuerim nancisci.

Ad recensionem Iuvenatii compositae sunt duae versiones gallicae, quarum altera Sivrii, quae, quum mendosum Rubaldi apographum sequatur, non solum originis suae maculas paene omnes refert, sed etiam ineptis lacunarum supplementis aliisque vitiis laborat, in *Mercure de France, dédié au Roi. Par une Société de gens de lettres. Octobre,* 1773. *Vol. I. à Paris.* 8. p. 121. sqq. legitur, altera Noelii, quae Sivrii interpretationi, quam rectius paraphrasin dixeris, longe anteponenda atque, editione Hamburgensi et Harduini supplementis passim saltem in auxilium vocatis, ita adornata est, ut uno tenore decurrat, operum Livianorum versioni: *Histoire Romaine de Tite-Live. Traduction nouvelle par Dureau de Lamalle, revue par M. Noël. Tom. XV. à Paris* 1812. p. 175. sqq. adiecta est.

Secundum utramque recensionem concinnata est versio itidem gallica, quam Brossius, cuius librum Noelius, id quod in populari mireris, ignorasse videtur, Livii verbis pressius ac-

commodatam, supplementis probabiliter expletam notisque historicis et geographicis egregie illustratam inseruit operi praestantissimo: *Histoire de la République Romaine, dans le cours du VIIe. siecle; par Salluste. Tom. I. à Dijon* 1777. 4. Lib. II. cap. 46. 47. et 49. p. 576. sqq. et p. 589. sqq. atque Schlueterus Vol. II. p. 141. sqq. et p. 153. sqq. vernaculo sermone ita repetiit, ut plerumque non tam Brossii interpretationem, quam textum latinum recte exprimeret.

Praeterea ad fragmenti Liviani explicationem et emendationem praecipue pertinet Danvillii commentatio, ita inscripta: *Mémoire sur des Noms de Peuples et de Villes, dont le Fragment du XCI. Livre de Tite-Live, trouvé dans un Manuscrit du Vatican, de l'ancienne Bibliothèque Palatine fait mention; par M. d' Anville,* quae eodem, quo Livii fragmentum Hamburgi et Romae evulgatum est, anno conscripta atque aliquanto post edita est in pretiosissima opusculorum variorum et perutilium collectione: *Mémoires de Littérature, tirés des Registres de l' Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres. Tom. XLI. à Paris* 1780. 4. p. 761. sqq.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM LIBRI

QUI SUPERSUNT OMNES.

TOMUS PRIMUS.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBRI.

EPITOME LIBRI I.

Adventus Aeneae in Italiam, et eius res gestae 1) referuntur 2). Ascanii regnum Albae, et deinceps Silviorum 3). Numitoris filia, a Marte compressa, nati Romulus et Remus. Amulius obtruncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Iovi Feretrio lata. In curias populus divisus. Fidenates et Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit; Iano templum constituit; eiusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit. cum Dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Post haec trigeminorum 4) pugna. Horatius absolutus. Metti Fuffetii supplicium. Alba diruta, Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumtus 5). Ancus Marcius ceremonias, a Numa institutas, renovavit. Latinis victis et ad civitatem adscitis montem Aventinum adsignavit. Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit. pontem sublicium in Tiberim fecit. Ianiculum collem urbi addidit. fines imperii protulit. Ostiam condidit. Regnavit annos viginti quatuor 6). Eo regnante Lucumo, Damarati 7) Corinthii filius, a Tarquiniis, Etruriae civitate, Romam venit; et, in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre coepit; et post mortem Anci regnum excepit. Centum additis, Patrum numerum auxit. Latinos subegit, circum designavit, ludos edidit. Sabinorum bello petitus equitum centurias

1) *et res ab eo gestae* Gron. Crev.

2) *referuntur* del. Eaed.

3) *et Silvii Aeneae, ac deinceps Silviorum regum, primo libro continentur.* Eaed.

4) *Tergeminorum* Eaed.

5) add. *est* Eaed.

6) *triginta tres* Eaed.

7) *Demarathi* Crev.

ampliavit. Tentandae scientiae caussa Atti Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respondisset, iussisse, eum novacula cotem praecidere; idque protinus ab Atto factum. Sabinos praeterea acie vicit, urbem muro circumdedit, cloacas fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero, adhuc in cunis posito, caput arsisse traditum est. Veientes 8) atque Etruscos proelio fudit. Censum primus 9) egit. Lustrum condidit, quo civium capita 10) censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasque descripsit. Pomoerium protulit. Colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adiecit. Templum Dianae cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus est a L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiae suae Tulliae, quum regnasset annos quadraginta 11) quatuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi iussu, regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris iacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volscis gessit; et ex eorum praeda templum Iovi in Capitolio fecit. Terminus et Iuventas non addixere: quorum arae moveri non potuerunt. Filii Sex. Tarquinii dolo Gabios in potestatem suam redigit 12). Huius filiis Delphos profectis, et consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romae, dictum est, eum regnaturum, qui primus 13) matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur, Iunius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulavit, et terram osculatus est. idque factum eius eventus rei comprobavit. Nam quum, inpotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio eius Lucretiae pudicitiam (quae, vocato patre ad se Tricipitino et viro Collatino, obtestata, ne inulta mors eius esset, cultro se interemit) Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. Tunc consules primum creati sunt L. Iunius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

8) *Is Veientes* Crev.
9) add. *omnium* Gron. Crev.
10) *civium capita* del. Eaed.
11) *triginta* Eaed.
12) *redegit* Crev.
13) *primum* Gron. Crev.

PRAEFATIO.

Facturusne operae pretium sim, si a primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim: quippe qui, quum veterem, tum vulgatam esse rem, videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid adlaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos, credunt. Utcumque erit, iuvabit tamen, rerum gestarum memoriae principis terrarum populi pro virili parte et me [a]) ipsum consuluisse; et, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me consoler. Res est praeterea et inmensi operis, ut quae supra septingentesimum annum repetatur; et quae, ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut iam magnitudine laboret sua: et legentium plerisque, haud dubito, quin primae origines proximaque originibus minus praebitura voluptatis sint, festinantibus ad haec nova, quibus iam pridem praevalentis populi vires se ipsae conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris praemium petam, ut [b]) me a conspectu malorum, quae nostra tot per annos vidit aetas, tantisper, certe dum prisca illa tota mente repeto, avertam, omnis expers curae, quae scribentis animum, etsi non flectere a vero, sollicitum tamen efficere possit. Quae ante conditam condendamve urbem, poeticis magis decora fabulis, quam inconruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec adfirmare, nec refellere, in animo est. Datur haec venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet, consecrare origines suas, et ad Deos referre auctores, ea belli gloria est populo Romano, ut, quum suum conditorisque sui

a) *me* del. Crev. b) *uti* Gron. Crev.

parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanae patiantur aequo animo, quam imperium patiuntur. Sed haec et his similia, utcumque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quae vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiaeque, et partum et auctum imperium sit. labente deinde paullatim disciplina, velut desidentes primo mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire coeperint praecipites: donec ad haec tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in inlustri posita monumento intueri: inde tibi tuaeque reipublicae, quod imitere, capias: inde, foedum inceptu, foedum exitu, quod vites. Ceterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla umquam respublica nec maior, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam civitatem [c]) tam serae avaritia luxuriaque inmigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniae honos fuerit. adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiae avaritiam, et abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querelae, ne tum quidem gratae futurae, quum forsitan et necessariae erunt, ab initio certe tantae ordiendae [d]) rei absint. Cum bonis potius ominibus votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

c) *civitatem* del. Gron. d) *ordiundae* Gron. Crev.

T. LIVII PATAVINI
LIBER I.

Iam primum omnium satis constat, Troia capta, in ceteros saevitum esse Troianos; duobus, Aenea Antenoreque [e]), et vetusti iure hospitii, et quia pacis reddendaeque Helenae semper auctores fuerant, omne ius belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetum, qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, et sedes et ducem, rege Pylaemene ad Troiam amisso, quaerebant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum: Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos Troianosque eas tenuisse terras: et in quem primum egressi sunt locum, Troia vocatur, pagoque inde Troiano nomen est, gens universa Veneti adpellati. Aenean, ab simili clade domo profugum, sed ad maiora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quaerentem sedes delatum: ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse: Troiae et huic loco nomen est. Ibi egressi Troiani, ut quibus ab inmenso prope errore nihil, praeter arma et naves, superesset, quum praedam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde [f]) fama est: alii proelio victum Latinum pacem cum Aenea, deinde adfinitatem iunxisse tradunt: alii, quum instructae acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad conloquium; percunctatum deinde, qui mortales essent,

e) *Aeneae Antenorique* Crev. f) *exinde* Gron. Crev.

unde, aut quo casu profecti domo, quidve quaerentes in agrum Laurentem exissent? postquam audierit, multitudinem Troianos esse; ducem Aenean, filium Anchisae et Veneris; cremata patria et domo profugos sedem condendaeque urbi locum quaerere, et nobilitatem admiratum gentis virique, et animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futurae amicitiae sanxisse. Inde foedus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Aenean apud Latinum fuisse in hospitio. ibi Latinum apud Penates Deos domesticum publico adiunxisse foedus, filia Aeneae in matrimonium data. ea res utique Troianis spem adfirmat tandem stabili certaque sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Aeneas ab nomine uxoris Lavinium adpellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Ascanium parentes dixere nomen.

II. Bello deinde Aborigines Troianique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Aeneae fuerat, praelatum sibi advenam aegre patiens, simul Aeneae Latinoque bellum intulerat. Neutra acies laeta ex eo certamine abiit. victi Rutuli: victores Aborigines Troianique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique, diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes Mezentiumque, eorum regem, confugiunt: qui, Caere opulento tum oppido imperitans, iam inde ab initio minime laetus novae origine urbis, et tum nimio plus, quam satis tutum esset adcolis, rem Troianam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis iunxit. Aeneas, adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem iure solum, sed etiam nomine, omnes essent, Latinos utramque gentem adpellavit. Nec deinde Aborigines Troianis studio ac fide erga regem Aenean cessere. fretusque his animis coalescentium in dies magis

duorum populorum Aeneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut iam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiae longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis sui inplesset, tamen, quum moenibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde proelium Latinis, Aeneae etiam ultimum operum mortalium fuit. situs est, quemcumque eum dici ius fasque est, super Numicium flumen. Iovem indigetem adpellant.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Aeneae filius erat: tamen id imperium ei ad puberem aetatem incolume mansit. tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem pro certo adfirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an maior, quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternae fugae, quem Iulum eumdem Iulia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicumque et quacumque matre genitus, (certe natum Aenea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem iam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercae, reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condidit; quae, ab situ porrectae in dorso urbis, Longa Alba adpellata. Inter Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. tantum tamen opes creverant, maxime fusis Etruscis, ut ne morte quidem Aeneae, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii adcolae ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Aenean Silvium creat. is deinde Latinum Silvium. Ab eo coloniae aliquot deductae, Prisci

Latini adpellati. Mansit Silviis postea omnibus cognomen, qui Albae regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in traiectu Albulae amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanae urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviae gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia aetatis. Pulso fratre, Amulius regnat. addit sceleri scelus. stirpem fratris virilem interimit: fratris filiae Rheae Silviae per speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantae origo urbis, maximique secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus auctor culpae honestior erat, Martem incertae stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant. sacerdos vincta in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti iubet. Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad iusti cursum poterat amnis; et, posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio, in proxima adluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est, (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastae tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui

circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam submissas infantibus adeo mitem praebuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Larentiae uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent; inde locum fabulae ac miraculo datum. Ita geniti, itaque [g]) educati, quum primum adolevit aetas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare circa saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumto, iam non feras tantum subsistere, sed in latrones, praeda onustos, inpetus facere, pastoribusque rapta dividere: et cum his, crescente in dies grege iuvenum, seria ac iocos celebrare.

V. Iam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium [h]), montem adpellatum. Ibi Euandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus tenuerat [i]) loca, sollemne adlatum ex Arcadia instituisse, ut nudi iuvenes, Lyceum Pana venerantes, per lusum atque lasciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum sollemne notum esset, insidiatos ob iram praedae amissae latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his inpetum fieri: inde eos, conlecta iuvenum manu, hostilem in modum praedas agere. sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Iam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam et expositos iussu regis infantes sciebat, et tempus, quo ipse eos sustulisset,

g) *ita* Gron. Crev.

h) *Palatium, deinde Palatinum* Eaed.

i) *ea tenuerat* Gron. *tenuerit* Crev.

ad id ipsum congruere; sed rem inmaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem, aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita, metu subactus, Romulo rem aperit. Forte et Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque, geminos esse fratres, comparando et aetatem eorum, et ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque eo demum [k]) pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus, non cum globo iuvenum, (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere iussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem inpetum facit: et a domo Numitoris alia comparata manu adiuvat Remus. ita regem obtruncant.

VI. Numitor, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem praesidio armisque obtinendam avocasset; postquam [l]) iuvenes, perpetrata caede, pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, caedem deinceps tyranni, seque eius auctorem ostendit. Iuvenes, per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendae. et supererat multitudo Albanorum Latinorumque. ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium prae ea urbe, quae conderetur, fore. Intervenit deinde his

k) *eodem* Gron. Crev. c. Drak.

l) Pro *postquam* Gron. et Crev. propemodum semper exhibent *posteaquam*. Id in universum monuisse satius, opinor, erit, quam taedium lectoribus eadem adnotatione prope singulis paginis excitare.

cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde foedum certamen coortum a satis miti principio m). Quoniam gemini essent, nec aetatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelae ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novae urbi daret, qui conditam imperio regeret, Palatium n) Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: iamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. tempore illi praecepto, at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad caedem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adiecisset, *Sic deinde, quicumque alius transiliet moenia mea)* interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine adpellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra Diis aliis Albano ritu, Graeco Herculi, ut ab Euandro instituta erant, facit. Herculem o) in ea loca, Geryone interemto, boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua, prae se armentum agens, nando traiecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo laeto reficeret boves, et ipsum fessum via procubuisse. ibi quum eum, cibo vinoque gravatum, sopor obpressisset, pastor adcola eius loci, nomine Cacus, ferox

Roma cond. Ol. VII. 1. 2. ante C. N. 751.

m) *principio.* Hic minorem interpunctionem habet Gron. coniuncta oratione ad *regeret* usque. Ibi autem maior interpunctio dirimit orationem. [Eodem modo Crev. quoque hunc locum distinguit.]

n) *Palatinum* Gron. Crev.

o) *Herculem etc.* Hic initium capitis septimi fecit Creverius. Similes variationes, in sequentibus, ne tanti quidem plerumque momenti, notare non placuit.

viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam praedam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quaerentem dominum eo deductura erant; aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules, ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, et partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. quae ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occepit. Inde quum actae boves quaedam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clava, fidem pastorum nequidquam invocans, morte occubuit. Euander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis, quam imperio, regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novae inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentae matris, quam fatiloquam, ante Sibyllae in Italiam adventum, miratae hae gentes fuerant. Is tum Euander, concursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestae reum caedis, excitus, postquam facinus facinorisque caussam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogitat, qui vir esset? Ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Iove nate, Hercules, salve,* inquit; *te mihi mater, veridica interpres Deum, aucturum coelestium numerum cecinit; tibique aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules data, *accipere se omen inpleturumque fata, ara condita atque dicata,* ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium

dapemque Potitiis ac Pinariis, quae tum familiae maxime inclitae ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus praesto essent, iisque exta adponerentur; Pinarii, extis adesis, ad ceteram venirent dapem. inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis sollemnium vescerentur. Potitii, ab Euandro edocti, antistites sacri eius per multas aetates fuerunt: donec, tradito servis publicis sollemni familiae ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Haec tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; iam tum inmortalitatis virtute partae, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quae coalescere in populi unius corpus nulla re, praeterquam legibus, poterat, iura dedit: quae ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, quum cetero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumtis, fecit. Alii ab numero avium, quae augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. me haud poenitet eorum sententiae esse, quibus et adparitores et hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga praetexta sumta est, numerum quoque ipsum ductum placet: et ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs, munitionibus alia atque alia adpetendo loca, quum [p]) in spem magis futurae multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adliciendae [q]) multitudinis caussa, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudi-

p) *quum alia a. a. a. loca, in spem etc.* Gron. Crev.

q) *adiiciendae* Eaed. c. Drak.

nem, natam e terra sibi prolem ementiebantur; locum, qui nunc septus descendentibus inter duos lucos est, Asylum aperit. eo ex finitimis populis turba omnis sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad coeptam magnitudinem roboris fuit. Quum iam virium haud poeniteret, consilium deinde viribus parat. centum creat senatores: sive quia is numerus satis erat; sive quia soli centum erant, qui creari Patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum adpellati.

IX. Iam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatium bello par esset; sed, penuria mulierum, hominis aetatem duratura magnitudo erat. quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent. *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde, quas sua virtus ac Dii iuvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanae et Deos adfuisse, et non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem et genus miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, *Ecquod feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* Aegre id Romana pubes passa, et haud dubie ad vim spectare res coepit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, aegritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri sollemnes: Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum iubet: quantoque adparatu tum sciebant, aut poterant, concelebrant; ut rem claram exspectatam-

que facerent. Multi mortales convenere, studio etiam videndae novae urbis; maxime proximi quique, Caeninenses, Crustumini, Antemnates. Iam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac coniugibus, venit. invitati hospitaliter per domos, quum situm moeniaque et frequentem tectis urbem vidissent, mirantur, tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi U. c. 4.
spectaculi tempus venit, deditaeque eo mentes cum a. C. 748.
oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato iuventus Romana ad rapiendas virgines discurrit. magna pars forte, ut in quem quaeque inciderat, raptae; quasdam forma excellente, primoribus Patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longe ante alias specie ac pulchritudine insignem, a globo Talassii cuiusdam raptam ferunt. multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum. inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, moesti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii foedus, Deumque invocantes, cuius ad sollemne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est [r]) minor: sed ipse Romulus circuibat, docebatque: *patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, et, quo nihil carius humano generi sit, liberum fore. Mollirent modo iras; et, quibus fors corpora dedisset, darent animos. Saepe ex iniuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod adnisurus pro se quisque sit, ut, quum suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriaeque expleat desiderium.* Accedebant blanditiae virorum, factum purgantium cupi-

r) *est* del. Gron.

ditate atque amore: quae maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. Iam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maxime sordida veste lacrimisque et querelis civitates concitabant. nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium, regem Sabinorum: et legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Caeninenses Crustuminique et Antemnates erant, ad quos eius iniuriae pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Caeninensium, satis se inpigre movent. ita per se ipsum nomen Caeninum in agrum Romanum inpetum facit. Sed effuse vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit fugatque: fusum persequitur: regem in proelio obtruncat et spoliat. duce hostium occiso, urbem primo inpetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse quum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium caesi suspensa fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium adscendit: ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Iovis fines, cognomenque addidit Deo: *Iupiter Feretri,* inquit, *haec tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem opimis spoliis, quae, regibus ducibusque hostium caesis, me auctorem sequentes, posteri ferent.* Haec templi est origo, quod primum omnium Romae sacratum est. ita deinde Diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos ea spolia posteros nuncupavit: nec, multitudine compotum eius doni vulgari laudem. bina

postea, inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia. adeo rara eius fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionem facit. raptim et ad hos Romana legio ducta palatos s) in agris obpressit. Fusi igitur primo inpetu et clamore hostes: oppidum captum. duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia coniux, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, et in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse. facile inpetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus etiam, quod t) alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque coloniae missae. plures inventi, qui propter ubertatem terrae in Crustuminum nomina darent. et Romam inde U. c. 5.
frequenter migratum est, a parentibus maxime ac a. C. 747.
propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quam intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanae praeerat arci. Huius filiam virginem auro conrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tum sacris extra moenia petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere: seu ut vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli caussa, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabulae u), quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio laevo, gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent; eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris manibus esset, di-

s) *palantes* Gron. Crev.
t) *quod iam* Eaed.
u) *fabula* Eaed.

recto arma petisse dicant: et fraude visam agere, sua ipsam peremtam mercede.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde postero [x]) die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complesset, non prius descenderunt in aequum, quam, ira et cupiditate recuperandae arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrimque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus [y]) Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus, et ipse turba fugientium actus, arma ad coelum tollens, *Iupiter, tuis*, inquit, *iussus avibus hic in Palatio* [z]) *prima urbi fundamenta ieci. arcem iam, scelere emtam, Sabini habent. inde huc armati, superata media valle, tendunt. At tu, pater Deum hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque foedam siste. Hic ego tibi templum Statori Iovi, quod monumentum sit posteris, tua praesenti ope servatam urbem esse, voveo.* Haec precatus, veluti si [a]) sensisset auditas preces, *Hinc*, inquit, *Romani, Iupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam iubet.* Restitere Romani, tamquam coelesti voce iussi. ipse ad primores Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, et effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. nec procul iam a porta Palatii erat, clamitans, *Vicimus perfidos hospites, inbelles hostes. Iam sciunt, longe aliud esse virgines*

x) *Postera* Gron. Crev.

y) *Mettius.* Sic semper Eaed. [At Gronov. in Erratorum indice: *Mettius* l. *Mettus.* Idem ibidem monuit, etiam in Epit. huius libri *Metti* pro *Mettii* legendum esse. Sed ad Lib. VII, 6. ubi in Ed. Gron. *Metio* exstat, in Errat. ind. legitur: *Metio* l. *Mettio.*]

z) *Palatino* Eaed.

a) *si* del. Eaed..

rapere, aliud pugnare cum viris. In eum, haec gloriantem, cum globo ferocissimorum iuvenum Romulus inpetum facit. Ex equo tum forte Mettus pugnabat: eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur. et alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, coniecit: adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, adnuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant proelium. sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinae mulieres, quarum ex iniuria bellum ortum erat, crinibus passis scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausae se inter tela volantia inferre, ex transverso inpetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent: ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberum hi progeniem. Si adfinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos caussa belli, nos vulnerum ac caedium viris ac parentibus sumus. melius peribimus, quam sine alteris vestrum viduae aut orbae vivemus.* Movet res tum multitudinem, U. c. 7.
tum duces. Silentium et repentina fit quies. inde a. C. 745.
ad foedus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed et civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus adpellati. monumentum eius pugnae, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum adpellarunt. Ex bello tam tristi laeta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque, quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis inposuit. Id non traditur, quum

haud dubie aliquanto numerus maior hoc mulierum fuerit, aetate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectae sint, quae nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriae tres equitum conscriptae sunt, Ramnenses ab Romulo, ab Tito Tatio Titienses adpellati. Lucerum nominis et originis caussa incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam, regnum duobus regibus fuit.

U. c. 12. a. C. 740. XIV. Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant. quumque Laurentes iure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum et preces plus poterant. Igitur illorum poenam in se vertit. nam Lavinii, quum ad sollemne sacrificium eo venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minus aegre, quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt. seu ob infidam societatem regni, seu quia haud iniuria caesum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur legatorum iniuriae regisque caedes, foedus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis, bellum ortum. Fidenates, nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum adparebat, occupant bellum facere. iuventute armata inmissa, vastatur agri, quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad laevam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens, ex agris in urbem inlatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra a Fidenis mille passuum locat. ibi modico praesidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis iussit; cum parte maiore atque omni equitatu profectus, id quod quaerebat, tumultuoso et minaci genere pugnae, ad-

equitando ipsis prope portis, hostem excivit; fugae quoque, quae simulanda erat, eadem equestris pugna caussam minus mirabilem dedit. et quum, velut inter pugnae fugaeque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes inpulsa Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in praesidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius pene quam Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius, (quippe vera fuga) qui simulantes paullo ante secuti erant, oppidum repetebant. non tamen eripuere se hosti: haerens in terga Romanus, prius quam fores portarum obiicerentur, velut agmine uno inrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Veientium animi et consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) et quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis, quam iusti more belli. Itaque non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris praedam portantes, Veios rediere: Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimae instructus intentusque, Tiberim transit. quem postquam castra ponere, et ad urbem accessurum Veientes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis moenibusque dimicarent. Ibi, viribus nulla arte adiutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad moenia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis, quam praedae, studio. Eaque clade, haud minus quam adversa pugna, subacti

Veientes pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte multatis in centum annos induciae datae. Haec ferme, Romulo regnante, domi militiaeque gesta: quorum nihil absonum fidei divinae originis divinitatisque post mortem creditae fuit; non animus in regno avito recuperando, non condendae urbis consilium, non bello ac pace firmandae. ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus; longe ante alios acceptissimus militum animis. trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres adpellavit, non in bello solum, sed etiam in pace, habuit.

U. c. 37. a. C. 715. XVI. His inmortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Caprae paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum eius concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, velut orbitatis metu icta, moestum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem, parentemque urbis Romanae salvere universi Romulum iubent. pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim haec quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri et pavor praesens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Iulius, sollicita civitate desiderio regis, et infensa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnae rei auctor, in concionem prodit. *Romulus,*

inquit, *Quirites, parens urbis huius, prima hodierna luce coelo repente delapsus, se mihi obvium dedit. quum, perfusus horrore venerabundusque, adstitissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset; abi, nuncia,* inquit, *Romanis, Coelestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant: sciantque, et ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. haec,* inquit, *locutus, sublimis abiit.* Mirum, quantum illi viro, nuncianti haec, fidei b) fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide inmortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. nec dum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, in societate aequa possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem adspernabantur. In variis voluntatibus regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatium irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. et esse igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita c) rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summae rerum praeessent, consociant. U. c. 38.
decem imperitabant, unus cum insignibus imperii et a. C. 714.
lictoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum adpellatum. Fremere de-

b) *fides* Gron. Crev. c) *Itaque* Eaed.

inde plebs; multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultra nisi regem, et ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, offerendum ultro rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permissa, ut non plus darent iuris, quam detinerent [d]). decreverunt enim, ut, quum populus regem iussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent: hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem ius, vi ademta. priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocata: *Quod bonum, faustum, felixque sit,* inquit, *Quirites, regem create; ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent iuberentque, ut senatus decerneret, qui Romae regnaret.

XVIII. Inclita iustitia religioque ea tempestate Numae Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam aetate esse poterat, omnis divini atque humani iuris. Auctorem doctrinae eius, quia non exstat alius, falso Samium Pythagoran edunt: quem, Servio Tullio regnante Romae, centum amplius post annos, in ultima Italiae ora, circa Metapontum Heracleamque et Crotona, iuvenum aemulantium studia coetus habuisse constat. Ex quibus locis, etsi eiusdem aetatis fuisset, quae [e]) fama in Sabinos, aut quo linguae commercio, quemquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove praesidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructum-

d) *retinerent* Gron. Crev. e) *qua* Baed.

que non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum. quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numae, Patres Romani, quamquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumto, videbantur, tamen, neque se quisquam, nec factionis suae alium, nec denique Patrum aut civium quemquam praeferre illi viro ausi, ad unum omnes Numae Pompilio regnum deferendum decernunt. Adcitus, sicut Romulus augurato U. c. 39.
urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque a. C. 713.
Deos consuli iussit. inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad laevam eius, capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum adpellaverunt. inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dextras ad meridiem partes, laevas ad septentrionem esse dixit. Signum contra, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in laevam manum translato, dextra in caput [f] Numae inposita, precatus est ita: *Iupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cuius ego caput teneo, regem Romae esse, uti tu signa nobis certa adclarassis inter eos fines, quos feci.* Tum peregit verbis auspicia, quae mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi et armis, iure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus quum inter bella adsuescere videret non posse, quippe efferatos militia, animos; mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Ianum ad infimum Argiletum, in-

f) *capite* Gron.

dicem pacis bellique, fecit: apertus ut in armis esse civitatem; clausus pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numae regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostrae aetati Dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Caesare Augusto, pace terra marique parta. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac foederibus iunxisset animos, positis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem ad multitudinem inperitam, et illis seculis rudem, efficacissimam, Deorum metum iniiciendum ratus est. qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum Dea Egeria congressus nocturnos esse: eius se monitu, quae acceptissima Diis essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique Deorum praeficere. Atque omnium primum, ad cursum lunae, in duodecim menses describit annum. quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe) intercalaribus mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto et vigesimo anno ad metam eamdem solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis dies congruerent. Idem nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adiecit, quamquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quae nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicosa plures Romuli, quam Numae, similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella, nec sacra regiae vicis desererentur, flaminem Iovi adsiduum sacerdotem creavit, insignique eum veste et curuli regia sella adornavit. huic duos flamines ad-

iecit: Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Vestae legit, Alba oriundum sacerdotium, et genti conditoris haud alienum. his, ut adsiduae templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque ceremoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicaeque pictae insigne dedit, et super tunicam aeneum pectori tegumen: coelestiaque arma, quae ancilia adpellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis sollemnique saltatu iussit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta exsignataque adtribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quae templa sacra fierent, atque unde in eos sumtus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra pontifices scitis subiecit: ut esset, quo consultum plebes veniret; ne quid divini iuris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur. Nec coelestes modo ceremonias, sed iusta quoque funebria placandosque Manes, ut idem pontifex edoceret; quaeque prodigia, fulminibus aliove quo visu [g]) missa, susciperentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Iovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque consuluit auguriis, quae suscipienda essent.

XXI. Ad haec consultanda procurandaque, multitudine omni a vi et armis conversa, et animi aliquid agendo occupati erant, et Deorum adsidua insidens cura, quum interesse rebus humanis coeleste Numen videretur, ea pietate omnium pectora inbuerat, ut fides ac iusiurandum, proximo legum ac poenarum metu [h]), civitatem regerent. et quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent;

g) *viso* Gron. Crev.

h) *proxime l. a. p. metum* Eaed.

tum finitimi etiam populi, qui ante, castra, non urbem, positam in medio ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem, totam in cultum versam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua. quo quia se persaepe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deae, inferebat, Camenis eum lucum sacravit; quod earum ibi concilia cum coniuge sua Egeria essent. Et soli Fidei sollemne instituit. ad id sacrarium flamines bigis, curru arcuato, vehi iussit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam facere: significantes fidem tutandam, sedemque eius etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quae Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum eius operum fuit tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem et triginta regnavit annos: Numa tres et quadraginta. Tum valida, tum temperata et belli et pacis artibus, erat civitas.

U. c. 82. XXII. Numae morte ad interregnum res rediit.
a. C. 670. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cuius in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus iussit. Patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit. tum aetas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quaerebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano praedas in vicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albae. utrimque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus praeceperat suis, ne quid prius, quam mandata, agerent. satis sciebat, negaturum Albanum;

ita pie bellum indici posse. Ab Albanis socordius res acta: excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. tantisper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant. haec renunciant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. illi, omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invitos quidquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi: res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere iussos.* Ad haec Tullus: *Nunciate,* inquit, *regi vestro, regem Romanum Deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos adspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant huiusce clades belli.*

XXIII. Haec nunciant domum Albani. Et bellum utrimque summa ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes natosque; Troianam utramque prolem, quum Lavinium ab Troia, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum est; et, tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum inpetum fecere. castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant: fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula adpellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettum Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, praecipue morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum poenas ob bellum inpium dictitans, nocte, praeteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettum. ducit, quam proxime ad hostem potest; inde legatum praemissum nunciare

U. c. 85.
a. C. 667.

Tullo iubet, priusquam dimicent, opus esse conloquio: si secum congressus sit, satis scire, ea se adlaturum, quae nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanum, pertineant. Haud adspernatus Tullus, tametsi vana adferebantur, in aciem [i]) educit. Exeunt contra et Albani. Postquam instructi utrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: *Iniurias et non redditas res ex foedere, quae repetitae sint, et ego regem nostrum Cluilium, caussam huiusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem prae te ferre. sed, si vera potius, quam dictu speciosa, dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque, recte, an perperam, interpretor: fuerit ista eius deliberatio, qui bellum suscepit. me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca res, quanta circa nos teque maxime sit, quo propior es Etruscis* [k]), *hoc magis scis. multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor esto, iam, quum signum pugnae dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque, simul victorem ac victum, adgrediantur. Itaque, si nos Dii amant, quoniam, non contenti libertate certa, in dubiam imperii servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit.* Haud displicet res Tullo, quamquam, tum indole animi, tum spe victoriae, ferocior erat. Quaerentibus utrimque ratio initur, cui et fortuna ipsa praebuit materiam.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec aetate, nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse, satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara

i) *suos in aciem* Gron.

k) *quo propiores vos* Gron. Crev. c. Drak.

nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent. hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro. ibi imperium fore, unde victoria fuerit. nihil recusatur: tempus et locus convenit. Priusquam dimicarent, foedus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut, cuiusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Foedera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia, fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior foederis memoria est. Fecialis regem Tullum ita rogavit: *Iubesne me, Rex, cum patre patrato populi Albani foedus ferire?* iubente rege, *Sagmina*, inquit, *te*, *Rex*, *posco.* Rex ait, *Puram tollito.* Fecialis ex arce graminis herbam puram adtulit. postea regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium? vasa, comitesque meos?* Rex respondit: *Quod sine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio.* Fecialis erat M. Valerius. patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbena caput capillosque tangens. Pater patratus ad iusiurandum patrandum, id est, sanciendum fit foedus; multisque id verbis, quae longo effata carmine non operae est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi*, inquit, *Iupiter; audi, pater patrate populi Albani; audi tu, populus Albanus; ut illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo; tu illo die, Iupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque.* Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani suumque iusiuran-

dum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. Foedere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, *Deos patrios patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus:* feroces et suopte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrimque pro castris duo exercitus, periculi magis praesentis, quam curae, expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. itaque ergo erecti suspensique in minime gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum. infestisque armis, velut acies, terni iuvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo. futuraque ea deinde patriae fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: et, neutro inclinata spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum iam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes conruerunt. ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones iam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere adfectum corpus sineret. Iam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes: unum

haud procul ab sese abesse. in eum magno inpetu rediit [l]). Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti [m]) opem ferant fratri, iam Horatius, caeso hoste victor, secundam pugnam petebat. tum clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adiuvant militem suum: et ille defungi proelio festinat. Prius itaque, quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit. Iamque, aequato Marte, singuli supererant; sed nec spe, nec viribus pares. alterum, intactum ferro corpus et geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori obiicitur hosti. nec illud proelium fuit. Romanus exsultans, *Duos,* inquit, *fratrum Manibus dedi: tertium causae belli huiusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male sustinenti arma gladium superne iugulo defigit: iacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt; eo maiore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienae facti. Sepulcra exstant, quo quisque loco cecidit. duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus; sed distantia locis, et ut [n]) pugnatum est.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex foedere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti iuventutem in armis habeat: usurum se eorum opera, si bellum cum Veientibus foret. ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina [o]) spolia prae se gerens: cui soror virgo, quae desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris

l) *redit* Gron. Crev.
m) *ut* Eaed.
n) *ut et* Gron.
o) *tregemina* Gron. Crev.

paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, et flebiliter nomine sponsum mortuum adpellat. Movet feroci iuveni animum comploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum inmaturo amore ad sponsum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriae. Sic eat*, *quaecumque Romana lugebit hostem.* Atrox visum id facinus Patribus plebique: sed recens meritum facto obstabat. tamen raptus in ius ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus iudicii, aut, secundum iudicium, supplicii auctor esset, concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, *qui Horatio perduellionem iudicent, secundum legem facio.* Lex horrendi carminis erat: *Duumviri perduellionem iudicent. Si a duumviris provocarit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito: infelici arbori reste suspendito: verberato vel intra pomoerium, vel extra pomoerium.* Hac lege duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege, ne innoxium quidem, posse, quum condemnassent; tum alter ex his, *P. Horati*, *tibi perduellionem iudico*, inquit. *I, lictor, conliga manus.* Accesserat lictor, iniiciebatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, *Provoco,* inquit. ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo iudicio, maxime P. Horatio patre proclamante, se filiam iure caesam iudicare. ni ita esset, patrio iure in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paullo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Inter haec senex, iuvenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia adpellatur, ostentans, *Hunccine,* aiebat, *quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera et cruciatus videre potestis? quod vix*

Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, conliga manus, quae paullo ante armatae imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis huius: arbori infelici suspende: verbera, vel intra pomoerium, modo inter illa pila et spolia hostium; vel extra pomoerium, modo inter [p]) *sepulcra Curiatiorum. Quo enim ducere hunc iuvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta foeditate supplicii vindicent?* Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis, quam iure caussae. Itaque, ut caedes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut [q]) filium expiaret pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quae deinde genti Horatiae tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut sub iugum misit iuvenem. Id hodie quoque publice semper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiae sepulcrum, quo loco conruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris conrupit; et, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos coepit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quaerens, quia suae civitati animorum plus, quam virium, cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerundum [r]) alios concitat populos: suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Veientibus sociis consilii adsumtis, pacto transitionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenae aperte descissent, Tullus Metto, exercitu-

p) *intra* Gron. c. Drak.
q) *ut* del. Gron. Crev.
r) *gerendum* Crev.

que eius ab Alba adcito, contra hostes ducit. ubi Anienem transiit, ad confluentes conlocat castra. Inter eum locum et Fidenas Veientium exercitus Tiberim transierat. Ili et in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Veientem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium conlocat. Albano non plus animi erat, quam fidei. nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem: fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori. *equitem*, clara increpans voce, ut hostes exaudirent, *redire in proelium* iubet: *nihil trepidatione opus esse: suo iussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant.* idem imperat, ut hastas equites erigere iubeat. Id factum magnae parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit: et audiverant clara voce dictum, et magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Veientem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere inpetum: sed ab effusa fuga flumen obiectum a tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit; alii, arma foede iactantes, in aquam caeci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugae pugnaeque consilium obpressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Mettum benigne adloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris iungere iubet: sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi inluxit, paratis omnibus, ut adsolet, vocari ad concionem utrumque exercitum iubet. Praecones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos. hi, novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani, si umquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum Diis inmortalibus gratias ageretis, deinde vestrae ipsorum virtuti, hesternum id proelium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam, quae dimicatio maior atque* s) *periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, iniussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium et imperii simulatio fuit: ut nec, vobis ignorantibus deseri vos, averteretur a certamine animus; et hostibus, circumveniri se a tergo ratis, terror ac fuga iniiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est. ducem secuti sunt: ut et vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettus ille est ductor itineris huius, Mettus idem huius machinator belli, Mettus foederis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne iam documentum mortalibus dedero.* Centuriones armati Mettum t) circumsistunt. rex cetera, ut orsus erat, peragit. *Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano ac mihi, vobisque, Albani; populum omnem Albanum Romam traducere in animo est;*

s) *ac* Gron. Crev. t) *Mettum* del. Gron.

civitatem dare plebi; primores in patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos divisa Albano res est, sic nunc in unum redeat. Ad haec Albana pubes, inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus: *Mette Fuffeti*, inquit, *si ipse discere posses fidem ac foedera servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset. Nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quae a te violata sunt. Ut igitur paullo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita iam corpus passim distrahendum dabis.* Exinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum inligat Mettum. deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhaeserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes a tanta foeditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse poenas.

U. c. 87. XXIX. Inter haec iam praemissi Albam [u]) erant
a. C. 665. equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductae ad diruendam urbem. Quae ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet; quum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis et cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste ac tacita moestitia ita defixit omnium animos, ut, prae metu obliti, quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut vero iam

u) *Albani* Gron.

equitum clamor exire iubentium instabat, iam fragor tectorum, quae diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia inpleverat; raptim, quibus quisque poterat, elatis, quum larem ac penates tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent: iam continens agmen migrantium inpleverat vias: et conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas. vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum praecipue, quum obsessa ab armatis templa augusta praeterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adaequat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

XXX. Roma interim crescit Albae ruinis. duplicatur civium numerus. Coelius additur urbi mons; et, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiae capit, ibique [x]) habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars reipublicae cresceret, legit Tullios [y]), Servilios, Quinctios [z]), Geganios, Curiatios, Cloelios: templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quae Hostilia usque ad patrum nostrorum aetatem adpellata est. et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adiiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones et veteres U. c. 100.
eodem supplemento explevit, et novas scripsit. Hac a. C. 652.
fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimae viris armisque. Utrimque iniuriae factae, ac res nequidquam erant repetitae. Tullus ad Feroniae fanum mercatu

x) add. *deinde* Gron. Crev. z) *Quintios* Eaed.
y) *Iulios* Eaed.

frequenti negotiatores Romanos conprehensos querebatur. Sabini suos prius in lucum confugisse ac Romae retentos. hae caussae belli ferebantur. Sabini, haud parum memores, et suarum virium partem Romae ab Tatio locatam, et Romanam rem nuper etiam adiectione populi Albani auctam, circumspicere et ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. Inde, ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere. et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adiuti sunt. valuitque apud Veientes (nam de ceteris minus mirum est) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrimque summa ope pararent [a]), vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit. ubi et peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna caede potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nunciatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quam quum gradinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere coelo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quae, velut Diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: et aut Romana sacra susceperant, aut, fortunae, ut fit, obirati, cultum reliquerant Deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novemdiale sacrum publice susceptum est: seu voce coelesti ex Albano monte

a) *pararetur* Gron.

missa, (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu. mansit certe sollemne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur, feriae per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est. unde quum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege, salubriora etiam credente militiae, quam domi, iuvenum corpora esse: donec ipse quoque longinquo morbo est inplicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum inpleret. vulgo iam homines, eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem aegris corporibus relictam, si pax veniaque ab Diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem, tradunt, volventem commentarios Numae, quum ibi quaedam occulta sollemnia sacrificia Iovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam coelestium speciem, sed ira Iovis, sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum iam U. c. 114.
inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique inter- a. C. 638.
regem nominaverant. quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numae Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat. qui, ut regnare coepit, et avitae gloriae memor, et quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis; longe [b]) antiquissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem [c])

b) *longeque* Gron. c) add. *maximum* Gron.

in album relata, proponere in publico iubet. inde et civibus otii cupidis, et finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum foedus erat, sustulerant animos: et, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt; desidem Romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, et Numae, et Romuli memor: et, praeterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine iniuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam et tentatam contemni: temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Numae. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicae ceremoniae proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; ius ab antiqua gente Aequicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo (lanae velamen est) *Audi, Iupiter;* inquit, *audite, fines;* cuiuscumque gentis sunt, nominat) *audiat Fas. Ego sum publicus nuncius populi Romani, iuste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit.* Peragit deinde postulata. Inde Iovem testem facit: *Si ego iniuste inpieque illos homines illasque res dedier nuncio populi Romani mihi exposco, tum patriae compotem me numquam siris* [d]) *esse.* Haec, quum fines suprascandit, haec, quicumque ei primus vir obvius fuerit, haec, portam ingrediens, haec, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique iurisiurandi mutatis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus et triginta (tot enim sollemnes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi, Iupiter, et tu, Iuno, Quirine,*

d) *sinas* Gron. Crev.

Diique omnes coelestes, vosque terrestres, vosque inferni audite. Ego vos testor, populum illum, (quicumque est, nominat) *iniustum esse, neque ius persolvere. Sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus, quo pacto ius nostrum adipiscamur.* Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. Confestim rex his ferme verbis Patres consulebat: *Quarum rerum, litium, caussarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic,* inquit ei, quem primum sententiam rogabat, *quid censes?* Tum ille: *Puro pioque duello quaerendas censeo, itaque consentio, consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars maior eorum, qui aderant, in eamdem sententiam ibat, bellum erat consensu [e]). Fieri solitum, ut fecialis hastam ferratam aut sanguineam praeustam ad fines eorum ferret, et, non minus tribus puberibus praesentibus, diceret: *Quod populi priscorum Latinorum hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis iussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis bellum indico facioque.* id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitae res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem

e) *consensum.* Crev. Gronoviana tollit interpunctionem maiorem post *consensu.*

Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. et, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum [f]), Sabini Capitolium atque arcem, Coelium montem Albani inplessent; Aventinum novae multitudini datum. additi eodem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini. eaque caussa diruendae urbis eius fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam compulso, aliquamdiu ibi Marte incerto, varia victoria, pugnatum est: nam et urbs tuta munitionibus, praesidioque firmata valido erat, et, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connisus, Ancus acie primum vincit: inde, ingenti praeda potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut iungeretur Palatio Aventinum, ad Murciae datae sedes. Ianiculum quoque adiectum; non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primum in Tiberi [g]) facto, coniungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciae media urbe, inminens foro aedificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Maesia Veientibus ademta, usque ad mare imperium prolatum, et in ore Tiberis Ostia [h]) urbs condita: salinae circa factae, egregie-

f) *veteres Romani* Gron. Crev.

g) *Tiberim* Crev.

h) *Hostia* Gron.

que rebus bello gestis, aedis [i]) Iovis Feretrii amplificata.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir inpiger ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime ac spe magni honoris, cuius adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati [k]) Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi ducta, duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium haeres: Aruns prior, quam pater, moritur, uxore gravida relicta. Nec diu manet superstes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, inmemor in testando nepotis decessisset, puero, post avi mortem in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium haeredi bonorum, quum divitiae iam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, et quae haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea, quae innupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem, exsule advena ortum, ferre indignitatem non potuit oblitaque ingenitae erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa. in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum Numam a Curibus: et Ancum Sabina matre ortum, nobilemque una imagine Numae esse. Facile persuadet, ut cupido honorum, et cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Ianiculum forte ventum erat. ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila, suspensis demissa leniter alis, pileum aufert: superque carpentum cum

U. c. 121.
a. C. 631.

i) *aedes* Gron. Crev. k) *Demarati* Crev.

magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit. inde sublimis abiit. Accepisse id augurium laeta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, coelestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta sperare complexa virum iubet. eam alitem ea regione coeli et eius Dei nunciam venisse circa summum culmen hominis auspicium fecisse. levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priscum edidere nomen [l]). Romanis [m]) conspicuum eum novitas divitiaeque faciebant: et ipse [n]) fortunam benigno adloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adiuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est: notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiae adduxerat iura, ut publicis pariter ac privatis consiliis bello [o]) domique interesset: et, per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor et viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par. Iam filii prope puberem aetatem erant. eo magis Tarquinius instare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit. isque primus et petisse ambitiose regnum, et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: *quum se non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romae peregrinus regnum adfectet: et Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste, regem factum: et Numam,*

l) *nomen edidere* Crev.
m) *Iam et Romanis* Gron. Crev.
n) *et ipse quoque* Eaed.
o) *belli* Crev.

ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro adcitum: tum se [o]), *ex quo sui potens fuerit, Romam cum coniuge ac fortunis omnibus commigrasse: maiorem partem aetatis eius, qua civilibus officiis fungantur homines, Romae se, quam in vetere patria, vixisse. domi militiaeque sub haud poenitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se iura, Romanos ritus didicisse. Obsequio et observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.* Haec eum haud falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare iussit. Ergo virum, cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. nec minus regni sui firmandi, quam augendae reipublicae, memor, centum in Patres legit; qui deinde minorum gentium sunt adpellati. factio haud dubia regis, cuius beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Apiolas vi cepit: praedaque inde maiore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulentius instructiusque, quam priores reges, fecit. Tum primum circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. loca divisa Patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent; fori adpellati. Spectavere furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit equi pugilesque, ex Etruria maxime adciti. sollemnes deinde annui mansere ludi, Romani Magnique varie adpellati. Ab eodem rege et circa forum privatis aedificanda divisa sunt loca; porticus tabernaeque factae.

U. c. 138.
a. C. 614.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum coeptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romae est. et primo dubia victoria magna utrimque caede

o) *quum, se non* — — Gron. Crev. c. Drak. *adcitum. Se, ex quo etc.*

pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attus [p]) Navius, inclitus ea tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, (ut ferunt) *Agedum*, inquit, *divine tu, inaugura, fierine possit, quod nunc ego mente concipio.* Quum ille, in augurio rem expertus, profecto futuram dixisset; *Atqui hoc* [q]) *animo agitavi*, inquit, *te novacula cotem discissurum. cape haec, et perage, quod aves tuae fieri posse portendunt.* tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Atti [r]) capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad laevam curiae fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi eius monumentum. Auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicato, gereretur: concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quidquam mutavit: numero alterum tantum adiecit, ut mille et octingenti equites in tribus centuriis essent. Posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, adpellati sunt: quas nunc, quia geminatae sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed praeterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa iacentem, ardentem in flumen coniicerent: ventoque iuvante accensa ligna, et pleraque in

p) *Accius* Gron. Crev.

q) *haec* Eaed. [In Crev. min. *hoc* legitur.]

r) *Accii posita capite etc.* Gron. *Accii capite etc.* Crev.

ratibus, inpacta sublicis [s]) quum haererent, pontem incendunt [t]). Ea quoque res in pugna terrorem adtulit Sabinis. Effusis eadem fugam inpediit: multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso periere: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi prius pene, quam nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo proelio praecipua equitum gloria fuit. utrimque ab cornibus positos, quum iam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam averterent [u]). Montes effuso cursu Sabini petebant, et pauci tenuere; maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, praeda captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere: et, quamquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant, tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite. iterumque ibi fusi, perditis iam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, et quidquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademtum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiae in praesidio relictus. deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit: *Estisne vos legati oratoresque missi a populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.* Bello Sabino [x]) perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit. inde

s) *et pleraque, in ratibus inpacta, sublicis* etc. Gron. c. Drak.

t) *succendunt* Gron. Crev.

u) *verterent* Gron.

x) *Sabino bello* Gron. Crev.

priscis Latinis bellum fecit. ubi nusquam ad universae rei dimicationem ventum est, ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen [z]) Latinum domuit. Corniculum, Ficulea [a]) vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, haec de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est [b]) facta. Maiore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiae fuisset. Nam et muro lapideo, cuius exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat: et infima urbis loca circa forum aliasque interiectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis e fastigio in Tiberim ductis siccat: et aream ad aedem in Capitolio Iovis, quam voverat bello Sabino, iam praesagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Ser. Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantae rei miraculum orto excitos reges. et quum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum; donec sua sponte experrectus esset. Mox cum somno et flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, *Viden' tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus? Scire licet, hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, praesidiumque regiae adflictae. proinde materiem ingentis publice privatimque decoris omni indulgentia nostra nutriamus.* Inde puerum liberum loco coeptum haberi, erudirique artibus, quibus ingenia ad magnae fortunae cultum excitantur. Evenit facile, quod Diis cordi esset. Iu-

z) *nomen omne* Gron. Crev.
a) *Ficulnea* Eaed.
b) *est* del. Eaed.

venis evasit vere indolis regiae. nec, quum quaereretur gener Tarquinio, quisquam Romanae iuventutis ulla arte conferri potuit: filiamque ei suam rex despondit. Hic quacumque de caussa tantus illi honos habitus credere prohibet, serva natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiae sum, qui, Corniculo capto, Ser. Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio partum Romae edidisse, Prisci Tarquinii [c]) domo. Inde tanto beneficio et inter mulieres familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare coeperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud Patres plebemque longe maximo honore Ser. Tullius erat. Tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romae advenam, non modo civicae, sed ne Italicae quidem stirpis; tum inpensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed praeceps inde porro ad servitia caderet: ut in eadem civitate post centesimum fere annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat. tum commune Romani nominis, tum praecipue id domus suae dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam, regnum Romae pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed et iniuriae dolor in Tarquinium ipsum magis, quam in Servium, eos stimulabat: et quia gravior ultor caedis, si superesset, rex futurus erat, quam privatus:

c) *in Prisci Tarquinii* Gron. Crev.

tum, Servio occiso, quemcumque alium generum delegisset, eumdem regni haeredem facturus videbatur. Ob haec ipsi regi insidiae parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiae, quam potuere tumultuosissime, specie rixae in se omnes adparitores regios convertunt; inde, quum ambo regem adpellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, et certatim alter alteri obstrepere, coerciti ab lictore, et iussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Quum [d]) intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput deiecit; relictoque in vulnere telo, ambo se foras eiiciunt.

XLI. Tarquinium moribundum quum, qui circa erant, excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. clamor inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam iubet, arbitros eiecit [e]): simul, quae curando vulneri opus sunt, tamquam spes subesset, sedulo comparat; simul, si destituat spes, alia praesidia molitur. Servio propere accito quum pene exsanguem virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est*, inquit, *Servi, si vir es, regnum; non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa coelestis excitet flamma. nunc expergiscere vere. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere.* Quum clamor inpetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte aedium per fenestras, in novam viam versas, (habitabat enim rex ad Iovis Statoris) populum Tanaquil adloquitur: Iubet

d) *Dum* Gron. Crev. e) *eiicit* Eaed.

bono animo esse, sopitum fuisse regem subito ictu. ferrum haud alte in corpus descendisse. iam ad se redisse. Inspectum vulnus, absterso cruore. omnia salubria esse confidere, prope diem ipsum eos visuros. Interim Ser. Tullio iubere populum dicto audientem esse. Eum iura redditurum, obiturumque alia regis munia esse f). Servius cum trabea et lictoribus prodit; ac, sede regia sedens, alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque, per aliquot dies, quum iam exspirasset Tarquinius, celata morte, per speciem alienae fungendae vicis suas opes firmavit. tum de- U. c. 176. a. c. 576.
mum palam facto, et comploratione in regia orta, Servius, praesidio firmo munitus, primus iniussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, iam tum g) comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, et tantas esse opes Servii nunciatum est, Suessam Pometiam exsulatum ierant.

XLII. Nec iam publicis magis consiliis Servius, quam privatis, munire opes. et ne, qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquinii liberum esset, duas filias iuvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, iungit. Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportune ad praesentis quietem status bellum cum Veientibus (iam enim induciae exierant) aliisque Etruscis sumtum. In eo bello et virtus et fortuna enituit Tullii. fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Adgrediturque inde ad h) pacis longe maximum opus. Ut, quemadmodum Numa divini auctor iuris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunaeque aliquid interlucet, posteri fama ferrent. Censum U. c. 197. a. C. 555.

f) *esse* del. Gron. Crev.
g) *tunc* Eaed.
h) *ad* del. Eaed.

enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes centuriasque et hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

XLIII. Ex iis, qui centum millium aeris, aut maiorem, censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac iuniorum. Prima classis omnes adpellati. Seniores, ad urbis custodiam ut praesto essent: iuvenes, ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clipeum, ocreae, lorica; omnia ex aere. haec ut tegumenta corporis essent. tela in hostem, hastaque et gladius. Additae huic classi duae fabrum centuriae, quae sine armis stipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque et septuaginta millium censum instituta; et ex his, senioribus iunioribusque, viginti conscriptae centuriae: arma imperata, scutum pro clipeo, et praeter loricam omnia eadem. Tertiae classis in quinquaginta millium censum esse voluit. totidem centuriae et hae, eodemque discrimine aetatium, factae: nec de armis quidquam mutatum; ocreae tantum ademtae. In quarta classe census quinque et viginti millium, totidem centuriae factae. arma mutata, nihil praeter hastam et verutum datum. Quinta classis aucta, centuriae triginta factae: fundas lapidesque missiles hi secum gerebant, in his adcensi, cornicines, tubicinesque [i]), in tres centurias distributi. Undecim millibus haec classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit. inde una centuria facta est, inmunis militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis [k]), sub iisdem, quibus in-

i) *tibicinesque* Gron. Crev. c. Drak.

k) *centurias tribus ab Romulo institutis sub* Gron. c. Drak.

auguratae erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia aeris ex publico data; et, quibus equos alerent, viduae adtributae, quae bina millia aeris in annos singulos penderent. Haec omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim (ut ab Romulo traditum ceteri servaverant reges) viritim suffragium eadem vi eodemque iure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, et vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primae classis centuriae: ibi si variaret, quod raro incidebat, ut secundae classis vocarentur: nec fere umquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque et triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis iuniorum seniorumque, ad institutam ab Ser. Tullio summam non convenire. quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque, quae habitabantur partes, Tribus eas adpellavit; ut ego arbitror, ab tributo: nam eius quoque aequaliter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hae tribus ad centuriarum distributionem numerumque quidquam pertinuere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latae cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit. idque conditum lustrum adpellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustro civium censa dicuntur. Adiicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles, Quirinalem Viminalemque. inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas

fieret, habitat. Aggere et fossis et muro circumdat urbem. ita pomoerium profert. Pomoerium, verbi vim solam intuentes, postmoerium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte aedificia moenibus continuarentur, quae nunc vulgo etiam coniungunt; et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomoerium Romani adpellarunt. et in urbis incremento semper, quantum moenia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi et [1]) ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes adquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul et aliquod addere urbi decus. Iam tum erat inclitum Dianae Ephesiae fanum: id communiter a civitatibus Asiae factum fama ferebat. Quum consensum Deosque consociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria iunxerat; saepe iterando eadem perpulit tandem, ut Romae fanum Dianae populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quamquam omissum iam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliae dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas aetates cornua in vestibulo templi Dianae monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: et cecinere vates, cuius civitatis eam civis Dianae inmolasset, ibi fore imperium;

1) *et* del. Gron. Crev.

idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianae. Sabinus, ut prima [m]) apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianae, et ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimae celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita adloquitur: *Quidnam tu, hospes, paras?* inquit, *inceste sacrificium Dianae facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? Infima valle praefluit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus inmolat Dianae bovem. id mire gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quamquam iam usu haud dubium [n]) regnum possederat, tamen, quia interdum iactari voces a iuvene Tarquinio audiebat, se iniussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, *vellent, iuberentne, se regnare?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem adfectandi regni minuit: immo eo inpensius, quia de agro plebis adversa Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, et ipse iuvenis ardentis animi, et domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut taedio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii iuvenem. His duobus, ut ante dictum est, duae Tulliae, regis filiae, nupserant, et ipsae longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio iungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum

m) *primum* Gron. Crev. n) *dubie* Eaed.

esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiae in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse; tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit malum malo aptissimum. sed initium turbandi omnia a femina ortum est. Ea, secretis viri alieni adsuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum; et se rectius viduam, et illum coelibem futurum fuisse contendere, quam cum inpari iungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suae temeritatis inplet. Lucius [o]) Tarquinius et Tullia minor prope continuatis funeribus quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, iunguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam adprobante.

XLVII. Tum vero in dies infestior Tullii senectus, infestius coepit regnum esse. iam enim ab scelere ad [p]) aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita praeterita parricidia essent. *Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse, qui se regno dignum putaret: qui meminisset, se esse Prisci Tarquinii filium; qui habere, quam sperare, regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, et virum et regem adpello: sin minus, eo nunc peius mutata est res, quod isthic cum ignavia est scelus. Quin adcingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates patriique, et patris imago, et domus regia, et in domo regale solium, et nomen Tarquinium creat vocatque re-*

o) *Aruns* Gron. Crev. c. Drak. p) *ad* del. Gron. Crev.

gem. Aut si ad haec parum est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium iuvenem conspici sinis? Facesse hinc Tarquinios, aut Corinthum. Devolvere retro ad stirpem, fratri similior, quam patri. His aliisque increpando iuvenem instigat, nec conquiescere ipsa potest: si, quum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa, regio semine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius circumire et prensare [q]) minorum maxime gentium, Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; adlicere donis iuvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere. postremo, ut iam agendae rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum inrupit; inde, omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per praeconem ad regem Tarquinium citari iussit. Convenere extemplo, alii iam ante ad hoc praeparati, alii metu, ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo adtoniti, et iam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta ab stirpe ultima orsus; *Servum, servaque natum, post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienae honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quae communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, et parata, unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.*

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, extemplo a vestibulo

q) *prehensare* Gron. Crev.

curiae magna voce, *Quid hoc, inquit, Tarquini, rei est? qua tu audacia me vivo vocare ausus es Patres? aut in sede considere mea?* Quum ille ferociter ad haec, *Se patris sui tenere sedem, multo, quam servum, potiorem filium regis regni haeredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis;* clamor ab utriusque fautoribus oritur, et concursus populi fiebat in curiam: adparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate iam r) ipsa cogente ultima audere, multo et aetate et viribus validior, medium adripit Servium; elatumque e curia in inferiorem partem per gradus deiicit. Inde ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis adparitorum; atque comitum. Ipse prope exsanguis, quum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu Tulliae id factum. carpento certe (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita coetum virorum, evocavit virum e curia; regemque prima adpellavit. a quo facessere iussa ex tanto tumultu quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectenti s) carpentum dextra in Urbium t) clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui iumenta agebat, iacentemque dominae Servium trucidatum ostendit. Foedum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur; partemque sanguinis ac caedis paternae cruento vehiculo, contaminata ipsa respersaque, tulisse ad penates suos virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes prope diem exitus

r) add. *etiam* Gron. Crev.
s) *Flectente* Eaed.
t) *Virbium* Eaed. c. Drak.

sequerentur. Ser. Tullius regnavit annos quatuor et quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis aemulatio esset. Ceterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul iusta ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandae patriae consilia agitanti intervenisset.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit, *Romulum quoque insepultum perisse* dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit: conscius deinde, male quaerendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. neque enim ad ius regni quidquam praeter vim habebat; ut qui neque populi iussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam caussam occidere, in exsilium agere, bonis multare poterat non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud, quam praedam, sperare posset. Ita Patrum praecipue numero inminuto, statuit nullos in Patres legere; quo contemtior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, foedera, societates per se ipse, cum quibus voluit, iniussu populi ac senatus, fecit, diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset. neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed adfinitates quoque, iungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longe princeps Latini nominis erat,

U. c. 220.
a. C. 532.

si famae credimus, ab Ulixe [u]) Deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque eius conciliat.

L. Iam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad lucum Ferentinae conveniant, indicit: esse, quae agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paullo ante, quam sol occideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis iactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus; *Haud mirum esse, Superbo* [x]) *inditum Romae cognomen.* (iam enim ita clam quidem mussitantes, vulgo tamen, eum adpellabant.) *An quidquam superbius esse, quam ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longe ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse. tentari profecto patientiam, ut, si iugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non adparere, adfectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, et non raptum parricidio, sit, credere et Latinos (quamquam ne sic quidem alienigenae) debere. Sin suos eius poeniteat, (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant,) quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet.* Haec atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maxime dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum. qui, silentio facto, monitus a proximis, ut purgaret se, quod id temporis venisset, *disceptatorem*, ait, *se sumtum inter patrem et filium: cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse: et, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quae*

u) *Ulysse* Gron. Crev. x) add. *ei* Gron.

constituisset. Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, *Nullam breviorem esse cognitionem, quam inter patrem et filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.*

LI. Haec Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, aegrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eumdem terrorem, quo civium animos domi obpresserat, Latinis iniiceret. et quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem obpressit. per adversae factionis quosdam Aricinos servum Turni auro conrupit, ut in deversorium eius vim magnam gladiorum inferri clam sineret. ea quum una nocte perfecta essent, Tarquinius, paullo ante lucem adcitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, *moram suam hesternam, velut Deorum quadam providentia inlatam,* ait, *saluti sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi et primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Adgressurum fuisse hesterno die in concilio. dilatam rem esse, quod auctor concilii afuerit* y), *quem maxime peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum coniuratorum manu armatusque venturus sit. Dici, gladiorum ingentem numerum esse ad eum convectum, id vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant.* Suspectam fecit rem et ingenium Turni ferox, et oratio hesterna, et mora Tarquinii; quod videbatur ob eam differri caedes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes: comprehensisque servis, qui ca-

y) *abfuerit* Gron. Crev.

ritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli [z]) protraherentur; enimvero manifesta res visa, iniectaéque Turno catenae: et confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta caussa, novo genere leti, deiectus ad caput aquae Ferentinae, crate superne iniecta saxisque congestis, mergeretur.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, conlaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio merita poena adfecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto iure agere, quod, quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo foedere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterum se utilitatis id magis omnium caussa censere, ut renovetur id foedus: secundaque potius fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut exspectent, aut patiantur.* Haud difficulter persuasum Latinis, quamquam in eo foedere superior Romana res erat. ceterum et capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant, et Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum foedus, indictumque iunioribus Latinorum, ut ex foedere die certa ad lucum Ferentinae armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere; ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. ita geminatis manipulis centuriones inposuit.

LIII. Nec, ut iniustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. quin ea arte aequasset superiores reges, ni degeneratum in aliis huic quoque decori obfecisset.

z) *diverticuli* Gron. Crev.

Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam aetatem annos movit, Suessamque Pometiam ex his vi cepit. ubi quum divendenda [a]) praeda quadraginta [b]) talenta argenti aurique refecisset [c]); concepit animo eam amplitudinem Iovis templi, quae digna Deum hominumque rege, quae Romano imperio, quae ipsius etiam loci maiestate esset. Captivam pecuniam in aedificationem eius templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequidquam vi adortus, quum obsidendi quoque urbem spes pulso a moenibus ademta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo, adgressus est; nam quum, velut posito bello, fundamentis templi iaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius eius, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se saevitiam intolerabilem conquerens; *Iam ab alienis in suos vertisse superbiam: et liberorum quoque eum frequentiae taedere; ut, quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat: ne quam stirpem, ne quem haeredem regni relinquat. Se quidem, inter tela et* [d]) *gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur; et per occasionem eum incautos invasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium* [e]): *Volscosque se inde, et Aequos, et Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque inpiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum.* Quum, si nihil morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur. vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in

a) *divendita* Gron. Crev. *dividenda* Drak.

b) *quadringenta* Gron. c. Drak.

c) *recepisset* Gron. Crev.

d) *ac* Eaed.

e) add. *pulsumque se inde Volscos et Aequos* etc. Eaed.

socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremo saeviturum, si alia desint. Sibi vero gratum adventum eius esse: futurumque credere brevi, ut, illo adiuvante, ab portis Gabinis sub Romana moenia bellum transferatur.

LIV. Inde in concilia [f]) publica adhiberi. ubi, quum de aliis rebus adsentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hae notiores essent, ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi praecipuam prudentiam adsumere, quod utriusque populi vires nosset, sciretque, invisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promtissimis iuvenum praedatum atque in expeditiones iret, et dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana adcresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inscia multitudine, quid ageretur, proelia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deum sibi missum ducem credere. Apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter praedam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romae, quam filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat, tum e suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet? quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. Huic nuncio, quia, credo, dubiae fidei videbatur, nihil voce responsum est. rex velut deliberabundus, in hortum aedium transit, sequente nuncio filii: ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando exspectandoque responsum nuncius fessus, ut re inperfecta, redit Gabios; quae dixerit ipse, quaeque viderit, refert: seu ira, seu odio, seu superbia

f) *consilia* Crev.

insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve praeciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia opportunos interemit. multi palam; quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exsilium acti sunt, absentiumque bona iuxta atque interemtorum divisui [g]) fuere. Largitionis inde praedaeque et dulcedine privati [h]) commodi sensus malorum publicorum adimi, donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Aequorum gente fecit; foedus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum, ut Iovis templum in monte Tarpeio, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et, ut libera a ceteris religionibus area esset tota Iovis templique eius, quod inaedificaretur, exaugurare fana sacellaque statuit; quae aliquot ibi a Tatio rege, primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnae vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi huius operis movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam, quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. Id [i]) omen auguriumque ita acceptum est; non motam Termini sedem, unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud, magnitudinem imperii portendens, prodigium est. caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur adparuisse. Quae vi-

g) *divisa* Gron. Crev.
h) *et privati dulcedine* Eaed.
i) *idque* Eaed.

sa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat. idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria adciverant. Augebatur ad inpensas regis animus. Itaque Pometinae manubiae, quae perducendo ad culmen operi destinatae erant, vix in fundamenta subpeditavere. eo magis Fabio, praeterquam quod antiquior est, crediderim, quadraginta [k] ea sola talenta fuisse, quam Pisoni; qui quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit, summam pecuniae neque ex unius tum urbis praeda sperandam, et nullius, ne horum quidem magnificentiae operum, fundamenta non exsuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria adcitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe. qui quum haud parvus et ipse militiae adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se templa Deum exaedificare manibus suis: quae posthac et ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquanto maioris, traducebatur opera; foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova haec magnificentia quidquam adaequare potuit. His laboribus exercita plebe, quia et urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, et colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circeiosque colonos misit, praesidia urbi futura terra marique. Haec agenti portentum terribile visum. anguis, ex columna lignea elapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis inplevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclitum in terris oraculum mittere

k) *quadringenta* Gron. c. Drak.

statuit. neque responsa sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Graeciam misit. Titus et Aruns profecti. comes his additus L. Iunius Brutus, Tarquinia sorore regis natus, iuvenis longe alius ingenio, quam cuius simulationem induerat. Is, quum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset, neque in animo suo quidquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit, contemtuque[1]) tutus esse, ubi in iure parum praesidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiae, quum se suaque praedae esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut sub eius obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius, quam comes, aureum baculum, inclusum corneo cavato ad id baculo, tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos iuvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt: *Imperium summum Romae habebit, qui vestrum primus, o iuvenes, osculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus, qui Romae relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri iubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redissent, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus, alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea aetate, divitiis praepollens. eaque

1) *contemptu* Gron. Crev.

ipsa caussa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum praeda delinire popularium animos studebat; praeter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabrorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo inpetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitionibusque coepti premi hostes. In iis stativis, ut fit longo magis, quam acri bello, satis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem iuvenes interdum otium conviviis comessationibusque inter se terebant. forte potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi et Collatinus coenabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collatinus negat, *verbis opus esse, paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris praestet Lucretia sua. Quin, si vigor iuventae inest, conscendimus equos, invisimusque praesentes nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum sit, quod ne opinato viri adventu obcurrerit oculis.* Incaluerant vino. *age sane*, omnes. citatis equis avolant m) Romam. Quo quum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum aequalibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanae inter lucubrantes ancillas in medio aedium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquiniique excepti benigne. victor maritus comiter invitat regios iuvenes. Ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiae per vim stuprandae capit. tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno iuvenili ludo in castra redeunt.

LVIII. Paucis interiectis diebus, Sex. Tarqui-

m) *advolant* Gron. Crev.

nius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benigne ab ignaris consilii, quum post coenam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis tuta [n]) circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore oppresso, *Tace Lucretia*, inquit, *Sex. Tarquinius sum; ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem.* Quum pavida ex [o]) somno mulier nullam opem, prope mortem imminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum. ubi obstinatam videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua iugulatum servum nudum positurum, ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri, esset; Lucretia, moesta tanto malo, nuncium Romam eumdem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Iunio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem moestam in cubiculo inveniunt. adventu suorum lacrimae obortae. quaerentique viro, *Satin' salvae? Minime*, inquit; *quid enim salvi est mulieri, amissa; pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterum corpus est tantum violatum, animus sinons. mors testis erit.* Sed date dextras fidemque, *haud inpune adultero fore. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem: consolantur aegram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus: et,

n) *satis omnia tuta* Gron. Crev. o) *e* Eaed.

unde consilium afuerit, [p]) culpam abesse. *Vos*, inquit, *videritis, quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero. nec ulla deinde inpudica Lucretiae exemplo vivet.* Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex vulnere Lucretiae extractum, manantem cruore prae se tenens, *Per hunc*, inquit, *castissimum ante regiam iniuriam sanguinem iuro, vosque, Dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata coniuge et omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacumque dehinc vi possim, exsecuturum. nec illos, nec alium quemquam regnare Romae passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut praeceptum erat, iurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum, iam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiae corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novae atque indignitate homines. pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris moestitia, tum Brutus, castigator lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque iuvenum cum armis voluntarius adest. sequitur et cetera iuventus. Inde, pari praesidio relicto Collatiae ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nunciaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum est, quacumque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quidquid sit, haud temere esse rentur. Nec minorem motum animorum Romae

p) *abfuerit* Gron. Crev.

tam atrox res facit, quam Collatiae fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo simul ventum est, praeco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam eius pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sex. Tarquinii, de stupro infando Lucretiae et miserabili caede, de orbitate Tricipitini, cui morte filiae caussa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriaeque et labores plebis, in fossas clocasque exhauriendas demersae. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Ser. Tullii regis memorata caedes, et invecta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quae praesens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subiicit, memoratis incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse iuberet L. Tarquinium cum coniuge ac liberis. Ipse, iunioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, praefecto urbis iam ante ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, exsecrantibus, quacumque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nunciis in castra perlatis, quum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (senserat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausae portae, exsiliumque indictum: liberatorem urbis laeta castra accepere: exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Caere in Etruscos ierunt. Sex. Tarquinius, Gabios, tamquam in suum regnum, pro-

fectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse caedibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti. Regnatum Romae ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis a praefecto urbis ex commentariis Ser. Tullii creati sunt, L. Iunius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

EPITOME LIBRI II.

Brutus iureiurando populum adstrinxit, neminem regnare Romae passuros 1): Tarquinium Collatinum, collegam suum, propter adfinitatem Tarquiniorum suspectum, coëgit consulatu se abdicare, et civitate cedere. bona regum diripi iussit: agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoque et sororis 2) filios, quia coniuraverant de recipiendis regibus, securi percussit. servo indici, cui Vindicio 3) nomen fuit, libertatem dedit: ex cuius nomine vindicta est adpellata. Quum adversus reges, qui, contractis Veientium et Tarquiniensium copiis, bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte, filio Superbi, commortuus est: eumque matronae annum luxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena, rex Clusinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Ianiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est; qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit; et, ponte rupto, armatus se in flumen misit, et ad suos tranavit. Alterum accessit virtutis exemplum a Mucio: qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, inpositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est; dixitque, tales trecentos esse coniuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. ex quibus virgo una Cloelia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit: et, quum reddita esset, a Porsena 4) honorifice remissa, equestri 5) statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adiecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. Adversus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, quum propter nexos ob aes alienum in Sacrum montem 6)

1) *passurum* Gron. Crev.
2) *fratris* Crev.
3) *Vindicius* Gron. Crev.
4) *esset Porsenae* Eaed.
5) *equestrique* Eaed.
6) *Sacrum in montem* Eaed.

secessisset, consilio Menenii Agrippae a seditione revocata est. Idem Agrippa, quum decessisset, propter paupertatem publico inpendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute et opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, et neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam, delatus ad senatum lectica, eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exsilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romae admovisset, et missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriae inferret; Veturia mater et Volumnia uxor inpetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. Oppia, virgo Vestalis, ob incestum viva defossa est. Quum vicini hostes Veientes incommodi magis, quam graves, essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus caesi sunt, uno inpubere domi relicto. Ap. Claudius consul, quum adversus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res praeterea adversum Volscos, et Aequos, et Veientes, et seditiones inter Patres plebemque continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER II.

Liberi iam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, potentiora quam hominum, peragam. Quae libertas ut laetior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud inmerito omnes deinceps conditores partium certe urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctae multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriae, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis inmaturae cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certe inpunitatem, adepta, soluta regio metu, agitari coepta esset tribuniciis procellis? et in aliena urbe cum Patribus serere certamina, priusquam pignora coniugum ac liberorum caritasque ipsius soli, cui longo tempore adsuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatae res nondum adultae discordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis iam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quidquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia iura, omnia insignia primi consules tenuere. id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videre-

U. c. 245.
a. C. 507.

tur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum novae libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, iureiurando adegit, neminem Romae passuros regnare. Deinde, quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, caedibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam explevit. traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres, quique conscripti essent. conscriptos, videlicet, in novum senatum adpellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis iungendosque Patribus plebis animos.

II. Rerum deinde divinarum habita cura. et, quia quaedam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum
U. c. 245. creant. Id sacerdotium pontifici subiecere, ne additus
a. C. 507. nomini honos aliquid libertati, cuius tunc prima erat cura, obficeret. ac nescio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. Consulis enim alterius, quum nihil aliud obfenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimium Tarquinios regno adsuesse, initium a Prisco factum. Regnasse deinde Ser. Tullium. ne intervallo quidem facto, oblitum, tamquam alieni, regni Superbum Tarquinium: velut haereditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinios privatos vivere. non placere nomen. periculosum libertati esse.* Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus, sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum iusiurandum populi recitat. *Neminem regnare passuros, nec esse Romae, unde periculum libertati foret. Id summa ope tuendum esse: neque ullam rem, quae eo pertineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis caussa: nec dicturum fuisse, ni caritas*

reipublicae vinceret. Non credere populum Romanum, U. c. 245.
solidam libertatem recuperatam esse. Regium genus, a. C. 507.
regium nomen, non solum in civitate, sed etiam in imperio esse. Id obficere, id obstare libertati. Hunc tu, inquit, *tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur, eiecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me; sed, si quid deest, munifice augebunt. Amicus abi. exonera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli primo tam novae rei ac subitae admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. Et ceteri quidem movebant minus. postquam Sp. Lucretius, maior aetate ac dignitate, socer praeterea ipsius, agere varie, rogando alternis suadendoque, coepit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniae gentis exsules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adiutore reges eiecerat.

III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis inminere, id quidem spe omnium serius fuit. ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana iuventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, aequales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, adsueti more regio vivere. Eam tum, aequato iure omnium, licentiam quaerentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur. *Regem hominem esse, a quo inpetres, ubi ius, ubi iniuria opus sit: esse gratiae locum, esse beneficio; et*

U. c. 245. a. C. 507. *irasci et ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quam potenti: nihil laxamenti nec veniae habere, si modum excesseris. periculosum esse, in tot humanis erroribus sola innocentia vivere.* Ita, iam sua sponte aegris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditus bona tantum repetentes. eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita, belli caussa; reddita, belli materia et adiumentum essent. Interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere. et, tamquam ad id, quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant. a quibus placide oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt; et de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitelliis Aquilliisque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat: iamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque. eos quoque in societatem consilii avunculi adsumunt. praeterea et nobiles aliquot adolescentes conscii adsumti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia, quae censebat reddenda bona; eamque ipsam caussam morae in urbe haberent legati, quod spatium ad vehicula comparanda a consulibus sumsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum coniuratis consultando absumunt, evincuntque instando, ut literae sibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis adferri? Datae literae, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. nam quum, pridie quam legati ad Tarquinios proficiscerentur, et coenatum forte apud Vitellios esset, coniuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui iam ant-

ea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literae U. c. 245.
legatis darentur, quae deprehensae rem coarguere a. C. 507.
possent, exspectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules, ad deprehendendos legatos coniuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem obpressere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplo in vincula coniectis, de legatis paullulum addubitatum est: et quamquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, ius tamen gentium valuit.

V. De bonis regiis, quae reddi ante censuerant, res integra refertur ad Patres. illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, contacta regia praeda, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. quem campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul inmissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. ita in vadis haesitantis frumenti acervos sedisse inlitos limo. Insulam inde paullatim, et aliis, quae fert temere flumen, eodem invectis, factam. postea credo additas moles, manuque adiutum, ut tam eminens area, firmaque [a]) templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumtumque supplicium, conspectius eo, quod poenae capiendae ministerium patri de liberis consulatus inposuit, et, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi iuvenes. sed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos, miserebatque non poenae magis homines, quam sceleris, quo poenam meriti essent; illos, eo potissimum anno pa-

a) *firma* Gron. Crev.

U. c. 245. a. C. 507. triam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Iunia, Patres, plebem, quidquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exsuli, proderent. Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium nudatos virgis caedunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque, et os eius, spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicae poenae ministerium. Secundum poenam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, praemium indici, pecunia ex aerario, libertas et civitas, data. Ille primum dicitur vindicta liberatus. quidam vindictae quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantae ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte moliendum ratus, circumire supplex Etruriae urbes; orare maxime Veientes Tarquiniensesque, *ne se ortum, eiusdem sanguinis, extorrem egentem ex tanto modo regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios peregre in regnum Romam adcitos: se regem, augentem bello Romanum imperium, a proximis scelerata coniuratione pulsum. eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, et persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adiuvarent; suas quoque veteres iniurias ultum irent, toties caesas legiones, agrum ademtum.* Haec moverunt Veientes: ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet. pulchrum vide-

batur, suos Romae regnare. Ita duo duarum civitatium exercitus, ad repetendum regnum belloque per- U. c. 245. a. C. 507. sequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit, (praeerat Aruns Tarquinius, filius regis) rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse; deinde iam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, *Ille est vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria. Ipse, en, ille, nostris decoratus insignibus, magnifice incedit. Dii regum ultores adeste.* Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus: avide itaque se certamini offert. adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus haerentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. simul et cetera equestris pugna coepit; neque ita multo post et pedites superveniunt. Ibi varia victoria, et velut aequo Marte pugnatum est. dextra utrimque cornua vicere, laeva superata. Veientes, vinci ab Romano milite adsueti, fusi fugatique [b]). Tarquiniensis, novus hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquininm atque Etruscos incessit, ut, omissa irrita re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquiniensisque, suas quisque abirent domos. Adiiciunt miracula huic pugnae: silentio proximae noctis ex silva Arsia ingentem editam vocem; Silvani vocem eam creditam; haec dicta, *Uno plus Etruscorum cecidisse in acie; vincere bello Romanum.* Ita certe inde abiere Romani, ut

b) add. *sunt* Gron. Crev.

U. c. 245. a. C. 507. victores; Etrusci pro victis. Nam, postquam inluxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit. collegae funus, quanto tum potuit adparatu, fecit. sed multo maius morti decus publica fuit moestitia, eo ante omnia insignis, quia matronae annum, ut parentem, eum luxerunt, quod tam acer ultor violatae pudicitiae fuisset. Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine, orta. Regnum eum adfectare, fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, et aedificabat in summa Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Haec dicta vulgo creditaque quum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, submissis fascibus in concionem escendit [c]). Gratum id multitudini spectaculum fuit; submissa sibi esse imperii insignia: confessionemque factam, populi, quam consulis, maiestatem vimque maiorem esse. Ubi audire iussi, consul *laudare fortunam collegae, quod, liberata patria, in summo honore, pro republica dimicans, matura gloria, nec dum se vertente in invidiam, mortem occubuisset. se superstitem gloriae suae ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriae ad Aquillios se* [d]) *Vitelliosque recidisse. Numquamne ergo,* inquit, *ulla adeo a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse a civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quam qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii aedes libertati vestrae, Quirites; tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo aedes, sed colli etiam subiiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In*

c) *ascendit* Gron. Crev. d) *se* del. Eaed.

Velia aedificent, quibus melius, quam P. Valerio, creditur libertas. Delata confestim materia omnis infra Veliam; et, ubi nunc Vicaepotae est, domus in infimo clivo aedificata. U. c. 245. a. C. 507.

VIII. Latae deinde leges, non solum quae regni suspicione consulem absolverent, sed quae adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent. inde cognomen factum Publicolae est. ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite eius, qui regni occupandi consilia inisset, gratae in vulgus leges fuere. Quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia collegae subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius consul, qui magno natu, non subficientibus iam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Subfectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium subgerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Iovis aedes. Valerius Horatiusque consules sortiti, uter dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad Veientium bellum profectus. Aegrius, quam dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam incliti templi Horatio dari. id omnibus modis inpedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem iam tenenti consuli foedum inter precationem Deum nuncium incutiunt; *mortuum eius filium esse, funestaque familia dedicare eum templum non posse.* Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. Nihil aliud ad eum nuncium a proposito adversus, quam ut cadaver efferri iuberet, tenens postem, precationem peragit, et dedicat templum. Haec post exactos reges domi militiaeque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules facti.

U. c. 246. a. C. 506. IX. Iam Tarquinii ad Lartem Porsenam, Clusinum regem, perfugerant. ibi, miscendo consilium precesque, nunc orabant, *ne se, oriundos ex Etruscis, eiusdem sanguinis nominisque, egentes exsulare pateretur:* nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi, quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant, aequari summa infimis. nihil excelsum, nihil, quod supra cetera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimae.* Porsena, tum regem esse Romae, tum Etruscae, gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non umquam alias ante tantus terror senatum invasit. Adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenae nomen. nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs, metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonae inprimis habita cura, et ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia inpenso pretio venibat, in publicum omne sumtum [e]), ademtum privatis. Portoriisque [f]) et tributo plebes [g]) liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque haec indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis, quam infimi, horrerent: nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt prae-

e) *omni sumtu* Gron. Crev. c. Drak.

f) *Portoriis quoque* Gron. Crev.

g) *plebe* Eaed.

sidiis. alia muris, alia Tiberi obiecto videbantur tuta. U. c. 246.
Pons sublicius iter pene hostibus dedit: ni unus vir a. C. 506.
fuisset, Horatius Cocles; (id munimentum illo die fortuna urbis Romanae habuit) qui, positus forte in statione pontis, quum captum repentino inpetu Ianiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deum et hominum fidem, testabatur: *nequidquam deserto praesidio eos fugere. Si transitum pontem a tergo reliquissent, iam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Ianiculo, fore. Itaque monere, praedicere, ut pontem ferro, igni, quacumque vi possent, interrumpant. Se inpetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cedentium pugnae terga, obversis cominus ad ineundum proelium armis, ipso miraculo audaciae obstupefecit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, et quod tumultuosissimum pugnae erat, parumper sustinuit. deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus, qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, *Servitia regum superborum, suae libertatis inmemores, alienam obpugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut proelium incipiant, circumspectant. pudor deinde commovit aciem, et, clamore sublato, undique in unum hostem tela coniiciunt. Quae quum in obiecto cuncta scuto haesissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu, iam inpetu conabantur detrudere virum; quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito inpetum sustinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, haec*

U. c. 216. a. C. 505. *arma et hunc militem propitio flumine accipias.* Ita sic armatus in Tiberim desiluit: multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famae habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in comitio posita, agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia eminebant. nam in magna inopia pro demesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

XI. Porsena, primo conatu repulsus, consiliis ab obpugnanda urbe ad obsidendam versis, praesidio in Ianiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus undique adcitis, et ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret, et ut praedatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis traiiceret [h]): brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiae Etruscis, non metu magis, quam consilio, concessum. namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul et effusos inproviso adoriundi, in parvis rebus neglegens ultor, gravem se ad maiora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret praedatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quae aversissima ab hoste erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quod in obsidione et fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugae indicio; multoque plures, ut in spem universae praedae, flumen traiiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabina via occultum considere iubet: Sp. Lartium cum expedita iuventute ad portam Collinam stare, donec hostis praetereat. deinde se obiicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius porta Naevia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse

h) *traiicerent* Gron. Crev.

Valerius Coelio monte cohortes delectas educit. hique primi adparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis, versisque in Valerium Etruscis terga caedit. dextra laevaque, hinc a porta Collina, illinc ab Naevia, redditus clamor. ita caesi in medio praedatores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fugam septis omnibus viis. finisque ille tam effuso evagandi [1]) Etruscis fuit. U. c. 246. a. C. 506.

XII. Obsidio erat nihilominus et frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem Porsena habebat: quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, quum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eumdem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum saepe exercitus fuderit; itaque, magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit. dein metuens, ne, si consulum iniussu et ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen adfirmante, senatum adiit: *Transire Tiberim*, inquit, *Patres*, *et intrare*, *si possim, castra hostium volo; non praedo, nec populationum in vicem ultor. maius, si Dii iuvant*, *in animo est facinus.* Adprobant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium forte militibus daretur, et scriba, cum rege sedens pari fere ornatu, multa ageret, eum milites vulgo adirent, timens sciscitari, uter Porsena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret, quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. Vadentem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tri-

i) *vagandi* Gron. Crev.

U. c. 246. a. C. 506. bunal regis destitutus, tum quoque, inter tantas fortunae minas, metuendus magis, quam metuens: *Romanus sum*, inquit, *civis. C. Mucium vocant. hostis hostem occidere volui. nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad caedem. Et facere et pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si iuvat, adcingere, ut in singulas horas capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regiae. Hoc tibi iuventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum proelium timueris. Uni tibi, et cum singulis, res erit.* Quum rex, simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus iuberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages iaceret: *En tibi*, inquit, *ut sentias, quam vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident:* dextramque accenso ad sacrificium foculo iniicit. quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; prope adtonitus miraculo rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus iuvenem iussisset, *Tu vero abi*, inquit, *in te magis, quam in me, hostilia ausus. Iuberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc iure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mucius, quasi remunerans meritum, *Quandoquidem*, inquit, *est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris a me, quod minis nequisti; trecenti coniuravimus principes iuventutis Romanae, ut in te hac via grassaremur. Mea prima sors fuit. ceteri, ut cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore, aderunt.*

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scaevolae a clade dextrae manus cognomen inditum, legati a Porsena Romam secuti sunt. Adeo moverat eum et primi periculi casus, quo nihil se praeter errorem insidiatoris texisset, et subeunda dimicatio toties, quot coniurati superessent, ut pacis conditiones ultro fer-

ret Romanis. Iactatum in conditionibus nequidquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Veientibus restituendo inpetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Ianiculo praesidium deduci vellent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Ianiculo deduxit Porsena, et agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis caussa trans Tiberim agrum dono dedere, quae postea sunt Mucia prata adpellata. Ergo, ita honorata virtute, feminae quoque ad publica decora excitatae. Et [k]) Cloelia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit: sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nunciatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Cloeliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, *supra Coclites Muciosque* dicere *id facinus esse*, et prae se ferre, *quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se foedus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum.* Utrimque constitit fides: et Romani pignus pacis ex foedere restituerunt: et apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam, virtus fuit: laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa, quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse inpubes [l]) dicitur: quod et virginitati decorum, et consensu obsidum ipsorum probabile erat, eam aetatem potissimum liberari ab hoste, quae maxime opportuna iniuriae esset. Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statua equestri, donavere. in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

U. c. 246.
a. C. 506.

k) *Et* del. Gron. Crev. l) *impuberes* Eaed.

U. c. 246. a. C. 506. XIV. Huic tam pacatae profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram aetatem inter cetera sollemnia manet bonis vendendis, bona Porsenae regis vendendi. Cuius originem moris, necesse est, aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace; aut a [m]) mitiore crevisse principio, quam hic prae se ferat titulus bona hostiliter vendendi. Proximum vero est ex iis, quae traduntur, Porsenam, discedentem [n]) ab Ianiculo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriae arvis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum urbe ab longinqua obsidione. ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsenae adpellata, gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem fortunae regiae, quae ne in potestatem quidem populi Romani esset. Omisso Romano bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam obpugnatum mittit. Primo Aricinos res necopinata perculerat. arcessita deinde auxilia, et a Latinis populis, et a Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Proelio inito, adeo concitato inpetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanae cohortes, arte adversus vim usae, declinavere paullulum; effuseque praelatos hostes conversis signis ab tergo adortae sunt. Ita in medio prope iam victores caesi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes et fortuna et specie supplicum dalati sunt. ibi benigne excepti divisique in hospitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuncii hospitalium beneficiorum. Multos Romae hospitum urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuscum vicum* adpellarunt.

m) *a* del. Gron. Crev. n) *descendentem* Eaed.

XV. P. Lucretius inde et P. Valerius Publicola [o]) U. c. 247.
consules facti. Eo anno postremum legati a Porsena a. c. 505.
de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus
quum responsum esset, missurum ad regem senatum
legatos; missi confestim honoratissimus quisque ex
Patribus. *Non, quin breviter reddi responsum potuerit,
non recipi reges, ideo potius delectos Patrum ad eum
missos, quam legatis eius Romae daretur responsum:
sed ut in perpetuum mentio eius rei finiretur, neu in tan-
tis mutuis beneficiis in vicem animi sollicitarentur: quum
ille peteret, quod contra libertatem populi Romani es-
set; Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent,
negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno po-
pulum Romanum, sed in libertate esse. ita induxisse
in animum, hostibus potius, quam regibus, portas pa-
tefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui liber-
tati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si
salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse,
orare.* Rex verecundia victus, *Quando id certum atque
obstinatum est*, inquit, *neque ego obtundam saepius ea-
dem nequidquam agendo: nec Tarquinios spe auxilii,
quod nullum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu
bello opus est, seu quiete, exsilio quaerant locum, ne
quid meam vobiscum pacem distineat.* Dictis facta ami-
ciora adiecit. obsidum quod reliquum erat, reddidit.
agrum Veientem, foedere ad Ianiculum icto ademtum,
restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, ex-
sulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum
abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.

XVI. Consules [p]) M. Valerius, P. Postumius. Eo U. c. 249.
anno bene pugnatum cum Sabinis. consules trium- a. C. 503.
pharunt. Maiore inde mole Sabini bellum parabant.
adversus eos, et ne quid simul ab Tusculo (unde, etsi
non apertum, suspectum tamen bellum erat,) repen-
tini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lu- U. c. 250.
cretius iterum consules facti. Seditio, inter belli pa- a. C. 502.

o) add. *tertium* Gron. Crev. p) add. *deinde* Eaed.

cisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Attus [q]) Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romae nomen, cum pacis ipse auctor a turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo, magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data agerque trans Anienem. vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent [r]) agro, adpellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, dein [s]) proelio, adflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrip-
U. c. 251. a. C. 501. pa Menenio, P. Postumio consulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumtus deesset: de publico est elatus. Luxere matronae, ut Brutum. Eodem anno duae coloniae Latinae, Pometia et Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post proelium, quam in proelio, caedibus temperatum est. et caesi aliquanto plures erant, quam capti; et captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romae triumphatum.

U. c. 252. a. C. 500. XVII. Secuti consules, Opiter Virginius et Sp. Cassius, Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque operibus, obpugnaverunt. in quos Aurunci, magis iam inexpiabili odio, quam spe aliqua aut occasione, coorti, quum plures igni, quam ferro, armati excucurrissent [t]), caede incendioque cuncta complent.

q) *Atta* Gron. Crev.
r) *venerant* Eaed.
s) *deinde* Eaed.
t) *excurrissent* Eaed.

vineis incensis, multis hostium vulneratis et occisis, consulum quoque alterum, (sed utrum, nomen auctores non adiiciunt) gravi vulnere ex equo deiectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum. inter multos saucios consul spe incerta vitae relictus. Interiecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum ira maiore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiae arma inlata. et quum, vineis refectis aliaque mole belli, iam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. ceterum nihilo minus foede, dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alii; oppidum dirutum, ager veniit. Consules, magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium U. c. 253. et T. Lartium consules habuit. Eo anno Romae, a. C. 499. quum per ludos ab Sabinorum iuventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope proelium fuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod triginta iam coniurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum sollicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta. sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis constat, apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. Consulares legere: ita lex iubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam, Lartium, qui consularis erat, potius, quam M. Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem et magistrum consulibus adpositum. qui, si maxime ex ea familia legi dictatorem

vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatae virtutis et consularem virum, legissent. Creato dictatore primum Romae, postquam praeferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum. neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romae dictator (eo magis quod propter se creatum crediderant) metum incussit. itaque legatos de pace mittunt. quibus, orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum; *ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent.* actum tamen est de pace: inpetrataque foret, si, quod inpensae factum in bellum erat, praestare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum. tacitae induciae quietum annum tenuere.

U. c. 254. XIX. Consules Ser. Sulpicius, M'. Tullius. ni-
a. C. 498. hil dignum memoria actum. T. Aebutius deinde et C. Vetusius. His consulibus Fidenae obsessae, Crustumeria capta, Praeneste ab Latinis ad Romanos
U. c. 255. descivit. nec ultra bellum Latinum, gliscens iam per
a. C. 497. aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Aebutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium obcurrerunt. et, quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam proelium aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modo consilio rem adfuere, sed, suismet ipsis corporibus dimicantes, miscuere certamina. nec quisquam procerum ferme hac aut illa [u]) ex acie sine vulnere, praeter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruentem-

u) *illac* Gron. Crev.

que, Tarquinius Superbus, quamquam iam aetate et viribus erat gravior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Aebutius magister equitum in Octavium Mamilium inpetum dederat. nec fefellit veniens Tusculanum ducem: contra quem et ille concitat equum. tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Aebutio traiectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Aebutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, proelium ciet; et, quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius praeerat. ea, quod [x]) maiore pugnabat ira ob erepta bona patriamque ademtam, pugnam parumper restituit. U. c. 255. a. C. 497.

XX. Referentibus iam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolae frater, conspicatus ferocem iuvenem Tarquinium, ostentantem se in prima exsulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut, cuius familiae decus eiecti reges erant, eiusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temere invectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quidquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere animadvertit; cohorti suae, quam delectam manum praesidii causa circa se habebat, dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, et restituta acies. Cohors dictatoris tum primum proelium iniit. integris corporibus animisque fessos adorti exsules caedunt.

x) *quo* Gron. Crev.

U. c. 255. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator La-
a. C. 497. tinus, ubi cohortem exsulum a dictatore Romano prope
circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot
in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes
T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insig-
nem veste armisque Mamilium noscitans, tanto vi
maiore, quam paullo ante magister equitum, cum ho-
stium duce proelium iniit, ut et uno ictu transfixum
per latus occiderit Mamilium, et ipse inter spoliandum
corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra
esset relatus, inter primam curationem exspirave-
rit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut,
fesso iam pedite, descendant ex equis, et pugnam
capessant. Dicto paruere: desiliunt ex equis, pro-
volant in primum, et pro antesignanis parmas obii-
ciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, post-
quam iuventutis proceres aequato genere pugnae se-
cum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum
inpulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. Equiti [y]
admoti equi, ut persequi hostem posset [z]. secuta et
pedestris acies. Ibi, nihil nec divinae nec humanae
opis dictator praetermittens, aedem Castori vovisse
fertur: ac pronunciasse militi praemia, qui primus,
qui secundus, castra hostium intrasset. tantusque ar-
dor fuit, ut eodem inpetu, quo fuderant hostem, Ro-
mani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum
pugnatum est. Dictator et magister equitum trium-
phantes in urbem rediere.

U. c. 256. XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum
a. C. 496. fuit. Consules Q. Cloelius et T. Lartius. Inde A.
U. c. 257. Sempronius et M. Minucius. His consulibus aedes
a. C. 495. Saturno dedicata: Saturnalia institutus festus dies.
A. deinde Postumius et T. Virginius consules facti.
U. c. 258. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud
a. C. 494. quosdam invenio; A. Postumium, quia collega dubiae
fidei fuerit, se consulatu abdicasse; dictatorem inde fa-

y) *Equitibus* Gron. Crev. z) *possent* Eaed.

ctum. Tanti errores inplicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde et P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nun- U. c. 259.
cio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quo se a. C. 493.
post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes. sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit laetitia: plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, iniuriae a primoribus fieri coepere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romae tribus una et viginti factae. Aedes Mercurii dedicata est Idibus Maiis.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam et Volsci comparaverant auxilia, quae mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset; et maturavit Romanus, ne proelio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii poenam non metuentes, necopinata res perculit. Armorum inmemores obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductae legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum adsumtis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira odioque eius, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus. indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut et captivorum sex millia Latinis remitterent,

U. c. 259. a. C. 493. et de foedere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus reiicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Iovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua. inde hospitia iungunt. Numquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio coniunctius fuit.

XXIII. Sed et bellum Volscum inminebat, et civitas, secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob aes alienum. Fremebant, *se, foris pro libertate et imperio dimicantes, domi a civibus captos et obpressos esse; tutioremque in bello, quam in pace, inter hostes, quam inter cives, libertatem plebis esse.* invidiamque eam, sua sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum proiecit. obsita erat squalore vestis, foedior corporis habitus pallore ac macie peremti. Ad hoc, promissa barba et capilli efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, et ordines duxisse aiebant, aliaque militiae decora vulgo, miserantes eum, iactabant. ipse, testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus *unde ille habitus? unde deformitas?* quum circumfusa turba esset prope in concionis modum, *Sabino bello*, ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, aes alienum fecisse: id, cumulatum usuris, primo se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis: postremo, velut tabem, pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum et*

carnificinam esse. Inde ostentare tergum, foedum recentibus vestigiis verberum. Ad haec visa auditaque clamor ingens oritur. Non iam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. Nexu vincti solutique se undique in publicum proripiunt, inplorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret, ni propere consules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Haec se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multo minaciter magis, quam suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumsistunt. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat. nec agi quidquam per infrequentiam poterat senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare; et, Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed inpediendae rei caussa abesse, et consules ipsos tergiversari; nec dubie ludibrio esse miserias suas. Iam prope erat, ut ne consulum quidem maiestas coerceret iras hominum. quum, incerti, morando, an veniendo, plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curia, non modo inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero adrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat quum tutius, tum facilius, esse.

U. c. 259.
a. C. 493.

XXIV. Inter haec maior alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuncio: *Volscos in-*

U. c. 259. a. C. 493. *festo exercitu ad urbem obpugnandam venire.* quae audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem adfecere. Exsultare gaudio plebes; *ultores superbiae Patrum adesse* dicere *Deos.* alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potius, quam solos, perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos praemia, essent. At vero curia, moesta ac trepida ancipiti metu et ab cive et ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. ibi curae esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi. ceterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse. nec posse, quum hostes prope ad portas essent, bello praevertisse quidquam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse; neque Patribus satis decorum, per metum potius, quam postmodo voluntate, adflictis civium suorum fortunis consuluisse. Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: liberos nepotesve eius moraretur.* Hoc proposito edicto, et, qui aderant, nexi profiteri extemplo nomina; et undique ex tota urbe proripientium se ex privato, quum retinendi ius creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit. parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proxima inde nocte Volsci, discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri

possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus U. c. 259.
exercitus, signo dato: concursum est ad arma. Ita a. C. 495.
frustra id inceptum Volscis fuit. reliquum noctis utrimque quieti datum. Postero die prima luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Iamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul, quamquam cuncti undique, et nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum caussa parumper moratus, postquam satis adparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. Primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga caesa: eques usque ad castra pavidos egit. mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum praedae datum. inde paullum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademtus.

XXVI. Confestim et Sabini Romanos territavere: tumultus enim fuit verius, quam bellum. Nocte in urbe nunciatum est, exercitum Sabinum praedabundum ad Anienem amnem pervenisse. ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat. secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit. nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi, tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugae quod satis esset virium habuere. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magna iam spe undique partae pacis, legati Aurunci senatum

U. c. 259. adeunt, ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes.
a. C. 493. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cuius fama, haud procul iam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa conlata, proelioque uno debellatum est.

XXVII. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatus exspectabat: quum Appius, et insita superbia animo, et ut collegae vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, ius de creditis pecuniis dicere. deinceps et, qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, et nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam adpellabat: concursus ad Servilium fiebat, illius promissa iactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas. postulabant, ut aut referret ad senatum, aut [a]) ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem haec; sed tergiversari res cogebat. adeo in alteram caussam non collega solum praeceps ierat, sed omnis factio nobilium. ita, medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem et ambitiosum rati; plebes fallacem. brevique adparuit, aequasse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii aedem. Senatus a se rem ad populum reiecit: utri eorum dedicatio iussu populi data esset, eum praeesse annonae, mercatorum collegium instituere, sollemnia pro pontifice iussit suscipere. Populus dedicationem aedis dat M. Laetorio, primi pili centurioni: quod facile adpareret, non tam ad honorem eius, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum ignominiam. Saevire inde utique consulum alter Patresque. sed plebi

a) *ut referret ad senatum, ut auxilio esset* etc. Gron. Crev.

creverant animi; et longe alia, quam primo instituerant, via grassabantur. Desperato enim consulum senatusque auxilio, quum in ius duci debitorem vidissent, undique convolabant. neque decretum exaudiri consulis prae strepitu et clamore poterat: neque, quum decresset, quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis et periculum libertatis, quum in conspectu consulis singuli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterant b). Super haec timor incessit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, et insectante ambitionem collegae; qui populari silentio rempublicam proderet, et ad id, quod de credita pecunia ius non dixisset, adiiceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet. *non esse tamen desertam omnino rempublicam. neque proiectum consulare imperium. Se unum et suae et Patrum maiestatis vindicem fore.* Quum circumstaret quotidiana multitudo licentia accensa, adripi unum insignem ducem seditionum iussit. Ille, quum a lictoribus iam traheretur, provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi iudicium, nisi aegre victa pertinacia foret, consilio magis et auctoritate principum, quam populi clamore. adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque conloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mire gratus.

U. c. 259. a. C. 493.

XXVIII. A. Virginius inde et T. Vetusius consulatum ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura consules esset, coetus nocturnos, pars c) Esquiliis, pars in Aventino, facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, et omnia temere ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam,

U. c. 260. a. C. 492.

b) *verterat* Gron. Crev. c) add. *in* Eaed.

U. c. 260. a. C. 492. ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit adeo tumultuose excepta est clamoribus undique et indignatione Patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam eius consules ad senatum reiicerent. *Profecto si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romae, nisi publicum, concilium. Nunc in mille curias concionesque (quum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam et dissipatam esse rempublicam. Unum, Hercule, virum, (id enim plus esse, quam consulem) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos coetus fuisse.* Correpti consules quum, quid ergo se facere vellent, (nihil enim segnius molliusve, quam Patribus placeat, acturos) percunctarentur, decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant. otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal adscendunt. citant nominatim iuniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, *Ultra decipi plebem posse. Numquam unum militem habituros, ni praestaretur fides publica. libertatem unicuique prius reddendam esse, quam arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis, pugnent.* Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiae ferociter loquerentur, neminem adesse, invidiae suae participem: et adparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum vero ad sellas consulum prope [d]) convolavere minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatum [e]) iubentes, et deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. Utraque re satis experta, tum demum consules: *Ne praedictum negetis, Patres conscripti, adest ingens seditio. Postulamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum.*

d) *propere* Gron. Crev. e) *consulatu* Eaed.

Acerrimi cuiusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus. Redeunt in tribunal; citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita opera iubent. Quum staret tacitus, et circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum vero, *indignum facinus esse*, clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore, nihil aliud quam prehendere prohibito, quum conversus in Patres inpetus esset, consulum intercursu rixa sedata est: in qua tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam iniuriae, fuerat. Senatus, tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quaestionem postulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quam clamore et strepitu. Tandem, quum irae resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro, esse, ordine consuli coepit. Tres fuere sententiae. P. Virginius rem non vulgabat: *de iis tantum, qui, fidem secuti P. Servilii consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum* censebat. T. Lartius f), *Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur. totam plebem aere alieno demersam esse: nec sisti posse, ni omnibus consulatur. quin, si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari.* Ap. Claudius, et natura inmitis, et efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *Non miseriis,* ait, *sed licentia, tantum concitum turbarum; et lascivire magis plebem, quam saevire. Id adeo malum ex provocatione natum. quippe minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. Agedum,* inquit, *dictatorem, a quo provocatio non est, creemus. Iam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. Pulset tum*

U. c. 260.
a. C. 492.

f) *Largius* hic et in sqq. *Lartius* ubique legitur.] Gron. Crev. [In Crev. min.

U. c. 260. a. C. 492. *mihi lictorem, qui sciet, ius de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cuius maiestatem violavit* [g]).

XXX. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Lartiique exemplo haud salubres; utique Lartii putabant sententiam, quae totam fidem tolleret. medium maxime et moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione respectuque rerum privatarum, qnae semper obfecere obficientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quae res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci Aequique et Sabini forte una omnes in armis essent. Sed curae fuit consulibus et senioribus Patrum, ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. M'. Valerium dictatorem Volesi filium creant. Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde, a dictatore propositum, confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens. sed et homini et potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedere. Quantus numquam ante exercitus, legiones decem effectae: ternae inde datae consulibus, quatuor dictator usus. Nec poterat iam bellum differri. Aequi Latinum agrum invaserant. oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium caussa capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est. is finis populationibus fuit. Cessere Aequi campis: locoque magis, quam armis, freti, summis se iugis montium tutabantur. Alter consul, in Volscos profectus, ne et ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra dimicandumque acie excivit. Medio inter castra campo, ante suum

g) *violarit* Crev.

quisque vallum, infestis signis constitere. multitudine U. c. 260.
aliquantum Volsci superabant. Itaque effusi et con- a. C. 492.
temtim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos iussit: ubi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu et clamore fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam inpressionem sensere ex adverso factam, et ante oculos micare gladios, haud secus, quam si in insidias incidissent, turbati vertunt terga; et ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in proelium ierant. Romani contra, quia principio pugnae quieti steterant, vigentes corporibus, facile adepti fessos, et castra inpetu ceperunt, et, castris exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem inrupere. plusque ibi sanguinis, promiscua omnium generum caede, quam in ipsa dimicatione, factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

XXXI. Dum haec in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit, fugatque, exuitque castris. Equitatu inmisso mediam turbaverat hostium aciem, qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invasit. eodem inpetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores locus in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus; sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademtus: Velitras coloni ab urbe missi et colonia deducta. Cum Aequis post aliquanto pugnatum est, invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa eius caderent, perpulere, ut forte

U. c. 260. a. C. 492. temere in adversos montes agmen erigeret. Id male commissum ignavia hostium in bonum vertit: qui, priusquam ad coniectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quae munitissimis tenuerant locis, in aversas [h]) valles desiluere: ubi satis praedae et victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat. tanta quum gratia, tum arte praeparaverant foeneratores, quae non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid [i]) nexis fieri placeret. quae quum reiecta relatio esset, *Non placeo*, inquit, *concordiae auctor. optabitis, me Dius fidius, prope diem, ut mei similes Romana plebes patronos habeat. Quod ad me adtinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Discordiae intestinae, bellum externum fecere, ut hoc magistratu egeret respublica. Pax foris parta est, domi inpeditur. privatus potius, quam dictator, seditioni interero.* ita, curia egressus, dictatura se abdicavit. Adparuit caussa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. itaque, velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset, quin praestaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

XXXII. Timor inde Patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus coetus occulti coniurationesque fierent. itaque, quamquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba iurassent, sacramento teneri militem rati, per caussam renovati ab Aequis belli educi ex urbe legiones iussere. quo facto maturata est seditio. Et primo agitatum dicitur de consulum caede, ut solverentur sacramento: doctos deinde, nullam scelere religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, iniussu con-

h) *adversas* Gron. Crev. c. Drak. i) add. *de* Gron. Crev.

sulum in Sacrum montem secessisse (trans Anienem amnem est) [k]) tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quam, cuius Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi sine ullo duce vallo fossaque communitis castris quieti, rem nullam, nisi necessariam ad victum, sumendo, per aliquot dies, neque lacessiti neque lacessentes, sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam, an abire mallent. quam diu autem tranquillam, quae secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum exsistat? nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere. eam per aequa, per iniqua, reconciliandam civitati esse. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum et, quod inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromissus in castra, prisco illo dicendi et horrido modo nihil aliud, quam hoc, narrasse fertur: *Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quaeri: ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac ira, dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde adparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum, confecto cibo, sanguinem.* Comparando hinc, quam intestina corporis seditio similis esset irae plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

U. c. 260.
a. C. 492.

k) Signa parenthes. et voc. *est* del. Gron. Crev.

U. c. 261. a. C. 491. XXXIII. Agi deinde de concordia coeptum, concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset; neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita tribuni plebei creati duo, C. Licinius et L. Albinus. hi tres collegas sibi creaverunt. in his Sicinium fuisse, seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minus convenit. Sunt, qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius et Postumus Cominius consulatum inierunt. his consulibus cum Latinis populis ictum foedus. ad id feriendum consul alter Romae mansit; alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, moenibus potitur. Inde Poluscam, item Volscorum, cepit: tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores iuvenum C. Marcius, adolescens et consilio et manu promtus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subito exercitum Romanum, Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus inminentis belli, Volscae legiones, profectae ab Antio, invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, forte in statione Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non modo inpetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox inrupit: caedeque in proxima urbis facta, ignem, temere arreptum, inminentibus muro aedificiis iniecit. Clamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, primum ortus [1]) et Romanis auxit animum, et turbavit Volscos, utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum. tantumque sua laude obstitit famae consulis Marcius, ut, nisi foedus cum Latinis, columna aenea insculptum, mo-

1) *primo ortu* Gron. Crev. c. Drak.

numento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega afu- U. c. 262.
erat [m]), ictum, Postumum Cominium bellum gessisse a. C. 490.
cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiae civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanae in urbem sumtus funeri defuit. extulit eum plebs sextantibus conlatis in capita.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum et foris quieta omnia a bello essent, et domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit: caritas primum annonae, ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, qualis clausis solet. ventumque ad interitum servitiorum utique et plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Ostia litoribus, laevoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quaesitum in Siciliam [n]) quoque. adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coemtum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui haeres erat, retentae sunt. in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab inpetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam artis commeatibus vexati forent, ni Volscos, iam moventes arma, pestilentia ingens invasisset. ea clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, et Velitris auxere numerum colonorum Romani, et Norbae in montes novam coloniam, quae arx in Pomptino esset, miserunt.
M. Minucio deinde et A. Sempronio consulibus, magna U. c. 263.
vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in senatu, a. C. 489.

m) *abfuerat* Gron. Crev. n) *Sicilia* Eaed.

U. c. 263. a. C. 489. quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendae plebis putabant, recuperandique iura, quae extorta secessione ac vi Patribus essent: in primis Marcius Coriolanus, hostis tribuniciae potestatis, *Si annonam,* inquit, *veterem volunt, ius pristinum reddant Patribus. Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem* [o]) *video, sub iugum missus, tamquam a latronibus redemtus? Egone has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? secedat nunc, avocet plebem: patet via in Sacrum montem aliosque colles. Rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuere. Utantur* [p]) *annona, quam furore suo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per secessionem coli prohibeant.* Haud tam facile dictu est, faciendumne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, et tribuniciam potestatem, et omnia invitis iura inposita Patres demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, et plebem ira prope armavit. *Fame se iam, sicut hostes, peti; cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quae sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanae satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire iubeat.* In exeuntem e curia inpetus factus esset, ni peropportune tribuni diem dixissent. Ibi ira est subpressa. se iudicem quisque, se dominum vitae necisque inimici factum videbat. Contemtim primo Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, non poenae, ius datum illi potestati; plebisque, non Patrum, tribunos esse. sed adeo infensa erat coorta plebs, ut unius poena defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen adversa invidia, usique sunt, qua suis

o) add. *pollentemque* Gron. p) *Fruantur, utantur* Gron. Crev.

quisque, qua totius ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus conciliisque, disiicere rem possent. Universi deinde processere, (quidquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes; *unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent.* Ipse quum die dicta non adesset, perseveratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans patriae, hostilesque iam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne excepere, benigniusque in dies colebant, quo maior ira in suos eminebat, crebraeque nunc querelae, nunc minae percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. Longe is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant, plebem suam inpelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. Multis saepe bellis, pestilentia postremo amissa iuventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto iam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

U. c. 263.
a. C. 489.

XXXVI. Ludi forte ex instauratione magni Romae parabantur. instaurandi haec causa fuerat. Ludis mane servum quidam paterfamiliae, nondum commisso spectaculo, sub furca caesum medio egerat circo. coepti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multo post Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Iupiter dicere, *Sibi ludis praesultatorem displicuisse: nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. iret, ea consulibus nunciaret.* Quamquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen maiestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit. filium namque intra paucos dies amisit. cuius repentinae cladis ne caussa dubia esset, aegro animi eadem illa in somnis

U. c. 263. a. C. 489. obversata species visa est rogitare, *Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? maiorem instare, ni eat propere, ac nunciet consulibus.* Iam praesentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subita. Tum enimvero Deorum ira admonuit. fessus igitur malis praeteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito quum visa atque audita, et obversatum toties somno Iovem, minas irasque coelestes, repraesentatas casibus suis, exposuisset; consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules lectica adfertur. inde in curiam iussu consulum delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriae est.

XXXVII. Ludi quam amplissimi ut fierent, senatus decrevit [q]). Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. dicit esse, quae secreto agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, *quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quidquam ab iis criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus, quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus. Quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia, incolumes simus. Magna hic nunc Volscorum multitudo est. ludi sunt. spectaculo intenta civitas erit. Memini, quid per eamdem occasionem ab Sabinorum iuventute in hac urbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. Haec, nostra vestraque caussa, prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me adtinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cuius facti dictive contagione praesens violer.* Haec locutus abiit. Consules quum

q) *decernit* Gron. Crev.

ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, U. c. 263.
auctor magis, ut fit, quam res, ad praecavendum vel a. C. 489.
ex supervacuo movit. factoque senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, praecones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem iuberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: *Se, ut conseeleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, coetu quodammodo hominum Deorumque, abactos esse.*

XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent, praegressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, querendo indignandoque, et eos ipsos sedulo audientes secunda irae verba, et per eos multitudinem aliam in subiectum viae campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, *Veteres populi Romani iniurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia,* inquit, *obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, qua* r) *per nostram ignominiam ludos commisere? An non sensistis, triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras coniuges, vestros liberos traductos per ora hominum? Quid eos, qui audivere vocem praeconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, coetu, concilioque abigi. Quid, deinde? illud non succurrit, vivere nos, quod maturarimus proficisci? si hoc* s) *profectio, et non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est; magno eorum malo, qui indixere, si viri estis.* Ita et

r) *qui* Gron. Crev. s) *haec* Eaed.

U. c. 263. sua sponte irarum pleni, et incitati, domos inde di-
a. C. 489. gressi sunt; instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus et C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequaquam fefellit: ut facile adpareret, ducibus validiorem, quam exercitu, rem Romanam esse. Circeios profectus, primum colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde, in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, novella haec Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad urbem a Pedo ducit; et, ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quae profecto orta esset, adeo tribuni iam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant. sed externus timor, maximum concordiae vinculum, quamvis suspectos infen-
U. c. 266. sosque inter se iungebat animos. Id modo non con-
a. C. 486. veniebat; quod senatus consulesque nusquam alibi spem, quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. Sp. Nautius iam et Sex. Furius consules erant. Eos, recensentes legiones, praesidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit. deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coegit. Acceperunt relationem Patres; postquam adparuit, labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi de*

pace: si praeda belli per otium frui velint, memorem se et civium iniuriae, et hospitum beneficii, adnisurum, ut adpareat, exsilio sibi irritatos, non fractos, animos esse. Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque, suis insignibus velatos, isse supplices ad castra hostium, traditum est; nihilo magis quam legatos flexisse animum. U. c. 266. a. C. 486.

XL. Tum matronae ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certe, ut et Veturia, magno natu mulier, et Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, secum in castra hostium irent: et, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen, in primo (ut qui nec publica maiestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta obfusa oculis animoque religione motus esset) multo obstinatior adversus lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem moestitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, *Nisi me frustrantur*, inquit, *oculi, mater tibi coniuxque et liberi adsunt.* Coriolanus, prope ut amens, consternatus ab sede sua [t]), quum ferret matri obviae complexum, mulier in iram ex precibus versa, *Sine, priusquam complexum accipio, sciam*, inquit, *ad hostem, an ad filium, venerim: captiva materne in castris tuis sim? In hoc me longa vita et infelix senecta traxit, ut exsulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quae te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum iu conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa moenia domus ac penates mei sunt, mater, coniux, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Ro-*

t) *ut amens consternatus, ab sede sua* etc. Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 266. a. C. 486. *ma non obpugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. Sed ego nihil iam pati, nec tibi turpius quam mihi miserius, possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris: quos, si pergis, aut inmatura mors, aut longa servitus manet.* Uxor deinde ac liberi amplexi: fletusque ab omni turba mulierum ortus, et comploratio sui patriaeque, fregere tandem virum. complexus inde suos dimittit: ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei obpressum perisse tradunt; alii alio leto. apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eumdem invenio. Refert certe, hanc saepe eum exacta aetate usurpasse vocem, *Multo miserius seni exsilium esse.* Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani. adeo sine obtrectatione gloriae alienae vivebatur. Monumento quoque quod esset, templum Fortunae Muliebri aedificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adiunctis Aequis, in agrum Romanum. sed Aequi Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Aequine imperatorem coniuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox proelium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minus pernicioso quam per-
U. c. 267. a. C. 485. tinaci certamine, confecit. Consules T. Sicinius et C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volscis aequo Marte discessum est.

U. c. 268. a. C. 484. XLI. Sp. Cassius deinde et Proculus Virginius consules facti. cum Hernicis foedus ictum: agri partes duae ademtae. inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adiiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. sed et publica Patribus sollicitudo inerat, largitione consu-

em periculosas libertati opes struere. Tum primum U. c. 268.
ex agraria promulgata est; numquam deinde usque a. C. 484.
ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante: quae primo coeperat fastidire, munus vulgatum a civibus isse in socios. saepe deinde et Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, *Pestilens collegae munus esse. Agros illos servitutem iis, qui acceperint, laturos. regno viam fieri. Quid ita enim adsumi socios et nomen Latinum? Quid adtinuisse, Hernicis, paullo ante hostibus, capti agri partem tertiam* [u]) *reddi, nisi ut hae gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?* Popularis iam esse dissuasor et intercessor legis agrariae coeperat. uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se adsignari agros, dum ne cui, nisi civi Romano, adsignentur. Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, iubere, pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id vero haud secus, quam praesentem mercedem regni, adspernata plebes. adeo propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera eius in animis hominum respuebantur. Quem, ubi primum magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt, qui patrem auctorem eius supplicii ferant: eum, cognita domi caussa, verberasse ac necasse, peculiumque filii Cereri consecravisse. signum inde factum esse, et inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, a quaestoribus K. [x]) Fabio et L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi iudicio: dirutas publice aedes. ea est area ante Telluris aedem. Ceterum sive U. c. 269.
a. C. 483.

u) *tertiam partem* Gron. x) *C.* hic et in sqq. Eaed. Crev.

U. c. 269. a. C. 483. illud domesticum, sive publicum fuit iudicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariae legis ipsa per se, demto auctore, subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum; qui, devictis eo anno Volscis Aequisque, militem praeda fraudavere. quidquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum consulem: tenuere tamen Patres, ut cum L. Aemilio K. Fabius consul crearetur. Eo infestior facta plebes seditione domestica bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiae intermissae. uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos et Aequos, duce Aemilio, prospera pugna vicere. Plus tamen hostium fuga, quam proelium, absumsit. adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris aedes eodem anno Idibus Quinctilibus dedicata est. vota erat Latino bello, Postumio dictatore. filius eius, duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit. Sollicitati et eo anno sunt dulcedine agrariae legis animi plebis. Tribuni plebis popularem potestatem lege populari celebrabant. Patres, satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant. acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipublicae vicit. nec in praesens modo, sed in venientem etiam annum M. Fabium Kaesonis fratrem, et magis invisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassii, L. Valerium consules [y]) dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est. vana lex, vanique legis auctores, iactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus habitum. itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Veiens initum

U. c. 270. a. C. 482. (beside "novissimum consulem … L. Aemilio K. Fabius")

U. c. 271. a. C. 481. (beside "etiam annum M. Fabium … invisum alterum plebi")

y) *consulem* Gron. Crev.

t Volsci rebellarunt. sed ad bella externa prope su- U. c. 271.
erant vires: abutebanturque iis inter semetipsos a. C. 481.
ertando. Accessere ad aegras iam omnium mentes rodigia coelestia, prope quotidianas in urbe agrisque stentantia minas. motique ira numinis caussam nulam aliam vates canebant, publice privatimque, nunc xtis, nunc per aves, consulti, quam haud rite sacra ieri. qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia, viro Vestalis, damnata incesti poenas dederit.

XLIII. Q. Fabius inde et C. Iulius consules fac- U. c. 272.
i. Eo anno non segnior discordia domi, et bellum a. C. 480.
oris atrocius fuit. Ab Aequis arma sumta. Veienes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. uorum bellorum crescente cura, K. Fabius et Sp. U. c. 273.
urius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, a. C. 479.
equi obpugnabant. Veientes, pleni iam populatioum, Romam ipsam se obpugnaturos minabantur [z]). Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam. sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariae Patribus iniungendae, susceperat rem militarem inpediendam. Ceterum tota invidia tribuniciae potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acrius, quam ipsi [a]) eius collegae, coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. ducendus Fabio in Aequos, in Veientes Furio datur. Et in Veientibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hostibus, fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul, praeter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equi-

z) *minitabantur* Gron. Crev. a) *ipsius* Eaed. c. Drak.

U. c. 273. a. C. 479. tatu emisso, exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit. nec illos, et si non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium et publicum in praesentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum adcelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. Iniussu signa referunt, moestique, (crederes victos) exsecrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quaesita sunt. adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

U. c. 274. a. C. 478. XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariae habuit. Ti. Pontificius fuit. is, eamdem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paullisper inpediit. Perturbatis iterum Patribus Ap. Claudius, *Victam tribuniciam potestatem*, dicere *priore anno; in praesentia re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi Neque enim umquam defuturum, qui et ex collega victoriam sibi, et gratiam melioris partis bono publico velit quaesitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; et unum vel adversus omnes satis esse. Darent modo et consules et primores Patrum operam, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicae ac senatui conciliarem* Praeceptis Appii moniti Patres, et universi comite ac benigne tribunos adpellare; et consulares, ut cuique privatim aliquid iuris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate, obtinuere, ut tribuniciae potestatis vires salubres vellent reipublicae ess quatuorque tribunorum adversus unum moratore publici commodi auxilio delectum consules haben

Inde ad Veiens bellum profecti; quo undique ex Etru- U. c. 274.
ria auxilia convenerant, non tam Veientium gratia a. C. 478.
concitata, quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriae populorum conciliis fremebant, *Aeternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus saeviant. id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis, partim patientia plebis, iam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. Primum in delectibus saevire solitos; eosdem in bello tamen paruisse ducibus. qualicumque urbis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse: iam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi. Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam ultro victoriam victis Aequis: signa deserta, imperatorem in acie relictum, iniussu in castra reditum. Profecto, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse, quam indici ostendique bellum: cetera sua sponte fata et Deos gesturos.* Ea spes Etruscos armaverat b), multis in vicem casibus victos victoresque.

XLV. Consules quoque Romani nihil praeterea aliud, quam suas vires, sua arma, horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli terrebat c), ne rem committerent eo, ubi duae simul acies timendae essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo aversi. diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis adlaturum. Veiens hostis Etruscique eo magis praepropere agere; lacessere ad pugnam: primo obequitando castris provocandoque; postremo, ut nihil movebant, qua consules ipsos, qua exercitum increpando: *Simulationem intesti-*

b) *Hae spes Etruscos armaverant* Gron. Crev.

c) *terrebantur* Eaed.

U. c. 274. a. C. 478. *nae discordiae remedium timoris inventum: et consules magis non confidere, quam non credere, suis militibus. Novum seditionis genus, silentium otiumque inter armatos.* ad haec in novitatem generis originisque, qua falsa, qua vera, iacere. Haec, quum sub ipso vallo portisque streperent, haud aegre consules pati. at inperitae multitudinis [d]) nunc indignatio, nunc pudor, pectora versare, et ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum, non Patribus, non consulibus: externa et domestica odia certare in animis. Tandem superant externa. adeo superbe insolenterque hostis eludebat. frequentes in praetorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu conloquuntur. pugnare cupiebant; sed retro revocanda et abdenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent inpetum. Redditur responsum, inmaturam rem agi, nondum tempus pugnae esse: castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant pugna. si quis iniussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accedunt insuper hostes ferocius multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. Quippe inpune se insultaturos, non credi militi arma. rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti obcursant portis, ingerunt probra, aegre abstinent, quin castra obpugnent. Enimvero non ultra contumeliam pati Romanus posse: totis castris undique ad consules curritur. non iam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant; sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultu iam metum seditionis collega concedente, quum silentium classico fecisset; *Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Ita-*

d) *multitudini* Gron. Crev.

que certum atque decretum est, non dare signum, nisi, victores se redituros ex hac pugna, iurant [e]). *Consulem Romanum miles semel in acie fefellit; Deos numquam fallet.* Centurio erat M. Flavoleius, inter primores pugnae flagitator. *Victor*, inquit, *M. Fabi, revertar ex acie.* Si fallat, Iovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque iurat. Iuratis datur signum, arma capiunt; eunt in pugnam, irarum speique pleni. Nunc iubent Etruscos probra iacere, nunc armatis sibi quisque lingua promtum hostem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens, maxime enituit. multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: nec Veiens hostis Etruscaeque legiones detrectant.

U. c. 274.
a. C. 478.

XLVI. Prope certa spes erat, non magis secum pugnaturos, quam pugnaverint cum Aequis. maius quoque aliquod, in tam irritatis animis et occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. Res aliter longe evenit. nam non alio ante bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbaverant) proelium iniit. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, quum, pilis inter primam trepidationem abiectis temere magis, quam emissis, pugna iam in manus, iam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium, (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus et armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, praeceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius consul transiluit iacentis

e) *iurent* Gron. Crev.

U. c. 274. a. C. 478. corpus, obiectaque parma, *Hoc iurastis*, inquit, *milites, fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hostes magis timetis, quam Iovem Martemque, per quos iurastis? At ego iniuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam.* Consuli tum K. Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis, frater, ut pugnent, te inpetraturum credis? Dii inpetrabunt, per quos iuravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quam adhortando, accendamus militum animos.* Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

XLVII. Proelio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, iam velut fusos agentem hostes, et inpigre milites secuti sunt; et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere. cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram obfert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. simul et vanior iam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra obpugnanda. In quae haud magno certamine inpetu facto, dum praedae magis, quam pugnae, memores terunt [f]) tempus; triarii Romani, qui primam inruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nunciis, quo loco res essent, conglobati ad praetorium redeunt, et sua sponte ipsi proelium [g]) renovant: et Manlius consul, revectus in castra, ad omnes portas milite obposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis, quam audaciam,

f) *tererent* Gron. Crev. g) *proelium ipsi* Eaed.

accendit. nam quum incursantes, quacumque exitum U. c. 274.
ostenderet spes, vano aliquoties inpetu issent; glo- a. C. 478.
bus iuvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta a circumstantibus tela. sustineri deinde vis nequit [h]). Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. et ad extrema ventum foret, ni legati, rapto consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam. Ea erumpunt; consternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem. ibi iterum caesi fusique passim. Victoria egregia parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *Si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum,* respondit: *se, familia funesta Q. Fabii fratris morte, republica ex parte orba consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum.* Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit. adeo spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps collegae fratrisque ducit. idem in utroque laudator, quum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. Neque inmemor eius, quod initio consulatus inbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi maiore cura habiti. Inde populares iam esse Fabii: nec hoc ulla, nisi salubri reipublicae, arte.

XLVIII. Igitur non Patrum magis, quam plebis, U. c. 275.
studiis K. Fabius cum T. Virginio consul factus, ne- a. C. 477.
que bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut, iam aliqua ex parte inchoata concordiae spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam agrariae legis auctor tri-

h) *nequiit* Crev.

U. c. 275. a. C. 477. bunus exsisteret, occuparent Patres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quam maxime aequaliter darent. verum esse, habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. Adspernati Patres sunt: questi quoque quidam, nimia gloria luxuriare et evanescere vividum quondam illud Kaesonis ingenium. Nullae deinde urbanae factiones fuere. Vexabantur incursionibus Aequorum Latini. eo cum exercitu Kaeso missus, in ipsorum Aequorum agrum depopulandum transit. Aequi se in oppida receperunt, murisque se tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Veiente hoste clades accepta temeritate alterius consulis. actumque de exercitu foret, ni K. Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax neque bellum cum Veientibus fuit; res proxime formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem. ubi abductas senserant legiones, agros incursabant; bellum quiete, quietem bello in vicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec [i]) perfici poterat. et alia bella aut praesentia instabant, ut ab Aequis Volscisque, non diutius, quam recens dolor proximae cladis transiret, quiescentibus: aut mox moturos se adparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. sed Veiens hostis, adsiduus magis, quam gravis, contumeliis saepius, quam periculo, animos agitabat: quod nullo tempore neglegi poterat, aut averti alio sinebat. Tum Fabia gens senatum adiit [k]). consul pro gente loquitur: *Adsiduo magis, quam magno, praesidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum Veiens eget. Vos alia bella curate: Fabios hostes Veientibus date. Auctores sumus, tutam ibi maiestatem Romani nominis fore. Nostrum id nobis velut familiare bellum, privato sumtu gerere in animo est. Respublica et milite illic et pecunia vacet.* Gratiae ingentes actae. Consul e curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiae, senatusconsultum exspectan-

i) *neque* Gron. Crev. k) *adit* Eaed.

tes, steterant, domum rediit. Iussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt. U. c. 275. a. C. 477.

XLIX. Manat tota urbe rumor: Fabios ad coelum laudibus ferunt. Familiam unam subisse [l]) civitatis onus: Veiens bellum in privatam curam, in privata arma versum. Si sint duae roboris eiusdem in urbe gentes; deposcant, haec Volscos sibi, illa Aequos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postero [m]) die arma capiunt. quo iussi erant, conveniunt. Consul, paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt. acceptus in medium, signa ferri iubet. Numquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama et admiratione hominum, per urbem incessit. Sex et trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiae viribus Veienti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo; alia publica, sollicitudine excitata, favore et admiratione stupens; *ire fortes, ire felices* iubent, *inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia praemia ab se, omnes honores sperare.* Praetereuntibus Capitolium arcemque et alia templa, quidquid Deorum oculis, quidquid animo obcurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missae preces. Infelici via dextro Iano portae Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. is opportunus visus locus communiendo praesidio. L. Aemilius inde et C. Ser- U. c. 276.
vilius consules facti. et, donec nihil aliud quam in a. C. 476.
populationibus res fuit, non ad praesidium modo tutandum Fabii satis erant, sed tota regione, qua Tu-

l) *subiisse* Gron. Crev. m) *postera* Eaed.

U. c. 276. a. C. 476. scus ager Romano adiacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum et Veientes, adcito ex Etruria exercitu, praesidium Cremerae obpugnant; et Romanae legiones, ab L. Aemilio consule adductae, cominus cum Etruscis dimicant acie. quamquam vix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit. adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, invecta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnae modo incipiendae, sed consistendi, ademit locum. Ita, fusi retro ad saxa Rubra, (ibi castra habebant) pacem supplices petunt. cuius inpetratae, ab insita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum praesidium, poenituit.

L. Rursus cum Fabiis erat Veienti populo, sine ullo maioris belli adparatu, certamen: nec erant incursiones modo in agros, aut subiti inpetus incursantium, sed aliquoties aequo campo conlatisque signis certatum. gensque una populi Romani saepe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Veientibus visum. inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque et pecora praedantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: et agrestium fuga vasti relicti agri: et subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, saepius simulato, quam vero, pavore refugerunt. Iamque Fabii adeo contemserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. haec spes provexit, ut ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora (quamquam rara hostium adparebant arma) decurrerent. et quum inprovidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga, ut fit pavore iniecto, raperent pecora; subito ex insidiis consurgitur,

et adversi et undique hostes erant. Primo clamor cir- U. c. 276.
cumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant. a. C. 476.
coeuntibusque Etruscis, iam continenti agmine arma-
torum septi, quo magis se hostis inferebat, cogeban-
tur breviore spatio et ipsi orbem conligere. quae res
et paucitatem eorum insignem et multitudinem Etrus-
corum, multiplicatis in arto ordinibus, faciebat. Tum,
omissa pugna, quam in omnes partes parem intende-
rant, in unum locum se omnes inclinant. eo nisi cor-
poribus armisque, rupere cuneo viam. Duxit via in
editum leniter collem. inde primo restitere. mox, ut
respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique
a pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes:
vincebatque auxilio loci paucitas, ni iugo circummis-
sus Veiens in verticem collis evasisset. ita superior
rursus hostis factus. Fabii caesi ad unum omnes,
praesidiumque expugnatum. trecentos sex perisse sa-
tis convenit: unum prope puberem aetate relictum,
stirpem genti Fabiae, dubiisque rebus populi Romani
saepe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

LI. Quum haec accepta clades esset, iam C. Ho- U. c. 277.
ratius et T. Menenius consules erant. Menenius ad- a. C. 475.
versus Tuscos victoria elatos confestim missus. Tum
quoque male pugnatum est, et Ianiculum hostes oc-
cupavere: obsessaque urbs foret, super bellum anno-
na premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni
Horatius consul ex Volscis esset revocatus: adeoque
id bellum ipsis institit moenibus, ut primo pugnatum
ad Spei sit aequo Marte, iterum ad portam Collinam.
Ibi quamquam parvo momento superior Romana res
fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo,
in futura proelia id certamen fecit. A. Virginius et Sp.
Servilius consules fiunt. post acceptam proximam pug- U. c. 278.
nae cladem Veientes abstinuere acie. populationes a. C. 474.
erant, et velut ab arce Ianiculi passim in Romanum
agrum inpetus dabant. non usquam pecora tuta, non
agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, qua

U. c. 278. a. C. 474. ceperant Fabios. secuti dedita opera passim ad inlecebras propulsa pecora, praecipitavere in insidias. quo plures erant, maior caedes fuit. Ex hac clade atrox ira maioris cladis caussa atque initium fuit. traiecto enim nocte Tiberi, castra Servilii consulis adorti sunt obpugnare. inde fusi magna caede in Ianiculum se aegre recepere [n]). Confestim consul et ipse transit Tiberim, castra sub Ianiculo communit. postero die, luce orta, nonnihil et hesterna felicitate pugnae ferox, magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis in praecipitia, dum celeriora essent, agebat consilia, temere adverso Ianiculo ad castra hostium aciem erexit, foediusque inde pulsus, quam pridie pepulerat, interventu collegae ipse exercitusque eius est servatus. inter duas acies Etrusci, quum in vicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita obpressum temeritate felici Veiens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, et advecto ex Campania frumento, et, postquam timor sibi cuique futurae inopiae abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; et pristina mala, postquam foris deerant, domi quaerere. tribuni plebem agitare suo veneno, agraria lege; in resistentes incitare Patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Considius et T. Genucius, auctores agrariae legis, T. Menenio diem dicunt. invidiae erat amissum Cremerae praesidium, quum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum obpresserunt [o]). Quum et Patres haud minus, quam pro Coriolano, adnisi essent, et patris Agrippae favor haud dum exolevisset; in multa temperarunt tribuni. quum capitis anquisissent, duo millia aeris damnato multam dixerunt [p]). ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam aegritudinemque: inde morbo absumtum esse. Alius deinde reus Sp. Ser-

n) *receperunt* Gron. Crev.
o) *oppressere* Eaed.
p) *edixerunt* Eaed.

vilius, ut consulatu abiit, C. Nautio et P. Valerio U. c. 279.
consulibus, initio statim anni, ab L. Caedicio et T. a. C. 473.
Statio tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiae gratiaeque, tribunicios inpetus tulit. Et huic proelium cum Tuscis ad Ianiculum erat crimini. sed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, (cuius patris munere restituta quondam plebs eos ipsos, quibus tum saeviret, magistratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit. iuvit et Virginius collega, testis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit iudicium.

LIII. Certamina domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma coniunxerant. P. Valerius consul, adcitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina, quae pro moenibus sociorum locata erant, confestim adgreditur; tantamque trepidationem iniecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. intra vallum deinde caedes magis, quam proelium, esse. tumultus e castris et in urbem penetrat; tamquam Veiis captis, ita pavidi Veientes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio; pars Romanos, toto inpetu intentos in castra, adoriuntur. Paullisper aversi turbatique sunt. deinde et ipsi utroque versis signis resistunt: et eques, ab consule inmissus, Tuscos fundit fugatque. eademque hora duo exercitus, duae potentissimae et maximae finitimae gentes superatae sunt. Dum haec ad Veios geruntur, Volsci Aequique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. eos per se ipsi Latini, adsumtis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti praeda, praeter suas recuperatas res,

U. c. 279. potiti sunt. missus tamen ab Roma consul in Volscos
a. C. 473. C. Nautius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliaeque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

U. c. 280. LIV. L. Furius inde et C. Manlius consules.
a. C. 472. Manlio Veientes provincia evenit. non tamen bellatum. induciae in annos quadraginta petentibus datae, frumento stipendioque imperato. Paci externae confestim continuatur discordia domi. agrariae legis tribuniciis stimulis plebs furebat. Consules, nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt. abeuntes magistratu Cn. [q]) Genu-
U. c. 231. cius tribunus plebis adripuit. L. Aemilius et Opiter
a. C. 471. Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Iulium pro Virginio in quibusdam annalibus [r]) consulem invenio. Hoc anno (quoscumque consules habuit) rei ad populum Furius et Manlius circumeunt sordidati non plebem magis, quam iuniores Patrum. suadent, monent, *Honoribus et administratione reipublicae abstineant; consulares vero fasces, praetextam, curulemque sellam, nihil aliud, quam pompam funeris, putent. claris insignibus velut infulis velatos ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit, iam nunc ita in animum inducant, consulatum captum et obpressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut adparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud, quam plebem, esse in republica crediderit, exsilium C. Marcii, Menenii damnationem et mortem, sibi proponat ante oculos.* His accensi vocibus Patres consilia inde, non publica, sed in privato, seductaque a plurium conscientia, habere. ubi quum id modo constaret, iure an iniuria eripiendos esse reos, atrocissima quae-

q) *consules* Gron. Crev. r) *in quibusdam pro Virginio annalibus* Baed.

que maxime placebat sententia. nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur iudicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primo, quod non descenderet tribunus: deinde, quum iam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, et desertam ac proditam caussam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant, domi mortuum esse inventum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Praecipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratae leges haberent, morte collegae monitos. Nec Patres satis moderate ferre laetitiam. adeoque neminem noxiae s) poenitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem. U. c. 281. a. C. 471.

LV. Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebes, tribunorum magis silentio, quam consulum imperio, et dicere, *Actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. aliud agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor et viginti lictores adparere consulibus, et eos ipsos plebis homines. Nihil contemtius, neque infirmius, si sint, qui contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios quum incitassent, ad Voleronem Publilium, de plebe hominem, quia, quod ordines duxisset, negaret, se militem fieri debere, lictor missus est a consulibus. Volero adpellat tribunos. Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, et virgas expediri iubent. *Provoco,* inquit, *ad populum*, Volero, *quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo vir-*

s) *noxae* Gron. Crev.

U. c. 281. a. C. 471. *gis caedi malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari.* quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere et spoliare lictor. Tum Volero, et praevalens ipse, et adiuvantibus advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit, clamitans, *Provoco, et fidem plebis inploro. adeste cives! adeste commilitones! nihil est, quod exspectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est.* Concitati homines, veluti ad proelium, se expediunt: adparebatque, omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati iuris. Huic tantae tempestati quum se consules obtulissent, facile experti sunt, parum tutam maiestatem sine viribus esse. violatis lictoribus, fascibus fractis, e foro in curiam compelluntur; incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum in senatum vocari iussissent, queruntur iniurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus, ira Patrum adversus temeritatem plebis certari, non placuit.

U. c. 282. a. C. 470. LVI. Voleronem amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi [t]) creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium consules habuit. contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus permissurum tribunatum credebant, post publicam caussam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeii magistratus tributis comitiis fierent. Haud parva res sub titulo prima specie minime atroci ferebatur; sed quae patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi, quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni, gratissimae plebi, quum summa vi resisterent Patres; nec, quae una vis ad resistendum erat, ut intercederet, aliquis ex collegio auctoritate aut consulum aut principum adduci

t) *plebei* Crev.

posset; res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, iam inde a paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil prius, quam de lege, agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Laetorius, collega eius, auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quod aetatis eius haud quisquam manu promtior erat. Is, quum Volero nihil, praeterquam de lege, loqueretur, insectatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appii, familiaeque superbissimae ac crudelissimae in plebem Romanam, exorsus, quum a Patribus non consulem, sed carnificem ad vexandam et lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non subpetebat libertati animoque. Itaque, deficiente oratione, *Quandoquidem non* [u]) *facile loquor*, inquit, *Quirites, quam, quod locutus sum, praesto, crastino die adeste. Ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni templum postero die. consules nobilitasque ad inpediendam legem in concione consistunt. Submoveri Laetorius iubet, praeterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori. tum ex his prehendi quosdam Laetorius iubet. Consul Appius negare, ius esse tribuno in quemquam, nisi in plebeium. Non enim populi, sed plebis, eum magistratum esse. nec illum ipsum submovere pro imperio posse more maiorum; quia ita dicatur: *Si vobis videtur, discedite, Quirites.* Facile et contemtim de iure disserendo perturbare Laetorium poterat. Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem: consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu; violatusque es-

U. c. 282. a. C. 470.

U. c. 283. a. C. 469.

u) add. *tam* Gron. Crev.

U. c. 283. set tribunus, ni et concio omnis atrox coorta pro tri-
a. C. 469. buno in consulem esset; et concursus hominum in forum ex tota urbe concitatae multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud incruento proelio foret, ni Quinctius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem saevientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. *Darent irae spatium. non vim suam illis tempus ademturum; sed consilium viribus additurum. et Patres in populi, et consulem in Patrum fore potestate.*

LVII. Aegre sedata ab Quinctio plebs, multo aegrius consul alter a Patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. ubi quum timor atque ira in vicem sententias variassent; quo magis, spatio interposito, ab inpetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi. adeo ut Quinctio gratias agerent, quod eius opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, *Ut tantam consularem maiestatem esse vellet, quanta esse in concordi civitate posset* x). *Dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahunt* y), *nihil relictum esse virium in medio: distractam laceratamque rempublicam magis, quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quaeri.* Appius contra, *testari Deos atque homines, rempublicam prodi per metum ac deseri. non consulem senatui, sed senatum consuli deesse. graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptae sint.* Victus tamen Patrum consensu quievit. lex silentio perfertur.

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt: numero etiam additos tres z), perinde ac duo antea a) fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Dui-

x) *quanta in concordi civitate esse posset* Gron. Crev.
y) *trahant* Eaed.
z) *addito, tres,* Gron. c. Drak.
a) *ante* Gron. Crev.

lium, Sp. Icilium, L. Maecilium. Volscum Aequicumque inter seditionem Romanam est bellum coortum. vastaverant agros, ut, si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quinctio Aequi provincia evenit. Eadem in militia saevitia Appii, quae domi, esse [b]) liberior, quod sine tribuniciis vinculis erat. Odisse plebem plus quam paterno odio: se victum ab ea: se unico consule obiecto adversus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse; quam minore conatu, nequaquam tanta Patrum spe, priores inpedierint consules. Haec ira indignatioque ferocem animum ad vexandum saevo imperio exercitum stimulabat. nec ulla vi domari poterat. tantum certamen animis inbiberant. Segniter, otiose, neglegenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coercebat. Si citius agi vellet agmen, tardius sedulo incedere: si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motam remittere industriam. praesenti vultus demittere, tacite praetereuntem exsecrari: ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequidquam acerbitate promta, nihil iam cum militibus agere: a centurionibus corruptum exercitum dicere: *tribunos plebei* cavillans interdum et *Volerones* vocare.

U. c. 283.
a. C. 469.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes, idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. Ceterum multo Appio, quam Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem turpi fuga petit castra; nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit foedamque extremi agminis caedem. Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor iam a vallo submoveretur hostis: satis tamen adpare-

b) *esse; eo liberior* Gron. Crev.

U. c. 283. a. C. 469. ret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. alii gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper saevire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri vellet imperium, cuius vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgo milites, se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volsco agro moveantur. Hostem victorem paullo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil praeter tempus noxae lucrarentur) remissa concione, iter in insequentem diem pronunciari quum iussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Quum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque et ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius, nisi fugae, memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. Tandem, conlectis ex dissipato cursu militibus, consul, quum revocando nequidquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit; advocataque concione, invectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinae, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis caesos securi percussit. cetera multitudo forte decimus quisque ad supplicium lecti.

U. c. 284. a. C. 468. LX. Contra ea in Aequis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. et natura Quinctius erat lenior, et saevitia infelix collegae, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantae concordiae ducis exercitusque non ausi obferre

se, Aequi vagari [c]) populabundum hostem per agros passi. Nec ullo ante bello latius inde actae praedae. omnis militi data est. Addebantur et laudes, quibus, haud minus quam praemio, gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt; res maior victoria suscepti certaminis, quam usu. plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quam virium aut plebi additum est [d]) aut demtum [e]) Patribus.

U. c. 283. a. C. 469.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Ti. Aemilio consulibus, quum [f]) propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter iudicium Ap. Claudii: cui, acerrimo adversario legis, caussamque possessorum publici agri, tamquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius et C. Sicinius diem dixere. Numquam ante tam invisus plebi reus ad iudicium vocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo aeque adnisi sunt: propugnatorem senatus, maiestatisque vindicem suae, ad omnes tribunicios plebeiosque obpositum tumultus, modum dumtaxat in certamine egressum, iratae obiici plebi [g]). Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, et tribunos, et plebem, et suum iudicium pro nihilo habebat. Illum non minae plebis, non senatus preces perpellere umquam potuere, non modo ut vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis (quum ad populum agenda caussa esset) aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat:

U. c. 284. a. C. 468.

c) *se Aequi; vagari* etc. Gron. Crev.

d) *est* del. Eaed.

e) *ademptum* Eaed.

f) *tum* Eaed.

g) *obiici iratae plebi* Eaed.

U. c. 284. a. C. 468. adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. Semel caussam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu: adeoque constantia sua et tribunos obstupefecit et plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent: trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. ante tamen, quam prodicta dies veniret, morbo moritur. cuius quum laudationem tribuni plebis inpedire conarentur, plebs fraudari sollemni honore supremum diem tanti viri noluit; et laudationem tam aequis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat; et exsequias frequens celebravit.

LXII. Eodem anno Valerius consul, cum exercitu in Aequos profectus, quum hostem ad proelium elicere non posset, castra obpugnare est adortus. Prohibuit foeda tempestas, cum grandine ac tonitribus coelo deiecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita: ut, velut numine aliquo defensa castra obpugnare iterum, religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Aemilius in Sabinis bellum gessit. et ibi, quia hostis moenibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde, non villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum praedatoribus obcurrissent, ancipiti proelio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

U. c. 285. a. C. 467. LXIII. Inter haec bella, manente discordia domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariae legis, ultimaque vis parabatur, quum, Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum fugaque agrestium cognitum est. ea res maturam iam seditionem ac [h]) prope erumpentem repressit. Consules, coacti ex-

h) *ac* del. Gron.

templo ab senatu ad bellum, educta ex urbe iuven- U. c. 285.
tute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et a. C. 467.
hostes quidem, nihil aliud quam perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adversus Volscos, Virginius contra Aequos profectus. ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem, prolapsam neglegentia consulis, restituit. Melius in Volscis imperatum est. Fusi primo proelio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti. quam consul obpugnare non ausus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Aequi Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere. deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium, quam intulerant, acceperunt.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper alias, sollicitae certamine Patrum et plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. Per U. c. 286.
Patres clientesque Patrum consules creati T. Quin- a. C. 466.
ctius, Q. Servilius. similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini, Crustuminos campos citato agmine transgressi, quum caedes et incendia circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina moenibusque pulsi, ingentes tamen praedas hominum pecorumque egere. quos Servilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci aequis locis non potuit; populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta praeda rediret. Et in Volscis respublica egregie gesta, quum [1]) ducis, tum militum opera. Primum aequo campo signis conlatis pugnatum, ingenti caede utrimque, plurimo sanguine. et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; ni salu-

i) *tum* Gron. Crev.

U. c. 286. a. C. 466. bri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. inpetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrimque quiete sumta; per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Aequisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque tertia fere vigilia ad castra obpugnanda veniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem iussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque, in equos [k]) inpositos, canere ante vallum iubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos et plures esse, et Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui, et insueto sedente equite, et insuper aures agitante sonitu, saeviebant, intentos velut ad inpetum hostium tenuit.

LXV. Ubi inluxit, Romanus, integer satiatusque somno productus in aciem, fessum stando et vigiliis Volscum primo inpetu perculit. quamquam cessere magis, quam pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles aegre teneri, clamare et poscere, ut perculsis instare liceat. Ferocius agunt equites: circumfusi duci vociferantur [l]) se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant, se ituros: clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quo leviores ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum inpetum missilibus telis, saxa ob-

k) *in equis* Gron.

l) *equites circumfusi duci: vociferantur* etc. Gron. Crev.

iacentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque U. c. 286.
ictibus crebris urget ex superiore loco. sic prope one- a. C. 466.
ratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus iam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. Restitere primo obstinatis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; et, clamore renovato, commovent aciem. tum rursus, inpetu capto, enituntur, atque exsuperant iniquitatem loci. Iam prope erat, ut in summum clivi iugum evaderent, quum terga hostes dedere: effusoque cursu pene agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. In eo pavore castra capiuntur. qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium et Romanus exercitus ductus: paucos circumsessum dies deditur, nulla obpugnantium nova vi; sed quod iam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

EPITOME LIBRI III.

Seditiones de agrariis legibus factae. Capitolium, ab exsulibus et servis occupatum, caesis iis receptum est. Census bis actus est 1). priore lustro censa sunt 2) civium capita centum quatuor millia 3) ducenta quatuordecim, praeter orbos orbasque. sequenti, centum septemdecim millia ducenta novemdecim 4). Quum adversus Aequos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub iugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. Petitis per legatos, et adlatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero et trecentesimo anno, quam Roma condita erat: et, ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. Hi, decem 5) tabulis legum positis, quum modeste se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quoque annum eumdem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adiectis, quum complura inpotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, et in tertium annum retinuerunt: donec inviso 6) eorum imperio finem adtulit libido Ap. Claudii. Qui, quum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri eius Virginio inposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret; quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum inlaturi veniret. Hoc tam magnae luxuriae exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coegitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius et unus collegarum, qui praecipue poenam meruerant, in carcerem coniecti; ceteri in exsilium acti. Res praeterea contra Sabinos, et Volscos, et Aequos prospere gestas continet, et parum honestum populi Romani iudicium: qui, iudex inter Ardeates et Aricinos sumtus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adiudicavit.

1) *est* del. Gron. Crev.
2) del. *sunt* Eaed.
3) *quatuor et viginti millia* Eaed.
4) *centum triginta duo millia quadringenta novem* Eaed.
5) *Ii decem* Eaed.
6) *invicto* Eaed.

T. LIVII PATAVINI
LIBER III.

Antio capto, Ti. Aemilius et Q. Fabius consules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus exstinctae ad Cremeram genti superfuerat. Iam priore consulatu Aemilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu eius et agrarii se in spem legis erexerant, et tribuni rem, contra consules saepe tentatam, adiutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; et consul manebat in sententia sua. Possessores et magna pars Patrum, tribuniciis se iactare actionibus principem civitatis, et largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quinctii ductu et auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, et maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Haec sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. iussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim, ut fit, fastidium copia; adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romae agrum malle, quam alibi accipere. Aequi a Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.

U. c. 287.
a. C. 465.

U. c. 288. II. Q. Servilius, insequenti anno (is enim cum
a. C. 464. Sp. Postumio consul fuit) in Aequos missus, in Latino agro stativa habuit. intra castra quies necessaria
U. c. 289. morbo inplicitum exercitum tenuit. Extractum in ter-
a. C. 463. tium annum bellum est, Q. Fabio et T. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Aequis dederat, ea provincia data. qui, haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam Aequos, legatos in concilium gentis missos nunciare iussit; *Q. Fabium consulem dicere, se ex Aequis pacem Romam tulisse, ab Roma Aequis bellum adferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat. quorum id perfidia et periurio fiat, Deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc, poenitere sua sponte Aequos, quam pati hostilia, malle. Si poeniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin periurio gaudeant, Diis magis iratis, quam hostibus, gesturos bellum.* Haec dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quae ubi Romam sunt nunciata, indignitas rei, magis quam periculum, consulem alterum ab urbe excivit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere acie instructa, ut confestim dimicarent. Sed quum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. in noctem inminentem aciem instruitis. longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam venire noctem ratus, quae moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant. ubi inluxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem et Aequi processere. Proelium fuit utrimque vehemens; quod et Romanus ira odioque pugnabat, et Aequos conscientia contracti culpa periculi, et desperatio fu-

turae sibi postea fidei, ultima audere et experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Aequi: pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Aequos populationibus incursionibusque meliores esse; et multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere. U. c. 289. a. C. 465.

III. Relicto itaque castris praesidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. necopinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus, quam ne victus ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat; agrestesque, pavidi incidentes portis, non populationem, nec praedonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus et legiones adesse hostium, et infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios. cursus clamorque vocantium ad arma haud multum a pavore captae urbis abesse. Forte ab Algido Quinctius consul redierat Romam, (id remedium timori fuit) tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, praesidia portis inposuit. Vocato dein[a]) senatu, quum, ex auctoritate Patrum iustitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio praefecto urbis relicto, hostem in agris[b]) non invenit. Ab altero consule res gesta egregie est. qui, qua venturum hostem sciebat, gravem praeda, eoque inpeditiore agmine incedentem adgressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: praeda omnis recepta est. sic finem iustitio, quod quatriduum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit. Census deinde actus, et conditum ab[c]) Quinctio lustrum. cen-

a) *deinde* Gron. Crev.
b) *agro* Eaed.
c) *a* Eaed.

U. c. 289. a. C. 463. sa civium capita centum quatuor millia et ducenta quatuordecim [d]) dicuntur, praeter orbos orbasque. In Aequis nihil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere, uri sua popularique passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude praedaque Romam rediit.

U. c. 290. a. C. 462. IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis inmutationem virorum ipsorum esse, quae nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Aequis alter consulum bellum gereret. Itaque Aequi ab Ecetranis Volscis praesidium petiere. quo cupide oblato, (adeo civitates hae perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, et praedicunt Romanis, Ecetranum ad Aequos descisse. suspecta et colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Aequos. isque miles per bellum Aequicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Aequis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, sua sponte iam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum matura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniae Romam excitis, quaererent, quidnam rei esset. qui quum haud gravati [e]) venissent, introducti a consulibus ad senatum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Aequos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, inparem copiis exercitum temere pug-

d) *centum quatuor et viginti millia ducenta quindecim* Gron. Crev. Sed pro *quindecim* Crev. habet *quatuordecim.*

e) *gravate* Gron. Crev.

nae commisit. primo concursu pulsus se in castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque et proxima nocte et postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque obpugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, et male pugnatum, et consulem exercitumque obsideri, nunciaverunt. tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quae forma senatusconsulti ultimae semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, *Videre*[f]) *ne quid respublica detrimenti caperet.* Ipsum consulem Romae manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est; pro consule T. Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini, Hernicique, et colonia Antium dare Quinctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia adpellabant) iussi. U. c. 290. a. C. 462.

V. Multi per eos dies motus multique inpetus hinc atque illinc facti, quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non subfecturas ad omnia, adgressi sunt. simul castra obpugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad praesidium urbis relictus; consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curae aut laboris. vigiliae in urbe, stationes ante portas, praesidiaque in muris disposita, et, quod necesse erat in tanto tumultu, iustitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul, quum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit, et, quum persequi posset, metu substitit [g]), ne qua, ex parte altera, in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab

f) *videret* Gron. Crev. g) *subsistit* Gron.

U. c. 290. a. C. 462. tergo incursum vidit. ita exclusus, multis saepe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuncio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, aegre ab circumstantibus ereptus, et suorum animos turbavit, et ferociores hostes fecit. qui, caede legati et consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri potuere, quum [h]) compulsi in castra Romani rursus obsiderentur nec spe, nec viribus pares. venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is, intentos in castra Romana Aequos legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor caedes, fuga effusior Aequorum in agro fuit Romano. in quos palatos, praedam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna inposuerat praesidia, inpetum dedit. ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum saucio consule revertentem, incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati et cohortium ultus est caedem. magnae clades ultro citroque illis diebus et inlatae et acceptae. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto adfirmare numero. audet tamen Antias Valerius concipere summas. Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex praedatoribus Aequorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia et [i]) quadringentos caesos: ceteram multitudinem, praedam agentem, quae inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam esse caede. interfecta inde quatuor millia, et, exsequendo subti-

h) *quin* Crev.

i) *et* del. Gron. Crev.

liter numerum, ducentos, ait, et triginta. Ut[k]) Romam reditum et iustitium remissum est [l]), coelum visum est ardere plurimo igni; portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriae indictae, per quas omnia delubra pacem Deum exposcentium virorum mulierumque turba inplebantur. Cohortes inde Latinae Hernicaeque ab senatu, gratiis ob inpigram militiam actis, remissae domos. Antiates, mille milites, quia serum auxilium post proelium venerant [m]), prope cum ignominia dimissi. U. c. 290. a. C. 462.

VI. Comitia inde habita. creati consules L. Aebutius, P. Servilius Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus et forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pecori; et auxere vim morbi, terrore populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea conluvio mixtorum omnis generis animantium et odore insolito urbanos, et agrestem, confertum in arta tecta, aestu ac vigiliis angebat, ministeriaque in vicem ac contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repente legati Hernici nunciant, in agro suo Aequos Volscosque coniunctis copiis castra posuisse. inde exercitu ingenti [n]) fines suos depopulari. Praeterquam quod infrequens senatus indicio erat sociis, adflictam civitatem pestilentia esse, moestum etiam responsum tulere: *ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam subita Deum ira morbo populari. Si qua eius mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturos.* Discessere socii, pro tristi nuncio tristiorem domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in U. c. 291. a. C. 461.

k) *Inde* Gron. Crev.
l) *reditum est: iustitium remissum. Coelum* etc. Eaed.
m) *venerat* Gron.
n) *ingenti exercitu* Gron. Crev.

U. c. 291. a. C. 461. Hernico hostis continuit. pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli iniuria vastatos. Ubi quum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia, non praesidiis modo deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Aebutius erat Romanus consul. collega eius Servilius exigua in spe trahebat animam. adfecti plerique principum, Patrum maior pars, militaris fere aetas omnis: ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus subficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per aetatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant: circuitio ac cura aedilium plebei erat. ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii praesides ac fortuna urbis tutata est, quae Volscis Aequisque, praedonum potius mentem, quam hostium, dedit. adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana moenia, animos eorum cepit, tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis passim castris fremitu orto, *quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque desides sine praeda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?* signa repente convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordia solum, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, coniuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam aequo proelio pugnatum est, fidesque sua sociis parum felix

in praesentia fuit. Haud minor Romae fit morbo U. c. 291.
strages, quam quanta ferro sociorum facta erat. con- a. C. 461.
sul, qui unus supererat, moritur. mortui et alii clari
viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures;
Ser. Sulpicius, curio maximus. et per ignota capita
late evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii
humani, ad Deos populum ac vota vertit. iussi cum
coniugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque ex-
poscere Deum. Ad id, quod sua quemque mala coge-
bant, auctoritate publica evocati, omnia delubra in-
plent. stratae passim matres, crinibus templa verren-
tes, veniam irarum coelestium, finemque pesti ex-
poscunt.

VIII. Inde paullatim, seu pace Deum inpetra-
ta, seu graviore tempore anni iam circumacto, de-
functa morbis corpora salubriora esse incipere: ver-
sisque animis iam ad publicam curam, quum aliquot
interregna exissent, P. Valerius Publicola tertio die,
quam interregnum inierat, consules creat L. Lucre- U. c. 292.
tium Tricipitinum et T. Veturium Geminum; sive a. C. 460.
ille Vetusius fuit. Ante diem tertium idus Sextiles
consulatum ineunt, iam satis valida civitate, ut non
solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset.
Igitur nunciantibus Hernicis, in fines suos transcen-
disse hostes, inpigre promissum auxilium. duo con-
sulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos
ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus, popula-
tionibus arcendis sociorum agro obpositus, non ultra,
quam in Hernicos, procedit. Veturius primo proe-
lio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Her-
nicis sedet, praedonum agmen fefellit, supra montes
Praenestinos ductum, inde demissum in campos. Va-
stavere agros Praenestinum Gabinumque: ex Gabino
in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romae in-
gens praebitus terror, magis in re subita, quam quod
ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius
praeerat urbi. is, armata iuventute, dispositisque

U. c. 292. a. C. 460. praesidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, praeda ex proximis locis rapta, adpropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, iam ante exploratis itineribus suis instructum, et ad certamen intentum. Igitur, praeparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; et compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope deletum est. tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. ubi etsi adiectum aliquid numero sit, magna certe caedes fuit. Victor consul, ingenti praeda potitus, eadem in stativa rediit. Tum [o]) consules castra coniungunt: et Volsci Aequique adflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit: fusis hostibus, etiam castra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundaeque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is, consulibus absentibus, ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium, tamquam nimium, nec tolerabile liberae civitati, invehebatur: *nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius, quam regium, esse. Quippe duos pro uno domino* [p]) *acceptos, inmoderata, infinita potestate: qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem. Quae ne aeterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se ius dederit, eo con-*

o) *Tunc* Gron. Crev. p) *dominos* Eaed.

sulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros. Qua promulgata lege, quum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, iugum acciperent, senatus a praefecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: *insidiatum eum, et tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem eius priore anno, inter morbum bellumque, irati Dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, iacente aegra civitate in conluvione omnium rerum, ad tollendum e republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Aequisque ad obpugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi*[q]) *non licere, si quid consules superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere? accusare his ipsis iudicibus, quorum in aliquem saevitum sit? Non illud*[r]) *consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere: quam placatam*[s]) *reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum se deprecari, quo minus pergat, ut coeperit. Vos,* inquit Fabius, *ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum, comparatam esse. tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi. non ius vestrum, sed invidiam, minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. ne Aequi quidem ac Volsci, morbo absumtis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere.* Agunt cum Terentillo tribuni: dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo arcessiti.

U. c. 292.
a. C. 460.

X. Lucretius cum ingenti praeda, maiore multo gloria rediit. et auget gloriam adveniens, exposita

q) *Quid? tandem illi etc.* Gron.

r) *illum* Gron. Crev.

s) *pacatam* Eaed. c. Drak.

U. c. 292. a. C. 460. omni in campo Martio praeda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non exstitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. Iactata per aliquot dies quum t) in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum maiestati consulis tribunus, et destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Aequisque: triumphantem secutae suae legiones. alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde insequenti u) lex Terentilla, ab toto relata collegio, no-
U. c. 293. a. C. 459. vos adgressa consules est. erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno coelum ardere visum; terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia et carnem x) pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur. quod intercidit, sparsum ita iacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula a conventu alienigenarum praedicta, ne qui in loca summa urbis inpetus, caedesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad inpediendam legem, tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volscos et Aequos, etsi adcisae res sint, reficere exercitus; Antii summam rei positam; Ecetrae Antiates colonos palam concilia facere. id caput, eas vires belli esse. Ut haec dicta in senatu sunt, delectus edicitur y): consules belli administrationem inter se dispartiri iussi, alteri ut Volsci, alteri ut Aequi provincia esset. Tribuni coram in foro personare, *Fabulam compositam Volsci belli*, *Hernicos ad partes paratos. iam ne virtute quidem premi libertatem populi*

t) *tum* Gron. Crev.
u) *sequenti* Eaed.
x) *carne* Eaed.
y) *indicitur* Eaed.

Romani, sed arte eludi. quia, occidione prope occisos U. c. 293.
Volscos et Aequos movere sua sponte arma posse, iam [z]) a. C. 459
fides abierit, novos hostes quaeri. coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana. quam, oneratam armis, ex urbe praecipiti agmine acturi essent, exsilio et relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne iugum accipiant. Si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse Deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset. Haec tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, velut rei experiundae caussa: et statim vis coorta. Quemcumque lictor iussu consulis prehendisset, tribunus mitti iubebat. neque suum cuique ius modum faciebat, sed virium spe et manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quae per omnes comitiales dies ferebatur, inpedienda gerebant. Initium erat rixae, quum discedere populum iussissent tribuni, quod Patres se submoveri haud sinebant. nec fere seniores rei intererant; quippe quae non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciaeque esset. Multum et consules se abstinebant, ne cui in conluvione rerum maiestatem suam contumeliae obferrent. Kaeso erat Quinctius, ferox iuvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine et [a]) viribus. ad ea munera, data a Diis, et ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu, promtior, in civi-

z) *id fides* Gron. Crev. a) *ac* Eaed.

U. c. 293. a. C. 459. tate haberetur. Hic, quum in medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus inpetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce, saepe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat: ut satis adpareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum, prope iam perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Kaesoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut iusto persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiaeque flammam ac materiam criminibus suis subgerere: legem interim, non tam ad spem perferendi, quam ad lacessendam Kaesonis temeritatem, ferre. Ibi multa, saepe ab iuventute inconsulte dicta factaque, in unius Kaesonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius idemtidem plebi: *Ecquid*,[b]) *sentitis iam, vos, Quirites, Kaesonem simul civem et legem, quam cupitis, habere non posse? Quamquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinios superbia exsuperat. Exspectate, dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus et audacia regnantem videtis.* Adsentiebantur multi, pulsatos se querentes, et tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Iam aderat iudicio dies, adparebatque, vulgo homines in damnatione Kaesonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiaeque decora, adfirmabat: *Neque in Quinctia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturae virtutis*

b) add. *inquit* Gron. Crev.

umquam exstitisse. Suum primum militem fuisse, se U. c. 293.
saepe vidente pugnasse in hostem. Sp. Furius, *mis-* a. C. 459.
sum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio. neminem unum esse, cuius magis opera putet rem c) *restitutam.* L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Kaesone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere et monere, *iuvenem egregium, instructum naturae fortunaeque omnibus bonis, maximum momentum rerum eius civitatis, in quamcunque venisset, suum, quam alienum, mallent civem esse. Quod obfendat in eo, fervorem et audaciam aetatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri.* Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiae petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam obfendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii aversabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso iudicium suum praeferebant.

XIII. Premebat reum, praeter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *Se haud multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in iuventutem, grassantem in Subura, incidisse. ibi rixam natam esse, fratremque suum maiorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum ab* d) *Kaesone cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari, nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse.* Haec Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin inpe-

c) *rempublicam* Gron. Crev. d) *a* Eaed.

U. c. 293. a. C. 459. tu populi Kaeso interiret. Virginius adripi iubet hominem, et in vincula duci. patricii contra vi [e]) resistunt. T. Quinctius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta sit, et de quo futurum prope diem iudicium, eum indemnatum indicta caussa non debere violari.* Tribunus *supplicium* negat *sumturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad iudicii diem. ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.* Adpellati tribuni medio decreto ius auxilii sui expediunt: in vincula coniici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniae quantam aequum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum reiicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. vades dare placuit. unum vadem tribus millibus aeris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit. dimissus e foro nocte proxima in Tuscos in exsilium abiit. Iudicii die quum excusaretur solum vertisse exsilii caussa, nihilominus Virginio comitia habente, collegae adpellati dimisere concilium: pecunia a patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, devio [f]) quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc iudicium et promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, perculsis Patribus Kaesonis exsilio, prope perlatam esse crederent legem, et, quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicae; iuniores, id maxime quod Kaesonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere inpetus suos. Quum primo post Kaesonis exsilium lex coepta ferri est, instructi para-

e) *vi contra vim* Gron. Crev. f) *in devio* Eaed.

tique cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primum submoventes praebuere caussam, adorti sunt, ut nemo unus inde praecipuum quidquam gloriae domum invidiaeve ferret; mille pro uno Kaesones exstitisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. benigne salutare, adloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: numquam ulli, neque publice, neque privatim, truces esse, nisi quum de lege agi coeptum esset. Alibi popularis iuventus erat. nec cetera modo tribuni tranquillo [g]) peregere; sed refecti quoque in insequentem annum. ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paullatim [h]) permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est. U. c. 293. a. C. 459.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius, Appii filius, et P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus adtulerat. legis ferendae aut accipiendae cura civitatem tenebat. Quantum iuniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Coniurationem factam, Kaesonem Romae esse: interficiendorum tribunorum, trucidandae plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut iuventus tribuniciam potestatem e republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quae ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volscis et Aequis statum iam ac prope sollemne in singulos annos bellum timebatur: propiusque aliud novum malum, necopinato exortum. Exsules servique, ad quatuor millia hominum et quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Confestim in arce facta caedes eorum, qui coniurare et U. c. 294. a. C. 458.

g) *tranquille* Gron. Crev. h) *fieret. Paullatim* etc. Crev.

U. c. 294. a. C. 458. simul capere arma noluerant. alii inter tumultum praecipites pavore in forum devolant. alternae voces, *Ad arma*, et *Hostes in urbe sunt*, audiebantur. Consules et armare plebem, et inermem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude, urbem invasisset, sedabant tumultus, sedando interdum movebant. nec enim poterat pavida et consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo; tantum ut, incerto hoste, praesidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, *Se miserrimi cuiusque suscepisse caussam, ut exsules iniuria pulsos in patriam reduceret, et servitiis grave iugum demeret. id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, et Aequos, et omnia extrema tentaturum et concitaturum.*

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. praeter ea tamen, quae denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: et, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinae Etruscaeque legiones ex composito adessent; tum aeterni hostes Volsci et Aequi, non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi et varii timores. inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset. cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. Vixque concordia sisti videbatur posse. tantum superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. mansuetum id malum, et per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribu-

nos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imagi- U. c. 294.
nem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, a. C. 458.
Capitolium insedisse contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, maiore, quam venerint, silentio abituros. Concilium inde legi perferendae habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se maiore ab tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat.

XVII. Postquam arma poni, et discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei est*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu et auspicio rempublicam eversuri estis? Tam felix vobis conrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? Quum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versa: *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini Deos vestros* [i]), *ab hostibus captos. Iupiter optimus maximus, Iuno regina, et Minerva, alii Dii Deaeque obsidentur. castra servorum publicos vestros penates tenent. Haec vobis forma sanae civitatis videtur? Tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum curiamque: comitia interim in foro sunt: senatus in curia est: velut quum otium superat, senator sententiam dicit: alii Quirites suffragium ineunt. Non, quidquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, Deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Iovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem, ab his iisdem Sabinis auro captam, recepisti, da stirpi tuae. iube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus, en, ego consul, quan-*

i) *patrios* Gron. Crev.

U. c. 294. a. C. 458. *tum mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar.* Ultimum orationis fuit, *Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis inpediat, iam se consularis imperii, iam tribuniciae potestatis sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicumque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Iuberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod princeps familiae suae ausus in regibus esset.* Vim ultimam adparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit. nox certamina coepta oppressit: tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, *Ut viderent, in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.* Dum haec in foro sedandae discordiae causa aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eadem nocte et Tusculum de arce capta Capitolioque occupato, et alio turbatae urbis statu nuncii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is, confestim convocato senatu, atque introductis nunciis, magno opere censet, *Ne exspectent, dum ab Roma legati, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum, discrimenque, ac sociales Deos, fidemque foederum id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, numquam parem occasionem daturos Deos.* Placet ferri auxilium; iuventus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium praebuere. Aequi aut Volsci venire visi sunt. deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum de-

scendunt. ibi iam P. Valerius, relicto ad portarum praesidia collega, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, adfirmantis, *Capitolio recuperato, et urbe pacata, si edoceri se sissent, quae fraus ab*[k]) *tribunis occulta in lege ferretur, memorem se maiorum suorum, memorem cognominis, quod*[1]) *populi colendi velut hereditaria cura sibi a maioribus tradita esset, concilium plebis non inpediturum.* Hunc ducem secuti, nequidquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adiungitur et Tusculana legio. certare socii civesque, utri recuperatae arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes: nec ulli satis rei, praeterquam loco, fidere. trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Iam in vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Prae ardore inpetuque tantae rei sensus non pervenit ad militem: prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum caede sua foedavere templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suae fortunae a quoque sumtum supplicium est. Tusculanis gratiae actae: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, iactasse fertur.

U. c. 294. a. C. 458.

XIX. Pace parta, instare tum tribuni Patribus, *ut P. Valerii fidem exsolverent:* instare Claudio, *ut collegae Deos Manes fraude liberaret, agi de lege sineret.* Consul, *antequam collegam sibi subrogasset,* negare, *passurum agi de lege.* Hae tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Kaesonis, consul creatur, qui magistra-

k) *a* Gron. Crev. 1) *quo* Eaed.

U. c. 294. a. C. 458. tum statim occiperet. Perculsa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Kaesoni cedebat magnitudine animi; consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniit, adsiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quam senatu castigando, vehementior fuit: *cuius ordinis languore perpetui iam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo, lingua criminibusque regnarent. Cum Kaesone filio suo virtutem, constantiam, omnia iuventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana et fugata esse. loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac*[m]) *tertium tribunos pessimis artibus regia licentia vivere. A.* inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem aestimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo prope denunciavit, ut arma caperetis: hic, negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris et exsulibus obiecit. Et vos (C. Claudii pace, et P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? Pudet Deorum hominumque. quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum et servorum dux, profanatis omnibus, in cella Iovis optimi maximi habitaret, Tusculi ante, quam Romae, sumta sunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius consules Romanam arcem liberarent: et qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, adtingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumsissent, capti et deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferri, inermem eam hosti trucidandam obiicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, (quam partem, velut*[n]) *abruptam a cetero populo, vestram patriam peculiarem.*

m) *atque* Gron. Crev. n) *veluti* Eaed.

que rempublicam fecistis) si quis ex his domum suam U. c. 294.
obsessam a familia armata nunciaret, ferendum auxi- a. C. 458.
lium putaretis. Iupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? et hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi Dii neque sacri, neque sancti sunt? At enim, divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? Tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta respublica est, peius multo, quam quum P. [o]) *Valerius consul periit, si tuleritis. Iam primum omnium,* inquit, *Quirites, in Volscos et Aequos mihi atque collegae legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes, quam pacati, propitios habemus Deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scissent, suspicari de praeterito, quam re ipsa experiri, est melius.*

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior, quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi quaerendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis vero,* inquit Quinctius, *nihil delectu opus est; quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba iuraverint, conventuros se iussu consulis, nec iniussu abituros. Edicimus itaque, omnes, qui in verba iurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis.* Cavillari tum tribuni, et populum exsolvere religione velle: *privatum eo tempore Quinctium fuisse, quum sacramento adacti sint.* Sed nondum haec, quae nunc tenet seculum, neglegentia Deum venerat: nec interpretando sibi quisque

o) *P.* del. Gron. Crev.

U. c. 294. iusiurandum et leges aptas faciebat, sed suos potius a. C. 458. mores ad ea adcommodabat. Igitur tribuni, ut inpediendae rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere. eo magis, quod, *et augures iussos adesse ad Regillum lacum*, fama exierat, *locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset; ut, quidquid Romae vi tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id iussuros, quod consules vellent. neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum: et tribunos, si eo adveniant, in alia turba Quiritium subiectos fore consulari imperio.* Terrebant haec: sed ille maximus terror animos agitabat, quod saepius Quinctius dictitabat [p]), *Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem aegram esse, ut consuetis remediis sisti possit. dictatore opus esse reipublicae, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat, sine provocatione dictaturam esse.*

XXI. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum, fidem inplorant. nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni, se in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum et plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, et eosdem tribunos refici, iudicare senatum contra rempublicam esse.* Consules fuere in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulibus, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, et ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. *Mirer*, inquit, *si vana vestra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem est* [q])? *Vos elevatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum*

p) *dictabat* Gron. Crev.

q) *ad plebem auctoritas est?* Eaed.

vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tamquam id U. c. 294.
sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiae ha- a. C. 458.
bere. levius enim vaniusque profecto est, sua decreta et consulta tollere, quam aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: et, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te vero, C. Claudi, adhortor, ut et ipse populum Romanum hac licentia arceas: et de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te inpeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque, quae ex r) *continuato eo inpenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quinctium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus ter- U. c. 295.
tium et L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo a. C. 457.
anno. lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentae. Instigabant plebem tribuni. bellum ingens a Volscis et Aequis Latini atque Hernici nunciabant. iam Antii Volscorum legiones esse: et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam. aegreque inpetratum a tribunis, ut bellum praeverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romae praesidio esset; ne qua pars hostium, qui Aequis mos erat, ad populandum veniret. Hernici et Latini iussi milites dare ex foedere: duaeque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem praestitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat. inde, lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium

r) *ex* del. Gron.

U. c. 296. a. C. 457. consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Aequis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permixtam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare iussit, ut pariter et socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites item suae cuique parti post principia conlocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit: et, quum undique instaret, non sustinentes inpetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnae adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriae fruitur, territos caedendo. Magna et in castris et extra munimenta caedes fugientium fuit: sed praeda maior; quia vix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret, ni fugientes silvae texissent.

XXIII. Dum ad Antium haec geruntur, interim Aequi, robore iuventutis praemisso, arcem Tusculanam inproviso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul moenibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Haec celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nunciaretur. adeo et recens erat Tusculanorum meritum, et similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius, omissis omnibus, praedam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico praesidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil praeter arma, et quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. aliquot menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra Aequorum obpugnabat: partem Tusculanis de-

derat ad arcem recuperandam. Vi numquam eo subiri potuit. fames postremo inde detraxit hostem. Quo postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub iugum ab Tusculanis missi. hos, ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam moenibus iam Romanis s), pulso hoste, periculum esse desierat, et ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Aequos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse, certum adfirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores eius rei mentio est, non ausim. U. c. 295. a. C. 457.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant, *fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendae esse. se nihilominus rem susceptam peracturos.* Obtinuit tamen P. Lucretius praefectus urbis, ut actiones tribuniciae in adventum consulum differrentur. Erat et nova exorta caussa motus. A. Cornelius et Q. Servilius quaestores M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Kaesonem exstitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit aeger, umquam non modo visum in publico, sed ne adsurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum: nec his temporibus, in quae testis crimen coniecisset, Kaesonem Romae visum: adfirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse. ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio iudices t). Quum ad iudicium ire non auderet, omnes eae res, in unum congruentes,

s) *Romanis iam* Gron. Crev. t) *iudicem* Eaed.

U. c. 295. a. C. 457. haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Kaesonis Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quaestores habere de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. At illi, (etenim extremum anni iam erat) quartum adfectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant. et quum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendae suae maiestatis caussa promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Aequis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum septemdecim millia trecenta novemdecim [u]). Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod et foris pacem peperere, et domi, etsi non concors, minus tamen, quam alias, infesta civitas fuit.

U. c. 296. a. C. 456. XXV. L. Minucius inde et C. Nautius consules facti duas residuas anni prioris caussas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni iudicium de Volscio inpediebant: sed in quaestoribus novis maior vis, maior auctoritas erat. Cum M. Valerio, Valerii filio, Volesi nepote, quaestor erat T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat. Is, quoniam neque Quinctiae familiae Kaeso, neque reipublicae maximus iuvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendae caussae innoxio potestatem ademisset, iusto ac pio bello persequebatur. Quum Virginius maxime et tribuni de lege agerent, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut,

u) *centum triginta duo millia quadringenta novem* Gron. Crev.

quum edocuissent populum, quid fraudis occultae ferretur, sinerent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Aequi dederunt: qui, rupto foedere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Cloelium deferunt. is tum longe princeps in Aequis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, plenique praedae [x]) in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius, legati ab Roma, venerunt questum iniurias, et ex foedere res repetitum. eos Aequorum imperator, *quae mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum* iubet *dicere: se alia interim acturum.* quercus ingens arbor praetorio inminebat, cuius umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *et haec*, inquit, *sacrata quercus, et quidquid Deorum est, audiant foedus a vobis ruptum. nostrisque et nunc querelis adsint, et mox armis; quum Deorum hominumque simul violata iura exsequemur.* Romam ut rediere legati, senatus iussit, alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Aequorum provinciam dedit. Tribuni suo more inpedire delectum. et forsitan ad ultimum inpedissent; sed novus subito additus terror est.

U. c. 296.
a. C. 456.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad moenia urbis infesta populatione venit. foedati agri, terror iniectus urbi est. Tum plebs benigne arma cepit. reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo nego-

x) *praeda* Gron. Crev.

U. c. 296. a. C. 456. tio fuit. nam, quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserant [y]) hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: et, nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. quae priusquam, undique vallo obiecto, clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil nec tam [z]) inopinatum, nec tam [a]) insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt. in quo quum parum praesidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret, L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operae pretium est audire, qui omnia prae divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse adfluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor iugerum colebat agrum, quae prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palae innisus, seu quum araret; operi certe, id quod constat, agresti intentus; salute data in vicem redditaque, rogatus, *ut, quod bene verteret ipsi reique publicae, togatus mandata senatus audiret,* admiratus, rogitansque, *satin' salva essent omnia?* togam propere e tugurio proferre uxorem Raciliam iubet. Qua simul, absterso pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant: in urbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publice parata fuit. transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici; tum Patrum maior pars. Ea frequentia stipatus, antecedentibus lictori-

y) *senserunt* Gron. Crev.
z) *tam nec* Eaed.
a) *tam* del. Eaed.

bus, deductus est domum: et plebis concursus ingens fuit. sed ea nequaquam tam laeta Quinctium vidit; et imperii nimium, et virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil praeterquam vigilatum est in urbe. U. c. 296. a. C. 456.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciae gentis, sed qui, quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanae iuventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, iustitium edicit, claudi tabernas tota urbe iubet, vetat quemquam privatae quidquam rei agere. Tum, quicumque aetate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus aetas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere iussit. Sic iuventus discurrit ad vallum petendum. sumsere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: inpigreque omnes ad edictum dictatoris praesto fuere. Inde composito agmine, non itineri magis apti [b]), quam proelio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: *adderent gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent. consulem exercitumque Romanum obsideri. tertium diem iam clausos esse: quid quaeque nox aut dies ferat, incertum esse: puncto saepe temporis maximarum rerum momenta verti. Adcelera signifer, sequere miles,* inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. media nocte in Algidum perveniunt: et, ut sensere, se iam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici

b) *apto* Gron. Crev.

U. c. 296. a. C. 456. poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus castrorum, quaeque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum coniici iubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quae imperavit. Tum, quo fuerant c) ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, et, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere iubet. clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, et iacere vallum. Edito imperio, signum secutum est. iussa miles exsequitur, clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium, et in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, *civilem esse clamorem, atque auxilium adesse*, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: *Illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis coeptam: mirumque esse, ni iam exteriore parte castra hostium obpugnentur. Itaque arma suos capere, et se subsequi* iubet. Nocte initum proelium est a legionibus: dictatori d) clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Iam se ad prohibenda circumdari opera Aequi parabant, quum, ab interiore hoste proelio coepto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere. pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce prima iam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum a Quinctiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna: illa e) nihil remiserat prior. Tum, ancipiti malo urgente, a proelio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire iussis ignominiam infensus addidit.

c) *fuerat* Gron.
d) *est: legionibus dictatoris* etc. Crev.
e) *illa* del. Gron. Crev.

Gracchum Cloelium ducem principesque alios vinc- U. c. 296.
tos ad se adduci iubet, oppido Corbione decedi; *San-* a. C. 456.
guinis se Aequorum non egere: licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamqne esse gentem, sub iugum abituros. Tribus hastis iugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata. sub hoc iugo dictator Aequos misit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) praedam omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum ipsumque consulem increpans, *Carebis*, inquit, *praedae parte, miles, ex eo hoste, cui prope praedae fuisti. et tu, L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus praeeris.* Ita se Minucius abdicat consulatu, iussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiae, hic exercitus memor, et coronam auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romae a Q. Fabio praefecto urbis senatus habitus triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi iussit. ducti ante currum hostium duces: militaria signa praelata: secutus exercitus praeda onustus. Epulae instructae dicuntur fuisse ante omnium domus: epulantesque cum carmine triumphali et sollemnibus iocis, comissantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, adprobantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne inpedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exsilium abiit. Quinctius sexto decimo die dictatura, in sex menses accepta, se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est.

U. c. 296. sed, quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad
a. C. 456. populum, Patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt a canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Haec eo anno gesta.

U. c. 297. XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Ho-
a. C. 455. ratius Pulvillus. Cuius initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque ventum foret, (adeo exarserant animis) [f]) ni, velut dedita opera, nocturno inpetu Aequorum Corbione amissum praesidium nunciatum esset. Senatum consules vocant, iubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde, posito legis certamine, nova de delectu contentio orta [g]). Vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, quum alius additur terror: Sabinum exercitum praedatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire Is metus perpulit [h]), ut scribi militem tribuni sinerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi praesidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus. id modo excepere, ne postea eosdem tribunos iuberent. Tribunicia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset) extemplo habita. Tricesimo sexto anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt. bini ex singulis classibus. itaque cautum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, quum iam Aequi, Corbione interfecto praesidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modo, sed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum praesidium.

U. c. 293. XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius con-
a. C. 454.

f) *animi* Gron. Crev.
g) *exorta* Eaed.
h) *perculit* Eaed.

sules facti. Domi forisque otium fuit. annona pro- U. c. 298.
pter aquarum intemperiem laboratum est. De Aven- a. C. 454.
tino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem re-
fecti [i]) sequente anno, T. Romilio, C. Veturio con- U. c. 299.
sulibus, legem omnibus concionibus suis celebrabant. a. C. 453.
Pudere se numeri sui nequidquam aucti, si ea res aeque suo biennio iaceret, ac toto superiore lustro iacuisset. Quum maxime haec agerent, trepidi nuncii ab Tusculo veniunt, Aequos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens eius populi meritum morandi auxilii: ambo consules, cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum. supra septem millia hostium caesa: alii fugati: praeda parta ingens. Eam propter inopiam aerarii consules vendiderunt. Invidiae tamen res ad exercitum fuit. ea denique [k]) tribunis materiam criminandi ad plebem consules praebuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Alieno, aedile plebis. Uterque magna U. c. 300.
Patrum indignatione damnatus, Romilius decem mil- a. C. 452.
libus aeris, Veturius quindecim [l]). Nec haec priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules. *et se damnari posse* aiebant: *et plebem, et tribunos legem ferre non posse.* Tum, abiecta lege, quae promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent. si plebeiae leges displicerent, at illi communiter legum latores, et ex plebe, et ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quaeque aequandae libertatis essent, sinerent creari.* Rem non adspernabantur Patres: *daturum leges neminem, nisi ex Patribus,* aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. [m])

i) *refecti. Hi sequente — celebrant.* Gron. Crev.

k) *eademque* Crev.

l) *quindecim millibus* Gron. Crev.

m) *Ser.* Crev.

U. c. 300. Sulpicius Camerinus; iussique inclitas leges Solonis
a. C. 452. describere, et aliarum Graeciae civitatium instituta, mores, iuraque noscere.

U. c. 301. XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit;
a. C. 451. quietior insequens, P. Curiatio [n]) et Sex. Quinctilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exspectatio praebuit; dein [o]) duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, foeda homini, foeda pecori. Vastati agri sunt: urbs adsiduis exhausta funeribus; multae et clarae lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cuius locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade foedatus annus. ab hoste otium fuit. inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus.
U. c. 302. Neque eo anno quidquam belli externi fuit. domi mo-
a. C. 450. tus orti. Iam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, et ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeii, controversia aliquamdiu fuit. postremo concessum Patribus, modo ne lex Icilia de Aventino, aliaeque sacratae leges abrogarentur.

XXXIII. Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. laeta enim principia magistratus eius nimis luxuriavere. eo citius lapsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius,

n) *Curatio* Gron. o) *deinde* Gron. Crev.

C. Iulius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honos [p]) redditus: et Sestio alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres [q]), qui Athenas ierant. simul ut pro legatione tam longinqua praemio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova iura usui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quoque aetate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratus penes Appium erat favore plebis. adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente omnisque aurae popularis captator evaderet, pro truci saevoque insectatore plebis. Decimo die ius populo singuli reddebant. eo die penes praefectum iuris fasces duodecim erant: collegis novem singuli accensi adparebant. et in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios aequitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere, domi apud P. Sestium, patriciae gentis virum, invento, prolatoque in concionem, in re iuxta manifesta atque atroci, C. Iulius decemvir diem Sestio dixit, et accusator ad populum exstitit, cuius rei iudex legitimus erat: decessitque iure suo, ut demtum de vi magistratus populi libertati adiiceret.

V. c. 302. a. C. 450.

V. c. 303. a. C. 449.

XXXIV. Quum promtum hoc ius velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exspectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: et, *quod bonum, faustum, felixque reipublicae, ipsis, liberisque eorum*

p) *honor* Gron. Crev. q) *legati tres habiti* Eaed.

V. c. 303. a. C. 449. *esset, ire, et legere leges propositas* iussere. *Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque iura aequasse. plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium non iussisse latas magis, quam tulisse, videri posset.* Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctae viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatae sunt: qui nunc quoque, in hoc inmenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est iuris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adiectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani iuris. Ea exspectatio, quum dies comitiorum adpropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Iam plebs, praeterquam quod consulum nomen, haud secus quam regum, perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium, cedentibus in vicem adpellationi [r]) decemviris, quaerebat.

XXXV. Postquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem, summa ope a [s]) se inpugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Demissa iam in discrimen dignitas, ea aetate, iisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires, utrum inter decemviros, an inter candidatos, numerares. Propior interdum petendo, quam gerendo, magistratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque. ipse medius inter tribunicios Duilios Iciliosque in foro volitare, per

r) *appellatione* Gron. Crev. s) *ab* Gron. Crev. c. Drak.

illos se plebi venditare: donec collegae quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, coniecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Adparere, nihil sinceri esse; *Profecto haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore. nimium in ordinem se ipsum cogere, et vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quaerentis, esse.* Propalam obviam ire cupiditati parum ausi obsecundando mollire inpetum adgrediuntur. comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu iniungunt. Ars haec erat, ne semet ipse creare posset; quod praeter tribunos plebis (et id ipsum pessimo exemplo) nemo umquam fecisset. ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, inpedimentum pro occasione arripuit. deiectisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino et Cincinnato, et patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium caussa, et aliis eiusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitae pares decemviros creat: se in primis, quod haud secus factum inprobabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Poetelius [t]), T. Antonius Merenda, K. Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M'. Rabuleius.

V. c. 303. a. C. 449.

XXXVI. Ille finis Appio alienae personae ferendae fuit. suo iam inde vivere ingenio coepit, novosque collegas iam prius, quam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde inpotentibus instructi consiliis, quae secreto ab aliis coquebant, iam haud dissimulando superbiam, rari aditus, conloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiae sollemnes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fecere. nam quum ita priores decem-

V. c. 304. a. C. 448.

t) *Poetilius* Gron. Crev.

U. c. 304. a. C. 448. viri servassent, ut unus fasces haberet, et hoc insigne regium in orbem, suam cuiusque vicem, per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodiere. Centum viginti lictores forum inpleverant, et fascibus secures inligatas praeferebant. nec adtinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat, multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis caedis caussam ac principium quaeri. ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgae securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, praeterquam quod in populo nihil erat praesidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores decemviri adpellatione collegae corrigi reddita ab se iura tulissent; et quaedam, quae sui iudicii videri possent, ad populum reiecissent. Aliquamdiu aequatus inter omnes terror fuit: paullatim totus vertere in plebem coepit. Abstinebatur a Patribus: in humiliores libidinose crudeliterque consulebatur: hominum, non caussarum, toti erant: ut apud quos gratia vim aequi haberet. Iudicia domi conflabant, pronunciabant in foro. Si quis collegam adpellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat [u]), ut poeniteret, non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in praesentis modo temporis eos iniuriam conspirasse, sed foedus clandestinum inter ipsos iureiurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii, et inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare, quae fierent; et credere,

u) *descdebat* Gron.

haud indignis accidere. avide ruendo ad libertatem in servitutem elapsos [x]) iuvare nolle: cumulare quoque iniurias, ut taedio praesentium consules duo tandem et status pristinus rerum in desiderium veniant. Iam et processerat pars maior anni, et duae tabulae legum ad prioris anni decem tabulas erant adiectae: nec quidquam iam supererat, si hae quoque leges centuriatis comitiis perlatae essent, cur eo magistratu reipublicae opus esset. Exspectabant, quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, quonam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam repararent. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri, et decemviri, qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebei [y]), patriciis iuvenibus sepserant latera. eorum catervae tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem plebisque res; quum fortuna, qua quidquid cupitum foret, potentioris esset. Et iam ne tergo quidem abstinebatur: virgis caedi, alii securi subiici; et, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede iuventus nobilis corrupta non modo non ire obviam iniuriae, sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem. U. c. 304. a. C. 448.

XXXVIII. Idus Maiae venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus, prodeunt. id vero regnum haud dubie videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam exsistit, aut futurus videtur. nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni coepti erant a finitimis populis: imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum U. c. 305. a. C. 447.

x) *lapsos* Crev. y) *plebi* Gron. Crev.

U. c. 305. a. C. 447. fecere. lateque populati, quum hominum atque pecudum inulti praedas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant, spem in discordia Romana ponentes, eam inpedimentum delectui fore. Non nuncii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem iniecit. Decemviri consultant, quid opus facto sit. destitutis inter Patrum et plebis odia addidit [z]) terrorem insuper alium fortuna. Aequi alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, praesidium orantes, nunciant. Is pavor perpulit [a]) decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulerent. citari iubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiae inmineret tempestas: omnes vastati agri periculorumque inminentium caussas in se congesturos, tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos praeferocis animi conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est praeconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant iamdiu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quidquam liberae civitatis fieret.* Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare: curiam inde ac solitudinem circa decemviros intueri; quum et ipsi invisum consensu [b]) imperium, et plebs, quia privatis ius non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur; iam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, et, quemadmodum Patres vocati non coeant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Haec fremunt [c]) plebes. Patrum

z) *addit* Gron. Crev.
a) *perculit* Eaed.
b) *consensu invisum* Eaed.
c) *fremebat* Eaed.

haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerum erant, amissa publica: tantum ab iniuria se abesse rati, quantum a [d]) coetu congressuque inpotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos adparitores, simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consulto detrectarent? referunt, senatum in agris esse. Laetius id decemviris accidit, quam si praesentes detrectare imperium referrent. Iubent adciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quod iis, qui iam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tamquam iure cogentibus, senatus paruisset.

U. c. 305.
a. C. 447.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est [e]), quam obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum, proditum memoriae est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiae rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denunciantem, tumultum excivisse. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinios* adpellantem, admonentemque, *Valeriis et Horatiis ducibus pulsos reges. Nec nominis homines tum pertaesum esse; quippe quo Iovem adpellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges adpellatos, quod sacris etiam, ut sollemne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis. quae si in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre, qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere, liceat. Ubi vel-*

d) *e* Gron. Crev. e) *est* del. Eaed

U. c. 305. a. C. 447. *lent, experirentur, quanto ferocior dolor* [f]) *libertate sua vindicanda, quam cupiditas* [g]) *iniusta dominatione, esset* [h]). *De bello Sabino eos referre; tamquam maius ullum populo Romano bellum sit, quam cum iis, qui, legum ferendarum caussa creati, nihil iuris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exaequandae sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces et regium imperium habeant. Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus creatos* [i]); *postea, post secessionem plebis, plebeios. Cuius illi partis essent,* rogitare? *Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno iam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republica loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei ponerent. graviora, quae patiantur, videri iam hominibus, quam quae metuant.*

XL. Haec vociferante Horatio, quum decemviri nec irae nec ignoscendi modum reperirent, nec, quo evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quam iurgio, similis, orantis per sui fratris parentisque eius Manes; *Ut civilis potius societatis, in qua natus esset, quam foederis, nefarie icti cum collegis, meminisset. multo id magis se illius caussa orare, quam reipublicae. Quippe rempublicam, si a volentibus nequeat, ab invitis ius expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; earum eventum se horrere.* Quum aliud, praeterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio iudicatos: multique ex consularibus verbo adsensi sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit,

f) add. *in* Gron. Crev.
g) add. *in* Eaed.
h) *retinenda esset* Eaed.
i) *magistratus, creatos* Gron. *magistratus: creatos* Crev.

quae patricios coire ad prodendum interregem iubebat. U. c. 305. censendo enim, quoscumque magistratus esse, qui a. C. 447. senatum haberent, iudicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante iam caussa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque eius tuebatur: *quonam fato incidisset*, *mirari se* dictitans, *ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut socii, aut hi maxime obpugnarent? aut quid ita, quum per tot menses vacua civitate nemo, iustine magistratus summae rerum praeessent, controversiam fecerit; nunc demum, quum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, maiore cura occupatis animis, verum esse, praeiudicium rei tantae adferre. Sibi placere, de eo, quod Valerius Horatiusque ante Idus Maias decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quae inmineant, perfectis, republica in tranquillum redacta, senatu disceptante, agi: et iam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quae decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an donec leges, quae deessent, perferrentur. In praesentia omnia praeter bellum omitti placere: cuius si falso famam vulgatam, vanaque non nuncios solum, sed Tusculanorum etiam legatos, adtulisse putent, speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant. Sin fides et nunciis et legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi; decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem aliam praeverti.*

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, iuniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *ut de republica liceret dicere. dicturos ad populum, si in senatu per factio-*

U. c. 305. a. C. 447. *nem non liceat. Neque enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione, posse obstare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius, iam prope esse ratus, ut, ni violentiae eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset: *Non erit melius*, inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse.* et ad Valerium, negantem se privato reticere, lictorem accedere iussit. Iam Quiritium fidem inplorante Valerio a curiae limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quae vellet, quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribuniciae potestatis odio, cuius desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii, rebantur esse, prope malebant, postmodo [k]) ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exsurgere rursus plebem. si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus. iuniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos praeesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius. bellum domi maius, quam foris, adparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono constans, quam navum [l]) in malitia, ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiaeque, decemviratus collegaeque ita mutaverant, ut Appii, quam sui, similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, M'. Rabuleio et Q. Poetelio [m]) additis collegis, mandatum.

k) *postmodum* Gron. Crev.
l) *gnavum* Eaed.
m) *Poetilio* Eaed.

M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et T. Antonio et K. Duilio et M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorem ad urbem tuendam, aequo omnium decemvirorum imperio, decernunt. U. c. 305. a. C. 447.

XLII. Nihilo militiae, quam domi, melius respublica administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio essent civibus, fecerant. alia omnis penes milites noxa erat: qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Eretum, et in Algido ab Aequis, exercitus erant. ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communierant. persecutis hostibus nusquam se aequo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Maius flagitium in Algido, maior etiam clades accepta: castra quoque amissa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordiaque victurus hospitum, (quae tamen [n]) non fefellerunt) contulerat. Romam tanti erant [o]) terrores adlati, ut, posito iam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per aetatem arma ferre possent, custodire moenia, ac pro portis stationes agere iuberent: arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem habere: castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis obpugnandae.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adiiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem tribunorum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. datur neg-

n) *qui tum* Gron. Crev. o) *erant* del. Eaed.

U. c. 305. a. C. 447. otium militibus, quos miserant expeditionis eius comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se praevalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nunciant in castra ceteri, praecipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primo fides nunciantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio iacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium; profecto ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiaeque plena castra erant, et Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica inpensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum moestitia, pessima decemvirorum in vulgus fama, est.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minus foedo eventu, quam quod per stuprum caedemque Lucretiae urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed caussa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiae stuprandae libido cepit. Pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiaeque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, et pro caussa plebis expertae virtutis. Hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius, amore ardens, pretio ac spe perlicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem adsereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: quod pater puellae abesset, locum iniuriae esse ratus. Virgini, venienti in forum, (ibi namque

in tabernis literarum ludi erant) minister decemviri libidinis manum iniecit; serva sua natam, servamque adpellans, sequi se iubebat; cunctantem vi abstracturum [p]). Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium inplorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Icilii populare nomen celebratur. notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Iam a vi tuta erat; quum adsertor nihil opus esse multitudine concitata ait, se iure grassari, non vi. Vocat puellam in ius; auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est. notam iudici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; puellam, domi suae natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, subpositam ei [q]) esse. Id se indicio compertum adferre, probaturumque vel ipso Virginio iudice, ad quem maior pars iniuriae eius pertineat. Interim dominum sequi ancillam, aequum esse. Advocati puellae, quum Virginium reipublicae caussa dixissent abesse, biduo adfuturum, si nunciatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem adultam famae prius, quam libertatis, periculum adire.

U. c. 305. a. C. 447.

XLV. Appius decreto praefatus, *quam libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suae praetendant. Ceterum ita in ea firmum libertati fore praesidium, si nec caussis, nec personis variet. In his enim, quae adserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id iuris esse: in ea, quae in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi. interea iuris sui iacturam adsertorem non facere, quin*

p) *serva sua natam (servamque adpellans) esse. sequique se iubebat, cunctantem vi abstracturum* Gron. Crev. c. Drak.

q) *ei* del. Gron. Crev.

U. c. 305. C. a. 447. *ducat puellam sistendamque in adventum eius, qui pater dicatur, promittat.* Adversus iniuriam decreti quum multi magis fremerent, quam quisquam unus reclamare [r]) auderet; P. Numitorius, puellae avunculus, et sponsus Icilius interveniunt. dataque inter turbam via, quum multitudo Icilii maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor *decresse* ait: vociferantemque Icilium submovet. Placidum quoque ingenium tam atrox iniuria accendisset. *Ferro hinc tibi submovendus sum, Appi,* inquit, *ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas et secures iube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. Non, si tribunicium auxilium et provocationem, plebi Romanae duas arces libertatis tuendae, ademistis, ideo in liberos quoque nostros coniugesque regnum vestrae libidini datum est. Saevite in tergum et in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis adferetur, ego praesentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque inplorabimus fidem. neque tu istud umquam decretum sine caede nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virginius viderit, de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi, si huius vindiciis cesserit, conditionem filiae quaerendam esse. me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quam fides.*

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. Quum Appius, *Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quaerere,* diceret; *non praebiturum se illi eo die materiam: sed ut iam sciret, non id petulantiae suae, sed Virginio absenti et patrio nomini et libertati, datum, ius eo die se non non dicturum, neque decretum in-*

r) *recusare* Gron. Crev. c. Drak.

terpositurum: a M. Claudio petiturum, decederet iure suo, U. c. 305.
vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quod a. C. 447.
nisi pater postero die adfuisset, denunciare se Icilio similibusque Icilii, neque legi suae latorem, neque decemviro constantiam defore: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coercendos seditionis auctores. contentum se suis lictoribus fore. Quum dilatum tempus iniuriae esset, secessissentque advocati puellae, placuit omnium primum, fratrem Icilii filiumque Numitorii, inpigros iuvenes, pergere inde recta ad portam, et, quantum adcelerari posset, Virginium adciri e castris. In eo verti puellae salutem, si postero die vindex iniuriae ad tempus praesto esset. Iussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. Quum instaret adsertor puellae, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum praeciperent iter nuncii missi in castra, manus tollere undique multitudo, et se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, *Gratum est*, inquit; *crastina die vestra opera utar. sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paullisper moratus, ne eius rei caussa sedisse videretur, postquam, omissis rebus aliis prae cura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Inprobum consilium serum, ut debuit, fuit; et iam commeatu sumto profectus Virginius prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eo nequidquam literae redduntur.

XLVII. At in urbe prima luce, quum civitas in foro exspectatione erecta staret, Virginius sordidatus filiam suam obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocatione in forum deducit. Circumire ibi et prensare homines coepit; et non orare solum precariam opem, sed pro debita petere, *Se pro liberis eorum ac coniugibus quotidie in acie stare: nec*

U. c. 305. a. C. 447. *alium virum esse, cuius strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si, incolumi urbe, quae, capta, ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* Haec prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio iactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox, movebat. Adversus quae omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiae verius, quam amoris, mentem turbaverat) in tribunal escendit s): et, ultro querente pauca petitore, *quod ius sibi pridie per ambitionem dictum non esset*, priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem praetenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint. quia nusquam ullum in tanta foeditate decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nudum videtur proponendum, decresse vindicias secundum servitutem. Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit. silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein t) quum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius, intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi, filiam despondi: et ad nuptias, non ad stuprum, educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? Passurine haec isti sint, nescio. non spero esse passuros illos, qui arma habent.* Quum repelleretur adsertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per praeconem.

XLVIII. Decemvir, alienatus u) ad libidinem animo, negat, *hesterno tantum convicio Icilii violentiaque Virginii, cuius testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere, nocte tota coetus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se, haud inscium eius dimicationis, cum armatis descen-*

s) *ascendit* Gron. Crev.
t) *Deinde* Eaed.
u) *alienato* Eaed.

disse; non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro maiestate imperii coerceret. U. c. 305. a. C. 447. *Proinde quiesse erit melius. I,* inquit, *lictor, submove turbam; et da viam domino ad prehendendum mancipium.* Quum haec intonuisset plenus irae, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque praeda iniuriae puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quaeso,* inquit, *Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum invectus: deinde sinas hic coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei sit? ut, si falso pater dictus sum, aequiore hinc animo discedam.* Data venia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinae ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen. atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo possum,* ait, *modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellae transfigit; respectansque ad tribunal, *Te,* inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium iubet. ille ferro, quacumque ibat, viam facere: donec, multitudine etiam prosequentium x) tuente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellae infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronae, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiae praemia esse?* ceteraque, quae in tali re muliebris dolor, quo est moestior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subiicit. Virorum et maxime Icilii vox tota, tribuniciae potestatis ac provocationis ad populum ereptae, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendae libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem y) arripi; postremo, quum locus adeundi adparitoribus

x) add. *iuvenum* Crev. y) *detrectantem* Gron.

U. c. 305. a. C. 447. non daretur, ipse, cum agmine patriciorum iuvenum per turbam vadens, in vincula duci iubet. Iam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius. qui, repulso lictore, si iure ageret, vindicare se a privato Icilium aiebant; si vim adferre conaretur, ibi quoque se haud inpares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit. franguntur a multitudine fasces. In concionem Appius adscendit. Sequntur Horatius Valeriusque. eos concio audit: decemviro obstrepitur. Iam pro imperio Valerius discedere a privato lictores iubebat: quum, fractis animis, Appius, vitae metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegae esset, in forum ex altera parte inrumpit. videt imperium vi victum. Agitatus [z]) deinde consiliis, ad quae ex omni parte adsentiendo multis auctoribus trepidaverat [a]), senatum postremo vocari iussit. ea res, quod magnae parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendae potestatis eius multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; et multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque missi iuniores Patrum in castra, quae tum in monte Vecilio erant, nunciant decemviris, *ut omni ope ab* [b]) *seditione milites contineant*: ubi Virginius maiorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, praeterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum, respersusque ipse cruore, tota in se castra convertit. et togae, multifariam in castris visae, maioris aliquanto, quam erat, speciem urbanae multitudinis fecerant. Quaerentibus, *quid rei esset*,

z) *Agitatis* Gron. Crev. c. Drak.
a) *atque ex — trepidus* Eaed. b) *a* Gron. Crev.

flens diu vocem non misit: tandem, ut iam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones adpellans, orabat, *Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi adtribuerent: neu se, ut parricidam liberum, aversarentur. Sibi vitam filiae suae cariorem fuisse, si liberae ac pudicae vivere licitum fuisset. quum, velut servam, ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia, liberos, misericordia se in speciem crudelitatis lapsum. Nec se superstitem filiae futurum fuisse, nisi spem ulciscendae mortis eius in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, coniugesque esse. nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii exstinctam esse; sed, quo inpunitior sit, eo effrenatiorem fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendae similis iniuriae. quod ad se adtineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honestam, mortem* [c]) *obcubuisse. Non esse iam Appii libidini locum in domo sua. ab alia violentia eius eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiae. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent.* Haec Virginio vociferanti subclamabat multitudo, *nec illius dolori, nec suae libertati se defuturos.* Et inmixti turbae militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque, quanto visa, quam audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam iam rem nunciando Romae esse; insecutique [d]), qui Appium prope interemtum in exsilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, et Romam proficiscerentur. Decemviri simul his [e]), quae videbant, simul his, quae acta Romae audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: et leniter agentibus responsum non

U. c. 305. a. C. 447.

c) *misera, sed honesta morte* Gron. Crev.

d) *insecutosque* Gron.

e) *iis* Gron. Crev.

U. c. 305. a. C. 447. redditur: imperium si quis inhiberet, *et viros et armatosse esse,* respondetur. Eunt agmine ad urbem, et Aventinum insidunt; ut quisque obcurrerat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes. alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aspere agi: quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Iulius, P. f) Sulpicius, qui quaererent senatus verbis, *cuius iussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent?* Non defuit, quid responderetur: deerat, qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiae se obferre. id modo a multitudine conclamatum est, *ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent. his se daturos responsum.*

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paullo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque, quamquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio esse. Placere decem creari, qui summae rei praeessent, militarique honore tribunos militum adpellari.* Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, *Melioribus meis vestrisque rebus reservate,* inquit, *ista de me iudicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum iucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est praeesse vobis, qui proximi invidiae sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii caedis memoria revocata, quam quem nova fama de virgine g) adeo foede ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino crea-

f) *Ser.* Crev. g) *Virginia* Gron. Crev.

tos; ne comitiorum militarium praerogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium inminensque ei potestati, et ipse prius, quam iretur ad urbem, pari potestate eumdem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi, coniuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summae rerum praeessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres, solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, iurgiis saepius terunt tempus, quam consiliis. Siccii caedes decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiae obiiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus eius, quo anno iam ante abissent. Decemviri, querentes se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum caussa creati essent, depositUros imperium se aiebant.

U. c. 305. a. C. 447.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus adsiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit; adfirmante Duilio, *non prius, quam deseri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram. admoniturum Sacrum montem constantiae plebis. scituros, quod sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* Via Nomentana, cui tum Ficulensi [h]) nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per aetatem ire posset, retractante. Prosequuntur coniuges liberique, *cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset,* miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romae omnia insueta solitudo fecisset, in foro

h) *Ficulnensi* Gron. Crov.

U. c. 305. a. C. 447. praeter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum adparuisset forum; plures iam, quam Horatius et Valerius, vociferabantur, *Quid exspectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem pertinaciae non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus iura dicturi estis? Non pudet, lictorum vestrorum maiorem prope numerum in foro conspici, quam togatorum aliorumque* [i]*)? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? Occasune urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebeiis. Novam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium. quum praesertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant.* Quum haec ex omni parte iactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum adfirmant. Id modo simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur: nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem adsuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque, missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam componendasque res, decemviris quoque ab ira et inpetu multitudinis praecavere iubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur; quippe liberatores haud dubie et motus initio, et exitu rei. Ob haec [k]) advenientibus gratiae actae. Icilius pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quaerentibus legatis, quae postulata plebis essent, composito iam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut adpareret, in aequitate rerum

i) *aliorum* Crev. k) add. *iis* Gron. Crev.

plus, quam in armis, reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant, quae ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, et ne cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos aequum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: *Quae consilii fuerunt, adeo aequa postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea praesidia petitis, non licentiae ad inpugnandos alios. Irae vestrae magis ignoscendum, quam indulgendum est. quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et prius pene, quam ipsi liberi sitis, dominari iam in adversarios vultis. Numquamne quiescet civitas nostra a suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis, quam gladio, opus est. Satis superque humilis est, qui iure aequo in civitate vivit, nec inferendo iniuriam, nec patiendo. Etiam, si quando metuendos vos praebituri estis, quum, recuperatis magistratibus legibusque vestris, iudicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque; tunc, ut quaeque caussa erit, statuetis. nunc libertatem repeti satis est.*

U. c. 305.
a. C. 447.

LIV. Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis adfirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem praeter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quidquam abnuere. Appius, truci ingenio et invidia praecipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, *Haud ignaro*, inquit, *inminet fortuna. Video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen. dandus invidiae est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam.* Factum senatusconsultum, *Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent. Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet. et ne cui fraudi esset secessio mili-*

U. c. 305. a. C. 447. *tum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum laetitia. Nunciantur haec plebi. legatos, quidquid in urbe hominum supererat, prosequitur. Huic multitudini laeta alia turba ex castris obcurrit. congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reique publicae, redite in patriam ad penates, coniuges, liberosque vestros: sed, qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu* [l]) *necessario tantae multitudini est violatus, eam modestiam ferte in urbem. in Aventinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestrae, tribunos plebi* [m]) *creabitis. praesto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.* Ingens adsensus alacritasque cuncta adprobantium fuit. Convellunt [n]) inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio. armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. [o]) Virginium, inde L. Icilium, et P. Numitorium avunculum Virginiae, auctores secessionis. Tum C. Sicinium, progeniem eius, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriae est; et M. Duilium, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinius [p]), M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, et plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duilius rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis con-

l) *usu rerum* Gron. Crev.
m) *plebis* Crev.
n) *convertunt* Gron.
o) *L.* Crev.
p) *Titinnius* Gron. Crev.

cilio plebis acta, quem nunc circum Flaminium ad- U. c. 305.
pellant. a. C. 447.

LV. Per interregem deinde consules creati, L. U. c. 306.
Valerius, M. Horatius; qui extemplo magistratum a. C. 446.
occeperunt. quorum consulatus popularis sine obfensione fuit. quidquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, quum veluti in controverso iure esset, tenerenturne Patres plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, *Ut, quod tributim plebes iussisset, populum teneret.* qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum praesidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo novam legem, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet. qui creasset, eum ius fasque esset occidi: neve ea caedes capitalis noxae haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur, (cuius rei prope iam memoria aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo ceremoniis, renovarunt; et quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, *Ut, qui tribunis plebis, aedilibus, iudicibus, decemviris nocuisset, eius caput Iovi sacrum esset. familia ad aedem Cereris, Liberi, Liberaeque venum iret.* Hac lege iuris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse: sed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque aedilem prehendi ducique a maioribus magistratibus: quod etsi non iure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto aedilem: tribunos vetere iureiurando plebis, quum primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque et praetoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse:

V. c. 306. a. C. 446. iudicem enim consulem adpellari. Quae refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum consulem iudicem, sed praetorem, adpellari mos fuerit. Hae consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in aedem Cereris ad aediles plebis deferrentur; quae antea [q]) arbitrio consulum supprimebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit; *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.* Haec omnia ut invitis, ita non adversantibus, patriciis transacta; quia nondum in quemquam unum saeviebatur.

LVI. Fundata deinde et potestate tribunicia, et plebis libertate, tum tribuni adgredi singulos tutum maturumque iam rati, accusatorem primum Virginium et Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, et Appius, stipatus patriciis iuvenibus, in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria foedissimae potestatis, quum ipsum satellitesque eius vidissent. Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est. Itaque neque ego accusando apud vos eum tempus teram, a cuius crudelitate vosmet ipsi armis vindicastis: nec istum ad cetera scelera inpudentiam in defendendo se adiicere patiar. Omnium igitur tibi, Ap. Claudi, quae inpie nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantum criminis, ni iudicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci iubeo.* Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in iudicio populi ullam spem habebat. attamen et tribunos adpellavit: et, nullo morante, arreptus a viatore, *Provoco,* inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciae nuper ab libertate dictae erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, *Deos tandem esse,*

q) *ante* Gron. Crev.

et non neglegere humana, fremunt, *et superbiae crudelitatique, etsi seras, non leves tamen venire poenas; provocare, qui provocationem sustulisset; et inplorare praesidium populi, qui omnia iura populi obtrisset; rapique iu vincula egentem iure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset;* ipsius Appii, inter concionis murmur fidem populi Romani inplorantis, vox audiebatur. Maiorum merita in rempublicam domi militiaeque commemorabat: *suum infelix erga plebem Romanam studium, quod aequandarum legum caussa cum maxima obfensione Patrum consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterum sua propria bona malaque, quum caussae dicendae data facultas sit, tum se experturum. In praesentia se communi iure civitatis civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut iudicium populi Romani experiri. non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in aequitate et misericordia civium suorum spei habeat. Quod si indicta caussa in vincula ducatur*, *iterum se tribunos plebei adpellare, et monere, ne imitentur, quos oderint. Quod si tribuni eodem foedere obligatos se fateantur tollendae adpellationis caussa, in quam conspirasse decemviros criminati sint; at* r) *se provocare ad populum: inplorare leges de provocatione et consulares, et tribunicias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indicta caussa non liceat? cui plebeio et humili praesidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata sit: et adpellatio provocatioque adversus iuiuriam magistratuum ostentata tantum inanibus literis, an vere data sit.* U. c. 305. a. C. 446.

LVII. Contra ea s) Virginius, unum Ap. Claudium et legum expertem et civilis et humani foederis esse, aiebat. *Respicerent tribunal homines, castellum*

r) *ait* Gron. Crev. c. Drak. s) *ea* del. Gron. Crev.

U. c. 306. a. C. 446. *omnium scelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, Deorum hominumque contemtor; carnificibus, non lictoribus, stipatus, iam ab rapinis et caedibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, ab* [t]) *complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit. Ubi crudeli decreto nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi, tollentes corpus semianime virginis, sponsum avunculumque in carcerem duci iusserit; stupro interpellato magis, quam caede, motus. et illi carcerem aedificatum esse, quod domicilium plebis Romanae vocare sit solitus. Proinde, ut ille iterum ac saepius provocet, sic se iterum ac saepius iudicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit. si ad iudicem non eat, pro damnato in vincula duci iubere.* Ut haud quoquam inprobante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi iam nimia libertas videretur, in carcerem est coniectus. tribunus ei diem prodixit. Inter haec ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Iovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentae erant, colebanturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Aequos Volscosque summa vi bellum adparare. Itaque partiri provincias consules iussi. Horatio Sabini, Valerio Aequi Volscique evenere. Quum ad ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non iuniores modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda praesto fuere. eoque non copia modo, sed genere etiam militum, veteranis admixtis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in

t) *a* Gron. Crev.

aes incisas in publico proposuerunt. Sunt, qui iussu tribunorum aediles functos eo ministerio scribant. U. c. 306. a. C. 446.

LVIII. C. Claudius, (qui, perosus decemvirorum scelera, et ante omnes fratris filii superbiae infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat) is magno iam natu, quum ad pericula eius deprecanda redisset, cuius vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos; orabatque, *Ne Claudiae genti eam inustam maculam vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni: virum, honoratissimae imaginis futurum ad posteros, legum latorem conditoremque Romani iuris, iacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: et potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam propter unius odium multorum preces adspernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare nec cum eo in gratiam redisse, cuius adversae fortunae velit subcursum. Virtute libertatem recuperatam esse: clementia concordiam ordinum stabiliri posse.* Erant, quos moveret sua magis pietate, quam eius, pro quo agebat, caussa. sed Virginius, *sui potius ut misererentur*, orabat, *filiaeque: nec gentis Claudiae, regnum in plebem sortitae, sed necessariorum Virginiae et* u) *trium tribunorum preces audirent; qui, ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium inplorarent.* Iustiores hae lacrimae videbantur. itaque, spe incisa, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invidiae x), quod in urbe fuerat, quum iniustae vindiciae a collega dicerentur. Plus tamen facta iniuria Oppio, quam non prohibita, invidiae fecit. testis productus, qui, septem et viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste tergum laceratum virgis ostendit,

u) *et* del. Crev. x) *invidiae proximus* Gron. Crev.

U. c. 306. a. C. 446. nihilum deprecans, *quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se* y) *saeviret.* Oppius quoque ductus in vincula est, et ante iudicii diem finem ibi vitae fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. collegae eorum exsilii caussa solum verterunt: bona publicata sunt. et M. Claudius, adsertor Virginiae, die dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam poenam, dimissus Tibur exsulatum abiit: Manesque Virginiae, mortuae quam vivae felicioris, per tot domos ad petendas poenas vagati, nullo relicto sonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vultusque iam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum M. Duilius tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimiae potestatis, *Et libertatis,* inquit, *nostrae et poenarum ex inimicis satis est. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam neque vetera peccata repeti iam obliterata placet, quum nova expiata sint decemvirorum suppliciis; et nihil admissum iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.* Ea primum moderatio tribuni metum Patribus demsit, eademque auxit consulum invidiam; quod adeo toti plebis fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui, quam patricio, cura fuisset; et ante inimicos satietas poenarum suarum cepisset, quam obviam ituros licentiae eorum consules adpareret. Multique erant, qui mollius consultum dicerent, quod legum ab iis latarum Patres auctores fuissent. neque erat dubium, quin, turbato reipublicae statu, tempori subcubuissent.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abire. Valerius adversus coniunctos iam in Algido exercitus Aequorum Volscorumque sustinuit consilio bellum.

y) *in se iterum* Gron. Crev.

Quod si extemplo rem fortunae commisisset, haud scio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris, mille passuum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant. provocantibusque ad proelium responsum Romanus nemo reddebat. tandem fatigati stando, ac nequidquam exspectando certamen, Aequi Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos praedatum abeunt. relinquitur magis castris praesidium, quam satis virium ad certamen. quod ubi consul sensit [z]), reddit inlatum antea terrorem: instructaque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detractavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, et pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti [a]) cessere: et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuncios passim trepidi ad revocandos praedatores dimittunt. recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi inluxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnae fieret. et, postquam multa iam dies erat, neque movebatur quidquam ab hoste, iubet signa inferri consul. motaque acie, indignatio Aequos et Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius, quam virtus et arma tegerent [b]). Igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnae accepere. Iamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope

U. c. 306. a. C. 446.

z) *sensit consul* Gron. Crev.
a) *note* Gron.
b) *contegerent* Gron.

U. c. 306. a. C. 446. fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque inpetu, invadit. Retulere primo pedem hostes. deinde, quum animos conlegissent, et undique duces, *victisne cessuri essent*, increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos *meminisse* iubebat, *illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimet ipsis victuros, non ut decemvirorum victores praemium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent, prioribus proeliis per duces, non per milites, stetisse, ne vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes: et domi, quam foris. servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cuius pudicitiae in pace periculum esset: unum Appium civem periculosae libidinis. at, si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari, quae nec Iupiter, nec Mars pater passuri sint iis auspiciis conditae urbi accidere.* Aventini Sacrique montis admonebat, *ut, ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium inlibatun referrent: ostenderentque, eamdem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quae ante creatos fuerit: nec, aequatis legibus, inminutam virtutem populi Romani esse.* Haec ubi inter signa peditum dicta dedit; avolat [c]) deinde ad equites, *Agite, iuvenes*, inquit, *praestate virtute peditem, ut honore atque ordine praestatis. Primo concursu pedes movit hostem. pulsum vos, inmissis equis, exigite e campo. Non sustinebunt inpetum. et nunc cunctantur magis, quam resistunt.* Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri iam turbatum pugna: et, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, iam fu-

c) *advolat* Gron. Crev.

gam undique capessentes plerosque a castris avertunt, praeterequitantesque absterrent. Peditum acies, et consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti caede, maiore praeda potitur. Huius pugnae fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe laetitia modo celebrata est; in castris animos militum ad aemulandum decus accendit. Iam Horatius eos, excursionibus sufficiendo, proeliisque levibus experiundo adsuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiae decemvirorum ductu acceptae; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, *Quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentesque tererent tempus, et in multa proelia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunae rem darent?* U. c. 306. a. C. 446.

LXII. Ad id, quod sua sponte satis conlectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. *Iam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro per contumelias hostem insultare. quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore?* Ubi haec fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, *Quemadmodum,* inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse. qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. consulto* d) *collegae, virtute militum victoria parta est. Quod ad me adtinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos* e) *mihi effeceritis. et trahi bellum salubriter, et mature perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. Si iam satis animi est, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestrae.* Postquam

d) *consultu* Gron. Crev. c. Drak.

e) add. *milites* Gron. Crev.

U. c. 306. a. C. 446. ingenti alacritate clamor est sublatus, *Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum,* adfirmat. Reliquum diei adparandis armis consumtum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, et ipsi, iam pridem avidi certaminis, procedunt. Proelium fuit, quale inter fidentes sibimet ambo [f]) exercitus, veteris perpetuaeque victoriae alterum gloria [g]), alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adiuvere. nam quum aequasent aciem, duo extra ordinem millia, quae in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine inpressionem facerent, tenuere. quae ubi, inlatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque iam suis provolant in primum; simulque et hosti se obponunt, et, aequato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiae erat, equitem suo alienoque Marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in proelium ab sua parte omissum; et locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit. transvolat inde in partem alteram, suis victoriae nuncius; simul et in hostes iam pavidos, quippe fuso suae partis validiore cornu, inpetum facit. non aliorum eo proelio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connisi hostem avertunt, nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad praedam relinquunt. ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Ro-

f) *ambos* Gron. Crev.

g) *perpetuaeque alterum gloriae* Eaed. c. Drak.

manus, populationibus agrorum amissas, recipit. Gemina victoria duobus bifariam proeliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus iniussu et altero die frequens iit supplicatum. et haec vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites dedita opera terroris caussa haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc aedes Apollinis est, (iam[h]) tum Apollinarem adpellabant) avocavere senatum. Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum. multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem, peti. numquam ante de triumpho per populum actum, semper aestimationem arbitriumque eius honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem maiestatem summi ordinis inminuisse. ne ita omnia tribuni potestatis suae inplerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita aequatas leges, si sua quisque iura ordo, suam maiestatem teneat.* In eamdem sententiam multa et a ceteris senioribus Patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, sine auctoritate senatus, populi iussu triumphatum est.

U. c. 306.
a. C. 446.

LXIV. Haec victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur, et, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum caussabantur, quo per contumeliam consulum iura plebis

h) *circum iam tum* Gron. Crev.

U. c. 306. a. C. 446. labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis praeesset, potissimum M. Duilio sorte evenit, viro prudenti, et ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti. qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegae, ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris e lege potius comitia, quam ex voluntate Patrum; iniecta contentione, Duilius, consules ad subsellia adcitos quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, auctores populares sententiae haud popularis [i]) nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consules, producti ad populum, interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptae domi, memor militiae rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiae suae mutassent; conlaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: et, quinque tribunis plebis creatis, quum prae studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit; nec deinde comitiorum caussa habuit. Satisfactum legi aiebat, quae, numero nusquam praefinito tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret; et ab iis, qui creati essent, cooptari collegas iuberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si qui vos minus hodie decem tribunos plebei feceritis* [k]): *hi tum uti, quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos ple-*

i) *popularis sententiae haud populares* Gron. Crev. c. Drak.

k) *si quos minus — fecerint* Gron. Crev.

lei feceritis. Duilius, quum ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebei [l]) rempublicam habere posse, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit. U. c. 306. a. C. 446.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt. duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpeium et A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar Herminius, T. Virginius Caelimontanus [m]), nihil magnopere ad Patrum aut plebis caussam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infestus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum a collegis, aiebat, rogationem tulit, *ut qui plebem Romanam tribunos plebi* [n]) *rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebi* [o]) *faceret;* insectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus et C. Iulius, consules facti, coitiones tribunorum, adversus nobilium iuventutem ortas, sine insectatione potestatis eius, conservata maiestate Patrum, sedavere. plebem, decreto ad bellum Volscorum et Aequorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse adfirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis concordiae quoque intestinae caussa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiae erat. quiescenti plebi ab iunioribus Patrum iniuriae fieri coeptae. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus, quum et per coitiones potentiorum iniuria fieret, et vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: iamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos ha-

U. c. 307. a. C. 445.

U. c. 308. a. C. 444.

l) *plebi* Gron.
m) *Coelimontanus* Crev.
n) *plebei* Crev.
o) *plebei* Gron. Crev.

U. c. 308. a. C. 444. beret: nomina[p]) tantum se biennio habuisse. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces suos credere iuvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis, quam adversariis, superesse animos. adeo moderatio tuendae libertatis, dum aequari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: et iniuriam a nobis repulsam, tamquam aut facere aut pati necesse sit, iniungimus aliis.

U. c. 309. a. C. 443. LXVI. T. Quinctius Capitolinus quartum et Agrippa Furius, consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum, acceperunt: sed inminebat utrumque. Iam non ultra discordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Aequi ac Volsci: simul quod persuaserant iis duces, cupidi praedarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente iam plebe imperium. *eo adversus se non esse missos exercitus. dissolvi licentia militandi morem. nec pro communi iam patria Romam esse. quidquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. obcaecatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse.* Coniunctis exercitibus Latinum primum agrum perpopulati[q]) sunt: deinde postquam ibi nemo vindex obcurrebat, tum vero, exsultantibus belli auctoribus, ad moenia ipsa Romae populabundi regione portae Esquilinae accessere, vastationem agrorum per contumeliam urbi[r]) ostentantes. unde postquam inulti, praedam prae se agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quinctius consul ad concionem populum vocavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio;

p) *nomine* Gron. Crev.
q) *populati* Eaed.
r) *urbi per contumeliam* Eaed.

Et si mihi nullius noxae conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriae traditum iri, Aequos et Volscos, vix Hernicis modo pares, T. Quinctio quartum consule, ad moenia urbis Romae inpune armatos venisse. Hanc ego ignominiam, (quamquam iam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum inminere anno scissem, vel exsilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quae in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque vitae erat: mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contemsere? nos consules; an vos Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis; et, si id parum est, insuper poenas expetite. Si in vobis, nemo Deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantum eorum poeniteat. Non illi vestram ignaviam contemsere, nec suae virtuti confisi sunt; quippe oties fusi fugatique, castris exuti, agro multati, sub iugum missi, et se et vos novere. Discordia ordinum est venenum urbis huius; Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum taedet vos patriciorum, hos s) *plebeiorum magistratuum, sustulere illi animos. Pro Deum fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis. concordiae caussa concessimus. Decemviros desiderastis, creari passi sumus. Decemvirorum vos pertaesum est. coegimus abire magistratu. Manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exsulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. Tribunos plebis creare* t) *iterum voluistis. creastis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. auxilium tribunicium, provocationem ad populum, scita ple-*

U. c. 309.
a. C. 443.

s) *nos* Gron. Crev. t) *creari* Gron.

U. c. 309. *bis iniuncta Patribus. sub titulo aequandarum legum,*
a. C. 443. *nostra iura oppressa tulimus et ferimus. Qui finis erit discordiarum? Ecquando unam urbemhabere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos aequiore animo quiescimus, quam vos victores. Satisne est, nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur. adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste prope captas, et scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit. in nos viri, in nos armati estis.*

LXVIII. *Agitedum, ubi hic curiam circumsederitis, et forum infestum feceritis, et carcerem inpleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, praedam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per haec loco est peiore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatae res vestrae in* [u]) *quo statu sunt? Iam unicuique ex agris sua damna nunciabuntur. quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, et criminum in principes, et legum aliarum super alias, et concionum. Sed ex illis concionibus numquam vestrum quisquam re, fortuna, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad coniugem ac* [x]) *liberos praeter odia, obfensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At, Hercules, quum stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus, et in castris, non in foro, faciebatis, et in acie vestrumcla morem hostes, non in concione Patres Romani horrebant, praeda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriaeque, simul publicae, simul privatae, triumphantes domum ad Penates redibatis. nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Haerete adfixi con-*

u) *in* del. Gron. Crev.   x) *et* Eaed.

cionibus et in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Aequos et Volscos proficisci? Ante portas est bellum. si inde non pellitur, iam intra moenia erit, et arcem et Capitolium scandet, et in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, et educi exercitum in Algidum iussit. sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes; praesenti pace laeti, nec cernentes, ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio; sed me vera pro gratis loqui, et si meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites; sed multo malo vos salvos esse, qualicumque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua caussa loquitur, gratior eo sit, cuius mens nihil, praeter publicum commodum, videt. nisi forte adsentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis nec in otio esse sinunt, vestra vos caussa incitare et stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quaestui illis estis: et quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malae rei se, quam nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos taedium tandem capere potest, et patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso; nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris nostris moenibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos adtoniti estis, transtulero.

U. c. 309.
a. C. 443.

LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi consulis, fuit. Iuventus quoque, quae inter tales metus detrectationem militiae telum acerrimum adversus Patres habere solita erat, arma et bellum [y]) spectabat: et agrestium fuga spoliatique in agris et vulnerati, foediora iis, quae subiiciebantur oculis, nunciantes, totam urbem ira

y) *bellum et arma* Gron. Crev.

U. c. 309. a. C. 443. inplevere. In senatum ubi ventum est, ibi vero in Quinctium omnes versi, ut unum vindicem maiestatis Romanae intueri; et primores Patrum *dignam* dicere *concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vita omni, plena honorum saepe gestorum, saepius meritorum. Alios consules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo iura ordinis asperiorem domando multitudinem fecisse: T. Quinctium orationem memorem maiestatis Patrum, concordiaeque ordinum, et temporum in primis habuisse. Orare eum collegamque, ut capesserent rempublicam: orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac moenibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus praeberent: adpellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum inplorare, vastatis agris, urbe prope obpugnata.* Consensu omnium delectus decernitur habeturque. Quum consules in concione pronunciassent, *Tempus non esse caussas cognoscendi; omnes iuniores postero die prima luce in campo Martio adessent; cognoscendis caussis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cuius non probassent caussam;* omnis iuventus adfuit postero die. Cohortes sibi quaeque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus praepositi. Haec omnia adeo mature perfecta accepimus, ut signa, eo ipso die a quaestoribus ex aerario promta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo sint: exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt coniuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos, quum toties rebellassent, conscientia culpae ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in admini-

stratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat: et praelatus ille facilitate submittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, et aequando inparem sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda; legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus praeficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit. unde quum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga inpugnare hostium satius visum est. momentoque temporis, in aversam incursando aciem, ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum proelio equites Volscorum et Aequorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi vero Sulpicius negare, *cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis* vociferans, *ni equestre proelium connisi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum satis esse, conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad proelium, aut integraret pugnam. non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset.* Haud surdis auribus dicta: inpressione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis praecipitavere, ipsos equosque spiculis confodere. is finis pugnae equestris fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei gestae mittunt, ubi iam inclinabatur hostium acies. nuncius deinde et vincentibus Romanis animos auxit, et referentes gradum perculit Aequos. In media primum acie vinci coepti, qua permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quinctio consule pelli coeptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, aetate viribusque ferox, quum omni parte pugnae melius res [z]) geri, quam apud se, videret, ac–

U. c. 309.
a. C. 443.

z) *rem* Gron. Crev.

U. c. 309. cepta signa ab signiferis ipse inferre, quaedam iacere
a. C. 443. etiam in consertos hostes coepit. Cuius ignominiae metu concitati milites, invasere hostem. ita aequata ex omni parte victoria est. Nuncius tum a Quinctio venit, victorem iam se inminere hostium castris; nolle inrumpere, antequam sciat debellatum et in sinistro cornu esse. Si iam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus praeda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit; ibi paucis defendentibus, momentoque fusis, sine certamine in munitiones inrumpunt: praedaque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quae populatione agrorum amissae erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur caussa spreti aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum coniicio, quum Valerio atque Horatio consulibus, qui praeter Volscos et Aequos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset, verecundiae fuit pro parte dimidiae rerum consulibus petere triumphum. ne etiam, si inpetrassent, magis hominum ratio, quam meritorum, habita videretur.

LXXI. Victoriam honestam, ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum iudicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum saepe bello certassent, multis in vicem cladibus fessi, iudicem populum Romanum cepere. Quum ad caussam orandam venissent, concilio populi a magistratibus dato, magna contentione actum. iamque editis testibus, quum tribus vocari, et populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe magno natu: et, *Si licet*, inquit, *consules, de republica dicere, errare ego populum in hac caussa non patiar.* Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque, *prodi publicam caus*

sam, submoveri iussissent, tribunos adpellat. Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine magis, quam regunt, dedere cupidae audiendi plebi, ut, quae vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *Annum se tertium et octogesimum agere, et in eo agro, de quo agitur, militasse, non iuvenem, vicesima iam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eo rem se* a) *vetustate obliteratam, ceterum suae memoriae infixam, adferre; agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Coriolis, iure belli publicum populi Romani factum. Mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cuius agri ius numquam usurpaverint incolumi Coriolana re, eum se a populo Romano, quem pro domino iudicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitae tempus superesse: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili* b) *manu cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse caussam damnaret.* U. c. 309. a. C. 443.

LXXII. Consules quum Scaptium non silentio modo, sed cum adsensu etiam, audiri animadvertissent, Deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt. cum his circumire tribunos, orare, *Ne pessimum facinus peiore exemplo admitterent iudices, in suam rem litem vertendo, quum praesertim, etiamsi fas sit, curam emolumenti sui iudici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo adquiratur, quantum amittatur alienandis iniuria sociorum animis. Nam famae quidem ac fidei damna maiora esse, quam quae aestimari possent. Hoc legatos referre domum: hoc vulgari: hoc socios audire: hoc hostes. quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc, concionali seni, adsignaturos putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine Scaptium* c)*: populum Romanum quadruplatoris et interceptoris litis alie-*

a) *se rem* Gron. Crev.
b) *pro virili parte* Eaed.
c) add. *nomen* Eaed.

U. c. 309. *nae personam laturum. quem enim hoc privatae rei*
a. C. 443. *iudicem fecisse, ut sibi controversiosam adiudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi praemortui iam sit pudoris, non facturum.* Haec consules, haec Patres vociferantur. sed plus cupiditas et auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatae tribus iudicaverunt, agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad iudices alios itum foret: nunc haud sane quidquam bono caussae [d]) lavatur [e]) dedecus iudicii. idque non Aricinis Ardeatibusque, quam Patribus Romanis, foedius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis mansit.

d) *bona caussa* Gron. e) *elevatur* Gron. Crev.

EPITOME LIBRI IV.

Lex de connubio Patrum et plebis a tribunis plebis contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata est. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiaeque per hoc genus magistratus administratae sunt 1). Item Censores tunc primum creati sunt 2). Ager Ardeatibus 3) populi Romani iudicio ablatus, missis in eum colonis, restitutus est. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Maelius, eques Romanus, frumentum populo sua inpensa largitus est: et, ob id factum conciliata sibi plebe, regnum adfectans a C. Servilio Ahala, magistro equitum, iussu Quinctii Cincinnati dictatoris occisus est: L. Minucius index bove aurata donatus est. Legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuae in Rostris positae sunt. Cossus Cornelius 4) tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda 5) retulit. Mam. Aemilius dictator, censurae honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatio finito, ob eam rem a censoribus notatus est. Fidenae in potestatem redactae, eoque coloni missi sunt. quibus occisis, Fidenates, quum defecissent 6), a Mam. Aemilio dictatore victi sunt, et Fidenae captae. Coniuratio servorum oppressa est 7). Postumius, tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex aerario tum primum militibus datum est. Res praeterea gestas adversus 8) Volscos, et 9) Fidenates, et Faliscos continet.

1) *sunt* del. Gron. Crev.
2) *sunt* del. Eaed.
3) *Ardeatinus* Eaed.
4) *Cornelius Cossus* Eaed.
5) add. *Feretrio* Eaed.
6) *a populo Romano* Eaed.
7) *est* del. Eaed.
8) *adversum* Eaed.
9) *Volscos et Veientes* Eaed.

T. LIVII PATAVINI

LIBER IV.

U. c. 310. a. C. 442. Hos secuti M. Genucius et C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus. nam anni principio et de connubio Patrum et plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; qua contaminari sanguinem suum Patres, confundique iura gentium rebantur: et mentio, primo sensim inlata a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi.* Id vero si fieret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Laeti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob iniuriam agri abiudicati descisse, et Veientes depopulatos extrema agri Romani, et Volscos Aequosque ob communitam Verruginem fremere. adeo vel infelix bellum ignominiosae paci praeferebant. His itaque in maius etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribuniciae, delectus haberi, bellum armaque vi summa adparari iubent; si quo intentius possit, quam T. Quinctio consule adparatum sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, *nequidquam territando consules avertere plebem a cura novarum legum; numquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quae promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset;* et [a]) confestim ad concionem advocavit.

a) *et* del. Gron. Crev.

II. Eodem tempore et consules senatum in tribunum, et tribunus populum in consules incitabat. U. c. 310. a. C. 442. Negabant consules, *iam ultra ferri posse furores tribunicios. ventum iam ad finem esse; domi plus belli concitari, quam foris. Id adeo non plebis, quam Patrum; neque tribunorum magis, quam consulum, culpa accidere. cuius rei praemium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romae praemium seditionum esse: id et singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam maiestatem senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; ut, quemadmodum plebs, gloriari possent* [b]), *auctiorem amplioremque esse. Finem ergo non fieri, nec futuram, donec, quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas quantasque res C. Canuleium adgressum? conluvionem gentium, perturbationem auspiciorum publicorum privatorumque adferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque? ut, qui natus sit, ignoret, cuius sanguinis, quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: iam ad consulatum vulgi turbatores adcingi; et primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse: nunc rogari, ut, seu ex Patrius, seu ex plebe velit, populus consules creet: et creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quemque. Canuleios igitur Iciliosque consules fore. ne id Iupiter optimus maximus sineret, regiae maiestatis imperium eo recidere: et se millies morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, maiores quoque, si di-*

b) *ut, quemadmodum plebs* Eaed. c. Drak. *gloriari posset, auctiorem etc.*

U. c. 310. a. C. 442. *vinassent, concedendo omnia non mitiorem in se plebem, sed asperiorem alia ex aliis iniquiora postulando, quum prima inpetrassent, futuram, primo quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi inponi paterentur. quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse. Finem non fieri. non posse* c) *in eadem civitate tribunos plebis et Patres esse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse: potiusque sero, quam numquam obviam eundum audaciae temeritatique. Illine ut inpune primo discordias serentes concitent finitima bella, deinde adversus ea, quae concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? et, quum hostes tantum non arcessierint, exercitus conscribi adversus hostes non patiantur? Sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tamquam victoris Patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum. quid esse aliud, quam minari, se proditurum patriam? obpugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanae, sed Volscis et Aequis et Veientibus adlaturam? Nonne, Canuleio duce, se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si Patribus tribuni, cum iure ac maiestate ademta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius adversus scelus civium, quam adversus hostium arma.*

III. Quum maxime haec in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis et adversus consules ita disseruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quam indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem moenia viveretis, saepe equidem et ante videor animadvertisse; nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quam admonemus, cives nos eorum esse, et, si non easdem opes habere, eamdem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet. nos quidem civitatem, quae plus quam connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Altera*

c) *finem non fieri posse. in eadem etc.* Gron. Crev. c. Drak.

nihil novi ferimus; sed id, quod populi est, repetimus U. c. 310.
atque usurpamus ut, quibus velit, populus Romanus a. C. 442.
honores mandet. Quid tandem est, cur coelum ac terras misceant? cur in me inpetus modo pene in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuncient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consulatum mandet, et non praeciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi summi honoris, stare urbs haec non poterit? de imperio actum est? et perinde hoc valet, plebeiusne[d]) *consul fiat, tamquam servum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis, in quanto contemtu vivatis? Lucis vobis huius partem, si liceat, adimant. quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam (si Diis placet) nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quae omnes peregrini etiam sciunt? consules in locum regum successisse? nec aut iuris, aut maiestatis quidquam habere, quod non in regibus ante fuerit? En umquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro adcitum, populi iussu, Patribus auctoribus, Romae regnasse? L. deinde Tarquinium, non Romanae modo*[e]), *sed ne Italicae quidem gentis, Damarati*[f]) *Corinthii filium, incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? Ser. Tullium post hunc, captiva Corniculana natum, patre nullo, matre serva, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Poeniteat nunc vos plebeii consulis, quum maiores nostri advenas reges non fastidierint, et*

d) *plebeius ne* Gron. c. Drak. Crev.
e) *non modo Romanae* Gron. f) *Demarati* Crev.

U. c. 310. a. C. 442. *ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinae virtuti. Claudiam certe gentem post reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum? Ex peregrinone patricius, deinde consul fiat? civis Romanus si sit ex plebe, praecisa consulatus spes erit? Utrum tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus, ex plebe, sit Numae, L. Tarquinio, Ser. Tullio similis? An ne, si sit, quidem ad gubernacula reipublicae accedere eum patiemur? potiusque decemviris, teterrimis* [g]) *mortalium, qui tum omnes ex Patribus erant, quam optimis regum novis hominibus, similes consules sumus habituri?*

IV. *At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? et, quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures, Romulo regnante, nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt. census in civitate et descriptio centuriarum classiumque non erat: ab Ser. Tullio est facta. Consules numquam fuerant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium nec nomen fuerat: apud patres esse coepit. Tribuni plebis, aediles, quaestores, nulli erant: institutum est, ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos et creavimus, et e republica sustulimus. Quis dubitat, quin, in aeternum urbe condita, in* [h]) *inmensum crescente, nova imperia, sacerdotia, iura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne connubium Patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis pessimo exemplo publico, cum summa iniuria plebis? An esse ulla maior aut insignitior* [i]) *contumelia potest, quam partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? Quid est aliud, quam exsilium intra eadem moenia, quam relegationem pati? Ne adfinitatibus, ne propinquitatibus inmi-*

g) *deterrimis* Gron. Crev. i) *insignior.* Gron. Crev.
h) *et in* Crev.

sceamur, cavent; ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis et Sabinis, non genere nec sanguine, sed per cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos iussu populi; sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo e Patribus? Nemo plebeius patriciae virgini vim adferret: patriciorum ista libido est. nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coegisset. Verum enim vero lege id prohiberi, et connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. cur enim non confertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut, in quam cuique feminae convenisset domum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissimae vincula coniicitis, qua dirimatis societatem civilem duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeius? quid iuris tandem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi. nec, quod nos ex connubio vestro petamus, quidquam est, praeterquam ut hominum, ut civium numero simus. nec, vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare iuvat) quod contendatis, quidquam est.

U. c. 310.
a. C. 442.

V. *Denique utrum tandem populi Romani, an vestrum summum imperium est? Regibus exactis, utrum vobis dominatio, an omnibus aequa libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, iubere legem. an, ut quaeque rogatio promulgata erit, vos delectum pro poena decernetis? et, simul ego tribunus vocare tribus in suffragium coepero; tu statim consul sacramento iuniores adiges, et in castra educes? et minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non, quantum istae minae adversus plebis consensum valerent, bis iam experti*

U. c. 310. a. C. 442. *essetis? scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis. an ideo non est dimicatum, quod, quae pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata vobis plebes est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis; si coalescere, si iungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris strenuis et fortibus datur; si in consortio, si in societate reipublicae esse, si, quod aequae libertatis est, in vicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si haec inpediet aliquis, ferte sermonibus, et multiplicate fama bella; nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, neç in privata connubii societas est.*

VI. Quum in concionem et consules processissent, et res a perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, *cur plebeium consulem fieri non oporteret?* ut fortasse vere, sic parum utiliter in praesens certamen respondit, *quod nemo plebeius auspicia haberet. ideoque decemviros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maxime indignatione exarsit, quod auspicari, tamquam invisi Diis inmortalibus, negarentur posse. nec ante finis contentionum fuit, (quum et tribunum acerrimum auctorem plebes [k]) nacta esset, et ipsa cum eo pertinacia certaret) quam victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maxime rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Quum Canuleius victoria de Patribus et plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summa vi pug-

k) plebs Gron. Crev.

nant, et, crescente in dies fama belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principium domi habebant. adparebat, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quinctiorum, Cincinnatique et Capitolini, sententiae abhorrebant a caede violandisque, quos, foedere icto cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per haec consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo, quicumque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, quam maxime tribunicii, et prensare homines, et concursare toto foro candidati coepere: ut patricios desperatio primo, irritata plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret. postremo coacti tamen a primoribus petiere, ne cessisse possessione reipublicae viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios, secundum deposita certamina, incorrupto iudicio esse: tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo, quod ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam aequitatemque et altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quae tum [l]) populi universi fuit?

U. c. 310.
a. C. 442.

VII. Anno trecentesimo decimo, quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cloelius [m]); quorum in magistratu concordia domi pacem etiam foris praebuit. Sunt, qui propter adiectum Aequorum Volscorumque

U. c. 311.
a. C. 441.

l) *tunc* Gron. Crev. m) *Caecilius* Eaed. c. Drak.

U. c. 311. a. C. 441. bello et Ardeatium defectioni Veiens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatae legis de consulibus creandis ex plebe, et imperio et insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato iam stetit magistratus eius ius; quia tertio mense, quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere; quod C. Curtius, qui comitiis eorum praefuerat, parum recte tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Romam venerunt, ita de iniuria querentes, ut, si demeretur ea, in foedere atque amicitia mansuros, restituto agro, adpareret. Ab senatu responsum est, *iudicium populi resçindi ab senatu non posse, praeterquam quod nullo nec exemplo nec iure fieret, concordiae etiam ordinum caussa. Si Ardeates sua tempora exspeçtare velint, arbitriumque senatui levandae iniuriae suae permittant, fore, ut postmodo* [n]) *gaudeant, se irae moderatos; sciantque, Patribus aeque curae fuisse, ne qua iniuria in eos oriretur, aç ne orta diuturna esset.* Ita legati, quum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum sine curuli magistratu respublica esset, coïere, et interregem creavere. contentio, consulesne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis et plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia et plebs, patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit: et principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut indigni praeterirentur. tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quinctius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus foedus renovatum est. id-

n) *postmodum* Gron. Crev.

que monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur. credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, subfectis his consulibus, praetermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, et in foedere Ardeatino, et in linteis libris ad Monetae inventa. Et foris, quum tot terrores a finitimis ostentati essent, et domi otium fuit. U. c. 311. a. C. 441.

VIII. Hunc annum (seu tribunos modo, seu tribunis subfectos consules quoque habuit) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quinctio Capitolino quintum consulibus. Idem hic annus censurae initium fuit, rei a parva origine ortae: quae deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinaeque Romanae penes eam regimen, senatus, equitumque centuriae, decoris dedecorisque discrimen sub ditione eius magistratus, publicorum ius privatorumque locorum [o]), vectigalia populi Romani sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quod in populo, per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, quum tot populorum bella inminerent, operae erat id negotium agere. Mentio inlata ab senatu est, *Rem operosam ac minime consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiaeque et tabularum cura, cui arbitrium formulae censendi subiiceretur.* Et Patres, quamquam rem parvam, tamen, quo plures patricii magistratus in republica essent, laeti accepere: id, quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui praeessent, ipsi honori ius maiestatemque adiicerent. Et tribuni, (id quod tunc erat) magis necessariam, quam speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode adversarentur, U. c. 312. a. C. 440.

o) add. *et* Gron.

U. c. 312. haud sane tetendere. Quum a primoribus civitatis a. C. 440. spretus honor esset, Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitatur[q]), ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis praefecit. Censores ab re adpellati sunt.

IX. Dum haec Romae geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate renovatoque foedere recenti, auxilium prope eversae urbi inplorantes. Frui namque pace, optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina arma non licuit; quorum caussa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quae fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames morbive, quaeque alia in Deum iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebeii generis, maxime forma notam, petiere iuvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui et ipsi eiusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, praeterquam forma, captus. adiuvabant eum optimatium studia, per quae in domum quoque puellae certamen partium penetravit. nobilis superior iudicio matris esse, quae quam splendidissimis nuptiis iungi puellam volebat. tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in ius est. postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant ius nuptiarum. sed vis potentior fuit. namque tutores, inter suae partis homines de iniuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum iniuria iuvenem. fit proelium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanae plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro

p) *dubitabatur* Gron. Crev. c. Drak.

ignique excursiones facit. urbem quoque, omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad spem praedae evocata, obsidere parat. nec ulla species cladesque belli abest; velut contacta civitate rabie duorum iuvenum, funestas nuptias ex occasu patriae petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum. optimates Romanos ad auxilium urbis obsessae, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere [q]). Priores Volsci, duce Aequo Cloelio [r]), Ardeam venere [s]), et moenibus hostium vallum obiecere. Quod ubi Romam est nunciatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, praecipitique iam die curare corpora milites iubet. quarta deinde vigilia signa profert: coeptumque opus adeo adproperatum est, ut, sole orto, Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam a se urbem, viderent. et alia parte consul muro Ardeae brachium iniunxerat; qua ex oppido sui commeare possent.

U. c. 312.
a. C. 440.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commeatu praeparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluisset militem, postquam septus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad conloquium consule evocato, *si solvendae obsidionis caussa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos,* ait. Adversus ea consul, *victis conditiones accipiendas esse, non ferendas,* respondit; *neque, ut venerint ad obpugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni,* iubet, *fatentes victos se esse, et* [t]) *imperio parere. aliter, tam abeuntibus, quam manentibus, se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quam pacem infidam, Romam relaturum.* Volsci exiguam spem in ar-

q) *excitavere* Gron.
r) *Cluilio* Gron. Crev.
s) *venerant* Gron. *venerunt* Crev.
t) *et* del. Crev.

U. c. 312. a. C. 440. mis, alia undique abscissa, quum tentassent, praeter cetera adversa loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte caederentur, ad preces a certamine versi, dedito imperatore traditisque armis, sub iugum missi, cum singulis vestimentis ignominiae cladisque pleni dimittuntur. et, quum haud procul urbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt poenas, vix nunciis caedis relictis. Romanus[u]) Ardeae turbatas seditione res, principibus eius motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demtamque iniuriam iudicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicae avaritiae monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem redit, Cloelio duce Volscorum[x]) ante currum ducto, praelatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub iugum miserat. Aequavit, quod haud facile est, Quinctius consul togatus armati gloriam collegae: quia[y]) concordiae pacisque domesticam curam, iura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum et Patres severum consulem, et plebs satis comem crediderint. Et adversus tribunos auctoritate plura, quam certamine, tenuit. quinque consulatus, eodem tenore gesti, vitaque omnis, consulariter acta, verendum pene ipsum magis, quam honorem, faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

U. c. 313. a. C. 439. XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Aebutium Cornicinem. Fabius et Aebutius consules, quo maiori gloriae rerum domi forisque gestarum, succedere se cernebant, (maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re praecipiti tanta foret cura subventum) eo inpensius, ut delerent pror-

u) add. *Consul* Gron. *duce* Gron. Crev.
x) *rediit, Cluilio Volscorum* y) *qui* Crev.

sus ex animis hominum infamiam iudicii, senatus- U. c. 313.
consultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardeatium a. C. 439.
intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo praesidii caussa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret iudicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut, multo maiore parte Rutulorum colonorum, quam Romanorum, scripta, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus iudicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri adsignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Cloelius Siculus, M. Aebutius Elva. qui, per minime populare ministerium agro adsignando sociis, quem populus Romanus suum iudicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quod nihil gratiae cuiusquam dederant; vexationes, ad populum iam die dicta ab tribunis, coloni [z]) adscripti remanendo in colonia, quam testem integritatis iustitiaeque habebant, vitavere.

XII. Pax domi forisque fuit et hoc et insequente [a]) U. c. 314.
anno, C. Furio Pacilo et M. Papirio Crasso consuli- a. C. 438.
bus. Ludi, ab decemviris per secessionem plebis a Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Caussa seditionum nequidquam a Poetelio [b]) quaesita. qui, tribunus plebis iterum ea ipsa denunciando factus, neque, ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit: et, quum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creari iussi sunt. ludibrioque erant minae tribuni, denunciantis se delectum inpediturum; quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli adparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum an-

z) *colonis* Gron.
a) *insequenti* Gron. Crev.
b) *Petillio* Gron. *Fetilio* Crev.

U. c. 315. a. C. 437. nus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum afuit bellum externum: quo si adgravatae res essent, vix ope Deorum omnium resisti [c]) potuisset. Coepere a fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum et urbis deserto agrorum cultu. nam utrumque traditur. et Patres plebem desidem, et tribuni plebis nunc fraudem nunc neglegentiam consulum accusabant. Postremo perpulere plebeii, haud adversante senatu, ut L. Minucius praefectus annonae crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad curationem ministerii sui: quamquam postremo annonae quoque levatae haud inmeritam et gratiam et gloriam tulit. Qui quum, multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequidquam missis, (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonae fecisset; et, revolutus ad dispensationem inopiae, profiteri cogendo frumentum, et vendere, quod usu [d]) menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde et obiiciendo irae populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis, quam levaret, inopiam; multi ex plebe, spe amissa, potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim praecipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Maelius ex equestri ordine, ut illis temporibus, praedives, rem utilem, pessimo exemplo, peiore consilio, est adgressus. Frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitum clientiumque ministeria coemto, (quae, credo, ipsa res ad levandam publica cura annonam inpedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque,

c) *sisti* Gron. Crev. d) *usui* Eaed.

hoc munere delinitam, quacumque incederet, conspectus elatusque supra modum hominis privati, secum trahere; haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora et non concessa tendere. et, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto adparatu consiliorum et certamine, quod ingens exsudandum esset, praemium fore. Iam comitia consularia instabant. quae res eum, necdum compositis maturisve satis consiliis, obpressit. Consul sextum creatus T. Quinctius Capitolinus, minime opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen. et L. Minucius praefectus annonae, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus. nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus praefecti nomen. Hic Minucius, eamdem publice curationem agens, quam Maelius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert, *Tela in domum Maelii conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse. tempus agendae rei nondum stare; cetera iam convenisse; et tribunos mercede emtos ad prodendam libertatem, et partita ducibus multitudinis ministeria esse. Serius se pene, quam tutum fuerit, ne cuius incerti vanique auctor esset, ea deferre.* Quae postquam sunt audita, et undique primores Patrum et prioris anni consules increparent, quod eas largitiones coetusque plebis in privata domo passi essent fieri, et novos consules, quod exspectassent, donec a praefecto annonae tanta res ad senatum deferretur, quae consulem non auctorem solum desideraret, sed etiam vindicem; tum T. Quinctius, *consules inmerito increpari*, ait, *qui, constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium*

U. c. 315.
a. C. 437.

U. c. 316.
a. C. 436.

U. c. 316. a. C. 436. *in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi, haberent. opus esse non forti solum viro, sed etiam libero exsolutoque legum vinculis. Itaque se dictatorem L. Quinctium dicturum. ibi animum parem tantae potestati esse.* Adprobantibus cunctis, primo Quinctius abnuere: et, *quid sibi vellent*, rogitare, *qui se aetate exacta tantae dimicationi obiicerent.* Dein, quum undique plus in illo senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis esse, quam in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud inmeritis onerarent, et consul nihil remitteret; precatus tandem Deos inmortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicae esset, dictator a consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

XIV. Postero die, dispositis praesidiis, quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, et Maeliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, *qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam maiestatem, aut Quinctium post octogesimum annum rectorem reipublicae quaesisset*, rogitarent; missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Maelium, *Vocat te*, inquit, *dictator.* Quum pavidus ille, *quid vellet*, quaereret; Serviliusque *caussam dicendam esse* proponeret, *crimenque, a Minucio delatum ad senatum, diluendum;* tunc Maelius recipere se in catervam suorum, et primum circumspectans tergiversari: postremo, quum adparitor iussu magistri equitum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanae inplorare: et obprimi se consensu Patrum dicere, quod plebi benigne fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Haec eum vociferantem adsecutus Ahala Servilius obtruncat: respersusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum iuvenum, di-

ctatori renunciat, vocatum ad eum Maelium, repulso adparitore concitantem multitudinem, poenam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute,* inquit, *C. Servili, esto, liberata republica.* U. c. 316. a. C. 436.

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incerta existimatione facti ad concionem vocari iussit; et, *Maelium iure caesum,* pronunciavit, *etiam si regni crimine insons fuerit; qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset. Se ad caussam cognoscendam consedisse; qua cognita, habiturum fuisse Maelium similem caussae fortunam. Vim parantem, ne iudicio se committeret, vi coercitum esse. nec cum eo, tamquam cum cive, agendum fuisse; qui natus in libero populo inter iura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno sororis filios regis, et liberos consulis liberatoris patriae, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exsulare iussum; in qua de Sp. Cassio, post aliquot annos, propter consilia inita de regno supplicium sumtum; in qua nuper decemviros bonis, exsilio, capite multatos, ob superbiam regiam, in ea Sp. Maelius spem regni conceperit. Et quis homo? quamquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis maiorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Sp. Maelium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus, fuerit, frumentarium divitem, bilibris farris sperasse libertatem se civium suorum emisse, ciboque obiiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse: ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quam pro monstro, habendum. Nec satis*

U. c. 316. C. a. 436. *esse sanguine eius expiatum, nisi tecta parietesque, intra quae tantum amentiae conceptum esset, dissiparentur; bonaque, contacta pretiis regni mercandi, publicarentur. iubere itaque, quaestores vendere ea bona, atque in publicum redigere.*

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressae nefariae spei, dirui extemplo iussit. id Aequimaelium adpellatum est. L. Minuncius bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Maelianum, assibus in modios aestimatum, plebi divisit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, transisse a Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum seditionem, motam ex Maeliana caede, sedasse, invenio. Ceterum vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos, idque potissimum exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certe tentasse. sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Caecilius, Q. Iunius, Sext. Titinius [e]), soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; et criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Maelii non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quam consulum, comitia haberentur; haud dubii, quin sex locis (tot enim iam creari licebat) et plebeii aliqui, profitendo se ultores fore Maelianae caedis, crearentur. Plebs, quamquam agitata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures, quam tres, tribunos consulari potestate creavit, et in iis L. Quinctium Cincinnati filium: ex cuius dictaturae invidia tumultus quaerebatur. Praelatus suffragiis Quinctio Mam. Aemilius, vir summae dignitatis. L. Iulium tertium creant.

e) *Titinnius* Gron. Crev. [In Crev. min. *Titinius* legitur.]

XVII. In horum magistratu Fidenae, colonia U. c. 317.
Romana, ad Lartem Tolumnium Veientium regem a. C. 435.
ac Veientes defecere. Maius additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Cloelium Tullum, Sp. Antium, L. Roscium, legatos Romanos, caussam novi consilii quaerentes, iussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus, in tesserarum prospero iactu vocem eius ambiguam, ut occidi iussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, caussam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem; interventu Fidenatium, novorum sociorum, consulentium de caede ruptura ius gentium, non aversum ab intentione lusus animum: nec deinde in horrorem versum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris voluisse. Legatorum, qui Fidenis caesi erant, statuae publice in Rostris positae sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, praeterquam finitimis populis, ab caussa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summae rerum, quieta plebe tribunisque eius, nihil controversiae fuit,
quin consules crearentur M. Geganius Macerinus ter- U. c. 318.
tium et L. Sergius Fidenas: a bello credo, quod deinde a. C. 434.
gessit, adpellatum [f]). Hic enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo proelio conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Maior itaque ex civibus amissis dolor, quam laetitia fusis hostibus fuit. et senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Aemilium iussit. Is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quinctium Cincinnatum, dignum parente iuvenem, dixit. Ad delectum a consulibus habitum centuriones veteres belli periti adiecti, et numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos Quinctium Capitolinum et M. Fabium Vibulanum sequi se dictator iussit. Quum potestas maior,

f) *appellatus* Gron. Crev.

U. c. 318. a. C. 434. tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovere, collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in campos degressi sunt, quam legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro moenibus Fidenarum posita. et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes consedit in utriusque ripis amnis, qua sequi munimento poterat, vallo interposito: postero die in aciem eduxit.

XVIII. Inter hostes variae fuere [g]) sententiae. Faliscus, procul ab domo militiam aegre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam: Veienti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quamquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere: posteroque die, iam militibus castra urbemque se obpugnaturos frementibus, ni copia pugnae fiat, utrimque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Veiens, multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana adgrederentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Veientes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Veientem Capitolinus Quinctius intulit signa. ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium et quies fuit, nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris, et dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod simul [h]) conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta peditum acies ingenti vi conflixit. Nulla parte legiones Etruscae sustinuere inpetum Romanorum. eques maxime resistebat: equi-

g) *fuere variae* Gron. Crev. h) *ubi* Eaed.

tumque longe fortissimus ipse rex, ab omni parte ef- U. c. 318.
fuse sequentibus obequitans Romanis, trahebat cer- a. C. 434.
tamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod, amplissimum acceptum, maius auctiusque reliquit posteris. is quum ad inpetum Tolumnii, quacumque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognosset, *Hiccine est*, inquit, *ruptor foederis humani, violatorque gentium iuris? Iam ego hanc mactatam victimam, (si modo sancti quidquam in terris esse Dii volunt) legatorum Manibus dabo.* Calcaribus subditis, infesta cuspide in unum fertur hostem. quem quum ictum equo deiecisset, confestim et ipse hasta innisus se in pedes excepit. Adsurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque saepius cuspide ad terram adfixit. tum exsangui detracta spolia; caputque abscisum i) victor spiculo gerens, terrore caesi regis hostes fundit. Ita equitum quoque fusa acies, quae una fecerat anceps certamen. Dictator legionibus fugatis k) instat, et ad castra compulsos caedit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Veientano ingentem detulit praedam ad urbem. Inter proelium et ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra principali, cum triariis repente invadit. quo pavore iniecto, caedes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie, fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto iussuque populi triumphans in urbem

i) *abscissum* Gron. Crev. k) *fugatis legionibus* Eaed.

U. c. 318. a. C. 434. rediit. Longe maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, aequantes eum Romulo, canere. Spolia in aede Iovis Feretrii prope Romuli spolia, quae, prima Opima adpellata, sola ea tempestate erant, cum solemni dedicatione dono fixit. averteratque in se a curru dictatoris civium ora, et celebritatis eius diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi iussu, in Capitolio Iovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Iovis Feretrii templo intulisse, exposui. ceterum, praeterquam quod ea rite opima spolia habentur, quae dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cuius auspicio bellum geritur; titulus ipse, spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego quum Augustum Caesarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum aedem Feretrii Iovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliorum suorum Caesarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem. qui si ea in re sit error, quod tam veteres annales, quodque magistratuum libri, quos linteos in aede repositos Monetae Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant, existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod inbelle triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo ut quidam annales, velut funesti, nihil praeter nomina consulum subgerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet; eodem anno magistrum equitum: quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. ea

libera coniectura est. Sed (ut ego arbitror) vana U. c. 318.
versare in omnes opiniones licet: quum auctor pu- a. C. 434.
gnae, recentibus spoliis in sacra sede positis, Iovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, se [1]) A. Cornelium Cossum consulem scripserit.

XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso U. c. 319.
consulibus, exercitus in agrum Veientem ac Fali- a. C. 433.
scum ducti: praedae abactae hominum pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non obpugnatae, quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quaesitae sunt, nec motae tamen, ab Sp. Maelio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum se aliquid ratus, et Minucio diem dixerat, et rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalae tulerat: falsis criminibus a Minucio circumventum Maelium arguens, Servilio caedem civis indemnati obiiciens. quae vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingravescens curae erat, terroresque ac prodigia; maxime quod crebris motibus terrae ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaque a populo, duumviris praeeuntibus, est facta. Pestilentior inde U. c. 320.
annus, C. Iulio iterum et L. Virginio consulibus, tan- a. C. 432.
tum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo praedandi caussa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde, Veientium exercitu adcito, (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus, potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa habuere. Trepidatum itaque, non in agris magis, quam in urbe, est. Iulius consul in aggere murisque ex-

1) *sese* Gron. Crev.

U. c. 320. a. C. 432. plicat copias. a Virginio senatus in aede Quirini consulitur. Dictatorem dici A. m) Servilium placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Postumum Aebutium Elvam dicit.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse iubet. quibuscumque vires subpetebant ad arma ferenda, praesto fuere: signa ex aerario promta feruntur ad dictatorem. Quae quum agerentur, hostes in loca altiora concessere. eo dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis conlatis, fudit Etruscas legiones. compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Sed neque scalis capi poterat urbs alta et munita, neque in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati modo satis, sed copiae quoque, abunde ex ante convecto subficiebat. Ita, expugnandi pariter cogendique ad deditionem spe amissa, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab aversa parte urbis maxime neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit. ipse, diversissimis locis subeundo ad moenia quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte proelio ab sensu operis hostes avertebat: donec, perfosso a castris monte, erecta in arcem via est; intentisque Etruscis ad vanas a certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius Macerinus censores villam publicam in campo Martio probaverunt: ibique primum census populi est actus.

U. c. 321. a. C. 431. XXIII. Eosdem consules insequenti anno refectos, Iulium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias et Q. Tubero M. Manlium et Q. Sulpicium consules in eum

m) *Q.* Crev.

annum edunt. ceterum in tam discrepante [n]) editio- U. c. 321.
ne et Tubero et Macer libros linteos auctores profiten- a. C. 431.
tur: neuter, tribunos militum eo anno fuisse, traditum a scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio libros haud dubie sequi linteos placet: et Tubero incertus veri est. sed inter cetera, vetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Veientibus solum exterritis metu similis excidii, sed etiam Faliscis memoria initi primo cum iis belli, quamquam rebellantibus non adfuerant. Igitur quum duae civitates, legatis circa duodecim populos missis, inpetrassent, ut ad Voltumnae fanum indiceretur omni Etruriae concilium: velut magno inde tumultu inminente, senatus Mam. Aemilium dictatorem iterum dici iussit. ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellumque tanto maiore, quam proximo, conatu adparatum est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea res aliquanto exspectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renunciatum a mercatoribus esset, negata Veientibus auxilia, iussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quaerere socios, cum quibus spem integram communicati non sint: tum dictator, ne nequidquam creatus esset, materia quaerendae bello gloriae ademta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturae, cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate, obfensus. Concione itaque advocata, *rempublicam foris gerendam*, ait, *tutaque omnia praestanda, Deos inmortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum. maximam autem eius custodiam esse, si magna imperia diuturna*

n) *discrepanti* Gron. Crev.

U. c. 321. a. C. 431. *non essent; et temporis modus inponeretur, quibus iuris inponi non posset. Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram; grave esse, iisdem per tot annos magna parte vitae obnoxios vivere. se legem laturum, ne plus, quam annua ac semestris, censura esset.* Consensu ingenti populi legem postero die pertulit, et, *ut re ipsa*, inquit, *sciatis, Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdico.* Deposito suo magistratu, modo magistratui inposito, fine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores, aegre passi, Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisset, tribu moverunt, octuplicatoque censu aerarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, caussam potius ignominiae intuentem, quam ignomiam; primores Patrum, quamquam deminutum censurae ius noluissent, exemplo acerbitatis censoriae obfensos: quippe quum se quisque diutius ac saepius subiectum censoribus fore cerneret, quam censuram gesturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate, praeterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

XXV. Tribuni plebis, adsiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriae praemium, quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit. omnes patricii creati sunt, M. Fabius
U. c. 322. Vibulanus, M. Foslius, L. Sergius Fidenas. Pesti-
a. C. 430. lentia eo anno aliarum rerum otium praebuit. aedis o) Apollini pro valetudine populi vota est. multa duumviri ex libris, placandae Deum irae, avertendaeque a populo pestis caussa, fecere: magna tamen clades in urbe agrisque, promiscue hominum pecorumque pernicie, accepta. famen cultoribus agrorum timen-

o) *aedes* Gron. Crev.

tes in Etruriam, Pomptinumque agrum, et Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti caussa misere. U. c. 322. a. C. 430. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. U. c. 323. a. C. 429. Eo anno vis morbi levata, neque a penuria frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Aequorumque conciliis, et in Etruria ad fanum Voltumnae, agitata. Ibi prolatae in annum res, decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret; nequidquam Veiente populo querente, eamdem, qua Fidenae deletae sint, inminere Veiis fortunam. Interim Romae principes plebis, iam diu nequidquam inminentes spei maioris honoris, dum foris otium esset, coetus indicere in domos tribunorum plebei [p]), ibi secreta consilia agitare: queri, *se a plebe adeo spretos, ut, quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli umquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit. multum providisse suos maiores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent; aut patricios habendos fuisse tribunos plebei. adeo se suis etiam sordere, nec a plebe minus, quam a Patribus contemni.* Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: *eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter. si plebi respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, et parto auxilio imperium quoque adscituram.* Placet, tollendae ambitionis caussa tribunos legem promulgare, ne cui album investimentum addere petitionis liceret caussa [q]). Parva nunc res, et vix serio agenda videri possit, quae tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: adparebatque, irritatis animis, plebem ad suos studia in-

p) *plebi* Gron. q) *caussa liceret* Gron. Crev.

U. c. 323. clinaturam. quae ne libera essent, senatusconsultun
a. C. 429. factum est, ut consularia comitia haberentur.

U. c. 324. XXVI. Tumultus caussa fuit; quem ab Aequi
a. C. 428. et Volscis Latini atque Hernici nunciarant. T. Quinctius L. F. Cincinnatus (eidem et Penno cognomei additur) et C. Iulius Mento, consules facti: nec ultra terror belli est dilatus. Lege sacrata, quae maxima apud eos vis cogendae militiae erat, delectu habito, utrimque validi exercitus profecti in Algidun convenere, ibique, seorsum Aequi, seorsum Volsci castra communivere; intentiorque, quam umquan ante, muniendi exercendique militem cura ducibu erat. eo plus nuncii terroris Romam adtulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi saepe vict populi, maiore tamen conatu, quam alias umquam rebellarent: et aliquantum Romanae iuventutis morbo absumtum erat. ante omnia pravitas consulum discordiaque inter ipsos, et certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque caussam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad ali discordes in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum ali aliis terribiliora adferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus, summi honoribus egregie usus, *Vos*, inquit, *tribuni plebi quoniam ad extrema ventum est, senatus adpellat, u in tanto discrimine reipublicae dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendae potestatis secedunt, proque collegio pronunciant, *placere, consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duc eos iussuros.* Consules ab tribunis, quam ab senatı vinci maluerunt; proditum a Patribus summi imperius, datumque sub iugum tribuniciae potestati consulatum memorantes, siquidem cogi aliquid pro pot

estate ab tribuno consules, et (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quinctio evenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit; ab eo L. Iulius magister equitum est dictus. Simul edicitur et iustitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum adparari: cognitio vacantium militiae munere post bellum differtur. Ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. et Hernicis Latinisque milites imperati. utrimque enixe obeditum dictatori est.

U. c. 324. a. C. 428.

XXVII. Haec omnia celeritate ingenti acta relictoque C. Iulio consule ad praesidium urbis, et L. Iulio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur, dictator, praeeunte A. Cornelio pontifice maximo, Ludos magnos tumultus caussa vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quinctio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium, parvo inter se spatio distantia, viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta planitiem in medio, non parvis modo excursionibus ad proelia, sed vel ad explicandas utrimque acies satis patentem, habebant. nec, ex quo castris castra conlata sunt, cessatum a levibus proeliis est; facile patiente dictatore, conferendo vires spem universae victoriae, tentato paullatim eventu certaminum, suos praecipere. Itaque hostes, nulla in praelio iusto relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus, non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi praesenti ope res egebant, consul nec animo defecit [r]), nec consilio: pars militum portarum

r) *deficit* Gron. Crev.

U. c. 324. a. C. 428. stationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur, quid opus facto sit. misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus praeficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum praeficit castris: M. Fabio legato adsignat equites. nec ante lucem movere iubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quae vel alius imperator prudens et inpiger in tali re praeciperet ageretque, praecipit ordine atque agit. illud eximium consilii animique specimen, et neutiquam vulgatae laudis, quod ultro ad obpugnanda castra hostium, unde maiore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui, postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibusque, est adortus, prius pene cepit castra, quam obpugnari hostes satis scirent. inde, fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra, nunciarique passim iubet.

XXVIII. Et iam lucescebat, omniaque sub oculis erant: et Fabius cum equitatu inpetum dederat, et consul eruptionem e castris in trepidos iam hostes fecerat. Dictator autem, parte altera subsidia et secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique obiecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur iam in medio ad unum omnes poenas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis, quam genere, iam orbem volventes suos increpans clara voce, *Hic praebituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stantibus spei est? an*

Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? Ferro via facienda est. Hac, qua me praegressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, coniuges, liberos estis, ite mecum. Non murus, nec vallum; sed armati armatis obstant. virtute pares, necessitate, quae ultimum ac maximum telum est, superiores estis. Haec locutum exsequentemque dicta redintegrato clamore secuti, dant inpressionem, qua Postumius Albus cohortes obiecerat: et moverunt victorem, donec dictator, pedem iam referentibus suis, advenit: eoque omne proelium versum est. Uni viro Messio fortuna hostium innititur. multa utrimque vulnera, multa passim caedes est. Iam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius, ictus saxo, perfracto capite, acie excessit. non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope adfixum equo femur, non brachium abscisum [s]) consulem ex tam ancipiti proelio submovit.

U. c. 324. a. C. 428.

XXIX. Messium inpetus per stratos caede hostes cum globo fortissimorum iuvenum extulit ad castra Volscorum, quae nondum capta erant. eodem omnis acies inclinatur. Consul, effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque adgreditur: eodem et dictator alia parte copias admovet. non segnior obpugnatio est, quam pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum iniecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoque signo primam inpressionem factam. Et dictator, proruto vallo, iam in castra proelium intulerat. Tum abiici passim arma [t]), ac dedi hostes coepti. castrisque et his captis, hostes praeter senatores omnes venumdati sunt. Praedae pars sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita; parten sub hasta dictator vendidit: praepositoque consule castris, ipse, triumphans invectus urbem, dictatura se abdicavit. Egregiae dictaturae tristem memoriam faciunt, qui

s) *abscissum* Gron. Crev. t) *arma passim* Eaed.

U. c. 325 filium ab A. Postumio, quod, occasione bene pugnan-
a. C. 427. di captus, iniussu decesserit praesidio, victorem securi percussum tradunt. Nec libet credere; et licet in variis opinionibus. et argumento est, quod *imperia Manliana*, non *Postumiana*, adpellata sint: quum, qui prior auctor tam saevi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. *Imperioso* quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Iulius consul aedem Apollinis, absente collega, sine sorte dedicavit: aegre id passus Quinctius, quum, dimisso exercitu, in urbem redisset, nequidquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod Karthaginienses, tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum traiecere.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur; nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Iulius. Aequorum legati foedus ab senatu cum petissent, et pro foedere deditio ostentaretur, inducias annorum octo inpetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores in iurgia et seditiones
U. c. 326. versa. Undique otium fuit Romanis. Legem de mul-
a. C. 426. tarum aestimatione pergratam populo, quum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi praeoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus.
U. c. 327. Secuti eos consules A. Cornelius Cossus, T. Quin-
a. C. 425. ctius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium iuventute participes eius populationis fuisse: cognitioque eius rei L. Sergio, et Q. Servilio, et Mam. Aemilio permissa. Quidam Ostiam relegati,

quod, cur per eos dies a Fidenis afuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque iis bello interemtorum adsignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec coelestes modo defuerunt aquae, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes subfecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumta: vulgatique [u]) contactu in homines morbi, et primo in agrestes ingruerant servitiaque. urbs deinde inpletur. Nec corpora modo adfecta tabo, sed animos quoque multiplex religio et pleraque externa, invasit; novos ritus sacrificandi [x]) vaticinando inferentibus in domos, quibus quaestui sunt capti superstitione animi: donec publicus iam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deum exposcendae. Datum inde negotium aedilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more, quam patrio, colerentur. Irae adversus Veientes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatae sunt. Tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit. feciales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat: induciaeque inde, non pax, facta: quarum et dies exierat, et ante diem rebellaverant. Missi tamen feciales: nec eorum, quum more patrum iurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum populi iussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denunciando inpedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferrent, omnes centuriae iussere. In eo quoque plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in proximum annum crearentur.

U. c. 328.
a. C. 424.

u) vulgarique, Gron. Crev. x) sacrificando Gron.

U. c. 329. a. C. 423. XXXI. Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, T. Quinctus Pennus ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus. ex iis Cossus praefuit urbi. tres, delectu habito, profecti sunt Veios, documentoque fuere, quam plurium imperium bello inutile esset. Tendendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque aciem, signum aliis dari, receptui aliis cani iubentibus [y]), invasere opportune Veientes: castra propinqua turbatos ac terga dantes accepere. Moesta civitas fuit [z]) vinci insueta: odisse tribunos, poscere dictatorem, in eo verti spes civitatis. et quum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mam. Aemilium dixit: et ipse ab eo magister equitum est dictus. Adeo, simul fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil censoria animadversio effecit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur. Veientes, re secunda elati, missis circum Etruriae populos legatis, iactando tres duces Romanos ab se uno proelio fusos, quum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem praedae adsciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: et, tamquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum caede imbutis armis, Veientibus sese coniungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Veios an Fidenas sedem belli caperent. Fidenae visae opportuniores. itaque, traiecto Tiberi, Veientes Fidenas transtulerunt bellum. Romae terror ingens erat. adcito exercitu ab Veiis, eoque ipso ab re male gesta perculso; castra locantur ante portam Collinam, et in muris armati

y) *signum aliis dari receptui, aliis cani iubentibus* Gron. Crev. c. Drak.

z) *fuit* del. Gron. Crev.

dispositi, et iustitium in foro, tabernaeque clausae: U. c. 329.
fiuntque omnia castris, quam urbi, similiora. a. C. 423.

XXXII. Tum trepidam civitatem, praeconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, *quod animos ex tam levibus fortunae momentis suspensos gererent, ut, parva iactura accepta, quae ipsa non virtute hostium, nec ignavia Romani exercitus, sed discordia imperatorum, accepta sit, Veientem hostem sexies victum, pertimescant, Fidenasque prope saepius captas quam obpugnatas. Eosdem et Romanos et hostes esse, qui per tot secula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere. se quoque eumdem dictatorem Mam. Aemilium esse, qui ante* [a]) *Veientium Fidenatiumque, adiunctis Faliscis, ad Nomentum exercitus fuderit: et magistrum equitum A. Cornelium eumdem in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio rege Veientium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Iovis Feretrii templo intulerit. Proin memores secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse; cum hostibus scelus legatorum contra ius gentium interfectorum, caedem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul castra castris coniunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore; et populum Romanum intellecturum, quanto melius de republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint; quam* [b]) *qui, ob ereptum censurae regnum, labem secundae dictaturae suae inposuerint.* Votis deinde nuncupatis profectus, mille et quingentos passus citra Fidenas castra locat: dextra montibus, laeva Tiberi amne septus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes iubet, occultumque id iugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum ab

a) *antea* Gron. Crev. b) add. *eos* Faed. c. Drak.

U. c. 329. a. C. 423. pristini diei meliore occasione, quam pugna, in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quinctium evasisse in iugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum praecipit, ne iniussu pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio signum daturum. tum ut memor regiae pugnae, memor opimi doni, Romulique ac Iovis Feretrii, rem gereret. Legiones inpetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, inpium Fidenatem, praedonem Veientem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda caede, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, inbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem: quum repente, patefactis Fidenarum portis nova erumpit acies, inaudita ante id tempus invisitataque [c]). ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota conlucens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit: formaque insolitae pugnae Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex montibus Quinctio adcito, proelium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod, incendio similius quam proelio, territum cesserat flammis, adcurrit: claraque voce, *Fumone victi,* inquit, *velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis, pugnandum est, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani ac virtutis patrum vestraeque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem; et suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, vastatique fines monent.* Ad imperium dictatoris mo-

c) *inusitataque* Gron. Crev.

ta cuncta acies: faces partim emissae excipiuntur, U. c. 329. a. C. 423. partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum et ipse novat pugnam equestrem: frenos ut detrahant equis, imperat: et ipse princeps, calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: et alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus, mixtusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea, quae militem terruerat, species nihil terruit equos. ruinae igitur similem stragem eques, quacumque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat, *Quinctium legatum et suos ab tergo hostem adortos*: ipse, redintegrato clamore, infert acrius signa. Quum duae acies, duo diversa proelia, circumventos Etruscos et a fronte et ab tergo urgerent, neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis obiecerat, iter fugae esset, et equitem passim liberi frenis distulissent [d]) equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam caedem: obtruncantur in ripis: alios, in aquam compulsos, gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo et vulnera et pavor degravant; pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem. eadem [e]) et Romanos sequentes inpetus rapit. Quinctium maxime, et cum eo degressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo proelio advenerat.

XXXIV. Hi, postquam mixti hostibus portam intravere, in muros evadunt; suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (iam enim et ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad praedam, spe iniecta maioris in urbe praedae, ad portam ducit; re-

d) *dispulissent* Gron. Crev. c. Drak. e) *eodem* Gron. Crev.

U. c. 329. a. C. 423. ceptusque intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor caedes in urbe, quam in proelio, fuit; donec, abiectis armis, nihil praeter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, et, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub corona venumdatis, exercitum victorem opulentumque praeda triumphans dictator Romam reduxit: iussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. Classi[f]) quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus, quidam annales retulere: rem aeque difficilem atque incredibilem, nec nunc lato satis ad hoc amne; et tum aliquanto, ut a veteribus accepimus, artiore: nisi in traiectu forte fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in maius, ut fit, celebrantes, navalis victoriae vanum titulum adpetivere.

U. c. 330. a. C. 422. XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit A. Sempronium Atratinum, L. Quinctium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum viginti induciae datae, et Aequis triennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium

U. c. 331. a. C. 421. fuit. Annum insequentem, neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem, et tribunorum militum adparatu, et finitimorum concursu, fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex Iulius Iulus. spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosae tribunorum plebi fuerunt, obiurgantium multitudinem, *quod, admiratione eorum, quos odisset, stupens, in aeterno se ipsa teneret servitio: et non modo ad spem*

f) *classibus* Gron. Crev.

consulatus in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quae communia essent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret; eo inpendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non adgressuros homines, si magna conatis magna praemia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat caecus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, Patres, adversus quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore, neque sperandum, neque postulandum esse. Magnos animos magnis honoribus fieri. neminem se plebeium contemturum, ubi contemni desissent. Experiendam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebeius ferendo magno honori; an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem exsistere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate et ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiaeque spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui Patribus fuisse: desisse postremo praebere ad contumeliam os. Nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat, quod numquam futurum sit. minorem quippe ruborem fore in iuris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum praetereantur. U. c. 331. a. C. 421.

XXXVI. Huius generis orationes, cum adsensu auditae, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi coloniarumque deducendarum ostentatae spes; et vectigali possessoribus agrorum inposito, in stipendium militum erogandi aeris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestina denunciatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret, ab-

U. c. 331. sentibus tribunis plebi [g]): ut, quoniam Volscos in
a. C. 421. Hernicorum agros praedatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemviri, praefectum urbis relinquunt, inpigrum iuvenem, et iam inde ab incunabilis imbutum odio tribunorum plebisque. tribunis plebi nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio, transacta re, quod contenderent, fuit.

U. c. 332.
a. C. 420. XXXVII. Creati consules sunt [h]) C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna, traditur eo anno facta: Vulturnum, Etruscorum urbem, quae nunc Capua est, ab Samnitibus captam; Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) a campestri agro adpellatam. Cepere autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna caede adorti. His rebus actis, consules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occepere. Iam non solum, qui ad id missi erant, retulerant, inminere Volscum bellum; sed legati quoque ab Latinis et Hernicis nunciabant, *Non ante umquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo, intentiores fuisse. vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, iugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse.* Haud vana adtulere: sed nec perinde Patres moti sunt; et C. Sempronius, cui ea provincia sorti [i]) evenit, tamquam constantissimae rei, fortunae fretus [k]), quod victoris populi adversus victos dux esset [l]), omnia temere ac neglegenter egit. adeo

g) *plebis* Gron. Crev. it. mox: *tribunis plebis.*
h) *sunt* del. Eaed.
i) *sorte* Eaed.
k) *constantissima re, fortuna fretus* Eaed. c. Drak.
l) *populi exercitum adversum victos duxisset* Gron. Crev.

ut disciplinae Romanae plus in Volsco exercitu, quam in Romano, esset. Ergo fortuna, ut saepe alias, virtutem est secuta. Primo proelio, quod ab Sempronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, concursum est. clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset. excitatior crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus, inpar, segnius [m]) saepe iteratus [n]) prodidit pavorem animorum. Eo ferocior inlatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeae, et incerti trepidant, adplicantque se turbae. Signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus, quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus caedis hostium videre, quam fugae.

U. c. 332.
a. C. 420.

XXXVIII. Iam omnibus locis ceditur. nequidquam Sempronio consule obiurgante atque hortante, nihil nec imperium, nec maiestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente iam re, praesenti animo subvenisset. qui quum magna voce exclamasset, *ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis desilirent;* omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium motis: *Nisi haec*, inquit, *parmata* [o]) *cohors sistat inpetum hostium, actum de imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam. ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens. quacumque incedunt, vi viam faciunt:) se inferunt obiectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quae eos inpetus tulit: nec dubium erat, quin, si tam pau-

m) *segnis* Gron. Crev. c. Drak.
n) add. *incerto clamore* Eaed. o) *armata* Eaed. c. Drak.

U. c. 332. a. C. 420. ci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et quum iam parte nulla sustinerentur, dat signum Volscus [p]) imperator, ut parmatis, novae cohorti hostium, locus detur: donec inpetu inlati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites: nec perrumpere eadem, qua transierant, posse; ibi maxime confertis hostibus, qua viam fecerant: et consul legionesque Romanae, quum quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos obprimeret hostis, tendunt in quemcumque casum. Diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, altera fronte instare Tempanio atque equitibus. qui quum saepe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnae finis ante noctem fuit. consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quidquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremit: tantusque ab inprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut, relictis sauciis et magna parte inpedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est. quo [q]) quum circumsedentibus nunciatum esset, castra deserta esse, victos rati suos, et ipsi, qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit. degressus [r]) deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, laetus ab tumulo suos devocat, et in castra Romana penetrat. ubi quum vasta desertaque omnia, atque eamdem, quam apud hostes, foeditatem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regionem

p) *Volscis* Gron.
q) *quo* del. Gron.
r) *digressus* Gron. Crev. c. Drak.

consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit. U. c. 332. a. C. 420.

XL. Iam eo fama pugnae adversae castrorumque desertorum perlata erat: et ante omnia deplorati erant equites, non privato magis, quam publico luctu: Fabiusque consul, terrore urbi quoque iniecto, stationem ante portas agebat: quum equites, procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu laetitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium, salvos victoresque redisse equites: et ex moestis paulo ante domibus, quae conclamaverant suos, procurreretur in vias; pavidaeque matres ac coniuges, oblitae prae gaudio decoris, obviam agmini obcurrerent, in suos quaeque, simul corpore atque animo vix prae gaudio compotes, effusae. Tribunis plebi [s]), qui M. Postumio et T. Quinctio diem dixerant, quod ad Veios eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est per recens odium Sempronii consulis renovandae in eos invidiae. Itaque, advocata concione, quum proditam Veiis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis inpune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad caedem fortissimos equites, deserta foede castra vociferati essent; C. Iulius, unus ex tribunis, Tempanium equitem vocari iussit; coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quaero de te*, *arbitrerisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse*, *aut firmasse subsidiis aciem*, *aut ullo boni consulis functum officio? et*, *tune ipse*, *victis legionibus Romanis*, *tuo consilio equitem ad pedes deduxeris*, *restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subvenerit*, *aut miserit praesidium? postero denique die ecquid praesidii usquam habueris? an tu cohorsque in castra vestra virtute perruperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites?*

s) *plebis* Crev.

U. c. 332. a. C. 420. *Haec pro virtute tua fideque, qua una hoc bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostrae sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?*

XLI. Adversus haec Tempanii oratio incomta fuisse dicitur; ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno laeta: *Quanta prudentia rei bellicae in C. Sempronio esset, non militis de imperatore existimationem* [t]) *esse, sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent, quae pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent; sed, quod viderit, referre posse. Vidisse autem se prius, quam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaque hostium versantem: postea se* [u]), *ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen et clamore sensisse, usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumulum, quem ipse tenuerat, prae multitudine hostium credere perrumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci praesidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandi exercitus caussa loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere: quam populi Romani. Fortunam* [x]) *noctemque omnia erroris mutui inplesse.* precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude, non virtutis magis, quam moderationis, dimissum. Quum haec agerentur, iam consul via Lavicana ad fanum Quietis erat. eo missa plaustra iumentaque alia ab urbe exercitum, adfectum proelio ac via nocturna, excepere. Paullo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Moestae civitati ab re male gesta et iratae ducibus M. Postumius reus ob-

t) *aestimationem* Gron. Crev.
u) *se* del. Eaed.
x) Maiorem interpunctionem post *fortunam* habet Gron.

iectus, qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem millibus aeris gravis damnatur. T. Quinctium collegam eius, quia et in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Aemilii, res prospere gesserat, totam culpam eius temporis in praedamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, et exactae iam aetatis Capitolinus Quinctius, suppliciter orans, ne se, brevi reliquo vitae spatio, tam tristem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur. U. c. 332. a. C. 420.

XLII. Plebs tribunos plebi [y]) absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex. [z]) Antistium, et Sp. Icilium [a]), fecit; quos et pro centurionibus sibi praefecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen obfenderet, tribunos militum consulari potestate creari iussit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem quum quatuor collegae, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil praeter fortunam reprehendi posset, vexaret: aegre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiae suae; nec precibus tribunorum, quae in speciem modo iactentur, sed auxilio confidere reum. itaque modo ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi subnisus et fidens innocentiae animus esset?* quaerebat. *sub tribunicia umbra consularem virum delituisse.* modo ad collegas, *Vos autem, si reum perago, quid acturi estis? an erepturi ius populo et eversuri tribuniciam potestatem?* Quum illi, *et de Sempronio et de omnibus summam populi Romani potestatem esse,* dicerent, *nec se iudicium* U. c. 333. a. C. 419.

y) *plebis* Gron. Crev.
z) *L.* Eaed.
a) *Sex. Pompilium* Eaed.

U. c. 333. a. C. 419. *populi tollere aut velle, aut posse; sed, si preces suae pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos:* tum Hortensius, *Non videbit*, inquit, *plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus.* Nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortensii tam placabile ad iustas preces ingenium, pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Aequis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant.

U. c. 334. a. C. 418. XLIII. Proximo anno N. Fabio Vibulano, T. Quinctio, Capitolini filio, Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. Quum trepidam tantum ostendissent aciem Aequi, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. itaque triumphus negatur. Ceterum ob Sempronianae cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quam timuerant, dimicatione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo necopinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est, coepta ab duplicando quaestorum numero. quam rem, (ut, praeter duos urbanos quaestores, duo consulibus ad ministeria belli praesto essent) a consulibus relatam, quum et Patres summa ope adprobassent, consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quaestorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam actionem primo et consules et Patres summa ope adnisi sunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum in [b]) tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adaeque in quaestoribus liberum esset arbitrium populi, quum parum proficerent, totam rem de augendo quaestorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliaeque subinde, inter quas et agrariae legis, seditiosae actiones

b) *in* del. Gron. Crev.

exsistunt: propter quos motus quum senatus consu- U. c. 334.
les, quam tribunos, creari mallet, neque posset per a. C. 418.
intercessiones tribunicias senatusconsultum fieri; respublica a consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Quum pars maior insequentis anni per novos tribunos plebi [c]) et aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; postremo L. Papirius Mugillanus, proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebi, *desertam omissamque ab hominibus rempublicam, Deorum providentia curaque exceptam*, memorabat, *Veientibus induciis et cunctatione Aequorum stare. Unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam obprimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse? an bello intestino bellum externum propulsaturos? Quae si in unum conveniant, vix Deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse. quin illi, remittendo de summa quisque iuris, mediis copularent concordiam: Patres, patiendo tribunos militum pro consulibus fieri: tribuni plebis, non intercedendo, quo minus quatuor quaestores promiscue de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.*

XLIV. Tribunicia primum comitia sunt habita. U. c. 335.
creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. a. C. 417.
Quinctius Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quaestorum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii tribuni plebis et fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate praeferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistius-

c) *plebis* Gron. Crev. it. paullo post: *tribunos plebis.*

U. c. 335. a. C. 417. que, repulsa suorum accensi, *Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum iniuriis, non denique usurpandi libidine, quum liceat, quod ante non licuerit, si non tribunum militarem, ne quaestorem quidem quemquam ex plebe factum. non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctae, ad auxilium libertatis creatae. Fraudem profecto in re esse, et A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quam fidei. Eius iniuria queri suos honore deiectos.* Itaque quum in ipsum, et innocentia tutum et magistratu, in quo tunc erat, inpetus fieri non posset, flexere iras in C Sempronium, patruelem Atratini: eique ob ignominiam Volsci belli, adiutore collega M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab iisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis inlata est, (cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat) ratis, id quod erat, aut deposita caussa leviorem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub iudicii tempus plebem obfensurum. Adversae invidiae obiici maluit, et suae nocere caussae, quam publicae deesse; stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio, cessura in trium gratiam tribunorum, fieret. nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam, quaeri. Se quoque subiturum eam tempestatem forti animo. nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni malum publicum fiat.* Nihilo demissiore animo, quum dies venit, caussa ipse pro se dicta, nequidquam omnia expertis Patribus, ut mitigarent plebem, quindecim millibus aeris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu caussam dixit, crimine innoxia; ob suspicionem propter cultum amoeniorem ingeniumque liberius, quam virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam, pro collegii sententia pontifex maximus abstinere iocis, colique sancte potius, quam scite, iussit. Eodem anno a Campanis Cumae, quam Graeci tum urbem tenebant, capiuntur.

Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium Rutilum d). U. c. 336. a. C. 416.

XLV. Annus, felicitate populi Romani, periculo potius ingenti, quam clade, insignis. Servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, coniurarunt; populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Iupiter: indicioque duorum comprehensi sontes poenas dederunt. indicibus dena millia gravis aeris, quae tum divitiae habebantur, ex aerario numerata, et libertas praemium fuit. Bellum inde ab Aequis reparari coeptum: et, novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus iungere, haud incertis auctoribus Romam est adlatum. Aequorum iam velut anniversariis armis adsuerat civitas. Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus, nec tum bellum parari, nec diuturnam pacem fore, adpareret: Tusculanis negotium datum, *adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur.* U. c. 337. a. C. 415. Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium, Prisci filium, quo dictatore Fidenae captae fuerant. Nunciabant legati, Lavicanos arma cepisse, et cum Aequorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romae curaret, certamen subito inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potiorem ferre, curam urbis, ut ingratam ignobilemque, adspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis huius ulla*, inquit, *nec reipublicae est verecundia, patria maiestas altercationem*

d) *Sp. Nautium*, *C. Servilium* Gron. Crev.

U. c. 337. a. C. 415. *istam dirimet. filius meus extra sortem urbi praeerit. Bellum utinam, qui adpetunt, consideratius concordiusque, quam cupiunt, gerant.*

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit. decem tribus sorte ductae sunt; ex his scriptos iuniores duo tribuni ad bellum duxere. Coepta inter eos in urbe certamina cupiditate eadem imperii multo inpensius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere in vicem, et contemni. donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quae quum adlata Romam essent, dicitur Q. Servilius, aetate et usu doctus, precatus ab Diis inmortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reipublicae esset, quam ad Veios fuisset: et, velut haud dubia clade inminente, institisse filio, ut milites scriberet, et arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cuius dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino inpetu Aequorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina maiore quam fuga obpressi obtruncatique: castraque, eo die aegre retenta, postero die, circumfusis iam magna ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deseruntur. duces legatique, et quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros passim multis itineribus, maioris, quam accepta erat, cladis nuncii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat; et quod subsidia, quae respicerent in re trepida, praeparata erant ab tribuno militum: iussuque eiusdem, per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nunciavere, Tusculi duces exercitumque esse; hostem castra loco non movisse. et, quod plu-

rimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto U. c. 337. dictus Q. Servilius Priscus; vir, cuius providentiam a. C. 415. in republica quum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu eius belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, adcitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia neglegentiaque ad Aequos, quae in Romanis ducibus fuerat. itaque primo statim proelio quum dictator equitatu inmisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere iussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut inpetum Aequi non tulerint: victique acie quum fuga effusa petissent castra, brevior tempore et certamine minor castrorum obpugnatio fuit, quam proelium fuerat. Captis direptisque castris, quum praedam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renuntiassent, omnes Lavicanos victos, magnam partem Aequorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque, corona circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo, quam creatus erat, magistratu se abdicavit; et opportune senatus, priusquam ab tribunis plebi [e]) agrariae seditiones, mentione inlata de agro Lavicano dividendo, fierent, censuit frequens, coloniam Lavicos deducendam. coloni ab urbe mille et quingenti missi bina iugera acceperunt. U. c. 338. a. C. 414. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, et L. Servilio Structo, et P. Lucretio Tricipi-

e) *plebis* Crev.

U. c. 338. a. C. 414. tino, iterum omnibus his, et Sp. Rutilio Crasso, et insequente [f]) anno A. Sempronio Atratino tertium, et duobus iterum M. Papirio Mugillano, et Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillae externae res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Spurii Maecilius quartum et Metilius tertium tribuni plebis, ambo absentes creati. et quum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnaeque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunae; (nec enim ferme quidquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset adsignatumve publice esset, praeterquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum, nunc in senatu, nunc in conciliis privatis principum cogendis viam consilii inveniebant; quum Ap. Claudius nepos eius qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio [g]) dicitur dixisse, *Vetus se ac familiare consilium domo adferre. proavum enim suum Ap. Claudium ostendisse Patribus viam unam dissolvendae tribuniciae potestatis per collegarum intercessionem. Facile homines novos auctoritate principum de sententita deduci, si temporum interdum potius, quam maiestatis, memor adhibeatur oratio. Pro fortuna illis animos esse. ubi videant, collegas principes agendae rei gratiam omnem ad plebem praeoccupasse, nec locum in ea relictum sibi; haud gravate adclinaturos se ad caussam senatus, per quam universo ordine cum primoribus se Patrum concilient.* Adprobantibus cunctis, et ante omnes Q. Servilio Prisco quod non degenerasset ab stirpe Claudia, conlaudant iuvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum, ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prensantur ab principibus tribuni: suadendo

f) *insequenti* Gron. Crev. g) *consilio* Crev

monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Maecilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eae orationes a primoribus Patrum habitae sunt, ut pro se quisque iam nec consilium sibi subpetere diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, praeterquam in tribunicio auxilio. in eius potestatis fidem circumventam rempublicam, tamquam privatum inopem, confugere. Praeclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum discordiamque ordinum movendam plus in tribunatu virium esse, quam ad resistendum inprobis collegis. Fremitus deinde universi senatus ortus, quum ex omnibus partibus curiae tribuni adpellarentur: tum, silentio facto, ii, qui praeparati erant gratia principum, quam rogationem a collegis promulgatam senatus censeat dissolvendae reipublicae esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratiae intercessoribus ab senatu actae. Latores rogationis, concione advocata, proditores plebis commodorum ac servos consularium adpellantes, aliaque truci oratione in collegas invecti, actionem deposuere. U. c. 339. a. C. 413.

XLIX. Duo adsidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. [h]) Quinctius Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt; ni Veiens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis super ripas effusus, maxime ruinis villarum vastavit. Simul Aequos triennio ante accepta clades prohibuit Bolanis [i]), suae gentis populo, praesidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factae erant, novisque colonis bellum inlatum. quam noxam quum se consensu omnium Aequorum defensuros sperassent, deserti ab suis, ne U. c. 340. a. C. 412.

h) *Q.* del. Gron. Crev. [In Crev. min. *Q.* legitur.]

i) *Volunis* Eaed.

U. c. 340. a. C. 412. memorabili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam et oppidum et fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, qua Bolas[k]) quoque, sicut Lavicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus, passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Bolis insequente anno receptis, Aequi, coloniaque eo deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romae
U. c. 341. a. C. 411. consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. Huic bellum adversus Aequos permissum est, pravae mentis homini; quam tamen victoria magis, quam bellum, ostendit. Nam exercitu inpigre scripto ductoque ad Bolas, quum levibus proeliis Aequorum animos fregisset, postremo in oppidum inrupit. deinde ab hostibus in cives certamen vertit: et, quum inter obpugnationem praedam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit. Eam, magis adducor, ut credam irae caussam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta coloniaque nova minus praedicatione tribuni praedae fuerit. Auxit eam iram, postquam, ab collegis arcessitus, propter seditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox eius in concione stolida ac prope vecors; qua Sextio tribuno plebis, legem agrariam ferenti, simul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti, dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Bolanum esse; *Malum quidem militibus meis, inquit, nisi quieverint.* quod auditum non concionem magis, quam mox Patres, obfendit. et tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium inmodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas inpelleret voces, quae invidiae, non ipsi tantum, sed cassae atque universo ordini,

k) *Volas* Gron. Crev. et sic semper deinceps.

essent, neminem ex collegio tribunorum militum saepius, quam Postumium, in disceptationem trahebat. Tum vero secundum tam saevum atque inhumanum dictum, *Auditis,* inquit, *Quirites, sicut servis malum minantem militibus? tamen haec bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos, urbe agrisque donatos, in colonias mittunt; qui sedem senectuti vestrae prospiciunt; qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci iam vestram suscipiant caussam. quid ut a vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potius, quam populi Romani propugnatoribus, datis? Ingemuistis modo, voce huius audita quid id refert? Iam, si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros sedesque ac fortùnas stabilire volunt, praeferetis.* U. c. 341. a. C. 411.

L. Perlata haec vox Postumii ad milites multo in castris maiorem indignationem movit. *Praedaene interceptorem fraudatoremque etiam malum minari*[1] *militibus?* Itaque quum fremitus aperte esset, et quaestor P. Sestius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat; misso ad vociferantem quemdam militem lictore, quum inde clamor et iurgium oriretur, saxo ictus turba excedit; insuper increpante, qui vulneraverat, *habere quaestorem, quod imperator esset militibus minatus.* Ad hunc tumultum adcitus Postumius asperiora omnia fecit acerbis quaestionibus, crudelibus suppliciis. postremo quum modum irae nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub crate iusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes poenam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum submoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum,

1) *minitari* Gron. Crev.

U. c. 341. a. C. 411. tribunis militum de morte collegae per senatum quaestiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quod cura incesseras Patres, ne metu quaestionum plebs iraque [m]) tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deinde penes Patres fuit.

U. c. 342. a. C. 410. LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt A. [n]) Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quaestione Postumianae caedis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque praeficeret quaestioni, quem vellet. A plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui, summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos conscisse mortem satis creditum est, transacta re, nequivere tamen consequi, ut non aegerrime id plebs ferret. *iacere tamdiu irritas sanctiones, quae de suis commodis ferrentur: quum interim de sanguine et supplicio suo latam legem confestim exerceri, et tantam vim habere.* Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delenimentum [o]) animis Bolani agri divisionem obiici: quo facto minuissent desiderium agrariae legis, quae possesso per iniuriam agro publico Patres pellebat. Tunc [p]) haec ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hostibus captum, plebi dividere; mox paucis, ut cetera, futurum praedae. Eodem anno adversus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductae a Furio consule, quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quo magna

m) *irata* Gron.
n) *M.* Gron. Crev.
o) *delinimentum* Eaed.
p) *tum* Eaed.

multitudo Volscorum se contulerat, cepere. Minus praedae, quam speraverant, fuit: quod Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus, nocte oppidum reliquerunt. postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus. U. c. 342. a. C. 410. U. c. 343. a. C. 409.

LII. Annum modestia tribunorum quietum excepit tribunus plebis L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is quum q) principio statim anni, velut pensum nominis familiaeque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quam perniciosior, cogitationes hominum a foro certaminibusque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit. minusque eam damnosam fuisse, quam seditio futura fuerit, credunt. Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Iam fames, quam pestilentia, tristior erat: ni, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim adcolunt, ad frumentum mercandum, annonae foret subventum. Superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adiuti. maximos commeatus summo Etruriae studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate aegra experti consules sunt: quum, in legationes non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adiicere. Praeterquam ab morbo annonaque nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. at ubi hae sollicitudines discessere, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum. U. a. 344. a. C. 408.

LIII. M'. r) Aemilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Aequi parabant: Volscis, quamquam U. c. 345. a. C. 407.

q) *tum* Gron.

r) *Mamerco* Gron. Crev. [In Crev. min. *Manio* legitur.]

U. c. 345. non publico consilio, capessentibus arma, voluntariis
a. C. 407. mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (iam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Maenius tribunus plebis, legis agrariae lator, quum inpediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repente nunciatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta quum apud Patres invidiae Maenio fuit, tum ceteris tribunis, iam ante praeparatis intercessoribus legis agrariae, praebuit iustiorem caussam resistendi collegae. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset, consulibus Deos hominesque testantibus, *quidquid ab hostibus cladis ignominiaeque aut iam acceptum esset, aut inmineret, culpam penes Maenium fore, qui delectum inpediret;* Maenio contra vociferante, *si iniusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere;* decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen; pronunciaveruntque ex collegii sententia, *C. Valerio consuli se, damnum aliamque coercitionem, adversus intercessionem collegae, delectus caussa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse.* Hoc decreto consul armatus quum paucis, adpellantibus tribunum, collum torsisset, metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quamquam invisus infestusque consuli erat, inpigre primo statim adventu, deiectis qui in praesidio erant, arcem recipit. praedatores, ex praesidio per neglegentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Praedae ex adsiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul in aerarium redigere quaestores iussit; tum praedicans participem praedae fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Auctae inde plebis ac militum in consulem irae. itaque, quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia iacta-

ti: quibus consul increpitus, Maenii celebre nomen lau- U. c. 345.
dibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni favor a. C. 407.
circumstantis populi plausuque et adsensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res, quam prope sollemnis militum lascivia in consulem, curae Patribus iniecit. et tamquam haud dubius inter tribunos militum honos Maenii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, U. c. 346.
L. Furius Medullinus iterum. Non alias aegrius plebs a. C. 406.
tulit, tribunicia sibi comitia non commissa. eum dolorem quaestoriis comitiis simul ostendit, et ulta est, tunc primum plebeiis quaestoribus creatis: ita ut, in quatuor creandis, uni patricio K. Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebeii, Q. Silius, P. Aelius, P. Pupius clarissimarum familiarum iuvenibus praeferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima Patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem avidissimo adeo populo ostentantes: quum adfirmassent, nihil se moturos, si ne quaestoriis quidem comitiis. quae sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, et per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: quaesturamque eam non honoris ipsius fine aestimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus, fremere: negare, *Si ea ita sint, liberos tollendos esse; qui pulsi maiorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suae, Salii Flaminesque nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo, sine imperiis ac potestatibus relinquantur.* Irritatis utriusque partis animis, quum et spiritus plebes sumsisset, et tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia quaestoriis comitiis, ubi

U. c. 346. a. C. 406. utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quae nondum promiscua essent. Icilii contra tribunos militum creandos dicere, et tandem aliquando inpartiendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam inpediendo id, quod petebant, exprimerent; quum mira opportunitate, Volscos et Aequos praedatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, adfertur. ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt; obstare tunc enixe tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, et omnes acerrimi viri, generosique iam s) ut inter plebeios. duo, singuli singulos, sibi consules adservandos adsidua opera desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quae petebant, tribuni expetiebant. inclinante deinde se t) fortuna ad caussam plebis, nuncii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad praedam militibus, qui in praesidio erant, Aequos, interfectis paucis custotibus arcis, invasisse. alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris caesos. Ea adversa civitati res vires tribuniciae actioni adiecit. nequidquam enim tentati, ut tum denique desisterent inpediendo bello, postquam non cessere nec publicae tempestati, nec suae invidiae, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cuius ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis reficeretur in annum tribunus plebis; haud dubie Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu adparari coeptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda

s) *etiam* Gron. t) *se* del. Gron. Crev.

substiterit, incertum diversi auctores faciunt: illa pro U. c. 346.
certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce a. C. 406.
Carventana, quum diu nequidquam obpugnata esset,
recessum: Verruginem in Volscis eodem exercitu re-
ceptam, populationesque et praedas et in Aequis et in
Volsco agro ingentes factas.

LVI. Romae sicut plebis victoria fuit in eo, ut,
quae mallent, comitia haberent: ita eventu comitio- U. c. 347.
rum Patres vicere. namque tribuni militum consulari a. C. 405.
potestate contra spem omnium tres patricii creati sunt,
C. Iulius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius
Ahala. Artem adhibitam ferunt a patriciis, (cuius
eos Icilii tum quoque insimulabant) quod turbam in-
dignorum candidatorum intermiscendo dignis, taedio
sordium in quibusdam insignium, populum a plebeiis
avertissent. Volscos deinde et Aequos, seu Car-
ventana arx retenta in spem, seu Verrugine amis-
sum praesidium ad iram compulisset, fama ad-
fertur summa vi ad bellum coortos: caput rerum
Antiates esse: eorum legatos utriusque gentis popu-
los circumisse, castigantes ignaviam, quod, abditi intra
muros, populabundos in agris vagari Romanos priore
anno, et obprimi Verruginis praesidium, passi essent.
iam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam,
in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua di-
visa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Her-
nicis donasse. Ad haec quum inflammarentur animi,
ut ad quosque ventum erat, numerus iuniorum con-
scribebatur. Ita omnium populorum iuventus Antium
contracta, ibi castris positis hostem opperiebantur.
Quae ubi tumultu maiore etiam, quam res erat, nun-
ciantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus tre-
pidis ultimum consilium erat) dictatorem dici iussit.
quam rem aegre passos Iulium Corneliumque ferunt;
magnoque certamine animorum rem actam: quum
primores Patrum, nequidquam conquesti, non esse in
auctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam

U. c. 347. a. C. 405. tribunos plebei [u]) adpellarent, et consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent: tribuni plebei, laeti discordia Patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent; si quando promiscui honores, communicata respublica esset, tum se animadversuros, ne qua, superbia magistratuum, irrita senatusconsulta essent; interim patricii, soluti legum magistratuumque verecundia, per se quoque tribuniciam potestatem agerent.

LVII. Haec contentio minime idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, *quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse aequum, mandatum sibi a populo eripi honorem,* disseruere; tum Ahala Servilius tribunus militum, *Tacuisse se tamdiu*, ait, *non quia incertus sententiae fuerit; (quem enim bonum civem secernere sua a publicis consilia?) sed quia maluerit, collegas sua sponte cedere auctoritati senatus, quam tribuniciam potestatem adversus se inplorari paterentur. Tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiae. sed, quum belli necessitates non exspectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratia rempublicam fore: et, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum; ac, si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contentum.* Quo facto quum haud inmeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facili proelio caesi ad Antium ho-

u) *plebi* Gron. sic et paullo post: *tribuni plebi.*

stes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum. U. c. 347.
castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque a. C. 405.
in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra moenia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunae videretur, felicitate, quam gloria, maior in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum consularium habita, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum vero gravior cura Patribus incessit; quippe quum prodi caussam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium, etiam dignorum, taedium fecerant; sic tum, Primoribus Patrum splendore gratiaque ad petendum praeparatis, omnia loca obtinuere; ne cui plebeio aditus esset. Quatuor U. c. 348.
creati sunt, omnes iam functi eo honore, L. Furius a. C. 404.
Medullinus, C. Valerius Potitus, N. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

LVIII. Eo anno, quia tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti coeptae. quibus venientibus ad finem legatio Veientium obviam fuit. Petiere, ne prius, quam ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur. Ab senatu inpetratum, quia discordia intestina laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur. tantum afuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine praesidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti caede palati ad praedandum hostes obprimerentur. Tarditatis caussa in senatu magis fuit, quam in tribunis:

U. c. 348. a. C. 404. qui, quia summa vi restare nunciabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno, P. U. c. 349. a. C. 403. et Cn. Corneliis Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum motum ob superbum responsum Veientis senatus; qui legatis repetentibus res, ni facesserent propere urbe finibusque, daturos, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi iussit. Id Patres aegre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere iuventus, *Nondum debellatum cum Volscis esse: modo duo praesidia occidione occisa, et cum periculo retineri. Nullum annum esse, quo non acie dimicetur: et, tamquam poeniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo et potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.* Haec sua sponte agitata. insuper tribuni plebis accendunt: *Maximum bellum Patribus cum plebe esse* dictitant: *eam de industria vexandam militia trucidandamque hostibus obiici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet:* prensantesque veteranos, stipendia cuiusque et vulnera ac cicatrices numerabant: *quid iam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid super sanguinis, qui dari pro republica posset?* rogitantes. Haec quum in sermonibus concionibusque interdum agitantes avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundae [x]) legis: quam, si subiecta invidiae esset, antiquari adparebat.

LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum

x) *ferendae* Crev. Gron.

ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romae relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se proelio adparuit, tripartito ad devastandos fines discessere. Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras: quacumque incessere, late populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos: Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur obpugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quae nunc Tarracinae sunt; urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius obpugnationem ostendit. Circummissae quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala quum inminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, qua nullum erat praesidium, ingenti clamore ac tumultu moenia invasere. ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admovendi, plenaque hostium cuncta erant, et inmitis [y]) diu caedes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermium fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: quum pronunciatum repente, ne quis praeter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia et quingenti vivi capiuntur. a cetera praeda Fabius militem abstinuit; donec collegae venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos a praesidio eius loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere. eaque primum benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maxime tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

U. c. 349.
a. C. 403.

y) *in muris* Gron.

U. c. 349. a. C. 405. LX. Nihil acceptum umquam a plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, et Patres vere adpellatos; effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quidquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. Quum commoditas iuvaret, rem familiarem saltem adquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicae esset; tum, quod ultro sibi oblatum esset, non a tribunis plebis umquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis, communis ordinum laetitiae concordiaeque soli expertes, negare, *Tam id laetum Patribus universis nec prosperum fore, quam ipsi crederent. consilium specie prima melius fuisse, quam usu adpariturum. Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. neque, id etiamsi ceteri ferant, passuros eos, quibus iam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare, quam ipsi militassent; et eosdem in sua stipendia inpensas fecisse, et in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem plebis. postremo, indicto iam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene coeptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: et, quia nondum argentum signatum erat, aes grave plaustris quidam ad aerarium convehentes, speciosam etiam conlationem faciebant. Quum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. quos quum et a Patribus conlaudari, et a militari aetate tamquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repente, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum. et, lege perlata de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte volun-

tarium novi tribuni militum consulari potestate Veios duxere. U. c. 349. a. C. 403.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus, Q. [z]) Quinctius Cincinnatus, C. Iulius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus tertium [a]), M'. Aemilius Mamercinus. Ab his primum circumsessi Veii sunt; sub cuius initium obsidionis quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnae frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universae tuendi Veientes essent. Ea obpugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volscum avocata bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M'. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, K. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis conlatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnae fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribunis obsideri coepta. inde inter eruptionem tentatam, compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis inrumpendi. praeterque arcem cetera capta. in arcem munitam natura globus armatorum concessit. Infra arcem caesi captique multi mortales. arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis praesidii habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto. taedioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites por locum arduum accepti cepere. a quibus quum custodes trucidarentur, cetera multitudo, repentino pavore obpressa, in deditionem venit. Diruta et arce et urbe Artena, reductae legiones ex Volscis omnisque vis Romana Veios conversa est.

U. c. 350. a. C. 402.

U. c. 351. a. C. 401.

z) *P.* Gron. Crev. a) *iterum* Eaed.

U. c. 351. a. C. 401. Proditori, praeter libertatem, duarum familiarum bona in praemium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt, qui Artenam Veientium, non Volscorum, fuisse credant. Praebet errorem, quod eiusdem nominis urbs inter Caere atque Veios fuit: sed eam reges Romani delevere, Caeretumque, non Veientium, fuerat. Altera haec nomine eodem in Volsco agro fuit, cuius excidium est dictum.

EPITOME LIBRI V.

In obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt. ea res quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiae requiem. Equites tum primum equis suis merere coeperunt. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit: simulacrum Iunonis Romam transtulit: decimam partem praedae Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione facta, Faliscorum victoriam iustitia consecutus est. Quum alter ex censoribus C. Iulius decessisset, in locum eius M. Cornelius subfectus est. nec id postea factum est: quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quum ei dies a L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, in exsilium abiit. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, et legati, a senatu missi ad componendam inter eos et Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem praeter Capitolium, in quod se iuventus contulerat: maiores natu, cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis aedium sedentes, occiderunt. et quum per aversam partem Capitolii iam in summum evasissent, proditi clangore anserum, M. Manlii praecipue opera deiecti sunt. coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, et hoc pretio finem obsidionis emerent; Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, et Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. Aedes Aio Locutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est, ad Veios migrandum esse propter incensam et dirutam urbem. quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditae, qui, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat: Sta miles; hic optime manebimus.

T. LIVII PATAVINI

LIBER V.

U. c. 352. a. C. 400. Pace alibi parta, Romani Veiique in armis erant tanta ira odioque, ut victis finem adesse adpareret. Comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. octo, quot numquam antea, creati, M'. Aemilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Iulius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Veientes contra taedio annuae ambitionis, quae interdum discordiarum caussa erat, regem creavere. Obfendit ea res populorum Etruriae animos, non maiore odio regni, quam ipsius regis. gravis iam is antea genti fuerat opibus superbiaque, quia sollemnia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset: quum ob iram repulsae, quod suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei praelatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente abduxit. Gens itaque, ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cuius decreti subpressa fama est [a]) Veiis propter metum regis; qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis auctorem [b]), habebat. Romanis

a) *est* del. Gron. b) *auctore* Crev.

etsi quietae res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia U. c. 352.
omnibus conciliis eam rem agitari adferebatur, ita a. C. 400.
muniebant, ut ancipitia munimenta essent: alia in urbem et contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur.

II. Quum spes maior imperatoribus Romanis in obsidione, quam in obpugnatione, esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, aedificari coepta: consiliumque erat, hiemando continuare bellum. quod postquam tribunis plebis, iam diu nullam novandi res caussam invenientibus, Romam est adlatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, *Hoc illud esse* dictitantes, *quod aera militibus sint constituta. nec se fefellisse, id donum inimicorum veneno inlitum fore. Venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum et ablegatam ab urbe et ab republica iuventutem, iam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos et res invisere suas. Quam putarent continuatae militiae caussam esse? nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam iuvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. Vexari praeterea et subigi multo acrius, quam Veientes. quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes; militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quae omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque inportunos decemviros iniunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam saevam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud inmerito. non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli*

U. c. 352. a. C. 400. *plebeio. Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc iam octoiuges ad imperia obtinenda ire: et ne in turba quidem haerere plebeium quemquam: qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, et cives eorum, non servos, militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat: et aliquo tempore anni parentes liberosque ac coniuges invisere, et usurpare libertatem, et creare magistratus.* Haec taliaque vociferantes adversarium haud inparem nacti sunt Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunicias seditiones comprimendas; virum inbutum iam ab iuventa certaminibus plebeiis: quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem, tribuniciae potestatis dissolvendae.

III. Is tum iam, non promtus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: *Si umquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra, an sua, caussa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo. et quum laetor, tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum, quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, et vobis, et propter vos reipublicae gratulor. An est quisquam, qui dubitet, nullis iniuriis vestris, si quae forte aliquando fuerunt, umquam aeque, quam munere Patrum in plebem, quum aera militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, quam dissolvendae maxime tribuniciae potestatis rentur esse? Sic, hercule, tamquam artifices inprobi, opus quaerunt: qui et semper aegri aliquid esse in republica volunt, ut sit, ad cuius curationem a vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an inpugnatis plebem? utrum militantium adversarii estis, an caussam agitis? Nisi forte hoc dicitis, Quidquid Patres faciunt, displicet; sive illud pro plebe, sive contra plebem est. Et, quemadmodum*

servis suis vetant domini quidquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio abstineri aequum censent: sic vos interdicitis Patribus commercio plebis; ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. Quanto tandem, si quidnam in vobis, non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, et, quantum in vobis esset, indulgere potius comitati Patrum atque obsequio plebis oportuit? quae si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse? U. c. 352. a. C. 400.

IV. *Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re a Veiis exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea disseram* c); *nunc de ipsa conditione dicere militantium libet. Quam orationem, non apud vos solum, sed etiam in castris, si habeatur, ipso exercitu disceptante, aequam arbitror videri posse. in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper, danda esse aera militibus, quia numquam data essent. quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adiectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione iniungi? Nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine inpensa opera est. labor voluptasque, dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt iuncta. Moleste antea ferebat miles, se suo sumtu operam reipublicae praebere: gaudebat idem, partem anni se agrum suum colere; quaerere, unde domi militiaeque se ac suos tueri posset. Gaudet nunc, fructui sibi rempublicam esse, et laetus stipendium accipit. aequo igitur animo patiatur, se ab domo, ab re familiari, cui gravis inpensa non est, paullo diutius abesse. An, si ad calculos eum respublica vocet, non merito dicat? annua aera habes, annuam*

c) *edisseram* Gron. Crev.

U. c. 352. a. C. 400. *operam ede. An tu aequum censes, militia semestri solidum te stipendium accipere? Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror: sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur. at nos tamquam cum civibus agere volumus, agique tamquam cum patria nobiscum aequum censemus. Aut non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani, et perfici quam primum oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos: si non ante abscedimus, quam spei nostrae finem captis Veiis inposuerimus. Si, Hercules [d]), nulla alia caussa, ipsa indignitas perseverantiam inponere debuit. Decem quondam annos urbs obpugnata est ob unam mulierem ab universa Graecia: quam procul ab domo? quot terras, quot maria distans? Nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostrae, annuam obpugnationem perferre piget: scilicet, quia levis caussa belli est, nec satis quidquam iusti doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellarunt, in pace numquam fida [e]) fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere a nobis coegerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra ius gentium caedis inpiae legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos nostros, haud procul afuit [f]), quin violarent.*

V. *Cum his molliter et per dilationes bellum geri oportet? Si nos tam iustum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coercetur hostis. agrum non coluit, et culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos, non a cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate inposita ex alieno praedandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud, quod*

d) *hercule* Gron. Crev. e) *fidi* Eaed.
f) *abfuit* Eaed.

proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est? Vallum fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primo pauca, postea, exercitu aucto, creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, obposuere. Quid turres, quid vineas testudinesque et alium obpugnandarum urbium adparatum loquar? Quum tantum laboris exhaustum sit, et ad finem iam operis tandem perventum; relinquendane haec censetis, ut ad aestatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? Quanto est minus opera tueri facta, et instare, et perseverare, defungique cura? Brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiorem spem nostram facimus. loquor de opere, et de temporis iactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos haec tam crebra Etruriae concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? Ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quantum in illis est, capere Veios licet. quis est, qui spondeat, eumdem, si differtur bellum, animum postea fore? quum, si laxamentum dederis, maior frequentiorque legatio itura sit: quum id, quod nunc obfendit Etruscos, rex creatus Veiis, spatio interposito mutari g) *possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriae animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Videte, quot res, quam inutiles, sequantur illam viam consilii: iactura operum tanto labore factorum, vastatio inminens finium nostrorum, Etruscum bellum pro Veiente concitatum. Haec sunt, tribuni, consilia vestra, non, hercule, dissimilia, ac si quis aegro, qui, curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit, cibi gratia praesentis aut potionis longinquum et forsitan insanabilem morbum efficiat.*

U. c. 352
a. C. 400

g) *spatio mutari interposito* Gron. Crev.

U. c. 352. a. C. 400. VI. *Si, me Dius fidius, ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certe militiae plurimum intererat, insuescere militem nostrum, non solum parata*[h] *victoria frui; sed, si res etiam lentior sit, pati taedium et quamvis serae spei exitum exspectare, et, si non sit aestate perfectum bellum, hiemen opperiri, nec, sicut aestivas aves, statim autumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit; belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? Adeone effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut, tamquam navale bellum, tempestatibus captandis et observando tempore anni, gerant, non aestus, non frigora pati possint? Erubescant profecto, si quis eis haec obiiciat; contendantque, et animis et corporibus suis virilem patientiam inesse, et se iuxta hieme atque aestate bella gerere posse: nec se patrocinium mollitiae inertiaeque mandasse tribunis, et meminisse, hanc ipsam potestatem non in umbra nec in tectis maiores suos creasse. Haec virtute militum vestrorum, haec Romano nomine sunt digna, non Veios tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam et ad alia bella et ad ceteros populos in posterum quaerere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? utrum tandem finitimi populum*[i] *Romanum eum esse putent, cuius si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit inpetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non taedium longinquae obpugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessa semel amovere possit, nec finem ullum alium belli, quam victoriam, noverit; nec inpetu potius bella, quam perseverantia, gerat? quae in omni quidem genere militiae, maxime tamen in obsidendis urbibus, necessaria est; quarum plerasque,*

h) *parta* Gron. Crev. i) *populi* Eaed.

munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat: sicut Veios expugnabit; nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, et Romae invenerint praesidia Veientes, quae nequidquam in Etruria quaerunt. An est quidquam, quod Veientibus optatum aeque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra inpleantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis taedio, non denique regni, quidquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos. morietur enim extemplo, quicumque erit seditionis auctor. nec cuiquam dicere ea licebit, quae apud vos inpune dicuntur. Fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut praesidio decedit. Auctores signa relinquendi, et deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur. adeo quidquid tribunus plebi[k]*) loquitur, etsi prodendae patriae dissolvendaeque reipublicae est, adsuestis aequi audire; et, dulcedine potestatis eius capti, quaelibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut, quae hic vociferantur, eadem in castris et apud milites agant, et exercitus conrumpant ducibusque parere non patiantur: quoniam ea demum Romae libertas est, non senatum, non magistratus, non leges, non mores maiorum, non instituta patrum, non disciplinam vereri militiae.*

U. c. 352. a. C. 400.

VII. Par iam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis; quum subito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Veios et superiorem Appium in caussa, et concordiam ordinum maiorem ardoremque ad obsidendos pertinacius Veios fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineaeque tantum non iam iniunctae moenibus essent, dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte custodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo, facibus

k) *plebei* Crev.

U. c. 352. a. C. 400. maxime armata, ignes coniecit; horaeque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales, nequidquam opem ferentes, ferro ignique absumti sunt. Quod ubi Romam est nunciatum, moestitiam omnibus, senatui curam metumque iniecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, et tribuni plebis velut ab se victae reipublicae insultarent; quum repente, quibus census equester erat, equi publici non erant adsignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt; factaque dicendi potestate, equis se suis stipendia facturos promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiae ab senatu actae essent, famaque ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis. *Pedestris ordinis se*, aiunt, *nunc esse, operamque, reipublicae extra ordinem polliceri, seu Veios, seu quo alio ducere velint. si Veios ducti sint*, negant, *se inde prius, quam capta urbe hostium, redituros esse.* Tum vero iam superfundenti se laetitiae vix temperatum est. non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari iussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiae continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem, in comitio stantem, voce manibusque significare publicam laetitiam. Beatam urbem Romanam, et invictam, et aeternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimae; donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *Ut tribuni militares, concione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore. placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam aera procedere.* et equiti certus numerus

aeris est adsignatus. Tum primum equis suis [l]) me- U. c. 352.
rere equites coeperunt. Voluntarius ductus exerci- a. C. 400.
tus Veios non amissa modo restituit opera, sed nova etiam instituit. ab urbe commeatus intentiore, quam antea, subvehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

VIII. Insequens annus tribunos militum consu- U. c. 353.
lari potestate habuit C. Servilium Ahalam tertium, a. C. 399.
Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M'. Sergium iterum. his tribunis, dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri praesidium vacationibus militum, et Volscos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum custotibus, obpressum est. minus militum periit, quia praeter aegros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Veiis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam et duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi, habuerunt: et auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriae populi, quia proximi regione erant, devictis Veiis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci propria etiam caussa infesti, quod Fidenati bello se iam antea inmiscuerant, per legatos ultro citroque missos iureiurando inter se obligati, cum exercitibus necopinato ad Veios accessere. Forte ea regione, qua M'. Sergius tribunus militum praeerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant. eadem opinio Veientes in urbe concitavit. Ita ancipiti proelio castra Romana [m]) obpugnabantur; concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab

l) *suis* del. Gron. Crev. c. Drak.
m) *Romana* del. Gron. Crev.

U. c. 353. a. C. 399. exteriore poterant hoste. una spes erat, si ex maioribus castris subveniretur, ut diversae legiones aliae adversus Capenatem ac Faliscum, aliae contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris praeerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque. is, quum pleraque castella obpugnata, superatas munitiones, utrimque invehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit: si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Huius adrogantiam pertinacia alterius aequabat; qui, ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quam vincere per civem, maluit. Diu in medio caesi milites; postremo, desertis munitionibus, perpauci in maiora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt. ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, adciri Virginium ex castris, interea praeesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. pauci reipublicae, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt.

IX. Primores Patrum, sive culpa sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, *Non exspectandum iustum tempus comitiorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus* n) *magistratum occiperent.* In quam sententiam quum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos poenitere magistratuum eius anni senatum adparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus Decembres, sollemnem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter haec tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in au-

n) *Octobris* Crev.

ctoritate senatus essent, se in vincula eos duci iussu- U. c. 353.
ros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: a. C. 399.
Quod ad vos adtinet, tribuni plebis, minasque vestras, nae ego libenter experirer, quam non plus in his iuris, quam in vobis animi, esset. Sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus. proinde et vos desinite inter nostra certamina locum iniuriae quaerere: et collegae aut facient, quod censet senatus, aut, si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat. Quum omnium adsensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribuniciae potestatis terriculis inventam esse aliam vim maiorem ad coercendos magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus [o]) magistratum occiperent: seque ante eam [p]) diem magistratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo U. c. 354.
iterum [q]), M'. Aemilio Mamercino tertium, Cn. Cor- a. C. 398.
nelio Cosso iterum, K. Fabio Ambusto, L. Iulio Iulo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militiaeque gesta. nam et bellum multiplex fuit eodem tempore, ad [r]) Veios, et ad Capenam, et ad Falerios, et in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: et Romae simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: et de tribunis plebei [s]) cooptandis contentio fuit: et haud parvum motum duo iudicia eorum, qui paullo ante consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec iuniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tanto maiore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia

o) *Octobris* Crev.
p) *eam ante* Gron. Crev.
q) *iterum* del. Gron.
r) *et ad* Gron.
s) *plebi* Gron.

U. c. 354. a. C. 398. tuentibus urbem opera quoque militari laborandum, serviendumque reipublicae erat. Haec per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; *ideo aera militibus constituta esse* arguendo, *ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. Unum bellum annum iam tertium trahi, et consulto male geri, ut diutius gerant. in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, et pueros quoque ac senes extractos. Iam non aestatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies umquam miserae plebi sit: quae nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit; ut, quum confecta labore, vulneribus, postremo aetate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex adfecta re familiari pendant; aeraque militaria, velut foenore accepta, multiplicia reipublicae reddant.* Inter delectum tributumque, et occupatos animos maiorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequiit [t]). Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandae legis Treboniae caussa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius et M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn. [u]) Trebonius esset, qui nomini ac familiae debitum praestare videretur Treboniae legis patrocinium. is, *quod petissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse*, vociferans, *legem Treboniam sublatam, et cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum; et eo revolvi [x]) rem, ut aut patricii, aut patriciorum adseclae habendi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem; id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum* arguere. Quum ar-

t) *nequivit* Gron. Crev.
u) *C.* Eaed.
x) *devolvi* Eaed.

derent invidia non Patres modo, sed etiam tribuni U. c. 354. plebis, cooptati pariter, et qui cooptaverant; tum ex a. C. 398. collegio tres, P. Curiatius [y]), M. Metilius, et M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dicta, avertunt. *Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia longinquitasque belli sit gravis, qui clade accepta ad Veios doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, adfinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exsequendi ius potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se*, memorant. *Omnium namque malorum in Sergio Virginioque caussas esse: nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui, noxii ambo, alter in alterum caussam conferant, fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit, compacto eam rem et communi fraude patriciorum actam. Ab his et prius datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi caussa; et nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut consenescat ad Veios iuventus; nec de agris nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare actiones, et resistere conspirationi patriciorum possint. Praeiudicium iam de reis et ab senatu, et ab* [z]) *populo Romano, et ab ipsorum collegis factum esse. nam et senatusconsulto eos ab republica remotos esse, et recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coercitos esse: et populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die sollemni, sed extemplo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia stare diutius respublica, his manentibus in magistratu, non posset. Et tamen eos, tot iudiciis confossos praedamnatosque, venire ad populi*

y) *Curatius* Gron. Crev. z) *a* Eaed.

U. c. 354. a. C. 398. *iudicium; et existimare, defunctos se esse, satisque poenarum dedisse, quod duobus mensibus citius privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non poenam inrogatam; quippe et collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, quum fuga trepitum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercidum viderint, non fortunam aut quemquam Deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum fortunasque L. Virginii ac M'. Sergii sit execratus detestatusque. Minime convenire, quibus iratos quisque Deos praecatus sit, in iis sua potestate, quum liceat et oporteat, non uti. Numquam Deos ipsos admovere nocentibus manus. satis esse, si occasione ulciscendi laesos arment.*

XII. His oratonibus incitata plebs denis millibus aeris gravis reos condemnat, nequidquam Sergio Martem communem belli fortunamque accusante, Virginio deprecante, ne infelicior domi, quam militiae, esset. In hos versa ira populi cooptationis tribunorum fraudisque, contra legem Treboniam factae, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut praesentem mercedem iudicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militiae ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ab exitum spei. namque Veiis castra, quae amissa erant, recuperata castellis praesidiisque firmantur. Praeerant tribuni militum M'. Aemilius et K. Fabius. M. a) Furio in Faliscis, et Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra moenia inventi praedae actae, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec b) obpugnata, nec ob-

a) *a M.* Gron. Crev. b) *nec* del. c. Drak.

sessa sunt. At in Volscis, depopulato agro, An- U. c. 354.
xur nequidquam obpugnatum, loco alto situm; et, a. C. 398.
postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri coep-
tum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc
statu militarium rerum, seditio intestina maiore mole
coorta, quam bella tractabantur. et, quum tributum
conferri per tribunos non posset, nec stipendium im-
peratoribus mitteretur, aeraque militaria flagitaret
miles, haud procul erat, quin castra quoque urbanae
seditionis contagione turbarentur. Inter has iras ple-
bis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus
esse dicerent stabiliendae libertatis, et ab Sergiis
Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos trans-
ferendi summi honoris; non tamen ultra processum
est, quam ut unus ex plebe, usurpandi iuris caussa, P.
Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate U. c. 355.
crearetur. ceteri patricii creati P. Maenius, L. Titinius, a. C. 397.
P. Maelius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus.
Ipsa plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse; non is
modo, qui creatus erat, vir nullis ante honoribus usus,
vetus tantum senator, et aetate iam gravis. Nec sa-
tis constat, cur primus ac potissimus ad novum deli-
bandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fra-
tris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplex-
que stipendium equitibus dederat, gratia extractum
ad tantum honorem credunt. alii orationem ipsum
tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebi-
que gratam, habuisse. Hac victoria comitiorum ex-
sultantes tribuni plebis, quod maxime rempublicam
inpediebat, de tributo remiserunt. conlatum obe-
dienter, missumque ad exercitum est.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neg-
lectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hie-
me gelida ac nivosa fuit, adeo ut viae clausae, Tibe-
ris innavigabilis fuerit. annona ex ante convecta co-
pia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat
haud tumultuose magistratum, maiore gaudio ple-

U. c. 355. a. C. 397. bis, quam indignatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum
U. c. 356. a. C. 396. plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriae dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie coeli, raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de caussa, gravis pestilensque omnibus animalibus aestas excepit. cuius insanabili pernicie quando nec caussa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque et Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quam amplissime tum adparari poterat, stratis lectis placavere. Privatim quoque id sacrum celebratum est. tota urbe patentibus ianuis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt; et cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos, iurgiis ac litibus temperatum; vinctis quoque demta in eos dies vincula; religioni deinde fuisse, quibus eam opem Dii tulissent, vinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit; tribus in unum bellis conlatis. namque eodem, quo antea modo circa munimenta, quum repente Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti proelio pugnatum est. Ante omnia adiuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii. itaque e [c]) maioribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductae copiae Capenates, in vallum Romanum versos, ab tergo adgrediuntur. Inde pugna coepta et Faliscis intulit terrorem trepidantesque eruptio ex castris opportune facta avertit. repulsos deinde insecuti victores ingen-

c) *e* del. Gron. Crev. c. Drak.

tem ediderunt caedem. Nec ita multo post iam palantes, veluti forte oblati, populatores Capenatis agri reliquias pugnae absumsere: et Veientium refugientes in urbem multi ante portas caesi, tum prae metu, ne simul Romanus inrumperet, obiectis foribus extremos suorum exclusere. U. c. 356. a. C. 396.

XIV. Haec eo anno acta. Et iam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope maior Patribus, quam belli, cura erat; quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum, cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito praeparatis ad petendum, quos praetereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed Deos etiam, excipiebant; in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemen prodigiisque divinis similem coortam: proximo non prodigia, sed iam eventus, pestilentiam agris urbique inlatam haud dubia ira Deum: quos pestis eius arcendae caussa placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitiis, auspicato quae fierent, indignum Diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi. Praeterquam maiestate petentium, religione etiam adtoniti homines patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertium [d]), L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est. tota vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores, Potitus a Faleriis, Camillus a Capena, praedas ingentes egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset. U. c. 357. a. C. 395.

d) *iterum* Gron.

U. c. 357. XV. Prodigia interim multa nunciari; quorum
a. C. 395. pleraque, et quia singuli auctores erant, parum credita spretaque, et quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant. in unum omnium curae versae sunt, quod lacus in Albano nemore sine ullis coelestibus aquis, caussave qua alia, quae rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo Dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum; sed propior interpres fatis oblatus senior quidam Veiens, qui, inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque, vaticinantis in modum cecinit, *Priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, numquam potiturum Veiis Romanum.* Quod primo, velut temere iactum, sperni, agitari deinde sermonibus coeptum est; donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum, (iam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset, qui per ampages de lacu Albano iaceret? postquam audivit aruspicem esse, vir haud intacti religione animi, causatus de privati portenti procuratione, si operae illi esset, consulere velle, ad conloquium vatem elicuit. Quumque progressi ambo a suis longius essent inermes, sine ullo metu: praevalens iuvenis Romanus senem infirmum, in conspectu omnium raptum, nequidquam tumultiantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit: *Profecto iratos Deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem obiecissent, ut excidium patriae fatale proderet. Itaque, quae tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse: et tacendo forsitan, quae Dii inmortales vulgari velint, haud minus, quam celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse, ut quando aqua Albana abun-*

dasset, tum, si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Veientibus dari. antequam id fiat, Deos moenia Veientium deserturos non esse. Exsequebatur inde, quae sollemnis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere legatos sortesque oraculi Pythici exspectandas. U. c. 357. a. C. 395.

XVI. Priusquam a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Iulius Iulus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses novi hostes exorti. quia simul multis [e]) bellis, Volscorum ad Anxur, ubi praesidium obsidebatur, Aequorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam obpugnabant, ad hoc Veienti quoque et Falisco et Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter haec locum iniuriae rati esse, praedatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim passuros inultam eam iniuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecuturos. Romanis indignitas maior, quam cura, populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius et L. Iulius non iusto delectu, (etenim ab tribunis plebis inpediebantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Caeretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus gravesque praeda Tarquinienses obpressere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt inpedimentis; et, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque U. c. 358. a. C. 394.

e) *multis simul* Gron. Crev.

U. c. 358. a. C. 394. hostium ipsorum) sub hasta veniere; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximeque Veiens, incerti exitus erant. Iamque Romani, desperata ope humana, fata et Deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi adferentes, congruentem responso captivi vatis. *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues. Tum tu insiste audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quae nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut adsolet, facito.*

XVII. Ingens inde haberi captivus vates coeptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac Deos rite placandos coepere. Inventumque tandem est, ubi neglectas ceremonias intermissumve sollemne Dii arguerent; nihil profecto aliud esse, quam magistratus, vitio creatos, Latinas sacrumque in Albano monte non rite concepisse. Unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro repeterentur, et interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Numquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius, *ut maior pars tribunorum militum ex plebe crearetur.* Quae dum aguntur, concilia Etruriae ad fanum Voltumnae habita, postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Veios communi animo consilioque omnes Etruriae populi ex obsidione eriperent, responsum est: *antea se id Veientibus negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent. nunc iam*

pro se fortunam suam illis negare; maxime in ea parte U. c. 358.
Etruriae. Gentem invisitatam [f]*), novos adcolas Gal-* a. C. 394.
los esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique et praesentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui iuventutis suae voluntate ad id bellum eant, non inpediant. Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romae erat. eoque mitescere discordiae intestinae metu communi, ut fit, coeptae.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum praerogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertae in priore magistratu virum, ceterum iam tum exactae aetatis: omnesque deinceps ex collegio eiusdem anni refici adparebat, L. Titinium, P. Maenium, P. Maelium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priusquam renunciarentur, iure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiae, Quirites, rei maxime in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in insequentem annum video. Si collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos, me iam non eumdem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis. vires corporis adfectae, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En vobis,* inquit, *iuvenem,* filium tenens, *effigiem atque imaginem eius, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. Hunc ego, institutum disciplina mea, vicarium pro me reipublicae do dicoque. Vosque quaeso, Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo adiectis precibus, mandetis.* Datum id petenti patri; filiusque eius P. U. c. 359.
Licinius tribunus militum consulari potestate cum iis, a. C. 395.
quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum, profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum maiore animo gerunt,

f) *maxime in ea parte Etruriae; gentem inusitatam etc.* Gron. Crev.

U. c. 359. a. C. 395. quam consilio, praecipitavere in insidias. Genucius, morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus conlectis, aciem restituit; nec se tamen aequo loco hosti commisit. Plus ignominiae erat, quam cladis, acceptum; quae prope in cladem ingentem vertit; tantum inde terroris non Romae modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. Aegre ibi miles retentus a fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque caeso, victorem Capenatem ac Faliscum Etruriaeque omnem iuventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romae, iam castra ad Veios obpugnari, iam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant: concursumque in muros est, et matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factae: precibusque ab Diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac moenibus Romanis [g]) arcerent, Veiosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.

XIX. Iam ludi Latinaeque instauratae erant: iam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata adpetebant. Igitur, fatalis dux ad excidium illius urbis servandaeque patriae, M. Furius Camillus dictator dictus magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui a Veiis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hostis maxime timendus militi esset. deinde, indicto delectu in diem certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregri-

g) *Romanis moenibus* Gron. Crev.

na etiam iuventus, Latini Hernicique, operam suam U. c. 359.
pollicentes ad id bellum, venere: quibus cum gratias a. C. 393.
in senatu egisset dictator, satis iam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex senatusconsulto vovit Veiis captis se facturum; aedemque Matutae matris refectam dedicaturum, iam ante ab rege Ser. Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe exspectatione hominum maiore, quam spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis et Capenatibus signa confert. Omnia ibi summa ratione consilioque acta fortuna etiam, ut fit, secuta est. non proelio tantum fudit hostes, sed castris quoque exuit, ingentique praeda est potitus; cuius pars maxima ad quaestorem redacta est: haud ita multum militi datum. Inde ad Veios exercitus ductus, densioraque castella facta; et a procursationibus, quae multae temere inter murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis iniussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi coeptus. quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: senae horae in orbem operi adtributae sunt: nocte ac die numquam ante omissum, quam in arcem viam facerent.

XX. Dictator, quum iam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque praedae fore, quantum non omnibus in unum conlatis ante bellis fuisset; ne quam inde aut militum iram ex malignitate praedae partitae, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit: *Deum inmortalium benignitate, suis consiliis, patientia militum, Veios iam fore in potestate populi Romani. quid de praeda faciendum censerent?* Duae senatum distinebant sententiae: senis P. Licinii, quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt, *edici palam placere populo, ut, qui particeps*

U. c. 359. *esse praedae vellet, in castra Veios iret:* altera Ap. Clau-
a. C. 395 dii, qui, largitionem novam, prodigam, inaequalem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent, captam ex hostibus in aerario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret: *Eius enim doni societatem sensuras aequaliter omnium domos: non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum praerepturas fortium bellatorum praemia esse: quum ita ferme eveniat, ut segnior sit praedator, ut quisque laboris periculique praecipuam petere partem soleat.* Licinius contra, *suspectam et invisam semper eam pecuniam fore*, aiebat; *caussasque criminum ad plebem, seditionum inde ac legum novarum, praebituram. Satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos: exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum subcurri: et sentire praedae fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint. gratius id fore laetiusque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque eo delegasse ad senatum. Senatum quoque debere reiectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit.* Haec tutior visa sententia est, quae popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad praedam Veientem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dictator, auspicato egressus, quum edixisset, ut arma milites caperent, *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Veios: tibique hinc decumam* [h]) *partem praedae voveo. Te simul, Iuno Regina, quae nunc Veios colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram, urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tua*

h) *decimam* Gron. Crev.

templum accipiat. Haec precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem adgreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes, ignari se iam ab suis vatibus, iam ab externis oraculis proditos, iam in partem praedae suae vocatos Deos, alios, votis ex urbe sua evocatos, hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; nihil minus timentes, quam subrutis cuniculo moenibus arcem iam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt; mirantes quidnam id esset, quod, quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum, velut repentino icti furore, inprovidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: inmolante rege Veientium, vocem aruspicis dicentis, *qui eius hostiae exta prosecuisset, ei victoriam dari,* exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut, adaperto cuniculo, exta raperent, et ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quae similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam. Haec, ad ostentationem scenae, gaudentis miraculis, aptiora, quam ad fidem, neque adfirmare, neque refellere est operae pretium [i]). Cuniculus, delectis militibus eo tempore plenus, in aede Iunonis, quae in Veientana arce erat, armatos repente edidit. et pars aversos in muris invadunt hostes: pars claustra portarum revellunt: pars, quum ex tectis saxa tegulaeque a mulieribus ac servitiis iacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis deiectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine inruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus inpletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multa iam edita caede, senescit pugna: et dictator praecones

U. c. 359.
a. C. 393.

i) *operae pretium est* Gron. Crev.

U. c. 359. a. C. 393. edicere iubet, ut ab inermi abstineatur. is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes coepti: et ad praedam miles permissu dictatoris discurrit, quae quum ante oculos eius aliquantum spe atque opinione maior, maiorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad coelum tollens precatus esse: *ut, si cui Deorum hominumque nimia sua fortuna populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire, quam minimo suo privato incommodo publicoque, populo Romano liceret* [k]). Convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriae, prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventu rem coniectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captae deinde urbis Romanae, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies caede hostium ac direptione urbis opulentissimae est consumtus.

XXII. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis. et quod retulere secum praedae, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quaerendo, rem arbitrii sui reiecisset; nec senatui, sed Liciniae familiae, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiae auctor fuisset, acceptum referebant. Quum iam humanae opes egestae a Veiis essent, amoliri tum Deum dona ipsosque Deos, sed colentium magis, quam rapientium, modo, coepere; namque delecti ex omni exercitu iuvenes, pure lautis [l]) corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam Regina Iuno adsignata erat, venerabundi templum iniere, primo religiose admoventes manus: quod id signum more Etrusco, nisi certae gentis sacerdos, adtrectare non esset solitus. dein quum quidam, seu spiritu divino tactus, seu iuvenali [m]) ioco, *Visne Romam ire Iuno?* dixis-

k) *lenire suo privato incommodo, quam minimo publico populi Romani liceret.* Gron. Crev.

l) *lotis* Eaed.

m) *iuvenili* Eaed.

set, adnuisse ceteri Deam conclamaverunt: inde fabulae adiectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam. motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus levem ac facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum, aeternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimae Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultima clade indicantis: quod decem aestates hiemesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset, quam accepisset, postremo, iam fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est. U. c. 359. a. C. 393.

XXIII. Romam ut nunciatum est, Veios captos, quamquam et prodigia procurata fuerant, et vatum responsa, et Pythicae sortes notae; et, quantum humanis adiuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, legerant; tamen, quia tot annis varie ibi bellatum erat, multaeque clades acceptae, velut ex insperato immensum gaudium fuit: et, priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum, grates Diis agentium, erant. Senatus in quatriduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam effusis, celebratior, quam ullius umquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi diei illius [n]) modum aliquantum excessit. Maxime conspectus ipse est, curru equis albis iuncto urbem invectus: parumque id non civile modo, sed humanum etiam, visum. Iovis Solisque equis aequiparari dictatorem, in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maxime rem clarior, quam gratior, fuit. Tum Iunoni Reginae templum in Aventino lo-

n) *illius diei* Gron. Crev.

U. c. 359. a. C. 393. cavit, dedicavitque Matutae Matri [o]). atque, his divinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono coeptum. cui se decumam [p]) vovisse praedae partem quum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent; haud facile inibatur ratio iubendi referre praedam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut, qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibimet ipse praedam aestimasset suam, decumae pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi ac numine Dei, ex dignitate populi Romani fieret. Ea quoque conlatio plebis animos a Camillo alienavit. Inter haec pacificatum legati a Volscis et Aequis venerunt: inpetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello adquiesceret civitas, quam quod digni peterent.

U. c. 360. a. C. 392. XXIV. Veiis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossum et Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatae, sed ager est depopulatus, praedaeque rerum agrestium actae. nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romae interim multiplex seditio erat: cuius leniendae caussa coloniam in Volscos, quo tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant: triumvirique ad id creati terna iugera et septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni coepta; quia spei maioris avertendae solatium obiectum

o) *matris* Crev.

p) *decimum* et paullo post *decimae* Gron. Crev.

censebant. Cur enim relegari plebem in Volscos, U. c. 360.
quum pulcherrima urbs Veii agerque Veientanus in a. C. 392.
conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro? Urbem quoque urbi Romae, vel situ, vel magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum, praeponebant. quin illa quoque actio movebatur, quae post captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi Veios. Ceterum, partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Veios; duasque urbes communis reipublicae incoli a populo Romano posse. Adversus quae quum optimates ita tenderent, ut *morituros se citius* dicerent *in conspectu populi Romani, quam quidquam earum rerum rogaretur. quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus fore? Victamne ut quisquam victrici patriae praeferret? sineretque, maiorem fortunam captis esse Veiis, quam incolumibus fuerit? Postremo, se relinqui a civibus in patria posse: ut relinquant patriam atque cives, nullam vim umquam subacturam; et T. Sicinium* (is enim ex tribunis plebis rogationis eius lator erat) *conditorem Veios sequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente et auctore urbis Romae.*

XXV. Haec quum foedis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam quod, ubi rixae committendae caussa clamor ortus esset, principes senatus, primi turbae obferentes se, peti, feriri, atque occidi iubebant. ab horum aetatibus dignitatibusque et honoribus violandis dum abstinebatur, et ad reliquos similes conatus verecundia irae obstabat; Camillus identidem omnibus locis concionabatur: *Haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quae, damnata voti, omnium rerum potiorem* q) *curam, quam religione se exsolvendi, habeat. Nihil de conlatione dicere, stipis*

q) *priorem* Gron. Crev.

U. c. 360. a. C. 392. *verius, quam decumae* [r]); *quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimvero, illud se tacere, suam conscientiam non pati: quod ex ea tantum praeda, quae rerum moventium sit, decuma designetur: urbis atque agri capti, quae et ipsa voto contineatur* [s]), *mentionem nullam fieri.* Quum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset; adhibito Camillo, visum collegio, quod eius ante conceptum votum Veientium fuisset, et post votum in potestatem populi Romani venisset, eius partem decumam Apollini sacram esse. Ita in aestimationem urbs agerque venit: pecunia ex aerario promta, et tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coemerent, negotium datum. cuius quum copia non esset, matronae, coetibus ad eam rem consultandam habitis, et communi decreto pollicitae tribunis militum aurum et omnia ornamenta sua, in aerarium detulerunt. Grata ea res, ut quae maxime senatui umquam, fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto aestimatoque, ut pecuniae solverentur, crateram auream fieri placuit, quae donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. Eum praedam Veientanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse. absentes ferociter increpant: praesentium, quum se ultro iratis obferrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex [t]) eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt. et Patres hoc idem de intercessoribus legis adnisi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres

r) *decimae* atque paullo post *decima* et *decimam* Gron. Crev.

s) *contineantur* Crev.

t) *ex* del. Gron. Crev.

summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus creare- U. c. 361.
tur. propter bella simulabant parari ducem, sed lar- a. C. 391.
gitioni tribuniciae adversarius quaerebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate L. Furius Medullinus sextum C. Aemilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res: et Camillo, quem adversarium maxime metuebant [u]), gloria in Faliscis crevit. Nam, quum primo moenibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coegit eos egredi urbe; sed timor longius progredi prohibuit. Mille fere passuum ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quam difficultate aditus, asperis confragosisque circa, et partim artis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant. alius exercitus proelio intentus stabat. Ibi inpedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis iniectum est, ut, effusa fuga castra sua, quae propiora erant, praelati, urbem peterent. Multi caesi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. castra capta; praeda ad quaestores redacta cum magna militum ira: sed, severitate imperii victi, eamdem virtutem et oderant, et mirabantur. Obsidio inde urbis, et munitiones, et interdum per occasionem inpetus oppidanorum in Romanas stationes, proeliaque parva fieri; et teri tempus, neutro inclinata spe; quum frumentum copiaeque aliae ex ante convecto largius obsessis, quam obsidentibus, subpeterent. Videbaturque aeque diuturnus futurus labor,

u) *metuerant* Gron. Crev.

U. c. 361. a. C. 391. ac Veiis fuisset; ni fortuna imperatori Romano simul et cognitae rebus bellicis virtutis specimen et [x]) maturam victoriam dedisset.

XXVII. Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum et comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Graecia manet, unius curae demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur praecellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique caussa producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, tum, modo brevioribus, modo longioribus spatiis, trahendo eos a porta, lusu sermonibusque variatis, longius solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in praetorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse; quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit.* Quae ubi Camillus audivit, *Non ad similem,* inquit, *tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quae pacto fit humano, societas non est. quam ingeneravit natura, utrisque est, eritque. Sunt et belli, sicut pacis, iura: iusteque ea, non minus quam fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversus eam aetatem, cui etiam captis urbibus parcitur: sed adversus armatos, et ipsos, qui, nec laesi, nec lacessiti a nobis, castra Romana ad Veios obpugnarunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Veios, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus post tergum inligatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re nova vocato se-

x) *et* del. Crev.

natu, tanta mutatio animis est iniecta, ut, qui modo, efferati odio iraque, Veientium exitum pene, quam Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, iustitia imperatoris, in foro et curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria, cui nec Deus, nec homo quisquam invideat, victi a vobis et imperatore, dedimus nos vobis; rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris, victuros. Eventu huius belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. Vos fidem in bello, quam praesentem victoriam, maluistis: nos, fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostrae, nec nos imperii vestri poenitebit.* Camillo et ab hostibus et a civibus gratiae actae. Faliscis in stipendium militum eius anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

U. c. 361.
a. C. 391.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis iustitia fideque, hostibus victis, quum in urbem redisset, tacite eius verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Appollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longa una nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam praedam dividere. forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior, quam suis. qui, legatorum nomen, donumque, et Deum, cui mitteretur, et doni caussam veritus ipse, multitudinem quo-

U. c. 361. a. C. 391. que, quae semper ferme regenti est similis, religionis iustae inplevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum praesidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum, donaque publice data. Eodem anno in Aequis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit et apud ipsos exercitus et Romae, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Aemilius, Sp. Postumius. Primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Aemilium praesidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum, incomposito agmine neglegentius ab re bene gesta euntem, adorti Aequi, terrore iniecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad praesidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, quum concione advocata terrorem increparet ac fugam; fusos esse ab ignavissimo et fugacissimo hoste; conclamat universus exercitus, merito se ea audire, et fateri admissum flagitium: sed eosdem conrecturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret, (in conspectu erant posita in plano) nihil poenae recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Conlaudatos corpora curare, paratosque esse quarta vigilia iubet. et hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quae ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: proeliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: et haud incertius diurno proelio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent obpugnari, tantum iniecit pavoris, ut, nequidquam retinente atque obsecrante Aemilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit, quum perequitasset aciem, promissa repetens,

tantum iniecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum Aequi. caedes inde fugientium, qualis ubi ira magis, quam virtute, res geritur, ad perniciem hostium facta est; tristemque ab Tusculo nuncium, nequidquam exterrita civitate, literae a Postumio laureatae sequuntur: victoriam populi Romani esse; Aequorum exercitum deletum. U. c. 361. a. C. 391.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribunatum, et Patres reficere intercessores legis adnisi sunt. sed plus suis comitiis plebs valuit. quem dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio huius anni, ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Aequi expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit. is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit; victorque Romam ad maius aliquanto certamen redit [y]). Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio et Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut vitae ullo crimine alio aut gesti magistratus quisquam arguebat, praeterquam quod, gratificantes Patribus, rogationi tribuniciae intercessissent. Vicit tamen gratiam senatus plebis ira; et pessimo exemplo innoxii denis millibus gravis aeris condemnati sunt. id aegre passi Patres. Camillus palam sceleris plebem U. c. 362. a. C. 390.

y) *rediit* Gron. Crev.

U. c. 362. a. C. 390. arguere: *quae, iam in suos versa, non intelligeret, se pravo iudicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublata, tribuniciam potestatem evertisse. Nam, quod illi sperarent, effrenatam licentiam eius magistratus Patres laturos, falli eos. Si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse.* Consulesque increpabat, quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent. Haec propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

XXX. Senatum vero incitare adversus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, quum dies ferendae legis venisset, quam ut qui meminissent, sibi pro aris foçisque et Deum templis ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim adtineat, si suae gloriae sibi inter dimicationem patriae meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari, quotidie se frui monumento gloriae suae, et ante oculos habere urbem latam in triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere, desertam ac relictam ab Diis inmortalibus incoli urbem; et in captivo solo habitare populum Romanum, et victrice patria victam mutari.* His adhortationibus principis concitati Patres, senes iuvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis coepere, *Ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent,* Capitolium, aedem Vestae, cetera circa templa Deorum ostentantes. *Ne exsulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio ac Diis penatibus in hostium urbem agerent; eoque rem adducerent, ut melius fuerit, non capi Veios, ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant, sed precibus, et inter preces multa Deorum mentio erat, religiosum parti maximae fuit. et legem una plures tribus antiquarunt, quam iusserunt. Adeoque ea victoria laeta

Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, U. c. 362.
senatusconsultum fieret, ut agri Veientani septena a. C. 390.
iugera plebi dividerentur; nec patribus familiae tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; vellentque in eam spem liberos tollere.

XXXI. Eo munere delenita plebe, nihil certa- U. c. 363.
tum est, quo minus consularia comitia haberentur. a. C. 389.
creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea etiam [z]) fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Veienti bello. Eodem anno aedes Iunonis Reginae, ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Aequis gestum est, fusis hostibus prius pene, quam manus consererent. Valerio, quod perseverantior caedendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem decretum est. Eodem anno novum bellum cum Volsiniensibus exortum: quo propter famem pestilentiamque in agro Romano, ex siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit. ob quae Volsinienses, Salpinatibus adiunctis superbia elati, ultro agros Romanos incursavere. Bellum inde duobus populis indictum. C. Iulius censor decessit: in eius locum M. Cornelius subfectus, quae res postea religioni fuit; quia eo lustro Roma est capta. Nec deinde umquam in demortui locum censor subficitur. consulibusque morbo inplicitis placuit, per interregnum renovari auspicia. Itaque, quum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate; ut, etiamsi cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum reipublicae esset.

z) *etiam* del. Crev.

U. c. 364. a. C. 388. XXXII. Kalendis Quinctilibus magistratum occepere L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Aemilius, L. Furius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Aemilius iterum. Ex his L. Lucretio et C. Aemilio Volsiniensis [a]) provincia evenit: Salpinates Agrippae Furio et Ser. Sulpicio. Prius cum Volsiniensibus pugnatum est: bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit. Fusa concursu primo acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Eius belli fama effecit, ne se pugnae committerent Salpinates. moenibus armati se tutabantur. Romani praedas passim et ex Salpinati agro, et ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volsiniensibus fessis bello ea conditione, ut res populo Romano redderent, stipendiumque eius anni exercitui praestarent, in viginti annos induciae datae. Eodem anno M. Caedicius de plebe nunciavit tribunis, se in nova via, ubi nunc sacellum est, supra aedem Vestae, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quae magistratibus dici iuberet, Gallos adventare. Id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum, et quod longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque Deorum modo monita, ingruente fato, spreta; sed humanam quoque opem, quae una erat, M. Furium ab urbe amovere. qui, die dicta ab L. Appuleio tribuno plebis propter praedam Veientanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum, adcitis domum tribulibus clientibusque, [b]) (magna pars plebis erat) percunctatus animos eorum, responsum tulisset, *se conlaturos, quanti damnatus esset, absolvere eum non posse*, in exsilium abiit: precatus ab Diis inmortalibus, *si innoxio sibi ea iniuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratae facerent.* absens quindecim millibus gravis aeris damnatur.

a) *Volsinienses* Gron. Crev.
b) *et clientibus, quae magna* Eaed.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quidquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum maximeque vini, nova tum voluptate, captam, Alpes transisse, agrosque ab Etruscis ante cultos possedisse: et invexisse in Galliam vinum inliciendae gentis caussa Aruntem Clusinum, ira corruptae uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, praepotente iuvene, et a quo expeti poenae, nisi externa vis quaesita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium obpugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos, qui obpugnaverint Clusium, non fuisse, qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis ante, quam Clusium obpugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, saepe exercitus Gallici pugnavere. Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulae modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento; quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuscorum colonia, vocavere Italicae gentes. Graeci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras: prius cis Apenninum ad inferum mare, postea trans Apenninum, totidem, quod capita originis erant, coloniis missis: quae trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Raetis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, praeter sonum linguae, nec eum inconruptum, retinerent.

U. c. 364.
a. C. 388

U. c. 364.
a. C. 388.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum haec accepimus. Prisco Tarquinio Romae regnante, Celtarum, quae pars Galliae tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque quum sua, tum publica, praepollens, quod imperio eius Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse iam, exonerare praegravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, inpigros iuvenes, missurum se esse, in quas Dii dedissent auguriis sedes, ostendit. Quantum ipsi vellent numerum hominum excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso sortibus dati Hercynii [c]) saltus: Belloveso haud paullo laetiorem in Italiam viam Dii dabant. Is, quod eius [d]) ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Aeduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde obpositae erant: quas inexsuperabiles visas haud equidem miror, nulla dum via (quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque, quanam per iuncta coelo iuga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit, quod adlatum est, advenas quaerentes agrum ab Salyum gente obpugnari. Massilienses erant hi, navibus a Phocaea profecti. Id Galli fortunae suae omen rati adiuvere, ut, quem primum in terram egressi occupaverant, locum patentibus silvis communirent. ipsi per Taurinos saltusque invios Alpes transcenderunt [e]): fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, quum, in quo consederant, agrum Insubrium adpellari audissent, cognomine In-

c) *Hercinii* Gron. Crev.
d) *eis* Eaed.
e) *ipsi Taurino saltu invias Alpeis transcenderunt* Eaed. [In Crev. *Alpes* legitur.]

subribus pago Aeduorum [f]): ibi, omen sequentes loci, condidere urbem: Mediolanum adpellarunt. U. c. 364. a. C. 388.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum, Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transcendisset Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt, (locos tenuere Libui) considunt. post hos Salluvii, prope antiquam gentem Laevos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Penino deinde Boii Lingonesque transgressi, quum iam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus traiecto, non Etruscos modo, sed etiam Umbros, agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Utente flumine usque ad Aesim fines habuere. Hanc gentem Clusium, Romamque inde, venisse comperio. id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adiutam. Clusini, novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum invisitatas [g]) cernerent et genus armorum, audirentque, saepe ab iis, cis Padum ultraque, legiones Etruscorum fusas, quamquam adversus Romanos nullum eis ius societatis amicitiaeve erat, nisi quod Veientes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil inpetratum. legati tres M. Fabii Ambusti filii missi, qui senatus populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam iniuriam adcepissent, socios populi Romani atque amicos obpugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse. sed melius visum, bellum ipsum amoveri, si posset: et Gallos, novam gentem, pace potius cognosci, quam armis.

XXXVI. Mitis legatio, ni praeferoces legatos, Gallisque magis quam Romanis similes, habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gal-

f) *Heduorum* Gron. g) *inusitatas* Gron. Crev.

U. c. 364. a. C. 388. lorum, datur responsum: *Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit inploratum. et, quoniam legatione adversus se maluerint, quam armis, tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi adferant, adspernari, si Gallis, egentibus agro, quem latius possideant, quam colant, Clusini, partem finium concedant: aliter pacem inpetrari non posse. Et responsum coram Romanis accipere*[h]) *velle: et, si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, ut nunciare domum possent, quantum Galli virtute ceteros mortales praestarent. Quodnam id ius esset, agrum a possessoribus petere, aut minari arma?* Romanis quaerentibus, et, *quid in Etruria rei Gallis esset?* quum illi *se in armis ius ferre: et omnia fortium virorum esse*, промociter dicerent, accensis utrimque animis ad arma discurritur, et proelium conseritur. Ibi, iam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra ius gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanae iuventutis pugnarent. tantum eminebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius, evectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per [i]) latus transfixum hasta, occidit: spoliaque eius legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent. vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum iniurias postulatumque, ut pro iure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, et ius postulare barbari videbantur. sed, ne id, quod placebat, decerneret [k]) in tantae nobilitatis viris,

h) *se accipere* Gron Crev. k) *decernerent* Crev.
i) *per* del. Gron.

ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos culpa es- U. c. 364.
set cladis forte Gallico bello acceptae, cognitionem a. C. 388.
de postulatis Gallorum ad populum reiiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut, quorum de poena agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus quam dignum erat, infensi Galli bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum U. c. 365.
cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Ser- a. C. 387.
vilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeo obcaecat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quae adversus Fidenatem ac [l]) Veientem hostem aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, invisitato [m]) atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quaesivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summae rerum praeerant: delectumque nihilo adcuratiorem, quam ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, postquam accepere, ultro honorem habitum violatoribus iuris humani, elusamque legationem suam [n]) esse, flagrantes ira, cuius inpotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum praetereuntium raptim tumultum quum exterritae urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant; quacumque ibant, equis virisque longe ac late fuso agmine inmensum obtinentes loci. Sed, antecedente fama nunciisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium

l) *et* Gron. Crev.
m) *inusitato* Eaed.
n) *suam legationem* Eaed.

U. c. 365. a. C. 387. tulit. quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, aegre ad undecimum lapidem obcursum est, qua flumen Allia, Crustuminis montibus praealto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Iam omnia contra circaque hostium plena erant. et nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris ante capto, non praemunito vallo, quo receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, instruunt aciem deductam [o]) in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent. nec tamen aequari frontes poterant, quum extenuando infirmam et vix cohaerentem mediam aciem haberent. Paullum erat ab dextera editi loci, quem subsidiariis repleri placuit; eaque res, ut initium pavoris ac fugae, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concucurrissent [p]), subsidia in aversos transversosque inpetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius, facilem in aequo campi tantum superanti multitudini [q]) victoriam fore. adeo non fortuna modo, sed ratio etiam, cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites erat. pavor fugaque occupaverat animos, et tanta omnium [r]) oblivio, ut multo maior pars Veios, in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad coniuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus. in reliqua acie

o) *diductam* Gron. Crev.

p) *concurrissent* Eaed.

q) *multitudine* Eaed. [In. Crev. min. *superante multitudine* legitur.]

r) *hominum* Eaed. c. Drak. In Crev. min. *omnium* exstat.

simul est clamor, proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hostem prius pene quam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla caedes pugnantium fuit. terga caesa suomet ipsorum certamine in turba inpedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abiectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque, inperitos nandi aut invalidos, graves loricis tegminibus hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Veios perfugit; unde non modo praesidii quidquam, sed ne nuncius quidem cladis, Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine et magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, et, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

U. c. 365. a. C. 387.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriae tam repentinae tenuit. et ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari, quid accidisset. deinde insidias vereri; postremo caesorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. ubi quum praegressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti et ignotae situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa moenia aliasque portas, quaenam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, quum pars maior ex acie Veios petisset [s]), nemo superesse quemquam praeter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes, pariter vivi mortuique, totam prope urbem lamentis inpleverunt. Privatos deinde luctus

s) *petiisset* Gron. Crev.

U. c. 365. a. C. 387. stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum est. mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa moenia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem iam in urbem futurus videretur inpetus primo adventu, quo accesserant ad urbem. mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret. Deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postremo lux adpropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa infesta portis sunt inlata. Nequaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quae ad Alliam tam pavide fugerat, civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse, tam parva relicta manu, spes nulla esset, placuit, cum coniugibus ac liberis iuventutem militarem senatusque robur in arcem Capitoliumque concedere [t]) armisque et frumento conlatis, ex loco inde munito Deos hominesque et Romanum nomen defendere. Flaminem sacerdotesque Vestales sacra publica a caede, ab incendiis procul auferre: nec ante deseri cultum eorum, quam non superessent, qui colerent. Si arx Capitoliumque, sedes Deorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris iuventus superfuerit inminenti ruinae urbis, facilem iacturam esse seniorum, relictae in urbe utique periturae turbae. et, quo id aequiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis palam dicere obituros; nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum.

XL. Haec inter seniores morti destinatos iactata solatia. Versae inde adhortationes ad agmen iuve-

t) *conscendere* Gron. Crev.

num, quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, commendantes virtuti eorum iuventaeque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quaecumque reliqua esset, fortunam. Digredientibus, qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captae urbis non superesse statuerant exitio; quum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent, nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos prosecutae sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam inbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine iam uno petiit Ianiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Vestales, omissa rerum suarum cura, quae sacrorum secum ferenda, quae (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli adservaturus custodia esset; optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo aedibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere: cetera inter se onere partito ferunt via, quae sublicio ponte ducit ad Ianiculum. In eo clivo eas quum L. Albinius, de plebe Romana homo, conspexisset, plaustro coniugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quae inutilis bello urbe excedebat: salvo etiamtum discrimine divinarum humanarumque rerum, inreligiosum ratus, sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; se ac suos in vehiculo conspici; descendere uxorem ac pue-

U. c. 365.
a. C. 387.

U. c. 365. ros iussit, virgines sacraque in plaustrum inposuit:
a. C. 387. et Caere, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romae interim, satis iam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat. qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunae pristinae honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quae augustissima vestis est tensas ducentibus triumphantibusve, ea vestiti medio aedium eburneis sellis sedere. Sunt, qui, M. Fabio pontifice maximo praefante carmen, devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis, tradant. Galli, et quia interposita nocte a contentione pugnae remiserant animos, et quod nec in acie ancipiti usquam certaverant proelio, nec tum inpetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem patente Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa Deum arcemque, solam belli speciem tenentem. Inde, modico relicto praesidio, (ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio inpetus fieret) dilapsi ad praedam vacuis obcursu hominum viis, pars in proxima quaeque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta et referta praeda, petunt. inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis aedificiis obseratis, patentibus atriis principum, maior prope cunctatio tenebat aperta, quam clausa, invadendi. adeo haud secus quam venerabundi intuebantur in aedium vestibulis sedentes viros, praeter ornatum habitumque humano augustiorem, maiestate etiam, quam vultus gravitasque oris prae se ferebat, simillimos Diis. Ad eos velut simulacra versi quum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse; at-

que ab eo initium caedis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post principum caedem nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis iniici ignes. U. c. 365. a. C. 387.

XLII. Ceterum, seu non omnibus delendae urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari quaedam incendia terroris caussa, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; et non omnia concremari tecta, ut, quodcumque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut passim aut late vagatus est ignis. Romani, ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solum consipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocumque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammae, et fragor ruentium tectorum advertisset [u]), paventes ad omnia, animos oraque et oculos flectebant, velut ad spectaculum a fortuna positi occidentis patriae, nec ullius rerum suarum relicti, praeterquam corporum, vindices. tanto ante alios miserandi magis, qui umquam obsessi sunt, quod interclusi a patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam foede actum excepit: lux deinde noctem inquietam insecuta est. nec ullum erat tempus, quod a novae semper cladis alicuius spectaculo cessaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis aequata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; et iam, quum eadem quotidie acciderent, velut adsueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum ani-

u) *avertisset* Gron. Crev. c. Drak. In Crev. min. *advertisset* legitur.

U. c. 365. a. C. 387. mos; arma tantum ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suae, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis nequidquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captae urbis nihil superesse, praeter armatos hostes, viderent, nequidquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, et inpetum facere in arcem statuunt. Prima luce, signo dato multitudo omnis in foro instruitur. inde, clamore sublato ac testudine facta, subeunt. adversus quos Romani nihil temere nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore virorum obposito scandere hostem sinunt: quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive facilius rati. Medio fere clivo restitere: atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: ut numquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnae genus. Omissa itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant: cuius ad id tempus inmemores, et, quod in urbe fuerat, frumentum incendiis urbis absumserant, et ex agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. Igitur, exercitu diviso, partim per finitimos populos praedari placuit, partim obsideri arcem: ut obsidentibus frumentum populatores agrorum praeberent. Proficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit: qui moestior ibi fortuna publica, quam sua, quum Diis hominibusque accusandis senesceret, indignando mirandoque, ubi illi viri essent, qui secum Veios Faleriosque cepissent, qui alia bella fortius semper, quam felicius, gessissent; repente audit, Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. nec secus quam divino spiritu tactus,

quum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus ante talibus conciliis; U. c. 365. a. C. 387.

XLIV. *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando et vestrum beneficium ita tulit, et fortuna hoc egit mea, nemo vestrum conditionis meae oblitum me huc processisse putet, sed res ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida praesidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? Hac arte in patria steti; et, invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, et pro tantis pristinis populi Romani beneficiis; quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiae referendae, et huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quae effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora animosque magna magis, quam firma, dederit. eo in certamen omne plus terroris, quam virium, ferunt. Argumento sit clades Romana. patentem cepere urbem; ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu. Iam obsidionis taedio victi abscedunt, vagique per agros palantur. Cibo vinoque raptim hausto repleti, ubi nox adpetit* [x]), *prope rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis, passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. Si vobis in animo est tueri moenia vestra, nec pati haec omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me sequimini ad caedem, non ad pugnam. nisi vinctos* [y]) *somno, velut* [z]) *pecudes, trucidandos tradidero, non recuso eumdem Ardeae rerum mearum exitum, quem Romae habui.*

XLV. Aequis iniquisque persuasum erat, tan-

x) *palantur, cibo vinoque raptim hausto repleti. Ubi nox adpetit etc.* Gron Crev. c. Drak. In Crev.min. oratio rectius est distincta.

y) *victos* Gron. Crev.

z) *veluti* Eaed.

U. c. 365. a. C. 387. tum bello virum neminem usquam ea tempestate esse. Concione dimissa, corpora curant, intenti, quam mox signum daretur. quo dato, primae silentio noctis [a]) ad portas Camillo praesto fuere. Egressi, haud procul urbe, sicut [b]) praedictum erat, castra Gallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam proelium, omnibus locis caedes est: nuda corpora et soluta somno trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quae aut unde vis esset, ignaros, in fugam, et quosdam in hostem ipsum inprovidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est: qui urbis, iam prope quadringentesimum annum vicinae, obpressae ab hoste invisitato [c]) inauditoque, adeo nihil miseriti [d]) sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique praedae Veios etiam, praesidiumque et spem ultimam Romani nominis, in animo habuerint obpugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per agros et congregatos agmine, praedam prae se agentes, et castra cernebant haud procul Veiis posita. inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, *Etruscisne etiam, a quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas?* Vix temperavere animis, quin extemplo inpetum facerent: compressique a Caedicio centurione, quem sibimet ipsi praefecerant, rem in noctem sustinuere. Tantum par Camillo defuit auctor, cetera eodem ordine eodemque fortunae eventu gesta. quin etiam, ducibus captivis, qui caedi nocturnae superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex inproviso maiorem caedem edidere, duplicique victoria ovantes Veios redeunt.

a) *noctis silentio* Gron. Crev.
b) *sicuti* Eaed.
c) *inusitato* Eaed.
d) *miserti* Eaed.,

XLVI. Romae interim plerumque obsidio segnis U. c. 365. et utrimque silentium esse, ad id tantum intentis a. C. 387. Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repente iuvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinale colle genti Fabiae. ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cuiusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique omnibus sollemniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu adtonitis Gallis miraculo audaciae, seu religione etiam motis, cuius haudquaquam neglegens est gens. Veiis interim non animi tantum in dies, sed etiam vires, crescebant: nec Romanis solum eo convenientibus ex agris, qui a [e]) proelio adverso aut clade captae urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte praedae essent. Maturum iam videbatur, repeti patriam eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, et magna pars militum erat, qui ductu auspicioque eius res prospere gesserant: et Caedicius negare, se commissurum, cur sibi aut Deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit, ab Ardea Camillum adciri; sed antea consulto senatu, qui Romae esset. adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, inpiger iuvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem

e) *aut* Gron. Crev.

U. c. 365. a. C. 387. defertur. inde, qua proximum fuit a ripa, per praeruptum, eoque neglectum hostium custodiae, saxum f) in Capitolium evadit: et, ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. Accepto inde senatus decreto, ut et, comitiis curiatis revocatus de exsilio, iussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem, quem vellent, eadem degressus nuncius Veios contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: seu (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam; quod nec iniussu populi mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

XLVII. Dum haec Veiis agebantur, interim arx Romae Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuncius a Veiis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxorum f) adscensu aequo, nocte sublustri, quum primo inermem, qui tentaret viam, praemisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innisi, sublevantesque in vicem et trahentes alii alios, prout postularet locus; tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. Anseres non fefellere, quibus sacris Iunoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur. quae res saluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis adreptis, simul ad arma ceteros ciens, vadit; et, dum ceteri trepidant, Gallum, qui iam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. Cuius casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhaerebant, manibus am-

f) *saxum* Gron. Crev.

plexos, trucidat. iamque et alii congregati telis mis- U. c. 365.
silibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota pro- a. C. 387.
lapsa acies in praeceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum praeteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce orta, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum et recte et perperam facto pretium deberetur; Manlius primum ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari: cui universi selibras farris et quartarios vini ad aedes eius, quae in arce erant, contulerunt. rem dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum, se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles eius loci, qua fefellerat adscendens hostis, citati: et quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciasset; consentiente clamore militum, in unum vigilem coniicientium culpam, deterritus, a ceteris abstinuit: reum haud dubium eius noxae, adprobantibus cunctis, de saxo deiecit. Inde intentiores utrimque custodiae esse; et apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Veios Romamque nuncios commeare; et apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala fames utrumque [g]) exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, quum loco iacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido et vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo, ferente, quum quid venti motum esset. quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori adsueta, quum aestu et angore vexata [h]), vulgatis velut in pecua

g) *utrimque* Gron. Crev. c. exstat. Drak. In Crev. min. *utrumque* h) *vexati* Gron. Crev.

U. c. 365. a. C. 387. morbis mõreretur [1]), iam pigritia singulos sepeliendi promiscue acervatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Induciae deinde cum Romanis factae, et conloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem obiicerent, eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendae eius opinionis caussa multis locis panis de Capitolio iactatus esse in hostium stationes. Sed iam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per se Ardeae habet, magistrum equitum L. Valerium a Veiis abducere exercitum iubet, parat, instruitque, quibus haud inpar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercítus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore adpareret; postremo spe quoque iam, non solum cibo, deficiente, et, quum stationes procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacumque pactione possent, iussit; iactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum et Brennum regulum Gallorum conloquio transacta res est, et mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei, foedissimae per se, adiecta indignitas est. pondera ab Gallis adlata iniqua, et, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, *Vae victis esse.*

XLIX. Sed Diique et homines prohibuere redemtos vivere Romanos. nam forte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per altercationem non-

1) *morerentur* Gron. Crev.

dum omni auro adpenso, dictator intervenit; aufer- U. c. 365.
rique aurum de medio, et Gallos submoveri iubet. a. C. 387.
Quum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quae, postquam ipse dictator creatus esset, iniussu suo ab inferioris iuris magistratu facta esset: denunciatque Gallis, ut se ad proelium expediant. Suos in acervum coniicere sarcinas, et arma aptare, ferroque, non auro, recuperare patriam iubet, in conspectu habentes fana Deum, et coniuges et liberos, et solum patriae deforme belli malis, et omnia, quae defendi repetique et ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutae solo urbis et natura inaequali; et omnia, quae arte belli secunda suis eligi praepararive poterant, providit. Galli, nova re trepidi, arma capiunt, iraque magis, quam consilio, in Romanos incurrunt. Iam verterat fortuna, iam Deorum opes humanaque consilia rem Romanam adiuvabant. igitur primo concursu haud maiore momento fusi Galli sunt, quam ad Alliam vicerant. Iustiore altero deinde proelio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, eiusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi caedes omnia obtinuit. castra capiuntur, et ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interque iocos militares, quos inconditos iaciunt, Romulus ac parens patriae conditorque alter urbis haud vanis laudibus adpellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubie servavit, quum prohibuit migrari Veios, et tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, et per se inclinata magis plebe ad id consilium. eaque caussa fuit non abdicandae post triumphum dictaturae, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu.

L. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quae ad Deos inmortales pertinebant, retulit; et senatusconsultum facit, *Fana omnia, quod*

U. c. 365. a. C. 387. *ea hostis possedisset* [k]), *restituerentur, terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quaereretur* [l]): *cum Caeretibus hospitium publice* [m]) *fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque eius populi non intermissus honos Deum inmortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Iupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent.* Expiandae etiam vocis nocturnae, quae nuncia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio inlata, iussumque templum in Nova via Aio Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Iovis cellam conlatum, quum, in quae referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne iudicatum, et sub Iovis sella poni iussum. Iam ante in eo religio civitatis adparuerat, quod, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactae mercedis Gallis confieret, a matronis conlatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiae actae, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem sollemnis laudatio esset. Iis peractis, quae ad Deos pertinebant, quaeque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem adsiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Veios transmigrarent, in concionem, universo senatu prosequente, escendit [n]), atque ita verba fecit:

LI. *Adeo mihi acerbae sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii solatium aliud habuerim, quoad Ardeae vixi, quam quod procul ab his certaminibus eram: et ob eadem haec, non, si* [o]) *me senatusconsulto populique iussu revocaretis, re-*

k) *hostes possedissent* Gron. Crev.

l) *quaereretur, cum etc.* Eaed. c. Drak.

m) *publice hospitium* Gron. Crev.

n) *ascendit* Eaed.

o) *nisi* Gron.

diturus umquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea U. c. 365.
voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe, a. C. 387.
ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. et nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi haec quoque pro patria dimicatio esset: cui deesse, quoad vita subpetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? et quum, victoribus Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem Diique et homines Romani tenuerint, habitaverint: victoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque et Capitolium deseretur [p]*? et plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa fecit? Equidem, si nobis cum urbe simul positae traditaeque per manus religiones nullae essent, tamen tam evidens numen hac tempestate rebus adfuit Romanis, ut omnem neglegentiam divini cultus exemtam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel adversas; invenietis omnia prospere evenisse sequentibus Deos, adversa spernentibus. Iam omnium primum Veiens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!) non ante cepit finem, quam monitu Deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid haec tandem urbis nostrae clades nova? num ante exorta est, quam spreta vox coelo emissa de adventu Gallorum? quam gentium ius ab legatis nostris violatum? quam a nobis, quum vindicari deberet, eadem neglegentia Deorum praetermissum? Igitur victi captique ac redemti tantum poenarum Diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. Adversae deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad Deos, ad sedem Iovis optimi maximi: sacra in ruina rerum nostrarum alia terrae celavimus, alia, avecta in finitimas urbes, amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, deserti ab Diis hominibusque, tamen*

p) *deseritur* Gron. Crev.

U. c. 365 a. C. 387. *non intermisimus. Reddidere igitur patriam, et victoriam, et antiquum belli decus amissum: et in hostes, qui caeci avaritia in pondere auri foedus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fugamque et caedem.*

LII. *Haec culti neglectique numinis tanta monumenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum vixdum e* q) *naufragiis prioris culpae cladisque emergentes paremus nefas? Urbem auspicato inauguratoque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum Deorumque est plenus: sacrificiis sollemnibus non dies magis stati, quam loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes Deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? Quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quam vestra, conspectum est; quum inter Gallica tela degressus ex arce sollemne Fabiae gentis in colle Quirinali obiit? An gentilicia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra et Romanos Deos etiam in pace deseri placet? et pontifices flaminesque neglegentiores publicarum religionum esse, quam privatus in sollemni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Veiis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis ceremoniis potest. et ne omnia generatim sacra omnesque percenseam Deos; in Iovis epulo num alibi, quam in Capitolio, pulvinar suscipi potest? Quid de aeternis Vestae ignibus signoque, quod imperii pignus custodia eius templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? haec omnia in profano diseri placet sacra, aequalia urbi, quaedam vetustiora origine urbis? Et videte, quid inter nos ac maiores intersit. illi sacra quaedam in monte Albano Lavinioque* r) *nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit: hinc sine piaculo in hostium*

q) *ex* Gron. Crev. r) *Lavinoque* Crev.

urbem Veios transferemus? Recordamini, agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu neglegentia casuve praetermissum est. Modo quae res, post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio, adfectae Veienti bello reipublicae remedio fuit? At etiam, tamquam veterum religionum memores, et peregrinos Deos transtulimus Romam, et instituimus novos. Iuno Regina, transvecta a Veiis, nuper in Aventino quam insigni ob excellens matronarum studium celebrique dedicata est die? Aio Locutio templum, propter coelestem vocem exauditam in Nova via, iussimus fieri; Capitolinos ludos sollemnibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur et de templis, quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil umquam, praeterquam urbs capta, movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes, et Vestales tuae te deserent, Vesta? et flamen peregre habitando in singulas noctes tantum sibi reique publicae piaculi contrahet? Quid alia, quae auspicato agimus omnia fere intra pomoerium, cui oblivioni, aut cui neglegentiae damus? Comitia curiata, quae rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspicato, nisi ubi adsolent, fieri possunt? Veiosne haec transferemus? an comitiorum caussa populus tanto incommodo in desertam hanc ab Diis hominibusque urbem conveniet? U. c. 365. a. C. 387.

LIII. *Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, et ad integra omnia Veios migrare, nec hic aedificando inopem plebem vexare. Hanc autem iactari magis caussam, quam veram esse, ut ego non di-*

U. c. 365. a. C. 387. *cam, adparere vobis, Quirites, puto; qui meministis, ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Veios transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. Vos, etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra, (nec id mirati sitis prius, quam, quale sit, audieritis) etiamsi tunc migrandum fuisset, incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum caussa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc haec migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victores, sed amisisse victi, patriam videbimur. hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis inposuisse, ut desereremus penates nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco conscisceremus, quem tueri non possemus. et Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, si[s]) iam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) et habitare in capta ab se, deserta a vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Aequi Volscive, faciant, ut[t]) commigrent Romam, velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? an malitis hanc solitudinem vestram, quam urbem hostium, esse? non equidem video, quid magis nefas sit. Haec scelera, quia piget aedificare[u]), haec dedecora pati parati estis? Si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quam casa illa conditoris est nostri, non in casis, ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quam exsulatum publice ire? Maiores nostri, convenae pastoresque, quum in his locis nihil, praeter silvas paludesque, esset, novam urbem tam brevi aedificarunt[x]): nos, Capitolio, arce incolumi, stan-*

s) *si* del. Gron. Crev.
t) *uti* Eaed.
u) *reaedificare* Eaed.
x) *aedificaverunt* Eaed.

tibus templis Deorum, aedificare incensa [y]) *piget? et,* U. c. 365.
quod singuli facturi fuimus, si aedes nostrae deflagrassent, hoc in publico incendio universi recusamus facere? a. C. 387.

LIV. *Quid tandem? si fraude, si casu Veiis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quaesituri sumus, quo transmigremus? Adeo nihil tenet solum patriae, nec haec terra, quam matrem adpellamus; sed in superficie tignisque caritas nobis patriae pendet? Equidem, fatebor vobis, etsi minus iniuriae vestrae, quam meae calamitatis, meminisse iuvat, quum abessem, quotiescumque patria in mentem veniret, haec omnia occurrebant, colles, campique, et Tiberis, et adsueta oculis regio, et hoc coelum, sub quo natus educatusque essem. quae vos, Quirites, nunc moveant potius caritate sua, ut maneatis in sede vestra, quam postea, quum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine caussa Dii hominesque hunc urbi condendae locum elegerunt, saluberrimos colles flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiae medium, ad incrementum urbis natum unice locum. Argumento est ipsa magnitudo tam novae urbis. trecentesimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur: inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis; quum interea, ne singulas loquar urbes, non coniuncti cum Aequis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria, tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiae, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quae (malum) ratio est, expertis experiri, quum iam, ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certe loci huius transferri non possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento re-*

y) *incensam* Gron. Crev.

U. c. 365. *sponsum est, eo loco caput rerum summamque imperii*
a. C. 387. *fore. hic, quum augurato liberaretur Capitolium, Iuventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi. hic Vestae ignes, hic ancilia coelo demissa, hic omnes propitii manentibus vobis Dii.*

LV. Movisse eos Camillus quum [z]) alia oratione, tum ea, quae ad religiones pertinebat, maxime dicitur. sed rem dubiam decrevit vox opportuna emissa [a]); quod, quum senatus post paullo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque, ex praesidiis revertentes, forte agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, statue signum: hic manebimus optime.* qua voce audita, et senatus, *accipere se omen,* ex curia egressus, conclamavit, et plebs circumfusa adprobavit. Antiquata deinde lege, promiscue urbs aedificari coepta. Tegula publice praebita est: saxi materiaeque caedendae, unde quisque vellet, ius factum: praedibus acceptis, eo anno aedificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum, omisso sui alienique discrimine, in vacuo aedificant. Ea est caussa, ut veteres cloacae, primo per publicum ductae, nunc privata passim subeant tecta; formaque urbis sit occupatae magis, quam divisae, similis.

z) *tum* Gron. Crev.

a) *opportune vox emissa* Eaed.

EPITOME LIBRI VI.

Res adversus Volscos et Aequos 1) et Praenestinos prospere gestas continet. Quatuor tribus additae sunt 2), Stellatina, Sabatina, Tromentina, Arniensis 3). M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, quum obstrictos aere aliena liberaret, nexos exsolveret, crimine adfectati regni damnatus, de saxo Tarpeio deiectus est: in cuius notam senatusconsultum factum est 4), ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. C. Licinius et L. Sextius 5) tribuni plebis legem promulgarunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur. eamque legem cum magna contentione, repugnantibus Patribus, quum iidem 6) tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt; et primus ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est et 7) altera lex, ne cui plus quingentis iugeribus agri liceret possidere.

1) *Aequos et Volscos* Gron. Crev.
2) *sunt* del. Eaed.
3) *Narniensis* Eaed.
4) *est* del. Eaed.
5) *Sestius* Gron.
6) *eidem* Gron. Crev.
7) *et* del. Eaed.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VI.

U. c. 365. Quae ab condita urbe Roma ad captam eamdem ur-
a. C. 387. bem Romani sub regibus primum, consulibus deinde ac dictatoribus, decemvirisque ac tribunis consularibus gessere, foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res quum vetustate nimia obscuras, velut [a]) quae magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum quod parvae [b]) et rarae per eadem tempora literae fuere, una custodia fidelis memoriae rerum gestarum: et quod, etiamsi quae in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleraeque interieré. Clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus laetius feraciusque renatae urbis, gesta domi militiaeque exponentur. Ceterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innisa M. Furio principe stetit. neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere ac labore adsiduo reficiendae urbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primum magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, quod legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra ius gentium pugnasset. cui iudicio eum mors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars

a) *veluti* Gron. Crev. b) *parvae* del. Eaed.

crederet, subtraxit. Interregnum iniit tum P. Corne- U. c. 366.
lius Scipio interrex, et post eum M. Furius Camillus. a. C. 386.
Iterum is tribunos c) militum consulari potestate creat, L. Valerium Publicolam d) iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Aemilium, L. Postumium. Hi ex interregno quum extemplo magistratum inissent, nulla de re prius, quam de religionibus, senatum consuluere. In primis foedera ac leges (erant autem eae duodecim tabulae et quaedam regiae leges) conquiri, quae comparerent, iusserunt: alia ex eis edita etiam in vulgus: quae autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, subpressa. Tum de diebus religiosis agitari coeptum, diemque ante diem xv Kalendas Sextiles, duplici clade insignem, (quo die ad Cremeram Fabii caesi, quo deinde ad Alliam cum exitio urbis foede pugnatum) a posteriore clade Alliensem adpellarunt, insignemque rei nulli publice privatimque agendae fecerunt. Quidam, quod postridie Idus Quinctiles non litasset Sulpicius tribunus militum, neque inventa pace Deum post diem tertium obiectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie Idus rebus divinis supersederi iussum: inde, ut postridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio esset, traditum putant.

II. Nec diu licuit quietis consilia erigendae ex tam gravi casu reipublicae secum agitare. Hinc Volsci, veteres hostes, ad exstinguendum nomen Romanum arma ceperant, hinc Etruriae principum ex omnibus populis coniurationem de bello, ad fanum Voltumnae factam, mercatores adferebant. novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum numquam ambigua

c) *Interregnum initum. P. Cornelius — iterum. Is tribunos etc.* Crev. Gron. c. Drak.

d) *Poplicolam* Gron. Crev.

U. c. 366. a. C. 386. fide in amicitiam [e]) populi Romani fuerant. Itaque quum tanti undique terrores circumstarent, adpareretque omnibus, non odio solum apud hostes, sed contemtu etiam inter socios nomen Romanum laborare; placuit eisdem auspiciis defendi rempublicam, quibus recuperata esset, dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam magistrum equitum dixit: iustitioque indicto, delectum iuniorum habuit, ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in verba sua iuratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumque trifariam divisit. partem unam in agro Veiente Etruriae obposuit: alteram ante urbem castra locare iussit. tribunus militum his A. Manlius, illis, qui adversus Etruscos mittebantur, L. Aemilius praepositus: tertiam partem ipse ad Volscos duxit, nec procul ab Lanuvio (*ad Maeçium* [f]) is locus dicitur) castra obpugnare est adortus. Quibus, ab contemtu (quod prope omnem deletam a Gallis Romanam iuventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in obiectam sepem coniici iussit. et forte erat vis magna venti versa in hostem. itaque non aperuit solum incendio viam, sed, flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiae flagrantis, ita consternavit hostes; ut minor moles superantibus vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quam transcendentibus sepem incendio absumtam fuerat. Fusis hostibus caesisque, quum castra inpetu cepisset dictator, praedam militi dedit, quo minus speratam, minime [g]) largitore duce, eo militi gratiorem. persecutus deinde fugientes, quum omnem Volscum agrum depopula-

e) *amicitia* Gron. Crev. f) *ad Marcium* Eaed.
g) *a minime* Eaed.

tus esset, ad deditionem Volscos septuagesimo demum anno subegit. Victor ex Volscis in Aequos transiit, et ipsos bellum molientes: exercitum eorum ad Bolas obpressit; nec castra modo, sed urbem etiam adgressus, inpetu primo cepit. U. c. 366. a. C. 386.

III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanae Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium, socios populi Romani, obsidebat: quorum legati, opem rebus adfectis orantes, quum senatum adissent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cuius spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset, confectaque paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribus, quae semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent; eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. cui quum se moesta turba ad pedes provolvisset, principumque orationem, necessitate ultima expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exsilii comites trahebantur, excepisset; parcere lamentis Sutrinos iussit: Etruscis se luctum lacrimasque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinosque ibi considere, modico praesidio relicto, arma secum militem ferre iubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus, ut fit, secundis invenit: nullam stationem ante moenia, patentes portas; victorem vagum praedam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi, coeundique in unum, aut arma capiendi datur spatium. quum pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se in agros eiicere possent, clausas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare suos,

U. c. 366. ut proelium inirent. quod accensum ab desperatione
a. C. 386. hostium fuisset; ni praecones, per urbem dimissi, poni arma, et parci inermi iussissent, nec praeter armatos quemquam violari. Tum etiam, quibus animi in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant, postquam data spes vitae est, iactare passim arma, inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti obferre. Magna multitudo in custodias divisa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum, sed traditum per conditiones fuerat.

IV. Camillus in urbem triumphans rediit, trium simul bellorum victor. Longe plurimos captivos ex Etruscis ante currum duxit. quibus sub hasta venumdatis, tantum aeris redactum est, ut, pretio pro auro matronis persoluto, ex eo, quod supererat, tres paterae aureae factae sint: quas, cum titulo nominis Camilli, ante Capitolium incensum in Iovis cella constat ante pedes Iunonis positas fuisse. Eo anno in civitatem accepti, qui Veientium Capenatiumque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus adsignatus. revocati quoque in urbem senatusconsulto a Veiis, qui aedificandi Romae pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Veios se contulerant. et primo fremitus fuit adspernantium imperium: dies deinde praestituta capitalisque poena, qui non remigrasset Romam, ex ferocibus universis singulos, metu suo quemque, obedientes fecit. Et Roma quum frequentia crescere, tum tota simul exsurgere aedificiis, et republica inpensas adiuvante, et aedilibus velut publicum exigentibus opus, et ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis. intraque annum nova urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita. creati T. Quinctius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, L. Iulius

Iulus, L. Aquillius [h]) Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Aequos, non ad bellum, (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum Cortuosa et Contenebra vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. inproviso adorti, primo clamore atque inpetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies obpugnationem sustinuit; laborque continuus, non die non nocte remissus, subegit eos. quum in sex partes divisus exercitus Romanus senis horis in orbem succederet proelio, oppidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos obiiceret; cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari praedam tribunis placebat: sed imperium, quam consilium, segnius fuit. dum cunctantur, iam militum praeda erat; nec, nisi per invidiam, adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus cresceret urbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est; opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum.

U. c. 367.
a. C. 385.

V. Iam et tribuni plebis, civitate aedificando occupata, conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum, post accisas a Camillo Volscorum res, possessionis haud ambiguae. Criminabantur, *multo eum infestiorem agrum ab nobilitate esse, quam a Volscis fuerit; ab illis enim tantum, quoad vires et arma habuerunt, incursiones eo factas. nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec, nisi, antequam omnia praecipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore.* Haud magno opere [i]) plebem moverant, et infrequentem in foro propter aedificandi curam, et eodem

h) *Aquilius* Gron. Crev. i) *magnopere* Eaed.

U. c. 367. exhaustam inpensis, eoque agri inmemorem, ad quem a. C. 385. instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium, U. c. 368. C. Sergium, L. Aemilium iterum, L. Menenium, a. C. 384. L. Valerium Publicolam [k]) tertium creat. hi ex interregno magistratum occepere. Eo anno aedes Martis, Gallico bello vota, dedicata est a T. Quinctio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additae, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis [l]): eaeque viginti quinque tribuum numerum explevere.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem iam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, maioris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata U. c. 369. est. Res ad Camillum tribunum militum consulari a. C. 383. potestate rediit. collegae additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextum, L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversae curae hominum sunt a bello Etrusco, quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente inlatum in urbem adtulit, Antiates in armis esse, Latinorumque populos iuventutem submisisse ad id bellum; eo abnuentes publicum fuisse consilium, quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare, ubi vellent. Desierant iam ulla contemni bella. itaque senatus Diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset: dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus

k) *Poblicolam* Gron. Crev. l) *Narniensis* Eaed.

esset. et collegae fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibique destinatum in animo esse, Camillo submittere imperium. nec quidquam de maiestate sua detractum credere, quod maiestati eius viri concessissent.* Conlaudatis ab senatu tribunis, et ipse Camillus, confusus animo, gratias egit. *Ingens*, inde ait, *onus a populo Romano sibi, qui se dictatorem iam quartum creasset, magnum a senatu talibus de se iudiciis eius ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio iniungi. Itaque si quid laboris vigiliarumque adiici possit, certantem secum ipsum adnisurum, ut tanto de se consensu civitatis opinionem, quae maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates adtineat, plus ibi minarum, quam periculi, esse. se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab invidia et odio finitimorum: itaque et ducibus pluribus et exercitibus administrandam rempublicam esse. Te,* inquit, *P. Valeri, socium imperii consiliique, legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu instructo paratoque, in urbe castra habere; intentum sive Etruria se interim, ut nuper, sive nova haec cura, Latini atque Hernici, moverint. Pro certo habeo, ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex caussariis senioribusque a L. Quinctio scribatur, qui urbi moenibusque praesidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quaeque belli alia tempora poscent, provideat. Te, Ser. Corneli, praesidem huius publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegae facimus.* Cunctis in partes muneris sui benigne pollicentibus operam, Valerius, socius imperii lectus, adiecit; *M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro equitum futurum. Proinde, quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se vero bene sperare,* Patres, *et de*

U. c. 369.
a. C. 383.

U. c. 369. a. C. 383. *bello, et de pace universaque republica*, erecti gaudio, fremunt: *nec dictatore umquam opus fore reipublicae, si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus iunctos animis, parere atque imperare iuxta paratos, laudemque conferentes potius in medium; quam ex communi ad se trahentes.*

VII. Iustitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volscorum modo iuventutem Antiates ex nova subole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. itaque novus hostis veteri adiunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem iam instruenti Camillo centuriones renunciaverunt, *turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque et resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos; et aegre inermem tantam multitudinem, nedum armatam, sustineri posse*; in equum insilit, et, ante signa obversus in aciem, ordines interequitans, *Quae tristitia, milites, haec, quae insolita cunctatio est? Hostem, an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud, quam perpetua materia virtutis gloriaeque vestrae? Vos contra, me duce, (ut Falerios Veiosque captos, et in capta patria Gallorum legiones caesas taceam) modo trigeminae victoriae triplicem triumphum ex his ipsis Volscis, et Aequis, et ex Etruria egistis. An me, quod non dictator vobis, sed tribunus, signum dedi, non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero: et vos in me nihil, praeter me ipsum, intueri decet. neque enim dictatura mihi umquam animos fecit, ut ne exsilium quidem ademit. Iidem igitur omnes sumus: et, quum eadem omnia in hoc bellum adferamus, quae in priora adtulimus, eumdem eventum belli exspectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet. Vos vincetis, illi fugient.*

VIII. Dato deinde signo, ex equo desilit, et proximum signiferum, manu adreptum, secum in hostem rapit; *infer*, *miles*, clamitans, *signum*. quod ubi videre ipsum Camillum, iam ad munera corporis senecta invalidum, vadentem in hostes, procurrunt pariter omnes, clamore sublato, *Sequere imperatorem*, pro se quisque clamantes. Emissum etiam signum Camilli iussu in hostium aciem ferunt; idque ut repeteretur, concitatos antesignanos. Ibi primum pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. nec vis tantum militum movebat, excitata praesentia ducis, sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata species. Ita, quocumque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat. maxime id evidens fuit, quum, in laevum cornu, prope iam pulsum, adrepto repente equo cum scuto pedestri, advectus, conspectu suo proelium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Iam inclinata res erat, sed turba hostium et fuga inpediebatur, et longa caede conficienda multitudo tanta fesso militi erat: quum repente ingentibus procellis fusus imber certam magis victoriam, quam proelium, diremit. Signo deinde receptui dato, nox insecuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini namque et Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti eventus. Volsci, ubi se desertos ab eis videre, quorum fiducia rebellaverant, relictis castris, moenibus Satrici se includunt. quos primo Camillus vallo circumdare, et aggere atque operibus obpugnare est adortus. Quae postquam nulla eruptione inpediri videt; minus esse animi ratus in hoste, quam ut in eo tam lentae spei victoriam exspectaret, cohortatus milites, ne, tamquam Veios obpugnantes, in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse; ingenti militum alacritate

U. c. 369.
a. C. 383.

U. c. 369. moenia undique adgressus, scalis oppidum cepit.
a. C. 383. Volsci abiectis armis sese dediderunt.

IX. Ceterum animus ducis rei maiori, Antio, inminebat. id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. Sed quia nisi magno adparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem eius (credo, rem Antiatem diuturniorem manere, Diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio, auxilium adversus Etruscos petentes, veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes. eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea loca obposita Etruriae, et velut claustra inde portaeque essent; et illis occupandi ea, quum quid novi molirentur, et Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut, omisso Antio, bellum Etruscum susciperet. Legiones urbanae, quibus Quinctius praefuerat, ei decernuntur. quamquam expertum exercitum adsuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quinctius Horatiusque successores Valerio in Volscos [m]) missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius et Valerius partem oppidi iam captam ab Etruscis invenere; ex parte altera, interseptis itineribus, aegre oppidanos vim hostium ab se arcentes. Quum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque, et in praesentia rem inclinatam sustinuit, et spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso exercitu, Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis, quam hostes tenebant, moenia adgredi iubet, non tanta spe scalis capi urbem posse, quam ut, aversis eo hostibus, et oppidanis iam pugnando fessis laxa-

m) *Volscis* Gron. Crev. c. Drak.

retur labor, et ipse spatium intrandi sine certamine moenia haberet. Quod quum simul utrimque factum esset, ancepsque terror Etruscos circumstaret, et moenia summa vi obpugnari, et intra moenia esse hostem viderent; porta se, quae una forte non obsidebatur, trepidi uno agmine eiecere. Magna caedes fugientium et in urbe et per agros est facta. plures a Furianis intra moenia caesi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quae conspectum ademit, finem caedendi fecere. Sutrio recepto restitutoque sociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum iam totum Etrusci habebant.

U. c. 369.
a. C. 383.

X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore; non in eo solum, quod tota hostium erat, sed etiam quod, parte Nepesinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque, quam inplorassent ab Romanis, ipsi praestarent. Unde quum responsum adlatum esset, *nihil suae potestatis esse, Etruscos moenia custodiasque portarum tenere;* primo populationibus agri terror est oppidanis admotus: deinde, postquam deditionis, quam societatis, fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro conlatis, ductus ad moenia exercitus, completisque fossis scalae admotae, et clamore primo inpetuque oppidum capitur. Nepesinis inde edictum, ut arma ponant; parcique iussum inermi. Etrusci pariter armati atque inermes caesi. Nepesinorum quoque auctores deditionis securi percussi: innoxiae multitudini redditae res, oppidumque cum praesidio relictum. Ita, duabus sociis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitae, quaesitumque, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent? Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, *nec culpam in eo publi-*

U. c. 369. *çam, nec consilium fuisse, quod suae iuventutis aliqui*
a. C. 383. *apud Volscos militaverint. eos tamen ipsos pravi consilii poenam habere, nec quemquam ex his reduçem esse. Militis autem non dati caussam, terrorem adsiduum a Volscis fuisse, quam pestem adhaerentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse.* Quae relata Patribus magis tempus, quam caussam, non visa belli habere.

U. c. 370. XI. Insequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio,
a. C. 382. T. et L. Quinctiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: bellum a Volscis, adiuncta Latinorum atque Hernicorum defectione; seditio, unde minime timeri potuit, a patriciae gentis viro et inclitae famae, M. Manlio Capitolino: qui nimius animi, quum alios principes sperneret; uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus, M. Furio; aegre ferebat, *solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; tantum iam eminere, ut iisdem auspiciis creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat: quum interim, si quis vere aestimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium atque arx servata esset: et ille, inter aurum accipiendum et spem pacis solutis animis, Gallos adgressus sit; ipse armatos capientesque arcem depulerit: illius gloriae pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; suae victoriae neminem omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens et inpotens, postquam inter Patres non, quantum aequum censebat, excellere suas opes animadvertit; primus [n]) omnium ex Patribus popularis factus, cum plebeiis [o]) magistratibus consilia communicare; criminando Patres, adliciendo ad se plebem, iam aura, non consilio, fer-

n) *primum* Gron. Crev. c. Drak. o) *plebis* Gron. Crev.

ri, famaeque magnae malle, quam bonae esse: et, U. c. 370.
non contentus agrariis legibus, quae materia semper a. C. 382.
tribunis plebi seditionum fuisset, fidem moliri coepit. *acriores quippe aeris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis corpus liberum territent.* et erat aeris alieni magna vis, re damnosissima etiam divitibus, aedificando contracta. Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem caussae iactatum, ut maior potestas quaereretur. Sed nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quinctium Capitolinum.

XII. Dictator, etsi maiorem dimicationem propositam domi, quam foris, cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoque dictaturae ipsi vires se additurum ratus, delectu habito in agrum Pomptinum, quo a Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, praeter satietatem, tot iam libris adsidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoque subcursurum, (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volscis et Aequis subfecerint milites. quod quum ab antiquis tacitum praetermissumque sit; cuius tandem ego rei praeter opinionem, quae sua cuique coniectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia subole iuniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quamquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quae nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certe, (quod inter omnes auctores convenit) quamquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisae

U. c. 370. a. C. 382. res erant, Volscorum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernicique accesserant, et Circeiensium quidam, et coloni etiam a Velitris Romani. Dictator p) castris eo die positis, postero cum auspicato prodisset, hostiaque caesa pacem Deum adorasset, laetus ad milites, iam arma ad propositum pugnae signum, sicut edictum erat, luce prima capientes, processit: *Nostra victoria est, milites*, inquit, *si quid Dii vatesque eorum in futurum vident. itaque, ut decet certae spei plenos, et cum inparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dextras armemus: ne procurri quidem ab acie velim, sed obnisos vos stabili gradu inpetum hostium excipere. Ubi illi vana iniecerint missilia, et effusi stantibus vobis se intulerint, tum micent gladii, et veniat in mentem unicuique, Deos esse, qui Romanum adiuvent; Deos, qui secundis avibus in proelium miserint. Tu, T. Quincti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi haerere iam aciem conlato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer: invectusque ordines pugnantium dissipa.* Sic eques, sic pedes, ut praeceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.

XIII. Multitudo hostium, nulli rei, praeterquam numero, freta, et oculis utramque metiens aciem, temere proelium iniit, temere omisit: clamore tantum missilibusque telis et primo pugnae inpetu ferox, gladios et conlatum pedem et vultum hostis, ardore animi micantem, ferre non potuit. Inpulsa frons prima, et trepidatio subsidiis inlata, et suum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, et fluctuanti similis acies erat. deinde, postquam, cadentibus primis, iam ad se quisque perventuram caedem cernebat, terga vertunt. Instare Romanus; et, donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit. postquam iactari ar-

p) *Velitris. Romanus dictator* Gron. Crev.

ma passim, fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum est; tum equitum turmae emissae, dato signo, ne, in singulorum morando caede, spatium ad evadendum interim multitudini darent. satis esse, missilibus ac terrore inpediri [q]) cursum, obequitandoque agmen teneri, dum adsequi pedes et iusta caede conficere hostem posset. Fugae sequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, praedaque omnis, praeter libera corpora, militi concessa est. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit: nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam iuventutis inventi, manifesta fides, publica ope Volscos hostes adiutos. Circeiensium quoque quidam cogniti, et coloni a Velitris: Romamque omnes missi percunctantibus primoribus Patrum eadem, quae dictatori, defectionem sui quisque populi, haud perplexe indicavere. U. c. 370. a. C. 382.

XIV. Dictator exercitum in stativis tenebat, minime dubius, bellum cum his populis Patres iussuros; quum maior domi exorta moles coegit adciri Romam eum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. non enim iam orationes modo M [r]) Manlii, sed facta, popularia in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, iudicatum pecuniae quum duci vidisset, medio foro cum caterva sua adcurrit, et manum iniecit: vociferatusque de superbia Patrum, ac crudelitate foeneratorum, et miseriis plebis, virtutibus eius viri fortunaque; *Tum vero ego*, inquit, *nequidquam hac dextra Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tamquam Gallis victoribus captum, in servitutem ac vincula duci videam.* Inde rem creditori palam populo solvit, libraque et aere liberatum emittit, Deos atque homines obtestantem, *ut M. Manlio, liberatori*

q) *inpedire* Drak. r) *M.* del. Gron. Crev.

U. c. 370. a. C. 382. *suo, parenti plebis Romanae, gratiam referant.* Acceptus extemplo in tumultuosam turbam et ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico, aliisque deinceps bellis ostentans. *Se militantem, se restituentem eversos penates, multiplici iam sorte exsoluta, mergentibus semper sortem usuris, obrutum foenore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi devovere corporis vitaeque ac sanguinis quod supersit. quodcumque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis iuris fuerit, id cum uno homine esse.* His vocibus instincta plebes quum iam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in Veienti, caput patrimonii, subiecit praeconi: *Ne quem vestrum,* inquit, *Quirites, donec quidquam in re mea supererit, iudicatum addictumve duci patiar.* Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres: inter quos, quum omisso discrimine, vera an vana iaceret, *thesauros Gallici auri occultari a Patribus* iecit: *nec iam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant: ea res si palam fiat, exsolvi plebem aere alieno posse.* Quae ubi obiecta spes est, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit, tributo conlationem factam: idem aurum, ex hostibus captum, in paucorum praedam cessisse. Itaque exsequebantur quaerendo, ubi tantae rei furtum occultaretur; differenteque, et tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis, eo versae erant omnium curae: adparebatque, nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi obfensionem fore.

XV. Ita suspensis rebus dictator, adcitus ab exercitu, in urbem venit. postero die senatu habito, quum, satis periclitatus voluntates hominum, disce-

dere senatum ab se vetuisset, stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorem ad M. Manlium misit: qui, dictatoris iussu vocatus, quum signum suis dedisset, adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, silentio facto, *Utinam,* inquit, *mihi Patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te adtinet eamque rem, quam de te sum quaesiturus, conventurum satis confido. Spem factam a te civitati video, fide incolumi ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solvi posse. Cui ego rei tantum abest ut inpedimento sim, ut contra te, M. Manli, adhorter, liberes foenore plebem Romanam: et istos, incubantes publicis thesauris, ex praeda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive quod* s) *et ipse in parte praedae sis, sive quia vanum indicium est, in vincula te duci iubebo, nec diutius patiar, a te multitudinem fallaci spe concitari.* Ad ea Manlius, *nec se fefellisse,* ait, *non adversus Volscos toties hostes, quoties Patribus expediat, nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam, dictatorem creatum esse. Iam, omisso bello, quod simulatum sit, in se inpetum fieri; iam dictatorem profiteri patrocinium foeneratorum adversus plebem: iam sibi ex favore multitudinis crimen et perniciem quaeri. Obfendit,* inquit, *te, A. Corneli, vosque, Patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis a me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo iudicatos addictosque duci, ex eo, quod adfluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro inpendatis, hortor? Sortem aliquam* t) *ferte. de capite deducite, quod usuris pernumeratum est: iam nihilo mea turba, quam*

U. c. 370.
a. C. 382.

s) *ut* Gron. Crev. t) *aliam* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 370. a. C. 382. *ullius, conspectior erit. At enim, quid ita solus ego civium curam ago? nihilo magis, quod respondeam, habeo, quam si quaeras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, et nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos adtinet, rem, suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim quaeritis, quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excuti iubetis potius, quam ponatis, nisi aliqua fraus subest? Quo magis argui praestigias iubetis vestras, eo plus vereor, ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego, vobis ut indicem praedas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.*

XVI. Quum mittere ambages dictator iuberet, et aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, oblataeque vani furti invidiae; negantem, arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci iussit. Adreptus a viatore, *Iupiter*, inquit, *optime maxime, Iunoque Regina, ac Minerva, ceterique Dii Deaeque, qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac praesidem sinitis vexari ab inimicis? Haec dextra, qua Gallos fudi a delubris vestris, iam in vinculis et catenis erit?* Nullius nec aures indignitatem ferebant: sed invicta sibi quaedam patientissima iusti imperii civitas fecerat. nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, adtollere oculos aut hiscere audebant. Coniecto in carcerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris moestam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiaeque magis triumphus, quam gloriae, fuit. Quippe domi, non militiae, partum eum; actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum defuisse tantum superbiae, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Iamque haud procul seditione res erat: cuius leniendae caussa, postulante nullo, largitor voluntarius repente senatus factus, Satricum co-

loniam duo millia civium Romanorum deduci iussit. U. c. 370.
bina iugera et semisses agri adsignati. Quod quum a. C. 382.
et parvum et paucis datum, et mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur seditio. et iam magis insignis et [u]) sordibus et facie reorum turba Manliana erat, amotusque post triumphum abdicatione dictaturae terror et linguam et animos liberaverat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, *quod defensores suos semper in praecipitem locum* [x]) *favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. Sic Sp. Cassium, in agros plebem vocantem, sic Sp. Maelium, ab ore civium famem suis inpensis propulsantem, obpressos; sic M. Manlium, mersam et obrutam foenore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare plebem populares suos, ut iugulentur. Hoccine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderit* [y]) *vir consularis? Fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse, quod tum responderet: cui servo umquam mendacii poenam vincula fuisse? Non obversatam esse memoriam noctis illius, quae pene ultima atque aeterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum, per Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso pene Iove erepto ex hostium manibus, vidissent? Selibrisne farris gratiam servatori patriae relatam? et quem prope coelestem, cognomine certe Capitolino Iovi parem, fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? Adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis uni esse?* Iam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur: quum remisso, id [z]) quod erepturi erant, ex se-

u) *et* del. Gron. Crev.
x) *in praecipitem semper locum* Eaed.
y) *responderet* Gron. Crev.
z) *remisso eo quod* Crev.

U. c. 370. a. C. 382. natusconsulto Manlius vinculis liberatur. quo facto non seditio finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis et Hernicis, simul colonis Circeiensibus et a Velitris, purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita; tristiora colonis, quod cives Romani patriae obpugnandae nefanda consilia inissent [a]). Non negatum itaque tantum de captivis; sed, in quo ab sociis tamen temperaverant, denunciatum senatus verbis, facesserent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis ius, externo non civi comparatum, tegeret.

U. c. 371. a. C. 381. XVIII. Recrudescente Manliana seditione, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus [b]), Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quinctius Cincinnatus secundum. Cuius principio anni et Patribus et plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non avocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, foenoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur, quum pars utraque acrior aliquanto coorta esset, in [c]) propinquum certamen aderat et Manlius [d]). advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agitat, plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: spiritus dabat, quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Maelio Cincinnatus Quinctius fecisset; et vinculorum suorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His

a) *iniissent* Gron. Crev.
b) add. *quintum* Eaed.
c) *esset; iam in* Eaed.
d) *aderat: et Manlius* Eaed.

simul inflatus exacerbatusque iam per se accensos U. c. 371.
incitabat plebis animos; *Quousque tandem ignorabitis* a. C. 381.
vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate saltem, quot ipsi sitis, quot adversarios habeatis. Si singuli singulos adgressuri essetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro dominatione, certaturos. Quot enim clientes circa singulos fuistis patronos, tot nunc adversus unum hostem eritis. Ostendite modo bellum; pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim; ius ipsi remittent. Audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? Ego quidem nulli vestrum deero. ne furtuna mea desit, videte. Ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui: et vidistis in vincula duci universi eum, qui a singulis vobis vincula depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii Maeliique exspectem? Bene facitis, quod abominamini: Dii prohibebunt haec: sed numquam propter me de coelo descendent. Vobis dent mentem, oportet, ut prohibeatis: sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris hostibus, a superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversus inimicos satis sit? nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adversus Patres noritis? Nec hoc natura insitum vobis est, sed usu possidemini. Cur enim adversus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis aequum censeatis? quia consuestis cum eis pro imperio certare, adversus hos tentare magis, quam tueri, libertatem. Tamen qualescumque duces habuistis, qualescumque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacumque petistis, obtinuistis seu vi, seu fortuna vestra. tempus est, etiam e) *maiora conari. Experimini modo et vestram felicitatem, et me (ut spero) feliciter expertum: minore negotio, qui imperet Patribus, inponetis*

e) *iam* Gron. Crev.

U. c. 371. *quam, qui resisterent imperantibus, inposuistis. Solo* a. C. 331. *aequandae sunt dictaturae consulatusque, ut caput adtollere Romana plebes possit. Proinde adeste, prohibete ius de pecuniis dici. ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea et fides nomen induit. Vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum adpellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea, quae vultis.* Inde de regno agendi ortum initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint, sat planum traditur.

XIX. At in parte altera senatus de secessione, in domum privatam, plebis, forte etiam in arce positam, et inminenti mole libertati, agitat. Magna pars vociferantur, *Servilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci iubendo irritet publicum hostem, sed unius iactura civis finiat intestinum bellum.* Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eamdem habentem, *Ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii respublica detrimenti capiat.* Tum tribuni consulari potestate, tribunique plebi [f]) (nam et, quia eumdem et suae potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. Quum praeter vim et caedem nihil cuiquam obcurreret, eam autem ingentis dimicationis fore adpareret; tum M. Maenius et Q. Publilius tribuni plebis, *Quid Patrum et plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe adgredimur eum, quem per ipsam plebem tutius adgredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in animo est. nihil minus populare quam regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, et ex advocatis iudices facti erunt, et accusatores de plebe, patricium*

f) *plebei* Crev.

reum intuebuntur, et regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati, favebunt, suae. U. c. 371. a. C. 381.

XX. Adprobantibus cunctis, diem Manlio dicunt. quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt; nec cum eo non modo Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut adfines, postremo ne fratres quidem A. et T. Manlios: quod ad eum diem numquam usu venisset, ut in tanto discrimine non et proximi vestem mutarent. Ap. Claudio in vincula ducto. C. Claudium inimicum Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse. consensu obprimi popularem virum, quod primus a Patribus ad plebem defecisset. Quum dies venit, quae, praeter coetus multitudinis seditiosasque voces, et largitionem et fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen ab accusatoribus obiecta sint reo, apud neminem auctorem invenio. nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in caussa, sed in loco, fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quae et quanta decora foeda cupiditas regni non ingrata solum, sed invisa etiam, reddiderit. Homines prope quadringentos produxisse dicitur, quibus sine foenore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. Ad haec, decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda; spolia hostium caesorum ad triginta: dona imperatorum ad quadraginta: in quibus insignes duas murales coronas, civicas octo. Ad haec servatos ex hostibus cives produxisse; inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum. et quum ea quoque, quae bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis aequando, memorasset, nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; et identidem, Capitolium spectans, Iovem Deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut, quam mentem sibi

U. c. 371. a. C. 381. Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent: et orasse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad Deos inmortales versi, de se iudicarent. In Campo Martio quum centuriatim populus citaretur, et reus, ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos preces avertisset; adparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent ab tanti memoria decoris, numquam fore in praeoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita prodicta die, in Poetelinum [g]) lucum extra portam Nomentanam [h]), unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est. ibi crimen valuit, et obstinatis animis triste iudicium, invisumque etiam iudicibus, factum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint damnatum. tribuni [i]) de saxo Tarpeio deiecerunt: locusque idem in uno homine et eximiae gloriae monumentum et poenae ultimae fuit. Adiectae mortuo notae sunt: publica una; quod, quum domus eius fuisset, ubi nunc aedes atque officina Monetae est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret: gentilicia altera; quod gentis Manliae decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes, desiderium eius tenuit. pestilentia etiam brevi consecuta, nullis obcurrentibus tantae cladis caussis, ex Manliano supplicio magnae parti videri orta: violatum Capitolium esse sanguine servatoris. nec Diis cordi fuisse poenam eius oblatam prope oculis suis, a quo sua templa erepta e manibus hostium essent.

U. c. 372. a. C. 380. XXI. Pestilentiam inopia frugum, et vulgatam

g) *Petelinum* Gron. Crev.
h) *Flumentanam* Eaed.
i) *sint. damnatum tribuni* Gron.

utriusque mali famam anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Aemilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Hostes novi, praeter Volscos velut sorte quadam prope in aeternum exercendo Romano militi datos, Circeiosque et Velitras colonias iamdiu molientes defectionem, et suspectum Latium, Lanuvini etiam, quae fidelissima urbs fuerat, subito exorti. Id Patres rati contemtu accidere, quod Veliternis civibus suis tamdiu inpunita defectio esset, decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo. ad quam militiam quo paratior plebes esset, quinqueviros Pomptino agro dividendo, et triumviros Nepete coloniae deducendae creaverunt. Tum, ut bellum iuberent, latum ad populum est: et, nequidquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum iusserunt. Adparatum eo anno bellum est; exercitus propter pestilentiam non eductus. eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; et magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato, ut fit, periculo publicum inplicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne, soli crimini subiecti, piacula irae Romanorum dederentur, avertissent colonias a consiliis pacis. Neque in senatu solum per eos legatio inpedita est, sed magna pars plebis incitata, ut praedatum in agrum Romanum exirent. haec nova iniuria exturbavit omnem spem pacis. De Praenestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta: arguentibusque eos Tusculanis, et Gabinis, et Lavicanis, quorum in fines incursatum erat, ita placide ab senatu responsum est, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, adpareret.

U. c. 372. a. C. 380.

XXII. Insequenti anno Sp. et L. Papirii, novi tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones

U. c. 373. a. C. 379.

U. c. 373. a. C. 379. duxere; quatuor collegis Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. Servilio, Ser. Sulpicio, L. Aemilio quartum, tribunis ad praesidium urbis, et si qui ex Etruria novi motus nunciarentur, (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversus maiora pene auxilia Praenestinorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo proelio pugnatum est; ita ut propinquitas urbis hosti et caussa maturioris fugae, et unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi obpugnatione tribuni abstinuere; quia et anceps erat, nec in perniciem coloniae pugnandum censebant. Literae Romam ad senatum cum victoriae nunciis, acriores in Praenestinum, quam Veliternum hostem, missae. Itaque ex senatusconsulto populique iussu bellum Praenestinis indictum: qui, coniuncti Volscis, anno insequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter a colonis defensam, vi expugnarunt, foedeque in captis exercuere victoriam. Eam rem aegre passi Romani, M. Furium Camillum septimum tribunum militum creavere. additi collegae A. et L. Postumii Regillenses, ac L. Furius, cum L. Lucretio et M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. adiutor ex tribunis sorte L. Furius datur; non tam e republica, quam ut collegae materia ad omnem laudem esset; et publice, quod rem temeritate eius prolapsam restituit; et privatim, quod ex errore gratiam potius eius sibi, quam suam gloriam, petiit. Exactae iam aetatis Camillus erat, comitiisque iurare parato in verba excusandae valetudini solita consensus populi restiterat: sed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, virebatque integris sensibus, et civiles iam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posterum [k]) diem, ad Satricum profectus.

k) *posteram* Gro.

Ibi eum expugnatores coloniae haudquaquam perculsi, U. c. 374.
fidentes militum numero, quo aliquantum praesta- a. C. 378.
bant, opperiebantur. postquam adpropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi, quin periculum summae rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse.

XXIII. Idem ardor et in Romano exercitu erat, et in altero duce: nec praesentis dimicationis fortunam ulla res, praeterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur: qui occasionem iuvandarum ratione virium trahendo bello quaerebat. Eo magis hostis instare; nec iam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, et vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id aegre patiebatur Romanus miles; multo aegrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum aetate et ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. Hic per se iam milites incitatos insuper instigabat elevando, qua una poterat, aetate auctoritatem collegae: *Iuvenibus bella data*, dictitans, *et cum corporibus vigere et deflorescere animos; cunctatorem ex acerrimo bellatore factum*; *et, qui adveniens castra urbesque primo inpetu rapere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem, quod tempus, quem insidiis instruendis locum? frigere ac torpere senis consilia. Sed Camillo quum* [l]) *vitae satis, tum gloriae esse. quid adtinere, cum mortali corpore uno, civitatis, quam inmortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota in se averterat castra. et, quum omnibus locis posceretur pugna, *Sustinere*, inquit, *M. Furi, non possumus inpetum militum* [m]): *et hostis, cuius animos cunctando*

l) *tum* Gron. Crev. m) *militum impetum* Eaed.

U. c. 374. a. C. 387. *auximus, iam minime toleranda superbia insultat. Cede unus omnibus, et patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas.* Ad ea Camillus: *Quae bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum, aut consilii sui aut fortunae poenituisse. nunc scire, se collegam habere iure imperioque parem, vigore aetatis praestantem. Itaque se, quod ad exercitum adtineat, regere consuesse, non regi. collegae imperium se non posse inpedire. Diis bene iuvantibus ageret, quod e republica duceret. Aetati suae se veniam etiam petere, ne in prima acie esset. quae senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id a Diis inmortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat.* Nec ab hominibus salutaris sententia, nec a [n]) Diis tam piae preces auditae sunt. primam aciem auctor pugnae instruit, subsidia Camillus firmat, validamque stationem pro castris obponit. ipse edito loco spectator intentus in eventu alieni consilii constitit.

XXIV. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu, pedem retulit. lenis ab tergo clivus erat inter aciem et castra: et quod multitudo subpeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quae inter commissum iam certamen, ubi vallo adpropinquasset hostis, erumperent. Romanus, cedentem hostem effuse sequendo in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. versus itaque in victorem terror, et novo hoste, et supina valle Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui e castris inpetum fecerant; integrant et illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Iam non recipiebat se Romanus miles; sed, inmemor recentis ferociae veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: quum Camillus, subiectus a circumstan-

n) ab Gron. Crev.

tibus in equum, et raptim subsidiis obpositis, *Haec est*, inquit, *milites, pugna, quam poposcistis? Quis homo, quis Deus est, quem accusare possitis? vestra illa temeritas, vestra ignavia haec est. Secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum; et, quod ductu meo soletis, vincite. Quid vallum et castra spectatis? neminem vestrum illa, nisi victorem, receptura sunt.* Pudor primo tenuit effusos: inde, ut circumagi signa, obvertique aciem viderunt in hostem, et dux, praeterquam quod tot insignis triumphis, etiam aetate venerabilis, inter prima signa (ubi plurimus labor periculumque erat) se obferebat, increpare singuli se quisque et alios, et adhortatio in vicem totam alacri clamore pervasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed, missus a collega restituente peditum aciem ad equites, non castigando, (ad quam rem leviorem auctorem eum culpae societas fecerat) sed, ab imperio totus ad preces versus orare singulos universosque, *ut se, reum fortunae eius diei, crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius socium, quam unius prudentiae, dedi. Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt: ego, ni restituitur pugna, (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam.* Optimum visum est, in fluctuantem aciem tradi equos, et pedestri pugna invadere hostem. Eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias vident. nihil, neque apud duces, neque apud milites, remittitur a summo certamine, animi. Sensit ergo eventus virtutis enisae opem: et Volsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi, magna pars et in ipso certamine, et post in fuga caesi: ceteri in castris, quae capta eodem inpetu sunt, plures tamen capti, quam occisi.

U. c. 374.
a. C. 387.

XXV. Ubi in recensendis captivis quum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur, percunctantibusque fassi, publico consilio se militasse. cuius tam vicini belli metu Camil-

U. c. 374. a. C. 378. lus motus, *extemplo se Romam captivos ducturum*, ait, *ne Patres ignari sint*, *Tusculanos ab societate descisse. castris exercituique interim, si videatur*, *praesit collega.* Documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus praeferret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam eius videbatur, qua data in tam praecipitem casum respublica esset; et quum [o]) in exercitu, tum Romae constans omnium fama erat, quum varia fortuna in Volscis gesta res esset, adversae pugnae fugaeque in L. Furio culpam, secundae decus omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum captivis, quum bello persequendos Tusculanos Patres censuissent, Camilloque id bellum mandassent; adiutorem sibi ad eam rem unum petit: permissoque, ut ex collegis optaret, quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit. qua moderatione animi quum collegae levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum: pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis non demigratum ex propinquis itineris [p]) locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis, togati obviam frequentes imperatoribus processere: commeatus exercitui comiter in castra ex urbe et ex agris devehitur. Camillus, castris ante portas positis, eademne forma pacis, quae in agris ostentaretur, etiam intra moenia esset, scire cupiens; ingressus urbem, ubi patentes ianuas, et tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, et ludos literarum strepere discentium vocibus, ac repletas semitas, inter vulgus aliud, puerorum et mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque suorum usuum caussae ferrent: nihil usquam, non pavidis modo, sed ne mirantibus quidem simile; circumspiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuisset. adeo

o) *tum* Gron. Crev. p) *itineri* Eaed.

nec amotae rei usquam, nec oblatae ad tempus vestigium ullum erat: sed ita omnia constanti q) tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri posset. U. c. 378. a. C. 374.

XXVI. Victus igitur patientia hostium, senatum eorum vocari iussit. *Soli adhuc*, inquit, *Tusculani, vera arma verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini, invenistis. ite Romam ad senatum. aestimabunt Patres, utrum plus ante poenae, an nunc veniae meriti sitis. non praecipiam gratiam publici beneficii. deprecandi potestatem a me habueritis; precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.* Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paullo ante fidelium sociorum moestus in vestibulo curiae est conspectus, moti extemplo Patres, vocari eos iam tum hospitaliter, magis, quam hostiliter, iussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis, intulistisque, Patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiae vestrae, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris processimus. Hic noster, hic plebis nostrae habitus fuit, eritque semper, nisi si quando a vobis, proque vobis, arma acceperimus. Gratias agimus et ducibus vestris et exercitibus, quod oculis magis, quam auribus, crediderunt; et, ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. Pacem, quam nos praestitimus, eam a vobis petimus: bellum eo, sicubi est, avertatis, precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. Haec mens nostra est; Dii inmortales faciant* r)*, tam felix, quam pia. Quod ad crimina adtinet, quibus moti bellum indixistis; etsi revicta rebus verbis confutare nihil adtinet; tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam evidenter poenituerit, tutum censemus. Peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat.* Tantum fere verborum ab Tuscula-

q) *constante* Gron. Crev. r) *facient* Gron.

U. c. 374. a. C. 378. nis factum. Pacem in praesentia, nec ita multo post civitatem etiam, inpetraverunt. ab Tusculo legiones reductae.

XXVII. Camillus consilio et virtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientia et moderatione insignis, magistratu abiit; creatis tribunis militaribus in insequentem annum, L. et P. Valeriis, Lucio quin-
U. c. 375. a. C. 377. tum, Publio tertium, et C. Sergio tertium, L. Menenio secundum, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus, maxime propter incertam famam aeris alieni; adgravantibus summam etiam invidiae eius tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis, quam fortuna, debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis. coeptaque iam res morte Postumii, quia collegam subfici censori religio erat, interpellata est. Igitur quum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alii, vitio creati, non gesserunt magistratum. tertios creari (velut Diis non accipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere senatum testes, tabulas publicas, census cuiusque, quia nolint conspici summam aeris alieni, quae indicatura sit, demersam partem a parte civitatis: quum interim obaeratam plebem obiectari aliis atque aliis hostibus. Passim iam sine ullo discrimine bella quaeri. ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Praenestinis iam intentari arma; civium magis quam hostium odio; ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribuniciam, de levando foenore et fine aliarum iniuriarum agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros, neque delectum haberi; donec, inspecto aere*

alieno, initaque ratione minuendi eius, sciat unusquisque, quid sui, quid alieni sit: supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur. Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit. nam et addicebantur multi, et ad Praenestini famam belli novas legiones scribendas Patres censuerant. quae utraque simul auxilio tribunicio et consensu plebis inpediri coepta. Nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque iuniores nomina dabant. Quum Patribus minor praesens cura creditae pecuniae iuris exsequendi, quam delectus, esset; quippe iam a Praeneste profectos hostes [s]) in agro Gabino [t]) consedisse nunciabatur; interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat. neque aliud ad seditionem exstinguendam in urbe, quam prope inlatum moenibus ipsis bellum, valuit.

U. c. 375.
a. C. 377.

XXVIII. Nam quum esset Praenestinis nunciatum, nullum exercitum conscriptum Romae, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semet ipsos versos: occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto, pervastatis protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum *ad arma*, concursumque in muros atque portas est: tandemque, ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creavere. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus eius magistratus terror erat) simul hostes a moenibus recessere, et iuniores Romani ad edictum sine retractatione [u]) convenere. Dum conscribitur Romae exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita: inde agrum late populantes, *fatalem se urbi Romanae locum cepisse*, inter se iactabant: *similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Etenim,*

s) *profectus hostis* Crev.
t) *Sabino* Gron. Crev.
u) *detrectatione* Eaed.

U. c. 375. a. C. 377. *si diem, contactum religione, insignemque nomine eius loci, timeant Romani, quanto magis Alliensi die Alliam ipsam, monumentum tantae cladis reformidaturos? Species profecto his ibi truces Gallorum sonumque vocis in oculis atque in auribus fore.* Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunae loci delegaverant spes suas. Romani contra, *Ubicumque esset Latinus hostis, satis scire, eum esse, quem, ad Regillum lacum devictum, centum annorum pace obnoxia tenuerint. Locum, insignem memoria cladis, irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriae suae. Quin ipsi sibi* [x]) *Galli si obferantur illo loco, se ita pugnaturos, ut Romae pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios; tunc, quum effecerint, ne quis hostis, qui moenia Romana intrasset, nuncium secundae adversaeque fortunae domum perferret.*

XXIX. His utrimque animis ad Alliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique, *Videsne tu,* inquit, *A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Alliam constitisse? nec illis Dii inmortales certioris quidquam fiduciae, maiorisve quod sit auxilii, dederint. At tu, fretus armis animisque, concitatis equis invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam signa. Adeste, Dii testes foederis, et expetite poenas, debitas simul vobis violatis, nobisque per vestrum numen deceptis.* Non equitem, non peditem sustinuere Praenestini. primo inpetu ac clamore dissipati ordines sunt. Dein, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt; consternatique, et praeter castra etiam sua pavore praelati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Praeneste fuit. Ibi ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, si intra moenia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio

x) *sibi* del. Gron.

urbi inferretur. Sed, postquam, direptis ad Alliam ca- U. c. 375.
stris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum a. C. 377.
relictum: et, vix moenia tuta rati, oppido se Praeneste includunt. Octo praeterea oppida erant sub ditione Praenestinorum. ad ea circumlatum bellum: deincepsque, haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. Eae quoque expugnatae. tum ad caput belli Praeneste ventum. Id non vi, sed per deditionem, receptum est. T. Quinctius, semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Praeneste in deditionem accepto, Romam revertit: triumphansque signum, Praeneste devectum, Iovis Imperatoris in Capitolium tulit. Dedicatum est inter cellam Iovis ac Minervae; tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa literis fuit: *Iupiter atque Divi omnes hoc dederunt, ut T. Quinctius dictator oppida novem caperet.* Die vicesimo [y]), quam creatus erat, dictatura se abdicavit.

XXX. Comitia inde habita tribunorum militum U. a. 376
consulari potestate; quibus aequatus patriciorum ple- a. C. 376.
beiorumque numerus. Ex Patribus creati P. et C. Manlii, cum L. Iulio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. Manliis, quod genere plebeios, gratia Iulium anteibant, Volsci provincia, sine sorte, sine comparatione, extra ordinem data: cuius et ipsos postmodo et Patres, qui dederant, poenituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere. quibus velut circumventis, quum id falso nunciatum esset, dum, praesidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem adservato, qui eos, hostis Latinus pro milite Romano, frustratus erat, ipsi in insidias praecipitavere. Ibi dum iniquo loco sola virtute militum restantes caeduntur, caeduntque, castra interim Romana, iacentia in campo, ab altera parte hostes invasere. Ab ducibus utrobique proditae teme-

y) *vigesima* Gron. Crev.

U. c. 376. a. C. 376. ritate atque inscitia res. quidquid superfuit fortunae populi Romani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tutata est. Quae ubi Romam sunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, postquam quietae res ex Volscis adferebantur, et adparuit, nescire eos victoria et tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces: otiumque inde, quantum a Volscis, fuit. id modo extremo anno tumultuatum, quod Praenestini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno Setiam, ipsis querentibus penuriam hominum, novi coloni adscripti. Rebusque haud prosperis bello, domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia maiestasque inter suos obtinuit, solatium fuit.

U. c. 377. a. C. 375. XXXI. Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsere, tribunis militum consulari potestate Sp. Furio, Q. Servilio secundum, C.Licinio, P. Cloelio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem et materia et caussa seditionis aes alienum: cuius noscendi gratia Sp. Servilius Priscus, Q. Cloelius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello inpediti sunt. namque trepidi nuncii primo, fuga deinde ex agris legiones Volscorum ingressas fines, popularique passim Romanum agrum, adtulere. In qua trepidatione tantum afuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior potestas tribunicia inpediendo delectui esset: donec conditiones inpositae Patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut ius de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi sumto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit, duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius et L. Geganius laeva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagae similis, quam Volscus latrocinii more, discordia hostium fretus, et

virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; U. c. 377. sed ab iusto exercitu iusta ira facta, spatio quoque a. C. 375. temporis gravior. Quippe a Volscis, timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factae erant: Romano contra etiam in hostico morandi caussa erat [z]), ut hostem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quae extra moenia fuit, hominum pecudumque praeda abacta, Romam utrimque exercitus reducti.

XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietae res ab hostibus erant, celebrari de integro iurisdictio; et tantum abesse spes veteris levandi foenoris, ut tributo novum foenus contraheretur in murum, a censoribus locatum saxo quadrato faciundum. cui succumbere oneri coacta plebes; quia, quem delectum inpedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes, coacta principum opibus, fecit, L. Aemilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. U. c. 378. Sulpicium, L. et C. Quinctios Cincinnatos. Iisdem a. C. 374. opibus obtinuere, ut adversus Latinos Volscosque, qui coniunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo inpediente omnibus iunioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum ad praesidium urbis; alterum, qui, si qui alibi motus exstitisset, ad subita belli mitti posset; tertium longe validissimum P. Valerius et L. Aemilius ad Satricum duxere: ubi quum aciem instructam hostium loco aequo invenissent, extemplo pugnatum: et, ut nondum satis claram victoriam, sic prosperae spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. Postero die iterata pugna: et aliquamdiu aequa virtute fortunaque Latinae maxime legiones, longa societate militiam Ro-

z) *erat caussa* Gron. Crev.

U. c. 378. a. C. 374. manam edoctae, restabant. eques inmissus ordines turbavit; turbatis signa peditum inlata: quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti. et ut semel inclinavit pugna, iam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes quum Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra, peterent, ab equitatu maxime caesi. castra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quae proelio proxima fuit, fugae simili agmine petunt Antium: et quum Romanus exercitus prope vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. Prius itaque moenia intravere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere aut morari posset. inde aliquot dies vastando agro absumti, nec Romanis satis instructis adparatu bellico ad moenia adgredienda, nec illis ad subeundum pugnae casum.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta; quum Antiates, victi malis subactique bello, in quo et nati erant, et consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret. finis certaminis fuit, postquam utrisque adparuit, nihil per alteros stare, quo minus incepta persequerentur. Latini profecti a societate pacis, ut rebantur. inhonestae sese vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira et rabies Latinorum, quia nec Romanos bello laedere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quae receptaculum primum eis adversae pugnae fuerat, igni concremarent: nec aliud tectum eius superfuit urbis, (quum faces pariter sacris profanisque iniicerent) quam matris Matutae templum. Inde eos nec sua religio, nec verecundia Deum arcuisse dicitur, sed vox horrenda, edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent. Incensos

ea rabie inpetus Tusculum tulit, ob iram, quod, deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modo Romanam, sed etiam in civitatem, se dedissent. Patentibus portis quum inproviso incidissent, primo clamore oppidum praeter arcem captum est. in arcem oppidani refugere cum coniugibus ac liberis, nunciosque Romam, qui certiorem de suo casu senatum facerent, misere. Haud segnius, quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quinctius et Ser. Sulpicius tribuni militum duxere. clausas portas Tusculi, Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo hinc moenia Tusculi [a]) tueri vident, illinc arcem obpugnare; terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos. Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendae arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto maiore ab exercitu Romano. Utrimque urgentur Latini: nec inpetus Tusculanorum, decurrentium ex superiore loco, sustinent: nec Romanos, subeuntes moenia molientesque obices portarum, arcere possunt. Scalis prius moenia capta; inde effracta claustra portarum. et quum anceps hostis et a fronte et a tergo urgeret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quidquam superesset; in medio caesi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus. U. c. 378. a. C. 374.

XXXIV. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis Patrum in dies miseriaeque plebis crescebant; quum eo ipso, quod necesse erat solvi, facultas solvendi inpediretur. Itaque, quum iam ex re nihil dari posset, fama et corpore, iudicati atque addicti, credi–

a) *Tusculi* del. Gron.

U. c. 373. a. C. 374. toribus satisfaciebant, poenaque in vicem fidei cesserat. Adeo ergo obnoxios submiserant animos non infimi solum, sed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi, ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebeios quidem magistratus capessendos petendosque ulli viro acri experientique animus esset: possessionemque honoris, usurpati modo a plebe per paucos annos, recuperasse in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis laetum parti alteri esset, parva (ut plerumque solet) rem ingentem moliundi caussa intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri, quum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemtor eius habebatur, filiae duae nuptae, Ser. Sulpicio maior, minor C. Licinio Stoloni erat, inlustri quidem, viro tamen plebeio: eaque ipsa adfinitas haud spreta gratiam Fabio ad vulgum quaesierat. Forte ita incidit, ut, in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiae quum inter se, ut fit, sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro se domum reciperet, forem (ut mos est) virga percuteret. quum ad id, moris eius insueta, expavisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentia quoque prosequentium rogantiumque, *numquid vellet?* credo fortunatum matrimonium ei sororis visum; suique ipsam malo arbitrio, quo a proximis quisque minime anteiri vult, poenituisse. Confusam eam ex recenti morsu animi quum pater forte vidisset, percunctatus, *satin' salvae?* avertentem caussam doloris (quippe nec satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit comiter sciscitando, ut fateretur, eam esse caussam doloris, quod iuncta inpari esset, nupta in domo, quam nec honos nec gratia intrare posset. Consolans inde filiam Ambustus bonum animum habere

iussit: eosdem prope diem domi visuram honores, U. c. 378.
quos apud sororem videat. Inde consilia inire cum a. C. 374.
genero coepit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, et cuius spei nihil praeter genus patricium deesset.

XXXV. Occasio videbatur rerum novandarum U. c. 379.
propter ingentem vim aeris alieni; cuius levamen a. C. 375.
mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret. Adcingendum ad eam cogitationem esse. conando agendoque iam eo gradum fecisse plebeios, unde, si porro adnitantur, pervenire ad summa [b]), et Patribus aequari, tam honore, quam virtute, possent. In praesentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimet ipsi viam ad ceteros honores aperirent. creatique tribuni C. Licinius et L. Sextius promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum, et pro commodis plebis: unam de aere alieno, ut, deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod superesset, triennio aequis portionibus persolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri possideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque utique alter ex plebe crearetur. cuncta ingentia, et quae sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum inmodica cupido inter mortales est, agri, pecuniae, honorum, discrimine proposito, conterriti Patres, quum trepidassent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio, praeter expertam multis iam ante certaminibus intercessionem, invento, collegas adversus tribunicias rogationes comparaverunt. qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari a Licinio, Sextioque viderunt, stipati Patrum praesidiis, nec recitari rogationes, nec sollemne quidquam aliud ad sciscendum plebi fieri passi sunt. Iamque frustra

b) *summam* Gron.

U. c. 379. saepe concilio advocato, quum pro antiquatis roga-
a. C. 373. tiones essent; *Bene habet*, inquit Sextius. *quandoquidem tantum interçessionem pollere placet, isto ipso telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite, Patres, tribunis militum creandis. faxo, ne iuvet vox ista, VETO, qua nunc concinentes collegas nostros tam laeti auditis.* Haud irritae cecidere minae: comitia, praeter aedilium tribunorumque plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque, tribuni plebis refecti, nullos curules magistratus creari passi sunt. eaque solitudo magistratuum, et plebe reficiente duos tribunos, et his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

XXXVI. Alia bella opportune quievere: Veliterni coloni, gestientes otio, quod nullus exercitus Romanus esset, et agrum Romanum aliquoties incursavere, et Tusculum obpugnare adorti sunt. eaque res, Tusculanis veteribus sociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maxime non Patres modo, sed etiam plebem, movit. Remittentibus tribunis plebis, comitia per interregem sunt habita; creatique
U. c. 385. tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpi-
a. C. 367. cius, Ser. Cornelius, P. et C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis, plebem habuere: ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modo submovere hostem, sed intra suamet ipsum moenia compulere, obsidebanturque haud paullo vi maiore Velitrae quam Tusculum obsessum fuerat: nec tamen ab eis, a quibus obsideri coeptae erant, expugnari potuere. Ante no-
U. c. 386. vi creati sunt tribuni militum: Q. Servilius, C. Ve-
a. C. 366. turius c), A. et M. Cornelii, Q. Quinctius, M. Fabius. nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In maiore discrimine domi res vertebantur: nam praeter Sextium Liciniumque latores

c) add. *iterum* Gron. Grev.

legum, iam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat. et, quum octo ex collegio tribunorum plebis primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant: et (ut ferme solent, qui a suis desciscunt) capti, et stupentes animi, vocibus alienis id modo, quod domi praeceptum erat, intercessioni suae praetendebant: *Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse: in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret.* Sextius Liciniusque, cum parte collegarum, et uno ex tribunis militum Fabio, artifices iam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores Patrum productos interrogando de singulis, quae ferebantur ad populum, fatigabant: *Auderentne postulare, ut, quum bina iugera agri plebi dividerentur, ipsis plus quingenta iugera habere liceret? Ut singuli prope trecentorum civium possiderent agros, plebeio homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturae, suus pateret ager? An placeret, foenore circumventam plebem potius* [d]), *quam sorte* [e]) *creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare: et gregatim quotidie de foro addictos duci, et repleri vinctis nobiles domos? et, ubicumque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse?* U. c. 386. a. C. 365.

XXXVII. Haec indigna miserandaque auditu quum apud timentes sibimet ipsos, maiore audientium indignatione, quam sua, increpuissent: *atqui nec agros occupandi modum, nec foenore trucidandi plebem alium Patribus umquam fore*, adfirmabant, *nisi alterum ex plebe consulem, custodem suae libertatis, plebes* [f]) *fecisset. Contemni iam tribunos plebis* [g]), *quippe quae potestas iam suam ipsa vim frangat intercedendo. Non posse aequo iure agi, ubi imperium pe-*

d) *ni potius* Gron. Crev.
e) *sortem* Eaed.
f) *plebs* Eaed.
g) *plebi* Gron. *plebei* Crev.

U. c. 385. a. C. 366. *nes illos, penes se auxilium tantum sit. nisi imperio communicato, numquam plebem in parte pari reipublicae fore: nec esse, quod quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. An iam memoria exisse, quum tribunos militum idcirco potius, quam consules, creari placuisset, ut et plebeiis pateret summus honos, quatuor et quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? Qui crederent, duobus nunc*[h]*) in locis sua voluntate inpartituros*[i]*) plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? et ad consulatum viam fieri passuros, qui tribunatum septum tam diu habuerint? Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat; et seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus. quoniam in certamine relictus praemium semper potentioris futurus sit. Nec iam posse dici id, quod antea iactare soliti sint, non esse in plebeiis idoneos viros ad curules magistratus. Numquid enim socordius aut segnius rempublicam administrari post P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quam per eos annos gesta sit, quibus praeter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. Quaestores quoque, sicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe coeptos creari: nec ullius eorum populum Romanum poenituisse. Consulatum superesse plebeiis: eam esse arcem libertatis, id columen. si eo perventum sit, tum populum Romanum vere exactos ex urbe reges, et stabilem libertatem suam existimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, maiora liberis relinquenda.* Huius generis orationes ubi accipi videre;

h) *duobusne* Gron. Crev. c. i) *impertituros* Gron. Crev. Drak.

novam rogationem promulgant, ut pro duumviris U. c. 386.
sacris faciundis decemviri creentur; ita ut pars ex a. C. 366.
plebe, pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum eius exercitus differunt, qui Velitras obsidebat.

XXXVIII. Prius circumactus est annus, quam a Velitris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res ad novos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem, duos utique, quia [k]) legum latores erant, plebes reficiebat. Tribuni militum crea- U. c. 387.
ti T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. a. C. 365.
Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum: et, quum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret, trepidi Patres ad duo ultima auxilia, summum imperium summumque ad civem, decurrunt. Dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Aemilium cooptat. Legum quoque latores adversus tantum adparatum adversariorum et ipsi caussam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. Quum dictator, stipatus agmine patriciorum, plenus irae minarumque consedisset, atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebi [l]) ferentium legem intercedentiumque, et, quanto iure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore legum ipsarum latorumque, et, *Uti rogas*, primae tribus dicerent; tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites*, *iam vos tribunicia libido, non potestas, regit, et intercessionem, secessione quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis irritam, qua peperistis; non reipublicae magis universae, quam vestra caussa, dictator intercessioni adero, eversumque vestrum auxilium imperio tutabor. Itaque, si C. Licinius et L. Sextius inter-*

k) *qui* Gron. Crev. l) *plebei* Crev.

U. c. 387. a. C. 365. *cessioni collegarum cedunt; nihil patricium magistratum inseram concilio plebis. si adversus intercessionem, tamquam captae civitati leges inponere tendent, vim tribuniciam a se ipsa dissolvi non patiar.* Adversus ea quum contemtim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit. et addidit minas, si pergerent, sacramento omnes iuniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe educturum. Terrorem ingentem incusserat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. sed, re neutro inclinata, magistratu se abdicavit; seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam: seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs [m]) scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum millium ei multa esset. Sed auspiciis magis, quam novi exempli rogatione, deterritum ut potius credam, quum ipsius viri facit ingenium, tum quod ei subfectus est extemplo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? et quod eumdem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de multa eius traditur, aut et huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas et haec lata erat, inpedire: et, quoad usque ad memoriam nostram tribuniciis consularibusque certatum viribus est, dictaturae semper altius fastigium fuit.

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam novamque a Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, adparuit, quae ex promulgatis plebi, quae latoribus gratiora essent. nam de foenore atque agro rogationes iubebant, de

m) *plebes* Gron. Crev.

plebeio consulatu antiquabant. et perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in caussam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id aegre Patres passos accipio; dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud Patres excusare solitum, simul negantem, magistri equitum maius, quam tribuni consularis, imperium esse. Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebi creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut negando iam sibi velle continuari honorem acerrime accenderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. *Nonum se annum iam velut* n) *in aciem* o) *adversus optimates maximo privatim periculo, nullo publice emolumento stare. consenuisse iam secum et rogationes promulgatas, et vim omnem tribuniciae potestatis. Primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse: deinde ablegatione iuventutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum. Iam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare; quippe qui etiam omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit se ipsam plebem et commoda morari sua. Liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab iniustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. Quae munera quando tandem satis grato animo aestimaturos, si, inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? non esse modestiae populi Romani id postulare, ut ipse foenore levetur, et in agrum iniuria possessum a potentibus inducatur; per quos ea consecutus sit, senes tribunicios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris, relinquat. Proinde ipsi primum statuerent apud animos, quid vellent: deinde comitiis tribuniciis declararent voluntatem. Si coniunctim ferri ab se promulga-*

U. c. 387.
a. C. 365.

n) *veluti* Crev. o) *acie* Gron. Crev.

U. c. 387. a. C. 365. *tas rogationes vellent, esse, quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim, quae promulgaverint. sin, quod cuique privatim opus sit, id modo accipi velint; opus esse nihil invidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea, quae promulgata sint, habituros.*

XL. Adversus tam obstinatam orationem tribunorum quum, prae indignitate rerum, stupor silentiumque inde ceteros Patrum defixisset; Ap. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque, quam spe, ad dissuadendum processisse, et locutus in hanc fere sententiam esse: *Neque novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod unum familiae nostrae semper obiectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiae genti iam inde ab initio nil antiquius in republica Patrum maiestate fuisse; semper plebis commodis adversatos esse. Quorum alterum neque nego, neque inficias eo* [p]), *nos, ex quo adsciti sumus simul in civitatem et Patres, enixe operam dedisse, ut per nos aucta potius, quam inminuta, maiestas earum gentium, inter quas nos esse voluistis, dici vere posset. Illud alterum pro me maioribusque meis contendere ausim, Quirites, (nisi, quae pro universa republica fiant, ea plebi, tamquam aliam incolenti urbem, adversa quis putet) nihil nos, neque privatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse: nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram (etsi quaedam contra voluntatem fuerint) vere referri posse. An hoc, si Claudiae familiae non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, et vivere in libera civitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium et C. Licinium, perpetuos (si Diis placet) tribunos, tantum licentiae novem annis, quibus regnant, sumsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii, non*

[p]) *non ego, non ceteri Claudii inficiamur* Crev.

in comitiis, non in legibus iubendis, se permissuros esse? Sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. Quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus. Sed quae tandem ista merces est, qua vos semper tribunos plebis habeamus? ut rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu utiles, seu inutiles sunt, omnes coniunctim accipiatis. Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem subclamare: Bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de foenore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, iubeas; et hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo; et aut abstinere eo, quod vitale sit, iubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera haec civitas, non tibi frequentes subclamassent? Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis. quid? si tu q) non tuleris, quod commodum est populo adcipere, nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt invidiosius esse) Claudius diceret. Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrum, Quirites, ferret? Numquamne vos res potius, quam auctores, spectabitis? sed omnia semper, quae magistratus ille dicet, secundis auribus, quae ab nostrum quo dicentur, adversis accipietis? At hercule sermo est minime civilis. Quid? Rogatio qualis est, quam a vobis antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, simillima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem iubet; nec duos patricios creandi potestatem vobis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, quum Porsena U. c. 387. a. C. 365.

q) *tu* del. Gron. Crev.

U. c. 387. a. C. 365. *Ianiculum insedit; quale Gallicum modo, quum praeter Capitolium atque arcem omnia haec hostium erant, et consulatum cum hoc M. Furio et* r) *quolibet alio ex Patribus L. ille Sextius peteret: possetisne ferre, Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in cmmune honores vocare, ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patricios non liceat? et alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex Patribus praeterire liceat? Quaenam ista societas, quaenam consortio est? Parum est, si, cuius pars tua nulla adhuc fuit, in partem eius venis, nisi partem petendo totum traxeris? Timeo, inquit, ne, si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebeium. Quid est dicere aliud, quia* s) *indignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi, quos non vultis, inponam? Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebeius, et lege se, non suffragio, creatum dicat?*

XLI. *Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quaerunt: et ita maxima sunt adepturi, ut nihil nepro minimis quidem debeant; et occasionibus potius, quam virtuté, petere honores malunt* t). *Est aliquis, qui se inspici, aestimari fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores aequum censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat; qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, et serva pro liberis faciat. Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate, tamquam regum in Capitolio, numeratis: quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilior per istius legis occasionem, quam nobis ac liberis nostris, fiat? si quidem nos, ne quum volueritis quidem, creare interdum poteritis; istos, etiam si nolueritis, necesse sit. De indignitate satis dictum est: (etenim dignitas ad homines pertinet)*

r) *aut* Gron.
s) *nisi quia* Gron. Crev.
t) *malint* Eaed.

quid de religionibus atque auspiciis, quae propria Deorum inmortalium contemtio atque iniuria est, loquar? U. c. 387. a. C. 365. *Auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiaeque, omnia geri, quis est, qui ignoret? Penes quos igitur sunt auspicia more maiorum? nempe, penes Patres. nam plebeius quidem magistratus nullus auspicato creatur. Nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum, quos populus creat patricios magistratus, non aliter, quam auspicato, creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato interregem prodamus, et privatim auspicia habeamus, quae isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud, quam tollit ex civitate auspicia, qui, plebeios consules creando, a Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. Quid enim est, si pulli non pascentur? si ex cavea tardius exierint? si occinuerit avis? Parva sunt haec: sed parva ista non contemnendo maiores nostri maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tamquam iam nihil pace Deorum opus sit, omnes ceremonias polluimus. Vulgo ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet apicem dialem, dummodo homo sit, inponamus: tradamus ancilia, penetralia, Deos, Deorumque curam, quibus nefas est. non leges auspicato ferantur, non magistratus creentur: nec centuriatis nec curiatis* [u]) *comitiis Patres auctores fiant. Sextius et Licinius, tamquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo est ex alienis fortunis praedandi: nec in mentem venit, altera lege solitudines vastas in agris fieri pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum caussa vobis antiquandas censeo istas rogationes. Quod faxitis, Deos velim fortunare.*

XLII. Oratio Appii ad id modo valuit, ut tem-

u) *nec curiatis* del. Gron.

U. c. 387. pus rogationum iubendarum proferretur. Refecti de-
a. C. 365. cimum iidem tribuni, Sextius et Licinius, de decem-
viris sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. creati quinque Patrum, quinque plebis: graduque eo iam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit Patribus, ut, in praesentia consulum mentione omissa, tribuni militum
U. c. 388. crearentur. creati A. et M. Cornelii iterum, M. Ge-
a. C. 364. ganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sex-
tum. Quum praeter Velitrarum obsidionem, tardi magis rem exitus, quam dubii, quietae externae res Romanis essent; fama repens belli Gallici adlata, perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintum diceretur. is T. Quinctium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor est Claudius; inclitamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum caesum torque spoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor, ut credam, decem haud minus post annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis, dictatore M. Furio, signa collata. Nec dubia, nec difficilis Romanis (quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinae cladis adtulerant) victoria fuit. multa millia barbarorum in acie, multa captis castris caesa; palati alii Apuliam maxime petentes, quum fuga se longinqua, tum quod passim eos simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori, consensu Patrum plebisque, triumphus decretus. Vixdum perfunctum eum bello atrocior domi seditio excepit: et per ingentia certamina dictator senatusque victus, ut rogationes tribuniciae acciperentur; et comitia consulum adversa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus consul factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit. quia patricii se auctores futuros negabant, prope secessionem plebis res terribilesque

alias minas civilium certaminum venit: quum tamen per dictatorem conditionibus sedatae discordiae sunt, concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio; a plebe nobilitati de praetore uno, qui ius in urbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, quum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoque id, si quando umquam alias, Deum inmortalium caussa libenter facturos fore, ut ludi maximi fierent, et dies unus ad triduum adiiceretur; recusantibus id munus aedilibus plebis, conclamatum a patriciis est iuvenibus, se id honoris Deum inmortalium caussa libenter acturos, ut aediles fierent. Quibus quum ab universis gratiae actae essent, factum senatusconsultum, ut duo viros aediles ex Patribus dictator populum rogaret: Patres auctores omnibus eius anni comitiis fierent.

U. c. 388.
a. C. 364.

EPITOME LIBRI VII.

Duo novi magistratus adiecti sunt, praetura et curulis aedilitas 1). Pestilentia civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli. cuius remedium et finis quum per novas religiones quaereretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. Quum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbe actum, et T. Manlium filium rus 2) relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cuius relegatio patri obiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coegit eum in verba sua iurare, non perseveraturum se in accusatione. Quum telluris hiatu tota ad ultimum territa patria 3) foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in praealtam 4) voraginem urbis Romanae. in eam Curtius armatus, sedens equo, se praecipitavit, eaque expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum, provocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit: quem ipse postea tulit, et ex eo Torquatus est nuncupatus. Duae tribus additae, Pomptina et Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quingentis iugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo provocatus erat, insidente galeae corvo, et unguibus rostroque hostem infestante, occidit 5), et ex eo Corvi nomen accepit; consulque proximo anno, quum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est 6). Amicitia cum Karthaginiensibus iuncta. Campani, quum urgerentur a Samnitibus bello, auxilio adversus eos a senatu petito, quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt. ob quam caussam ea, quae populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. Quum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera servatus est. qui, occupato colle super id iugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in aequiorem locum evadendi dedit: ipse ab hostibus circumsessus erupit. Quum milites Romani, qui Capuae in praesidio erant relicti, de ea occupanda 7) urbe conspirassent, et, detecto consilio, metu supplicii a populo Romano defecissent; per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos a furore revocaverat, patriae restituti sunt. Res praeterea contra Hernicos, et Gallos, et Tiburtes, et Privernates, et Tarquinienses, et Samnites, et Volscos prospere gestas continet.

1) *aedilitas curulis* Gron Crev.
2) *rus* del. Gron.
3) *patria territa* Gron. Crev.
4) *patentem* Eaed.
5) *interemit* Eaed.
6) *anno creatus est ob virtutem, quum vigesimum tertium ageret annum.* Eaed.
7) *Milites Romani — relicti, quum de ea occupanda* Eaed.

T. LIVII PATAVINI
LIBER VII.

Annus hic erit insignis novi hominis consulatu, in- U. c. 389.
signis novis duobus magistratibus, praetura et cu- a. C. 363.
ruli aedilitate. Hos sibi patricii quaesivere honores
pro concesso plebi altero consulatu. Plebes consu-
latum L. Sextio, cuius lege partus erat, dedit: Pa-
tres praeturam Sp. Furio M. filio Camillo; aedilita-
tem Cn. Quinctio Capitolino et P. Cornelio Scipioni,
suarum gentium viris, gratia campestri ceperunt. L.
Sextio collega ex Patribus datus L. Aemilius Mamer-
cinus. Principio anni et de Gallis, quos primo pala-
tos per Apuliam congregari iam fama erat, et de Her-
nicorum defectione agitata mentio. Quum de indu-
stria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur,
proferrentur, silentium omnium rerum ac iustitio si-
mile otium fuit: nisi quod non patientibus tacitum
tribunis, quod pro consule uno plebeio tres patricios
magistratus curulibus sellis praetextatos tamquam con-
sules sedentes, nobilitas sibi sumsisset, praetorem
quidem etiam iura reddentem, et collegam consuli-
bus, atque iisdem auspiciis creatum, verecundia inde
inposita est senatui ex Patribus iubendi aediles cu-
rules creari. primo, ut alternis annis ex plebe fie-
rent, convenerat: postea promiscuum fuit. Inde, L. U. c. 390.
Genucio et Q. Servilio consulibus, et ab seditione et a. C. 362.
a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis
vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, aedi-
lem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro
portione et ex multitudine alia multa funera fuisse.
maximeque eam pestilentiam insignem mors quam

U. c. 590. a. C. 362. matura, tam acerba, M. Furii fecit. Fuit enim vere vir unicus in omni fortuna: princeps pace belloque prius, quam exsulatum iret; clarior in exsilio vel desiderio civitatis, quae capta absentis inploravit opem, vel felicitate, qua restitutus in patriam secum patriam ipsam restituit. Par deinde per quinque et viginti annos (tot enim postea vixit) titulo tantae gloriae fuit, dignusque habitus, quem secundum a Romulo conditorem urbis Romanae ferrent.

U. c. 391. a. C. 361. II. Et hoc et insequenti anno, C. Sulpicio Petico [a]), C. Licinio Stolone consulibus, pestilentia fuit. eo nihil dignum memoria actum, nisi quod pacis Deum exposcendae caussa tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. et quum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divina levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo, (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia coelestis irae placamina instituti dicuntur. Ceterum parva quoque (ut ferme principia omnia) et ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria adciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant. imitari deinde eos iuventus, simul inconditis inter se iocularia fundentes versibus, coepere; nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res saepiusque usurpando excitata. vernaculis artificibus, quia hister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum; qui non, sicut ante, Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem alternis iaciebant; sed inpletas modis saturas, descripto iam ad tribicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annos, qui ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, quum saepius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canen-

a) *Paetico* Gron. Crev.

dum ante tibicinem quum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente [b]) motu, quia nihil vocis usus inpediebat. inde ad manum cantari histrionibus coeptum, diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto ioco res avocabatur, et ludus in artem paullatim verterat; iuventus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo redicula intexta versibus iactitare coepit: quae inde exodia postea adpellata, consertaque fabellis potissimnm Atellanis sunt. Quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit iuventus, nec ab histrionibus pollui passa est. Eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur, et stipendia, tamquam expertes artis ludicrae, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est: ut adpareret, quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

U. c. 391.
a. C. 361.

III. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. quin etiam, quum medios forte ludos circus Tiberi superfuso inrigatus inpedisset, id vero, velut aversis iam Diis adspernantibusque placamina irae, terrorem ingentem fecit. Itaque Cn. Genucio, L. Aemilio Mamercino secundum consulibus, quum piaculorum magis conquisitio animos, quam corpora morbi, adficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. Ea religione adductus senatus dictatorem clavi figendi caussa dici iussit. dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta est, priscis literis verbisque scripta, ut, qui praetor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixa [c]) fuit dextro lateri aedis Iovis optimi maximi, ex qua parte [d]) Minervae templum est. Eum

U. c. 392.
a. C. 360.

b) *vigenti* Gron. Crev.
c) *ea ex parte qua* Eaed.
d) *fixus* Eaed.

U. c. 392. a. C. 360. clavum, quia rarae per ea tempora literae erant, notam numeri annorum fuisse ferunt: eoque Minervae templo dicatam legem, quia numerus Minervae inventum sit. Volsiniis quoque clavos, indices numeri annorum fixos in templo Nortiae, Etruscae Deae, comparere, diligens talium monimentorum auctor Cincius adfirmat. M. Horatius consul ex lege templum Iovis optimi maximi dedicavit anno post reges exactos: a consulibus postea ad dictatores, quia maius imperium erat, sollemne clavi figendi translatum est. Intermisso deinde more, digna etiam per se visa res [e]), propter quam dictator crearetur. qua de caussa creatus L. Manlius, perinde ac reipublicae gerendae, ac non solvendae religione, gratia creatus esset, bellum Hernicum adfectans, delectu acerbo iuventutem agitavit; tandemque omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundia victus, dictatura abiit.

U. c. 393. a. C. 359. IV. Neque eo minus principio insequentis anni, Q. Servilio Ahala, L. Genucio consulibus [f]), dies Manlio dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu, non damno modo civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis caesis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat: et ante omnia invisum ipsum ingenium atrox, cognomenque Imperiosi grave liberae civitati, ab ostentatione saevitiae adscitum; quam non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret. criminique ei tribunus inter cetera dabat, *quod filium iuvenem, nullius probri compertum, extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu aequalium prohibitum, in opus servile, prope in carcerem atque in ergastulum, dederit: ubi summo loco natus dictatorius iuvenis quotidiana miseria disceret, vere imperioso patre se natum esse. At quam ob noxam? quia infacundior sit, et lingua inpromtus. Quod naturae damnum utrum nutri-*

e) *est res* Gron. Crev. f) *secundum consulibus* Eaed.

endum patri, (si quidquam in eo humani esset) an castigandum ac vexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere ac fovere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. At, Hercule, L. Manlium, malum malo augere filii, et tarditatem ingenii insuper premere; et, si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id exstinguere vita agresti et rustico cultu, inter pecudes habendo. U. c. 393. a. C. 359.

V. Omnium potius his criminationibus, quam ipsius iuvenis, irritatus est animus: quin contra, se quoque parenti caussam invidiae atque criminum esse, aegre passus, (ut omnes Dii hominesque scirent, se parenti opem latam, quam inimicis eius, malle) capit consilium, rudis quidem atque agrestis animi, et quamquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, cultro subcinctus, mane in urbem, atque a porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: ianitori, *opus esse sibi domino eius convento extemplo,* ait. *nunçiaret, T. Manlium L. filium esse.* Mox introductus, (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam, deferre) salute accepta redditaque, *esse,* ait, *quae cum eo agere arbitris remotis velit.* Procul inde omnibus abire iussis, cultrum stringit: et, super lectum stans ferro intento, nisi, in quae ipse concepisset verba, iuraret, *se patris eius accusandi caussa concilium plebis numquam habiturum,* se eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum, inermem; illum praevalidum iuvenem, et, quod haud minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cerneret) adiurat, in quae adactus est verba; et prae se deinde tulit, ea vi subactum se incepto destitisse. Nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli et superbo reo potestatem fieri; ita aegre habuit, filium id pro parente ausum. eoque id laudabilius erat, quod animum eius

U. c. 393. a. C. 359. tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset. Itaque non patri modo remissa caussae dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit. et quum eo anno primum placuisset, tribunos militum ad legiones suffragio fieri, (nam et antea, sicut nunc, quos Rufulos vocant, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiaeque ad conciliandam gratiam meritis; ut qui rure et procul coetu hominum iuventam egisset.

VI. Eodem anno, seu motu terrae, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto conlapsum in inmensam altitudinem dicitur: neque eam voraginem coniectu terrae, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius, quam Deum monitu quaeri coeptum, quo plurimum populus Romanus posset? Id enim illi loco dicandum, vates canebant, si rempublicam Romanam perpetuam esse vellent. Tum M. Curtium, iuvenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quam arma virtusque, esset. Silentio facto, templa Deorum inmortalium, quae foro inminent, Capitoliumque intuentem, et manus nunc in coelum, nunc in patentes terrae hiatus ad Deos Manes porrigentem, se devovisse: equo deinde, quam poterat, maxime exornato insidentem, armatum se in specum inmisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas; lacumque Curtium, non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metto [g]), sed ab hoc adpellatum. Cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret: nunc fama rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem. et lacus nomen ab hac recentiore insignitius fabula est. Post tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, quum feciales ad res repetendas nequidquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit; popu-

g) *Mettio* Gron. Vid. supra ad Lib. I, 12. not. y.

lusque id bellum frequens iussit. L. Genucio consuli ea provincia sorte evenit. In exspectatione civitas erat, quod primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habitura. Forte ita tulit casus, ut Genucius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias praecipitaret; [h]) legionibus nec opinato pavore fusis, consul circumventus ab insciis, quem interfecissent, occideretur. Quod ubi est Romam nunciatum, nequaquam tantum publica calamitate moesti Patres, quantum feroces infelici consulis plebeii ductu, fremunt omnibus locis: *Irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia, quo nefas esset. Potuisse Patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in Deos inmortales inauspicatam legem valuisse? Vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia. quae ut primum contacta sint ab eo, a quo nec ius nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde, turbato gentium iure, comitia haberentur.* His vocibus curia et forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem, maiore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem consensu patriciorum Servilius consul dicit, delectusque et iustitium indictum. U. c. 393. a. C. 359.

VII. Priusquam dictator legionesque novae in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egregie est. In Hernicos, morte consulis contemtim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, et plenis irae atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. Multum ab spe adeundi valli res Hernicis afuit; adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus iungitur, et copiae duplicantur: et pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute castra de-

h) *praecipitaretur* Gron. Crev.

U. c. 393. a. C. 359. fensa erant, simul audientibus laudes meritas, tollit animos; simul ceteros ad aemulandas virtutes acuit. Neque segnius ad hostes bellum adparatur, qui, et parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris aetas excitur. quadringenariae octo cohortes, lecta robora virorum, scribuntur. Hunc eximium florem iuventutis eo etiam, quod, ut duplex acciperent stipendium, decreverant, spei animorumque inplevere. Inmunes quoque operum militarium erant, ut, in unum pugnae laborem reservati, plus sibi, quam pro virili parte, adnitendum scirent. Extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset. Duum millium planicies castra Romana ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrimque spatio in medio pugnatum est. Primo stetit ambigua spe pugna; nequidquam saepe conatis equitibus Romanis inpetu turbare hostium aciem. Postquam equestris pugna effectu, quam conatibus, vanior erat; consulto prius dictatore equites, permissu deinde eius, relictis equis, clamore ingenti [1]) provolant ante signa, et novam integrant pugnam. neque sustineri poterant, ni extraordinariae cohortes pari corporum animorumque robore se obiecissent.

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quidquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex, quam pro numero, damnum est: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum suum in virtute aliena ponit. multi utrimque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde restaret*, quaerendo, *si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quidquam momenti facerent? quam tertiam exspectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent, et alieno pugnarent loco?* His inter se voci-

i) *ingenti* del. Gron.

bus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: et U. c. 395.
primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt; a. C. 359.
postremo iam haud dubie avertunt: neque, tam vires pares quae superaverit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi et extollere animos, et minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum obpugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postero [k]) die deserta fuga castra Hernicorum, et saucii relicti quidam inventi; agmenque fugientium ab Signinis [l]), quum praeter moenia eorum infrequentia conspecta signa [m]) essent, fusum, ac per agros trepida fuga palatum est. Nec Romanis incruenta victoria fuit. quarta pars militum amissa; et, ubi haud minus iacturae fuit, aliquot equites Romani cecidere.

IX. Insequenti anno, quum C. Sulpicius et C. U. c. 394.
Licinius Calvus consules in Hernicos exercitum du- a. C. 358.
xissent, neque inventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. Ea ultima fuit caussa, quum multae antea querimoniae ultro citroque iactatae essent, cur, per feciales rebus repetitis, bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quinctium Pennum eo anno fuisse, satis constat, et magistrum equitum Ser. Cornelium Maluginensem. Macer Licinius comitiorum habendorum caussa, et ab Licinio consule dictum scribit, quia, collega comitia bello praeferre festinante, ut continuaret consulatum, obviam eundum pravae cupiditati fuerit. Quaesita ea propriae familiae laus leviorem auctorem Licinium facit. quum mentionem eius rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam, magis, ut belli Gallici

k) *postera* Gron. Crev.
l) *signis* Eaed. c. Drak. In Crev. min. *signinis* legitur.
m) *signa conspecta* Gron. Crev.

U. c. 394. caussa dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus. a. C. 358. eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis castra habuere. Dictator, quum tumultus Gallici caussa iustitium edixisset, omnes iuniores sacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. Proelia de occupando ponte crebra erant; nec, qui potirentur, incertis viribus, satis discerni poterat. Tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit; et quantum maxima voce potuit, *Quem nunc*, inquit, *Roma virum fortissimum* [n]) *habet, procedat, agedum, ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens bello sit melior.*

X. Diu inter primores iuvenum Romanorum silentium fuit, quum et abnuere certamen vererentur, et praecipuam sortem periculi petere nollent. tum T. Manlius, L. filius, qui patrem a vexatione tribunicia vindicaverat, ex statione ad dictatorem pergit: *Iniussu tuo*, inquit, *imperator*, *extra ordinem numquam pugnaverim, non si certam victoriam videam. Si tu permittis, volo ego illi belluae ostendere, quando adeo ferox praesultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quae Gallorum agmen ex rupe Tarpeia deiecit.* Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *ac pietate in patrem, patriamque, T. Manli, esto. Perge, et nomen Romanum invictum, iuvantibus Diis, praesta.* Armant inde iuvenem aequales. pedestre scutum capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adversus Gallum stolide laetum, et (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab inrisu exserentem, producunt. Recipiunt inde se ad stationem; et duo in medio armati, spectaculi magis more, quam lege

n) *fortissimum virum* Gron. Crev.

belli, destituuntur, nequaquam visu ac specie aestimantibus pares. U. c. 394. a. C. 358. Corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste pictisque et auro caelatis refulgens armis: media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis quam decoris species. non cantus, non exsultatio armorumque agitatio vana, sed pectus, animorum iraeque tacitae plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Ubi constitere inter duas acies, tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus, Gallus, velut moles superne imminens, proiecto laeva scuto, in advenientis arma hostis vanum caesim cum ingenti sonitu ensem deiecit. Romanus, mucrone subrecto, quum scuto scutum [o]) imum perculisset, totoque corpore interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit, et in spatium ingens ruentem porrexit hostem. iacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque spoliavit: quem respersum cruore collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani, alacres ab statione obviam militi suo progressi, gratulantes laudantesque ad dictatorem perducunt. Inter carminum prope modum incondita quaedam militariter ioculantes, Torquati cognomen auditum; celebratum deinde posteris etiam familiaeque honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

XI. Et, Hercule, tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli facta, commeatuque benigne ab Tiburtibus adiutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit caussa, cur proximo anno U. c. 395. C. Poetelius Balbus consul, quum collegae eius M. a. C. 357.

o) *scutum scuto* Gron Crev.

U. c. 395. a. C. 357. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes iussu populi exercitum duceret. ad quorum auxilium quum Galli ex Campania redissent, foedae populationes in Lavicano, Tusculanoque, et Albano agro, haud dubie Tiburtibus ducibus, sunt factae. Et, quum adversus Tiburtem hostem duce consule contenta respublica esset, Gallicus tumultus dictatorem creari coegit. creatus Q. Servilius Ahala T. Quinctium magistrum equitum dixit; et ex auctoritate Patrum, si prospere id bellum evenisset, ludos magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes consulari exercitu iusso manere, omnes iuniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in conspectu parentum coniugumque ac liberorum. quae magna, etiam absentibus, hortamenta animi, tum subiecta oculis, simul verecundia misericordiaque militem accendebant. Magna utrimque edita caede, avertitur tandem acies Gallorum. fuga Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt: palati a consule Poetelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregie quum ab dictatore, tum ab consule res gesta est. Et consul alter Fabius proeliis primum parvis, postremo una insigni pugna, quum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devincit [p]). Dictator, consulibus in senatu et apud populum magnifice conlaudatis, et suarum quoque rerum illis remisso honore, dictatura se abdicavit. Poetelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. Inridere Poetelii triumphum Tiburtes: *Ubi enim eum secum acie conflixisse? spectatores paucos fugae trepidationisque Gallorum, extra portas egressos, postquam in se quoque fieri inpetum viderint, et sine*

p) *devicit* Gron. Crev.

discrimine obvios caedi, recepisse se intra urbem. Eam U. c. 395. *rem triumpho dignam visam Romanis? ne nimis mirum* a. C. 357. *magnumque censerent, tumultum exciere in hostium portis, maiorem ipsos trepidationem ante moenia sua visuros.*

XII. Itaque insequenti anno, M. Popillio Lae- U. c. 396. nate, Cn. Manlio consulibus, primo silentio noctis a. C. 356. ab Tibure agmine infesto profecti, ad urbem Romam venerunt. terrorem repente ex somno excitatis subita res et nocturnus pavor praebuit: ad hoc multorum inscitia, qui, aut unde, hostes advenissent. Conclamatum tamen celeriter ad arma est, et portae stationibus, murique praesidiis firmati: et ubi prima lux mediocrem multitudinem ante moenia, neque alium, quam Tiburtem, hostem ostendit, duabus portis egressi consules utrimque aciem subeuntium iam muros adgrediuntur: adparuitque occasione magis, quam virtute, fretos venisse. adeo vix primum inpetum Romanorum sustinuere. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque iam seditionem inter Patres et plebem metu tam propinqui belli compressam. Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris, quam urbi, terribilior. Populabundi Tarquinienses fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriam adiacent, peragravere: rebusque nequidquam repetitis, novi consules C. Fabius et C. U. c. 397. Plautius iussu populi bellum indixere; Fabioque ea a. C. 355. provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat. Sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, et magna vis militum ab iis ex foedere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. quo praesidio quum fulta res Romana esset, levius fuit, quod Gallos mox Praeneste venisse, atque inde circa Pedum consedisse, auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit. consul ad id adcitus C. Plautius dixit. magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora mili-

U. c. 397. a. C. 355. tum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit. quum primo Galli tantum avidi certaminis fuissent, deinde Romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret; dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunae se committere adversus hostem, quem tempus deteriorem in dies et locus alienus faceret, sine praeparato commeatu, sine firmo munimento morantem. ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis in inpetu vis esset, parva eadem languesceret mora. His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat poenam, si quis iniussu in hostem pugnasset. Milites, aegre id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere; interdum Patres communiter increpare, quod non iussissent per consules geri bellum. *Electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de coelo devolaturam in sinum victoriam censeat.* Eadem deinde haec interdiu propalam, ac ferociora his, iactare; *se iniussu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros.* Inmiscerique militibus centuriones: nec in circulis modo fremere, sed iam in principiis ac praetorio in unum sermones confundi, atque in concionis magnitudinem crescere turba, et vociferari ex omnibus locis, *ut extemplo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute eius dignum esset.*

XIII. Septimum primum pilum iam Tullius ducebat; neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior. is, praecedens militum agmen, ad tribunal pergit; mirantique Sulpicio non turbam magis, quam turbae principem Tullium, imperiis obedientissimum militem, *Scilicet, dictator*, inquit, *condemnatum se universus exercitus a te ignaviae ratus, et prope ignominiae caussa desti-*

tutum sine armis, oravit me, ut suam caussam apud te agerem. Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa foede amissa obiici nobis possent, tamen hoc a te inpetrari aequum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, et abolere flagitii memoriam nova gloria patereris. Etiam ad Alliam fusae legiones eamdem, quam per pavorem amiserant, patriam, profectae postea ab Veiis, virtute recuperavere. nobis, Deum benignitate, felicitate tua populique Romani, et res et gloria est integra. Quamquam de gloria vix dicere ausim, si nos et hostes haud secus, quam foeminas, abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt; et tu imperator noster, quod aegrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus iudicas esse; et prius, quam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debilium ducem iudicares esse. Quid enim aliud esse caussae credemus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas? utcumque enim se habet q) *res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam nos de tua, verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, et consensus aliquis Patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, a penatibus nostris ablegatos tenet; quaeso, ut ea, quae dicam, non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe Patribus; quae, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat, milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exsilium, missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos? si nihil armis opus sit, otium Romae potius, quam in castris, acturos? haec dicta sint Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias. quum* r) *vincere cupimus, tum te duce* s) *vincere; tibi lauream insignem*

U. c. 397.
a. C. 355.

q) *habeat* Gron. Crev.
r) *tum* Eaed.
s) *duce te* Eaed.

U. c. 397. a. C. 355.

deferre; tecum triumphantes urbem inire; tuum sequentes currum Iovis optimi maximi templum gratantes ovantesque adire. Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis; et undique, ut signum daret, ut capere arma iuberet, clamabant.

XIV. Dictator, quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites vellent, se recepit; Tulliumque secreto, quaenam haec res sit, aut quo acta more, percunctatur. Tullius magnopere a dictatore petere, *ne se oblitum disciplinae militaris, ne sui, neve imperatoriae maiestatis, crederet: multitudini concitatae, quae ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem; ne quis alius, quales mota creare multitudo soleret, exsisteret. nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet. Differri non posse adeo concitatos animos. ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumturos, si ab imperatore non detur.* Dum haec loquuntur, iumenta forte pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos saxa coniecta a Gallis: deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum utrimque est. Iamque haud procul iusto proelio res erant, ni celeriter diremtum certamen per centuriones esset. Adfirmata certe eo casu Tullii apud dictatorem fides est. nec recipiente iam dilationem re, in posterum diem edicitur, acie pugnaturos. Dictator tamen, ut qui magis animis, quam viribus, fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare coepit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, qua deinde multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam aetate, usi sunt. Mulis strata detrahi iubet: binisque tantum centunculis relictis, agasones, partim captivis, partim aegrorum armis ornatos, inponit. His fere mille effectis centum admiscet equites. et nocte

super castra in montes evadere, ac silvis se occultare U. c. 397.
iubet: neque inde ante moveri [t]), quam ab se acci- a. C. 355.
perent signum. Ipse, ubi inluxit, in radicibus montium extendere aciem coepit sedulo, ut adversus montes consisteret hostis. Instructo [u]) vani terroris adparatu, qui quidem terror plus pene veris viribus profuit, primo credere duces Gallorum, non descensuros in aequum Romanos; deinde, ubi degressos repente viderunt, et ipsi avidi certaminis in proelium ruunt: priusque pugna coepit, quam signum ab ducibus daretur.

XV. Acrius invasere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissent, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans rogitansque: *Siccine pugnaturos milites spopondisset? ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minae iniussu imperatoris proelium inituros? en ipsum imperatorem clara voce vocare ad proelium, et ire armatum ante prima signa. ecquis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint; in castris feroces, in acie pavidi?* Vera audiebant. itaque tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela, alienatis a memoria periculi animis. Hic primo inpetus prope vecors turbavit hostes: eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator, postquam labantem una parte vidit aciem, signa in laevum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat; et iis, qui in monte erant, signum, quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, et tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt; tum metu, ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur. ubi quum obcurrisset eis M. Valerius, magister equitum, (qui, profligato dextro cornu, obequitabat hostium munimentis) ad montes silvasque vertunt fugam: plurimique ibi a fallaci equitum specie agaso-

t) *movere* Crev. u) add. *iam* Gron.

U. c. 397. nibusque excepti sunt: et eorum, quos pavor pertu-
a. C. 355. lerat in silvas, atrox caedes post sedatum proelium fuit. Nec alius post M. Furium, quam C. Sulpicius, iustiorem de Gallis egit triumphum. auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus, saxo quadrato septum, in Capitolio sacravit. Eodem anno et a consulibus vario eventu bellatum. nam Hernici a C. Plautio devicti subactique sunt. Fabius collega eius incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienses inmolarunt. qua foeditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit. Accessit ad eam cladem et vastatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incursione repentina fecerunt. Eodem anno duae tribus, Pomptina et Publilia, additae. Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti: et de ambitu ab C. Poetelio tribuno plebis, auctoribus Patribus, tum primum ad populum latum est: eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas et conciliabula obire soliti erant, compressam credebant.

U. a. 398. XVI. Haud aeque laeta Patribus insequenti an-
a. C. 354. no, C. Marcio, Cn. Manlio consulibus, de unciario foenore a M. Duilio, L. Maenio tribunis plebis rogatio est perlata: et plebs aliquanto eam cupidius scivit accepitque. Ad bella nova, priore anno destinata, Falisci quoque hostes exorti, duplici crimine: quod et cum Tarquiniensibus iuventus eorum militaverat; et eos, qui Falerios perfugerant, quum male pugnatum est, repetentibus fecialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit: Marcius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua, induxit: militemque praeda inplevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam, quod, nihil in publicum secernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates quum ante moenia sua ca-

stris permunitis consedissent; vocatis ad concionem militibus, *Castra nunc*, inquit, *vobis hostium, urbemque praedae do, si mihi pollicemini, vos fortiter in acie operam navaturos, nec praedae magis, quam pugnae, paratos esse.* Signum poscunt ingenti clamore: celsique et spe haud dubia feroces in proelium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: *Adspice, imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promissa praestet*: piloque posito, stricto gladio in hostem inpetum facit. Sequuntur Tullium antesignani omnes, primoque inpetu avertere hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, quum iam scalas moenibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt. triumphus de Privernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum: nisi quod legem novo exemplo ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi aerario additum esset, auctores fuerunt. Ceterum tribuni plebis, non tam lege, quam exemplo, moti, ne quis postea populum sevocaret, capite sanxerunt. nihil enim non per milites, iuratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Laenate sua lege decem millibus aeris est damnatus, quod mille iugerum agri cum filio possideret, emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

U. c. 398. a. C. 354.

XVII. Novi consules inde, M. Fabius Ambustus secundum et M. Popillius Laenas secundum [x]), duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus, quod Laenas gessit: qui, hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci Tarquinienses que alterum consulem prima pugna fuderunt, inde terror maximus fuit, quod sacerdotes eorum, facibus ardentibus anguibusque praelatis, incessu furiali militem Ro-

U. c. 399. a. C. 353.

x) *iterum* Gron. Crev.

U. c. 399. a. C. 353. manum insueta turbaverunt specie: et tunc quidem velut lymphati et adtoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt; deinde, ubi consul y) legatique ac tribuni puerorum ritu vana miracula paventes inridebant increpabantque, vertit animos repente pudor; et in ea ipsa, quae fugerant, velut caeci ruebant. Discusso itaque vano adparatu hostium, quum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem: castrisque etiam eo die potiti, praeda ingenti parta, victores reverterunt, militaribus iocis quum adparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum, et, Tarquiniensibus Faliscisque ducibus, ad Salinas perveniunt. Adversus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri, etiam dictaturam iam in promiscuo esse: omnique ope inpediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, parareturve. eo promtius cuncta, ferente dictatore, populus iussit. Profectus ab urbe, utraque parte Tiberis, ratibus exercitu, quocumque fama hostium ducebat, traiecto, multos populatores agrorum vagos palantes obpressit. Castra quoque necopinato adgressus, cepit. et, octo millibus hostium captis, ceteris aut caesis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate Patrum, populi iussu, triumphavit. Quia nec per dictatorem plebeium, nec per consulem, comitia consularia haberi volebant, et alter consul Fabius bello retinebatur, res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Aemilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii consules creabantur: intercedentibusque tribunis, interrex Fabius aiebat, *in duodecim tabulis legem esse, ut, quodcumque postremum populus*

y) *consules* Gron.

iussisset, id ius ratumque esset; iussum populi et suffragia esse. Quum [z]) intercedendo tribuni nihil aliud quam ut differrent comitia, valuissent; duo patricii consules creati sunt, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola: eodemque die magistratum inierunt. U. c. 400. a. C. 352.

XVIII. Quadringentesimo anno, quam urbs Romana condita erat, quinto tricesimo, quam a Gallis reciperata, oblato post undecimum annum a plebe consulatu, patricii consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum: sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi maius certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei iam suae, non solum virtutis, ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare, quin aut toto cedendum esse, si plebeius iam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebes contra fremit: *Quid se vivere, quid in parte civium censeri: si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quam ambos patricios consules videant, nec in vicem pareatur atque imperetur; sed pars altera, in aeterno imperio locata, plebem nusquam alio natam, quam ad serviendum, putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum, sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies; postremo victae perseverantia consulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos, *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque*

z) *quumque* Gron. Crev.

U. c. 400. *non campum iam solum, sed etiam urbem captam atque*
a. C. 532. *obpressam regno patriçiorum,* moesta plebs sequeretur. Consules, relicti a parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt. creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quinctius.
U. c. 401. In quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popillium
a. C. 351. consulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta. cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta: ceteraque oppida eamdem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe saevitum, multis mortalibus in acie caesis. ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti, nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur; vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. medio in foro omnes virgis caesi ac securi percussi. id pro inmolatis in foro Tarquiniensium Romanis poenae hostibus redditum. Res bello bene gestae, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum: foedere in societatem accepti. Non eadem domi, quae militiae, fortuna erat plebi Romanae. nam etsi, unciario foenore facto, levata usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes, nexumque inibant. eo nec patricios ambo consules, neque comitiorum curam, publicave studia prae privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consula-
U. c. 402. tus uterque apud patricios manet. Consules creati C.
a. C. 350. Sulpicius Peticus quartum, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Caeritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adiunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nunciantes, exercitum conscriptum armatumque iam suis finibus inminere: inde [a])

a) *deinde* Gron. Crev.

populabundos in agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus, neutram neglegendam rem esse: utroque legiones scribi, consulesque sortiri provincias iussit. Inclinavit deinde pars maior curae in Etruscum bellum; postquam literis Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas salinas, praedaeque partem in Caeritum fines avectam, et haud dubie iuventutem eius populi inter praedatores fuisse. Itaque Valerium consulem, Volscis obpositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere iussit. T. Manlium L. filium dixit. Is, quum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi iussu Caeritibus bellum indixit. U. c. 402. a. C. 350.

XX. Tum primum Caerites, tamquam in verbis hostium vir maior ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, verus belli terror invasit: et, quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant. Poenitebatque populationis, et Tarquinienses exsecrabantur defectionis auctores. nec arma, aut bellum quisquam adparare, sed pro se quisque legatos mitti iubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum quum adissent, ab senatu reiecti ad populum, Deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quae se rebus adfectis quondam populi Romani cepisset; conversique ad delubra Vestae, hospitium flaminum Vestaliumque ab se caste ac religiose cultum invocabant. *Eane meritos, crederet quisquam hostes repente sine caussa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quam furore lapsos, fecisse, ut sua vetera beneficia, locata praesertim apud tam gratos, novis conrumperent maleficiis? florentemque populum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cuius adflicti amicitiam cepissent? ne adpella-*

U. c. 402. *rent consilium, quae vis ac necessitas adpellanda esset.*
a. C. 350. *Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, quum praeter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium, populationis eius, quae sibi crimini detur, comites. Eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio adfici, daturos poenas. Caere, sacrarium populi Romani, deversorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio Vestalium cultisque Diis darent.* Movit populum non tam caussa praesens, quam vetus meritum, ut maleficii, quam beneficii, potius inmemores essent. Itaque pax populo Caeriti data, induciasque in centum annos factas in senatusconsultum referri placuit. In Faliscos, eodem noxios crimine, vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fines essent, ab obpugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumtum, et aedes Apollinis dedicata est.

XXI. Extremo anno comitia consularia certamen Patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; dictatore obstinato tollere potius totum e republica consulatum, quam promiscuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis quum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde Patribus plebem interreges quum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniae patrocinium tribuni iactabant. Propior dolor plebi foenoris ingravescentis erat curaeque privatae in certaminibus publicis erumpebant. Quorum taedio Patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiae caussa observare legem Liciniam comitiis consularibus iussere. P. Valerio Publicolae datus e
U. c. 403. plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatis semel
a. C. 349. in concordiam animis, novi consules, foenebrem quoque rem, quae distinere unanimos videbatur, levare

adgressi, solutionem alieni aeris in publicam curam U. c. 403.
verterunt; quinqueviris creatis, quos mensarios ab a. C. 349.
dispensatione pecuniae adpellarunt. Meriti aequitate curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, et Ti. Aemilius; qui rem, difficillimam tractatu, et plerumque parti utrique, semper certe alteri, gravem, quum alia moderatione, tum inpendio magis publico, quam iactura, sustinuerunt. tarda enim nomina, et inpeditiora inertia debitorum, quam facultatibus, aut aerarium, mensis cum aere in foro positis, dissolvit, ut populo prius caveretur; aut aestimatio aequis rerum pretiis liberavit: ut non modo sine iniuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque, exhausta vis ingens aeris alieni sit. Terror inde vanus belli Etrusci, quum coniurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coegit. dictus in castris (eo enim ad consules missum senatusconsultum est) C. Iulius, cui magister equitum adiectus L. Aemilius. Ceterum foris tranquilla omnia fuere.

XXII. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo U. c. 404.
patricii consules crearentur, rem ad interregnum per- a. C. 348.
duxit. duo interreges C. Sulpicius et M. Fabius interpositi obtinuere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore iam plebe ob recens meritum levati aeris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abiit, et T. Quinctius Pennus. quidam Kaesonem, alii Caium nomen Quinctio adiiciunt. Ad bellum ambo profecti Faliscum Quinctius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis, quam cum hominibus, urendo populandoque gesserunt bella: cuius lentae velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primum a consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent. in quadraginta annos inpetraverunt. Ita, posita duorum bellorum,

U. c. 404. quae inminebant, cura, dum aliqua ab armis quies
a. C. 348. esset, quia solutio aeris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit. ceterum quum censoribus creandis indicta comitia essent, professus censuram se petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. quod videbatur quidem tempore alieno fecisse; quia ambo tum forte patricii consules erant, qui rationem eius se habituros negabant. Sed et ipse constantia inceptum obtinuit, et tribuni, omni vi recuperando ius consularibus comitiis amissum, adiuverunt: et quum ipsius viri maiestas nullius honoris fastigium non aequabat, tum per eumdem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebes volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cnaeo censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dictatori additus Q. Servilius. nec tamen dictatura potentiorem eum consensum Patrum consularibus comitiis fecit, quam censoriis fuerat.

U. c. 405. XXIII. M. Popillius Laenas a plebe consul, a
a. C. 347. Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque inlustriorem plebeium consulem fecit. Nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nunciatum esset; Scipione gravi morbo inplicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. Is, inpigre exercitu scripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis aedem convenire armatos iuniores iussisset, signaque eodem quaestores ex aerario deferre, quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Publicolae praetori tradidit; auctor Patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium reipublicae esset. Ipse, iam satis omnibus instructis comparatisque, ad hostem pergit: cuius ut prius nosceret vires, quam

periculo ultimo tentaret: in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere coepit. Gens ferox et ingenii avidi ad pugnam, quum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo proelium initura, explicuisset aciem; postquam neque in aequum demitti agmen vidit, et quum loci altitudine, tum vallo etiam integi [b]) Romanos, perculsos pavore rata, simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore adgreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, (triarii erant, qui muniebant) et ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, proelium initum. Praeter virtutem locus quoque superior adiuvit, ut pila omnia hastaeque non, tamquam ex aequo missa, vana (quod plerumque fit) caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut praegravata inhaerentibus gerebant scuta, quum cursu pene in adversum subissent, primo incerti restitere: dein, quum ipsa cunctatio et his animos minuisset, et auxisset hosti, inpulsi retro ruere alii super alios, stragemque inter se caede ipsa foediorem dare. adeo praecipiti turba obtriti plures, quam ferro necati. U. c. 405. a. C. 347.

XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat. alia in campum degressis supererat moles. Namque multitudo Gallorum, sensum omnem talis damni exsuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat. stetitque subpresso inpetu Romanus; et quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, et quod consul, dum inter primores incautus agitat, laevo humero matari prope traiecto, cesserat parumper ex acie. Iamque omissa cunctando victoria erat, quum consul, vulnere adligato, revectus ad prima signa, *Quid stas, miles?* inquit. *Non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias. In belluas strin-*

b) *tegi* Gron. Crev.

U. c. 405. *ximus ferrum. hauriendus, aut dandus est sanguis.*
a. C. 347. *Populistis a castris, supina valle praecipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis. Complete eadem strage campos, qua montes replestis. Nolite exspectare, dum stantes vos fugiant. inferenda sunt signa, et vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt inpetum in suos; fusique per campos, et praeter castra etiam sua fuga praelati, quod editissimum inter aequales tumulos obcurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Consul, non ultra castra insecutus, (quia et vulnus degravabat, et subiicere exercitum pugna [c]) fessum tumulis ab hoste occupatis nolebat) praeda omni castrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis adtulit. eademque caussa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset, qui aegris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus possessionem pristinam consulatus. ipse ob id meritum ingenti Patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit.

XXV. Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus a Popillio de Gallis actus magno favore plebis: mussantesque inter se rogitabant, *num quem plebeii consulis poeniteret?* Simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniae spretae mercedem consulatum, privata cupiditate, quam publica iniuria, foediorem, cepisset, ut se ipse consulem dictator cre-
U. c. 406. aret. Annus multis variisque motibus fuit insig-
a. C. 346. nis. Galli ex Albanis motibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi po-

c) Sublata parenthesi in Gron. et Crev. legitur: *pugna fessum novo labori nolebat, a persequendo hoste continuit; tumulis ab hoste occupatis. Praeda etc.*

pulabantur. Mare infestum classibus Graecorum erat, oraque litoris Antiatis, Laurensque tractus, et Tiberis ostia: ut praedones maritimi, cum terrestribus congressi, ancipiti semel proelio decertarint, dubiique discesserint in castra Galli, Graeci retro ad naves, victos se, an victores, putarent. Inter hos[d]) longe maximus exstitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinae habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, *absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent. Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio, laturos arma.* Inter duo simul bella externa defectione etiam sociorum senatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset, extendere omnes imperii vires consules delectu habendo iussit. Undique, non urbana tantum, sed etiam agresti iuventute, decem legiones scriptae dicuntur quaternum millium et ducenorum peditum, equitumque trecenorum. Quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hae vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractae in unum haud facile efficiant: adeo in quae laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter cetera tristia eius anni, consul alter Ap. Claudius in ipso belli adparatu moritur: redierantque res ad Camillum; cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subiiciendam dictaturae, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem adrogari haud satis decorum visum est Patribus. Consul, duabus legionibus urbi praepositis, octo cum L. Pinario praetore divisis, memor paternae virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: praetorem maritimam oram tutari, Graecosque arcere litoribus iussit. et, quum in agrum Pomptinum descendisset, (quia neque in campis congredi nulla cogente re volebat, et prohibendo populationibus, quos

U. c. 406.
a. C. 346.

d) *haec* Gron. Crev.

U. c. 406. a. C. 346. rapto vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem) locum idoneum stativis delegit.

XXVI. Ubi quum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit, magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, quum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se, quam T. Manlium, ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito Deorum factum. namque conserenti iam manum Romano corvus repente in galea consedit, in hostem versus. quod primo, ut augurium coelo missum, laetus accepit tribunus. precatus deinde, *Si divus, si diva esset, qui sibi praepetem misisset, propitius adesset.* Dictu mirabile, tenuit non solum ales captam semel sedem, sed, quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro et unguibus adpetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. corvus e conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietae utrimque stationes fuere. postquam spoliare corpus caesi hostis tribunus coepit, nec Galli se statione tenuerunt, et Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi, circa iacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Iam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrimque effusis res geritur. Camillus laetum militem victoria tribuni, laetum tam praesentibus ac secundis Diis, ire in proelium iubet: ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc imitare, miles,* aiebat; *et circa iacentem ducem sterne Gallorum catervas.* Dii hominesque illi adfuere pugnae; depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est. adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat,

utraque acies animis perceperat [e]). Inter primos, U. c. 406.
quorum concursus alios exciverat, atrox proelium a. C. 346.
fuit: alia multitudo, priusquam ad coniectum teli veniret, terga vertit. Primo per Volscos Falernumque agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare inferum [f]) petierunt. Consul, concione advocata, laudatum tribunum decem bubus [g]) aureaque corona donat. ipse, iussus ab senatu bellum maritimum curare, cum praetore iunxit castra. ibi, quia res trahi segnitia Graecorum non committentium se in aciem videbantur [h]), dictatorem comitiorum caussa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, comitia consularia [i]) habuit, aemulumque decoris sui absentem M. Valerium Corvum (id enim illi deinde co- U. c. 407.
gnominis fuit) summo favore populi, tres et viginti a. C. 345.
natum annos, consulem renunciavit. collega Corvo de plebe M. Popillius Laenas quartum consul futurus datus est. Cum Graecis a Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremo, quum litoribus arcerentur, aqua etiam praeter cetera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. Cuius populi ea, cuiusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maxime Siciliae fuisse tyrannos crediderim. nam ulterior Graecia, ea tempestate intestino fessa bello, iam Macedonum opes horrebat.

XXVII. Exercitibus dimissis, quum et foris pax et domi concordia ordinum otium esset, ne nimis laetae res essent, pestilentia civitatem adorta coegit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent; eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant. et cum

e) *praeceperat* Crev.
f) *superum* Crev.
g) *bobus* Gron. Crev.
h) *videbatur* Eaed.
i) *consularia comitia* Eaed.

U. c. 407. Karthaginiensibus legatis Romae foedus ictum, quum
a. C. 345. amicitiam ac societatem petentes venissent. Idem
U. c. 408. otium domi forisque mansit T. Manlio Torquato, C.
a. C. 344. Plautio consulibus: semunciarium tantum ex unciario foenus factum, et in pensiones aequas triennii, ita ut quarta praesens esset, solutio aeris alieni dispensata est. et sic quoque parte plebis adfecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. Levatae maxime res, quia tributo ac delectu supersessum. Tertio anno post Satricum re-
U. c. 409. stitutum a Volscis, M. Valerius Corvus, secundum
a. C. 343. consul cum C. Poetelio factus, quum ex Latio nunciatum esset, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre iussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quo quum Antiates aliique Volsci praeparatis iam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis obcurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum, quam ad bellandum gens, certamine victi, fuga effusa Satrici moenia petunt. et, ne in muris quidem satis firma spe, quum corona militum cincta iam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia militum, praeter multitudinem inbellem, sese dedidere. Oppidum dirutum atque incensum: ab aede tantum Matris Matutae abstinuere ignem. Praeda omnis militi data. Extra praedam quatuor millia deditorum habita. eos vinctos consul ante currum triumphans egit: venditis deinde magnam pecuniam in aerarium redegit. Sunt, qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quam deditos veniisse.

U. c. 410. XXVIII. Hos consules secuti sunt M. Fabius
a. C. 342. Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione coeptum. metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum iam

Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. U. c. 410.
Manlium Capitolinum dixit. et quum, (quod per a. C. 342.
magnos tumultus fieri solitum erat) iustitio indicto,
delectus sine vacationibus habitus esset; legiones,
quantum maturari potuit, in Auruncos ductae. ibi
praedonum magis, quam hostium, animi inventi.
Prima itaque acie debellatum est [k]). Dictator tamen,
quia et ultro bellum intulerant, et sine detrectatione
se certamini offerebant, Deorum quoque opes adhi-
bendas ratus, inter ipsam dimicationem aedem Iu-
noni Monetae vovit: cuius damnatus voti quum vi-
ctor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. Se-
natus duumviros ad eam aedem pro amplitudine po-
puli Romani faciendam creari iussit. locus in arce de-
stinatus, quae area aedium M. Manlii Capitolini fue-
rat. Consules, dictatoris exercitu ad bellum Vols-
cum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, cepe-
runt. Anno post, quam vota erat, aedes Monetae U. c. 411.
dedicatur, C. Marcio Rutilo tertium, T. Manlio Tor- a. C. 341.
quato secundum consulibus. Prodigium extemplo
dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani
prodigio. namque et lapidibus pluit, et nox interdiu
visa intendi: librisque inspectis, quum plena reli-
gione civitas esset, senatui placuit, dictatorem fe-
riarum constituendarum caussa dici. Dictus P. Va-
lerius Publicola. magister equitum ei Q. Fabius Am-
bustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire
placuit, sed finitimos etiam populos; ordoque iis, quo
quisque die supplicarent, statutus. Iudicia eo anno
populi tristia in foeneratores facta, quibus ab aedili-
bus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ulla
insigni ad memoriam caussa, ad interregnum rediit.
Ex interregno, ut id actum videri posset, ambo pa-
tricii consules creati sunt, M. Valerius Corvus ter- U. c. 412.
tium, A. Cornelius Cossus. a. C. 340.

k) *est* del. Gron. Crev.

U. c. 412. a. C. 340. XXIX. Maiora iam hinc bella, et viribus hostium, et longinquitate vel regionum, vel temporum spatio, quibus bellatum est, dicentur. namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium bellum, ancipiti Marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum Poeni secuti. Quanta rerum moles? quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quae vix sustinetur, erigi imperium posset? Belli autem caussa cum Samnitibus, Romanis, quum societate amicitiaque iuncti essent, extrinsecus venit; non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis iniusta arma, quia viribus plus poterant, quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese coniungunt. Campani magis nomen ad praesidium sociorum, quam vires, quum adtulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde aeque facilis victoria, praedae atque gloriae plus esset, Tifata, imminentes Capuae colles, quum praesidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quae Capuam Tifataque interiacet. ibi rursus acie dimicatum: adversoque proelio Campani intra moenia compulsi, quum, robore iuventutis suae adciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

XXX. Legati, introducti in senatum, maxime in hanc sententiam locuti sunt: *Populus nos Campanus legatos ad vos, Patres conscripti, misit; amicitiam in perpetuum, auxilium praesens a vobis petitum. quam si secundis rebus nostris petissemus, sicut coepta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset. tunc enim, ut qui ex aequo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subiecti atque obnoxii vobis minus essemus. nunc, misericordia*

vestra conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi, U. c. 412.
beneficium quoque acceptum colamus, oportet; ne in- a. C. 340.
grati atque omni ope divina humanaque indigni videamur. Neque, Hercule, quod Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur: sed ut vetustate et gradu honoris nos praestent. neque enim foedere Samnitium, ne qua nova iungeretis foedera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis iusta caussa amicitiae, velle eum vobis amicum esse, qui vos adpeteret. Campani, etsi fortuna praesens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate, ulli populo[1] *praeterquam vobis cedentes, haud parva (ut arbitror) accessio bonis rebus vestris in amicitiam venimus vestram. Aequis Volscisque, aeternis hostibus huius urbis, quandocumque se moverint, ab tergo erimus: et, quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio vestro et gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus quae inter nos vosque sunt, quod propediem futurum spondet et virtus et fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum ac miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit. Eo ventum est, Patres conscripti, ut aut amicorum, aut inimicorum Campani simus. Si defenditis, vestri: si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo et Campaniam omnem vestris an Samnitium viribus adcedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumque auxilium aequum est patere; iis tamen maxime, qui, eam inplorantibus aliis auxilium illum supra vires suas praestant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. quamquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, quum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti; et, ubi conflagrassent Sidicini, ad nos traiecturum illud incendium esse. Nec enim nunc, quia dolent iniuriam ac-*

1) *populo ulli* Crev.

U. c. 412. a. C. 340. *ceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse caussam, obpugnatum nos veniunt. An, si ultio irae haec, et non occasio cupiditatis explendae esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quae est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, praedas hominum atque pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vastata. Hiscine* [m]) *ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda est. ea ad obpugnandam Capuam rapit. aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potius, Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem iusta bella populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Usque ad nos contemtus Samnitium pervenit, supra non escendit* [n]). *Itaque umbra vestri auxilii, Romani, tegi possumus: quidquid deinde habuerimus, quidquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus; vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, Deorum inmortalium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, quae nos obsequio erga vos fideque superet. Adnuite, Patres conscripti, nutum numenque vestrum invictum Campanis, et iubete sperare, incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lacrimarumque plena reliquisse? in qua nunc exspectatione senatum populumque Campanum, coniuges, liberosque nostros esse? Stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, Patres conscripti, sollicitis ac pendentibus animi renunciare iubeatis. Alterum responsum salutem, victoriam, lucem, ac libertatem; alte-*

m) *hiscene* Gron. n) *ascendit* Crev.

um ominari horreo, quae ferat. Proinde ut aut de U. c. 412.
vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis a. C. 340.
futuris nobis, consulite.

XXXI. Submotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, etsi magnae parti urbs maxima opulentissimaque Italiae, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonae horreum populi Romani fore videbatur; tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus consul: *Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum foedere iuncti sunt. itaque arma, Deos prius, quam homines, violatura, adversus Samnites vobis negamus. Legatos, sicut fas iusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis, (sic enim domo mandatum adtulerant) *Quandoquidem*, inquit, *nostra tueri adversus vim atque iniuriam iusta vi non vultis, vestra certe defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra Deum, divina humanaque omnia in vestram, Patres conscripti, populique Romani ditionem dedimus; quidquid deinde patiemur, dediticii vestri passuri.* Sub haec dicta omnes, manus ad consules tendentes, pleni lacrimarum in vestibulo curiae procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum, si ille praepotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, a quo paullo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienae faceret: tum iam fides agi visa, deditos non prodi, nec facturum aequa Samnitium populum censebant, si agrum urbemque, per deditionem factam populi Romani, oppugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata, *ut preces Campanorum, responsum senatus amicitiae Samnitium memor, deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent. Pete-*

U. c. 412. a. C. 340. *rent pro societate amicitiaque, ut dediticiis suis parcerent: neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, denunciarent Samnitibus populi Romani senatusque verbis, ut Capua urbe Campanoque agro abstinerent.* Haec legatis agentibus in concilio Samnitium adeo est ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum e curia egressi, stantibus legatis, praefectos cohortium vocarent; iisque clara voce imperarent, ut praedatum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

XXXII. Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, Patres, fecialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, sollemni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: iussuque populi consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant) obcurrunt. simul in Campanos stimulabat ira tam promtos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversus se auxilia. Ut vero castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere adfirmare, eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius, evibus certaminibus, tentandi hostis caussa, haud ita multos moratus dies, signum pugnae proposuit, paucis suos adhortatus: *Ne novum bellum eos novusque hostis terreret. quidquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in inbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium aestimarent virtutem. qualescumque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus mollitia-*

que sua, quam vi hostium, victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos pene plures, quam annos ab urbe condita numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Aequos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos, tot proeliis caesos, postremo in mare ac naves fuga compulerit? Quum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri, cuius ductu auspicioque ineunda pugna sit. utrum qui audiendus dumtaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expers: an qui et ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnae sciat. Facta mea, non dicta, vos, milites, inquit, *sequi volo; nec disciplinam modo sed exemplum etiam a me petere. Non factionibus modo nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextra, mihi tres consulatus summamque laudem peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, et a liberatoribus patriae ortus: et eodem anno familia ista consulatum, quo urbs haec consulem habuit. Nunc iam nobis Patribus vobisque plebeiis promiscuus consulatus patet, nec generis, ut ante, sed virtutis est praemium. proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corvi cognomen Diis auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum familiae nostrae cognomen memoria excessit. Semper ego plebem Romanam militiae domique privatus, in magistratibus parvis magnisque, aeque tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus colo atque colui. nunc, quod instat, Diis bene iuvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.*

U. c. 412.
a. C. 340.

XXXIII. Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo. In ludo praeterea militari, quum velocitatis viriumque inter se aequales certamina ineunt comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem; nec quem-

U. c. 412. a. C. 340. quam adspernari parem, qui se obferret; factis benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienae, quam suae dignitatis, memor; et quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus, incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Proelium, ut quod maxime umquam, pari spe, utrimque aequis viribus, cum fiducia sui, sine contemtu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novae res gestae et paucos ante dies geminata victoria; Romanis contra quadringentorum annorum decora et conditae urbi aequalis victoria: utrisque tamen novus hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum consul, trepidationem iniiciendam ratus, quando vi pelli non poterant, equitibus inmissis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequidquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, revectus ad antesignanos legionum, quum desiluisset ex equo, *Nostrum,* inquit, *peditum illud, milites, est opus. agitedum, ut me videritis, quacumque incessero in aciem hostium, ferro viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite. Illa omnia, quae nunc erectae micant hastae, patefacta strage vasta cernetis.* Haec dicta dederat, quum equites consulis iussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem; et, cum quo forte contulit gradum, obtruncat. Hoc spectaculo accensi dextra laevaque, ante se quisque, memorandum proelium cient [o]). Stant obnisi Samnites, quamquam plura accipiunt, quam inferunt, vulnera. Aliquamdiu iam pugnatum erat: atrox caedes circa signa Samnitium, fuga ab nulladum parte erat adeo morte sola vinci destinaverant animis. Ita-

o) *ciet.* Gron. Grev.

que Romani, quum et fluere [p]) iam lassitudine vires sentirent et diei haud multum superesset [q]), accensi ira concitant se in hostem. Tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam adparuit; tum capi, occidi Samnis. nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis, quam proelium, diremisset. Et Romani fatebantur, numquam cum pertinaciore hoste conflictum: et Samnites, quum quaereretur, quaenam prima caussa tam obstinatos movisset in fugam? *oculos sibi Romanorum ardere visos*, aiebant, *vesanosque vultus et furentia ora: inde plus, quam ex alia ulla re, terroris ortum.* quem terrorem non pugnae solum eventu, sed nocturna profectione, confessi sunt. Postero die vacuis hostium castris Romanus potitur: quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit. U. c. 412. a. C. 340.

XXXIV. Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio foedatum est. nam ab Saticula profectus Cornelius consul exercitum incaute in saltum, cava valle pervium, circaque insessum ab hoste, induxit: nec prius, quam recipi tuto signa non poterant, inminentem capiti hostem vidit. Dum id morae Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitteret [r]) agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, inminentem hostium castris, aditu arduum inpedito agmini, expeditis haud difficilem. Itaque consuli territo animi, *Videsne tu*, inquit, *A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisque nostrae, si eam, quam caeci reliquere Samnites, inpigre capimus. Ne* [s]) *tu mihi plus, quam unius legionis principes hastatosque, dederis. cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque et exercitum serva. neque enim moveri hostis, subiectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. Nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet.* Conlaudatus ab consule, accepto prae-

p) *quum effluere* Gron.
q) *superesse* Gron. Crev.
r) *demitterent* Gron. c. Drak.
s) *nec* Gron. Crev.

U. c. 412. a. C. 340. sidio, vadit occultus per saltum; nec prius ab hoste est visus, quam loco, quem petebat, adpropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos, et spatium consuli dedit ad subducendum agmen in aequiorem locum, et ipse in summo constitit vertice. Samnites, dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei amissa occasione, neque insequi consulem, nisi per eamdem vallem, in qua paullo ante subiectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. Sed quum ira in hos magis, qui fortunam gerendae rei eripuerant, tum propinquitas loci atque ipsa paucitas incitat: et nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut a consule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut degressos in vallem adoriantur. incertos quid agerent, nox obpressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incsseit, quod nec pugnam inirent, nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis, *Quaenam illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? Huc atque illuc signa moveri, ac modo in unum conferri, modo educi videtis. opus quidem incipit nemo, quum iam circumdati vallo potuerimus esse. Tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit. Agitedum, ite mecum; ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis praesidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus.* Haec omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit.

XXXV. Vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus tesseram dari iubet: *ubi secundae vigiliae buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se con-*

venirent [t]). Quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, *Hoc silentium, milites*, inquit, *omisso militari adsensu, in me audiendo servandum est. ubi sententiam meam vobis peregero, tum, quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quae pars maior erit, eo stabitur consilio. Nunc, quae mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis. virtute cepistis locum; virtute hinc, oportet, evadatis. Veniendo huc exercitum egregium populi Romani servastis; erumpendo hinc vosmet ipsos servate. digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem inminentem capiti suo non ante viderit, quam captum a nobis; nos tam paucos tot ipsi millibus hominum nec adscensu arcuerint; nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederint. quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum, oportet, fallatis; immo necesse est. In eo enim loco res sunt nostrae, ut vobis eo magis necessitatis vestrae index, quam consilii auctor, sim. neque enim, maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest; quum, praeter arma et animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fameque et siti moriendum sit, si plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus erumpere hinc atque abire. id aut interdiu aut nocte faciamus, oportet. Ecce autem aliud minus dubium. quippe si lux exspectetur, quae spes est, non vallo perpetuo fossaque nos septurum hostem? qui nunc corporibus suis subiectis undique cinxerit, ut videtis, collem. Atqui, si nox opportuna est eruptioni, sicut est, haec profecto noctis aptissima hora est. Signo secundae vigiliae convenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit. per corpora sopita vadetis; vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem inie-*

U. c. 412.
a. C. 340.

t) *venirent* Gron. Crev.

U. c. 412. *cturi. Me modo sequimini, quem secuti estis. ego eam-*
a. C. 340. *dem, quae duxit huc, sequar fortunam. Quibus haec salutaria videntur, agitedum, in dextram partem pedibus transite.*

XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. Iam evaserant media castra, quum superscandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto praebuit sonitum. quo excitatus vigil quum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives an hostes essent, praesidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius, quum non fallerent, clamorem tollere iussis militibus, torpidos somno insuper pavore exanimat; quo praepediti, nec arma inpigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, praesidium Romanum, obviis custodibus caesis, ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis, iamque in tuto videbantur esse; quum Decius, *Macti virtute*, inquit, *milites Romani, este. vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent. Sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est. nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. hic lucem quieti opperiamur.* Dictis obtemperatum. atque ubi primum inluxit, praemisso nuncio ad consulem in castra, ingenti gaudio concitantur: et, tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo obiecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur, singulos universosque servatores suos vocant: Diis laudes gratesque agunt, Decium in coelum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato praesidio, coniectis in eum omnium oculis, et omni honore tribunum consuli aequantibus. Ubi ad praetorium ventum est, consul classico ad concionem convocat: orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia postha-

bendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, et nocturno pavore adtonitos, et circa collem castellatim dissipatos, adgrederetur. credere etiam aliquos, ad se sequendum emissos, per saltum vagari. Iussae legiones arma capere: egressaeque castris, quum per exploratores notior iam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur. quem incautum inproviso adortae, quum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, paventem primum in castra compellunt: deinde castra ipsa, turbatis stationibus, capiunt. Perfertur circa collem clamor: fugatque ex suis quemque praesidiis. ita magna pars absenti hosti cessit. quos intra vallum egerat pavor, (fuere autem ad triginta millia) omnes caesi; castra direpta. U. c. 412. a. C. 340.

XXXVII. Ita rebus gestis, consul, advocata concione, P. Decii non coeptas solum ante, sed cumulatas nova virtute laudes peragit: et praeter militaria alia dona, aurea corona eum et centum bubus [u]), eximioque uno albo opimo auratis cornibus, donat. Milites, qui in praesidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in praesentia singulis bubus binisque privis tunicis donati. Secundum consulis donationem legiones gramineam coronam obsidionalem, clamore donum adprobantes, Decio inponunt. altera corona, eiusdem honoris index, a praesidio suo inposita est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti inmolavit; centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. iisdem militibus legiones libras farris et sextarios vini contulerunt: omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium adsensus, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est: qua fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore iuventutis domo

u) *bobus* et sic deinceps Gron. Crev.

U. c. 412. adcito, certamine ultimo fortunam experiri statuit.
a. C. 340. Ab Suessula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem, opem oratum, veniunt. Confestim signa mota: relictisque inpedimentis castrorum valido praesidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum perexiguum (ut quibus, praeter equos, ceterorum iumentorum calonumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnae futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quam in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse fossas scindendumque vallum, et in castra inrumpendum. transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent inpetum militum. Ceterum, quia multitudo sua commeatibus gravis, et prius sedendo ad Suessulam, et tum [x]) certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci. interim et Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset frumenti, secum adtulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros quum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra obpugnanda ducit. quae quum primo clamore atque inpetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis, quam in portis valloque, caesis, signa captiva in unum locum conferri iussit; relictisque duabus legionibus custodiae et praesidii caussa, gravi edicto monitis, ut, donec ipse revertisset, praeda abstinerent; profectus agmine instructo, quum praemissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret, caedem ingentem fecit. nam neque quo signo coirent inter se, neque, utrum ca–

x) *tunc* Gron. Crev.

stra peterent, an longiorem intenderent fugam, terri- U. c. 412.
tis constare poterat. Tantumque fugae ac formidinis a. C. 340.
fuit, ut ad quadraginta millia scutorum, nequaquam tot caesis, et signa militaria cum iis, quae in castris capta erant, ad centum septuaginta ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum: ibique omnis praeda militi data.

XXXVIII. Huius certaminis fortuna et Faliscos, quum in induciis essent, foedus petere ab senatu coegit; et Latinos, iam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestae fama Italiae se finibus tenuit, sed Karthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronae aureae dono, quae in Capitolio in Iovis cella poneretur. fuit pondo viginti quinque. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude donisque: quum incondito militari ioco haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum, esset. Campanorum deinde Suessulanorumque y) auditae legationes: precantibusque datum, ut praesidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Iam tum minime salubris militari disciplinae Capua instrumento omnium voluptatium z) delenitos militum animos avertit a memoria patriae: inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendae Campanis Capuae, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: *neque inmerito suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potius Campani agrum Italiae uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se nec sua tutari possint, quam victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An aequum esse, dediticios suos illa fertilitate atque amoenitate perfrui; se, militando fessos, in pestilente atque arido circa urbem solo luctari, aut in urbe insidentem tabem crescentis in dies foenoris pati?* Haec

y) *Suessanorumque* Gron. Crev. c. Drak.
z) *voluptatum* Gron. Crev.

U. c. 412. agitata occultis coniurationibus, necdum vulgata in
a. C. 340. omnes consilia, invenit novus consul C. Marcius Ru-
U. c. 413. tilus, cui Campania sorte provincia evenerat, Q. Ser-
a. C. 339. vilio collega ad urbem relicto. Itaque quum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, et aetate et usu doctus (quippe qui iam quartum consul esset, dictatorque et censor fuisset) optimum ratus, differendo spem, quandocumque vellent, consilii exsequendi, militarem inpetum frustari; rumorem dissipat, in iisdem oppidis et anno post praesidia hibernatura. divisa enim erant per Campaniae urbes, manaverantque a Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in praesentia seditio.

XXXIX. Consul, educto in aestiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves iam aetate, aut viribus parum validos. quidam in commeatus mittebantur, singuli primo, deinde et cohortes quaedam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent. Per speciem etiam militarium usuum, quum alii alio mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem consul alter Romae praetorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primo quidem, ignari ludificationis, minime inviti domos revisebant. Postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium, quam qui in Campania hibernassent, praecipueque ex iis seditionis auctores mitti viderunt; primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: *iam quaestiones, iam indicia* [a], *iam occulta singulorum supplicia, inpotensque et crudele consulum ac Patrum in se regnum passuros.* Haec, qui in castris erant, occultis sermonibus serunt [b], nervos coniurationis eiectos arte consulis cernentes. Cohors

a) *iudicia* Gron. b) *ferunt* Gron. Crev.

una, quum haud procul Anxure esset, ad Lautulas U. c. 413.
saltu angusto inter mare ac montes consedit, ad ex- a. C. 339.
cipiendos, quos consul aliis atque aliis (ut ante dictum est) caussis mittebat. Iam valida admodum numero manus erat; nec quidquam ad iusti exercitus formam, praeter ducem, deerat. incompositi itaque praedantes in agrum Albanum perveniunt, et sub iugo Albae longae castra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decertant, nulli ex praesentibus satis fidentes. *Quem autem ab Roma posse exçiri? quem Patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens obferat, aut cui ex iniuria insanientis exercitus caussa recte committatur?* Postero die, quum eadem deliberatio teneret, ex praedatoribus vagis quidam compertum adtulerunt, T. Quinctium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque inmemorem. Patriciae hic vir gentis erat: cui quum militiae, magna cum gloria actae, finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: et, quod bene verteret, adciri iusserunt. Sed parum spei erat, voluntate quidquam facturum. vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis quum tectum villae, qui ad id missi erant, intrassent; somno gravem [c]) Quinctium obpressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ubi restitaret, mortem, ni sequeretur, denunciantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens adpellatus: insigniaque honoris exterrito subitae rei miraculo deferunt, et ad urbem ducere iubent. Suo magis inde inpetu, quam consilio ducis, convulsis signis, infesto agmine ad lapidem octavum viae, quae nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum audissent, et magistrum equitum L. Aemilium Mamercinum.

c) *gravi* Gron. Crev.

U. c. 413. a. C. 339. **XL.** Ubi primum in conspectum ventum est, arma signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriae iras permulsit. Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec, praeter externa, noverant bella: ultimaque rabies secessio ab suis habebatur. itaque iam duces, iam milites utrimque, congressus quaerere ad conloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam; Corvus, omnes caritate cives, praecipue milites et ante alios suum exercitum, complexus, ad conloquium processit. Cognito ei extemplo haud minore ab adversariis verecundia, quam ab suis, silentium datum [d]): *Deos*, inquit, *inmortales, milites, vestros publicos, meosque, ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplex poposci, ut mihi de vobis concordiae partae gloriam, non victoriam, darent. Satis fuit eritque, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. Quod Deos inmortales inter nuncupanda vota expoposci, eius me compotem voti vos facere potestis; si meminisse vultis, non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriae vestrae esse, si hunc exercitum civium vestrorum: si me consulem vestrum, cuius ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites, cuius vos nobilitatem beneficiis erga vos, non iniuriis, sensistis; nullius superbae in vos legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor; in omnibus meis imperiis in me severior, quam in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam maiestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt; iis eram natus, id specimen mei dederam. ea aetate consulatum adeptus eram, ut potuerim, tres et viginti annos natus, consul Patribus quoque ferox esse, non solum plebi. Quod meum factum dictumve consulis gravius, quam tribuni, audistis? eodem tenore duo insequentes consulatus gessi; eodem*

d) *haud minor ab adversariis verecundia, quam ab suis silentium, datum* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 413. a. C. 339.

haec imperiosa dictatura geretur: ut neque in hos meos et patriae meae milites mitior, quam in vos, horreo dicere, hostes. Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quam in vos ego. istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet atque inpetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non induxerunt patres avique vestri: non illi, qui in Sacrum montem secesserunt; non hi, qui postea Aventinum insederunt. Exspectate, dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres coniugesque crinibus passis obviae ab urbe veniant. Tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt; vos, Romanus exercitus, ne [e]) *destiteritis inpio bello? T. Quincti, quocumque istic loco, seu volens, seu invitus, constitisti, si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam honestius, tergumque civi dederis, quam pugnaveris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque honeste inter primos stabis, et conloquii huius salutaris interpres fueris. Postulate aequa, et ferte: quamquam vel iniquis standum est potius, quam inpias inter nos conseramus manus.* T. Quinctius plenus lacrimarum, ad suos versus, *Me quoque*, inquit, *milites, si quis usus mei est, meliorem pacis, quam belli, habetis ducem. Non enim illa modo Volscus aut Samnis, sed Romanus, verba fecit; vester consul, vester imperator, milites: cuius auspicia pro vobis experti, nolite adversus vos velle experiri. Qui pugnarent vobiscum infestius, et alios duces senatus habuit: qui maxime vobis, suis militibus parceret, cui plurimum vos imperatori vestro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere possunt, volunt. quid nos velle oportet? quin, omissis ira et spe, fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognitae permittimus fidei.*

XLI. Adprobantibus clamore cunctis, T. Quinctius, ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit: oravit [f]), ut caussam miserorum civium susciperet: susceptamque eadem fide, qua rem-

e) *non* Gron. Crev. f) *oravitque* Gron. Crev.

U. c. 413. publicam administrare solitus esset, tueretur. *Sibi se*
a. C. 339. *privatim nihil cavere: nolle alibi, quam in innocentia, spem habere. Militibus cavendum, quod apud Patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset.* Quinctio conlaudato, ceteris bonum animum habere iussis, dictator, equo citato ad urbem revectus, auctoribus Patribus, tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset. Oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem ioco seriove cuiquam exprobraret. Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cuius militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleretur. additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. Id propter P. Salonium postulatum est ab coniuratis; qui alternis prope annis et tribunus militum, et primus centurio erat, quem nunc primi pili adpellant. Huic infensi milites erant, quod semper adversatus novis consiliis fuisset, et, ne particeps eorum esset, ab Lautulis fugisset [g]. Itaque quum hoc unum propter Salonium ab senatu non inpetraretur; tum Salonius, obtestatus Patres conscriptos, ne suum honorem pluris, quam concordiam civitatis, aestimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Aeque inpotens postulatum fuit, ut de [h]) stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) aera demerentur, quod adversati coniurationi fuissent.

XLII. Praeter haec invenio apud quosdam, L. Genucium, tribunum plebis, tulisse ad populum, ne foenerare liceret: item aliis plebiscitis cautum, ne quis eumdem magistratum intra decem annos caperet; neu duos magistratus uno anno gereret; utique liceret consules ambos plebeios creari. quae si omnia concessa sunt plebi, adparet, haud parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dicta-

g) *nec particeps eorum esset, nec* legitur. *qui ab Lautulis fugissent* Gron. Crev. c. Drak. in qua *et ne* pro

h) *de* del. Gron.

torem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actam: neque, antequam Romam veniretur, sed Romae, eam multitudinem coniuratorum ad arma consternatam esse; nec in T. Quinctii villam, sed in aedes C. Manlii, nocte inpetum factum, eumque a coniuratis comprehensum, ut dux fieret; inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse. nec ab ducibus mentionem concordiae ortam; sed repente, quum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: et permixtos dextras iungere, ac complecti inter se lacrimantes milites coepisse, coactosque consules, quum viderent aversos a dimicatione militum animos, retulisse ad patres de concordia reconcilianda. adeo nihil praeterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et huius fama seditionis, et susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana societate avertit: et, praeter Latinorum infidum iam diu foedus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati sunt.

U. c. 413.
a. C. 339.

EPITOME LIBRI VIII.

Latini cum Campanis defecerunt, et, missis legatis ad senatum, conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata, praetor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium, quod contra edictum adversus 1) Latinos, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis, P. Decius, tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu: et, concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in urbem reverso nemo ex iuventute obviam processit. Minucia virgo Vestalis incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deaucta est. Item Fregellae colonia deductae sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum est 2): quarum plurimae statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum constituta est 3). Privernatibus, quum rebellassent, victis civitas data est. Palaepolitani, bello et obsidione victi, in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat, primo et imperium prolatum, et pro consule decretus triumphus. Plebs nexu liberata est propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Quum L. Papirius dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendae invitatus, contra edictum eius prospere adversus Samnites pugnavit. Ob eam caussam quum dictator de magistro equitum supplicium sumturus videretur, Fabius Romam profugit: et, quum caussa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res praeterea contra Samnites prospere gestas continet.

1) *adversum* Gron. Crev.
2) *est* del. Eaed.
3) *est* del. Eaed.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VIII.

Iam consules erant C. Plautius secundum, L. Aemilius Mamercinus; quum Setini Norbanique Romam, nuncii defectionis Privernatium, cum querimoniis acceptae cladis venerunt. Volscorum item exercitum, duce Antiati populo, consedisse ad Satricum, adlatum est. utrumque bellum Plautio sorte evenit. Prius ad Privernum profectus extemplo acie conflixit. haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum redditumque Privernatibus, praesidio valido inposito: agri partes duae ademtae. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. Ibi magna utrimque caede atrox proelium fuit: et quum tempestas eos, neutro inclinata spe, dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem proelium parant. Volscis, recensentibus quos viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte pro victis Antium agmine trepido, sauciis ac parte inpedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum inter caesa corpora hostium, tum in castris inventa est. *Ea Luae matri dare se*, consul dixit: finesque hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Aemilio, ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam obpositae. ferro ignique vastantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt, a quo reiecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis, bellique ius adversus Sidicinos petierunt. *quae*

U. c. 414. a. C. 338.

U. c. 414. a. C. 335. *se eo iustius petere, quod et* [a]) *in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent: et adversus Sidicinos sumerent arma suos semper hostes, populi Romani numquam amicos. qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petissent, nec in fide populi Romani, nec in* [b]) *ditione essent.*

II. Quum de postulatis Samnitium Ti. Aemilius praetor senatum consuluisset, reddendumque his foedus Patres censuissent, praetor Samnitibus respondit: *Nec quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti taedium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos adtineat* [c]), *nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.* Foedere icto, quum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio et trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. Samnites, copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant mature urbis hostium potiundae. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos coepta fieri est: dein, postquam Patres ut seram eam ultimaque tandem necessitate expressam adspernabantur, ad Latinos iam sua sponte in arma motos facta est. ne Campani quidem (adeo iniuriae Samnitium, quam beneficii Romanorum, memoria praesentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus, quam proeliis, cladium fecit. et, quamquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne saepius dimicandum foret, agro hostium excessere. Id spatium

a) *et* del. Gron.
b) *in* del. Gron.
c) *attinet* Gron. Crev.

Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. qui U. c. 414.
quum adissent [d]) senatum, conquesti eadem se foe- a. C. 338.
deratos pati, quae hostes essent passi, precibus infimis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent: ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro; sin imperium abnuerent, armis coercerent.* adversus haec responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos iam non esse, timebantque, ne arguendo abalienarent: *Campanorum aliam conditionem esse, qui non foedere, sed per deditionem, in fidem venissent: itaque Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos. in foedere Latino nihil esse, quo [e]) bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.*

III. Quod responsum sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienavit; Latinos, velut nihil iam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque, per speciem adversus Samnites belli parandi crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum. huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quamquam omnia de industria celabantur, priusque, quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant; tamen per quosdam, privatis hospitiis necessitudinibusque coniunctos, indicia coniurationis eius Romam emanarunt, iussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi consules adversus tantam molem belli crearentur, religio incessit, ab eis, quorum inminutum imperium esset, comitia haberi. Itaque interregnum
initum. duo interreges fuerunt, M. Valerius ac M. Fa- U. c. 415.
bius. Creati consules, T. Manlius Torquatus tertium, a. C. 337.

d) *adiissent* Gron. Crev. e) *quod* Crev.

U. c. 415. a. C. 337. P. Decius Mus [f]). Eo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italiam classem adpulisse constat. quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem aetas rerum Magni Alexandri est: quem, sorore huius ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis iuvenem, fortuna morbo exstinxit. Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat; tamen, tamquam de Samnitibus, non de se, curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent, quae vellent. Praetores tum duos Latium habebat [g]), L. Annium Setinum et L. Numisium [h]) Circeiensem, ambo ex coloniis Romanis: per quos, praeter Signiam Velitrasque, et ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super qua re adcirentur. itaque, concilio prius habito, praetores, quam Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano, et, quae actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt.

IV. Quum aliud alii censerent, tum Annius: *Quamquam ipse ego retuli, quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit. facile erit, explicatis consiliis, adcommodare rebus verba. Nam, si etiam nunc sub umbra foederis, aequi servitutem pati possumus, quid abest, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si foedus est, si societas aequatio iuris est, si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adiuncto duplicent vires suas, quem*

f) *Is creavit consules, T. Manlium Torquatum tertium, P. Decium Murem.* Gron. Crev.

g) *Latini habebant* Eaed.

h) *Numicium* Eaed.

secernere ab se consules bellis propriis ponendis sumendisque nolint; cur non omnia aequantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi et imperii pars est? Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus, Romam caput Latio esse. sed, ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui, si quando umquam consociandi imperii, usurpandae libertatis tempus optastis, en hoc tempus adest, et virtute vestra et Deum benignitate, vobis datum. Tentastis patientiam negando militem. quis dubitat exarsisse eos, quum plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum ius antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites foederatos suos audierunt, nec moverunt se ab urbe. Unde haec illis tanta modestia, nisi a conscientia virium et nostrarum et suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile adpareret, ne ipsos quidem iam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. Usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc metus dicere [i]) *prohibet, en ego ipse, audiente non populo Romano modo senatuque, sed Iove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum; ut, si nos in foedere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis senatusque partem accipiant.* Haec ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore et adsensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quae e republica nominis Latini fideque sua viderentur.

U. c. 415.
a. C. 337.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio eis senatus datus est. Ibi quum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus foederatis bellum inferrent; Annius, tamquam victor armis

i) *dicere metus* Gron. Crev.

U. c. 415. Capitolium cepisset, non legatus, iure gentium tutus,
a. C. 337. loqueretur, *Tempus erat,* inquit, *T. Manli, vosque Patres conscripti, tandem iam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum Deum benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adiunctis, videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano praetulisse imperium. Sed quoniam vos, regno inpotenti finem ut inponatis, non inducitis in animum; nos, quamquam armis possumus adserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus aequas utrisque, quoniam vires quoque aequari Diis inmortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem aequam ex utraque gente esse: unum populum, unam rempublicam fieri: et, ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene vertat, sit haec sane patria potior, et Romani omnes vocemur.* Forte ita accidit, ut parem ferociae huius et Romani consulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse, palam diceret, et, quemcumque in curia Latinum vidisset, sua manu interemturum. et, conversus ad simulacrum Iovis, *Audi, Iupiter,* *haec scelera,* inquit, *audite, Ius Fasque. Peregrinos consules et peregrinum senatum in tuo, Iupiter, augurato templo, captus atque ipse obpressus, visurus es? Haeccine foedera Tullus Romanus rex cum Albanis, patribus vestris, Latini, haec L. Tarquinius vobiscum postea fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo et cladium veterum vestrarum et beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?*

VI. Quum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriae, adversus crebram inplorationem Deum, quos testes foederum saepius

invocabant consules, vocem Annii, spernentis numina U. c. 415.
Iovis Romani, auditam. certe, quum commotus ira se a. C. 357.
ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter obfenso, inpactus imo ita est saxo, ut sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut inter foederum ruptorum testationem ingenti fragore coeli procellam effusam. nam et vera esse, et apte ad repraesentandam iram Deum ficta possunt. Torquatus, missus ab senatu ad dimittendos legatos, quum iacentem Annium vidisset, exclamat, ita ut populo Patribusque audita vox pariter sit, *Bene habet. Dii pium movere* [k]) *bellum. Est coeleste numen! es, magne Iupiter; haud frustra te patrem Deum hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque, Patres conscripti, arma capere Diis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum iacentem videtis.* Adsensu populi excepta vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui iussu consulis prosequebantur, quam ius gentium, ab ira inpetuque hominum tegeret. Consensit et senatus bellum: consulesque, duobus scriptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti, adiuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo iam Latini sociique convenerant, castra locant. Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri maioris, quam pro humano habitu, augustiorisque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum Dii Manibus matrique Terrae deberi; utrius exercitus imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, eius populi partisque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos visus inter se consules contulerunt; placuit averruncandae Deum irae victimas caedi: simul ut, si extis eadem, quae somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata inpleret. Ubi responsa aruspicum insidenti iam animo tacitae reli-

k) *movete* Gron. Crev.

U. c. 415. a. C. 337. gioni congruerunt; tum, adhibitis legatis tribunisque et imperiis Deum propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret, comparant inter se, ut, ab utra parte cedere Romanus exercitus coepissent, inde se consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando umquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. Curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegaeque, iisdem praesidiis, saepe iisdem manipulis permixti fuerant. per haec ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

VII. Forte inter ceteros turmarum praefectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli iactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites. praeerat Geminus [l]) Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, insignemque inter eos praecedentem consulis filium, (nam omnes inter se, utique inlustres viri, noti erant) cognovit, *Unane,* ait, *turma Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore,* Manlius inquit, *et cum illis aderit Iupiter ipse, foederum a vobis violatorum testis, qui plus potest, polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, ne nimis acie vobis et conlata signa nobiscum cordi sint.* Ad ea Geminus, paullulum ab suis equo [m]) provectus, *Visne igitur, dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum iam hinc eventu cer-*

l) *Geminius* et sic semper Gron. Crev. m) *eo* Gron.

natur, quantum eques Latinus Romano praestet? Movet ferocem animum iuvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis vis fati. oblitus itaque imperii patrii, consulumque edicti, praeceps ad id certamen agitur, quo, vinceret, an vinceretur, haud multum interesset. equitibus ceteris velut ad spectaculum submotis, spatio, quod vacui interiacebat campi, adversos concitant equos: et, quum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Metii trans cervicem equi elapsa est. Circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset; spiculum inter aures equi fixit. ad cuius vulneris sensum quum equus, prioribus pedibus erectis, magna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque innisum, adtollentem se ab gravi casu, Manlius ab iugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terrae adfixit. spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turma in castra, atque inde ad praetorium, ad patrem, tendit, ignarus fati [n]) futurique, laus an poena merita esset, *Ut me omnes*, inquit, *pater, tuo sanguine ortum vere ferrent, provocatus equestria haec spolia capta ex hoste caeso porto.* Quod ubi audivit consul, extemplo, filium aversatus, concionem classico advocari iussit. quae ubi frequens convenit, *Quandoque* [o]), inquit, *tu, T. Manli, neque imperium consulare, neque maiestatem patriam veritus, adversus edictum nostrum extra ordinem in hostem pugnasti, et, quantum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem Romana res, solvisti, meque in eam necessitatem adduxisti, ut aut reipublicae mihi, aut mei meorumque obliviscendum sit; nos potius nostro delicto plectemur, quam respublica tanto suo damno nostra peccata luat. triste exemplum, sed in posterum salubre iuventuti, erimus. Me quidem quum ingenita caritas liberum, tum specimen istud vir-*

U. c. 415.
a. C. 337.

n) *facti* Crev. o) *quandoquidem* Gron. Crev.

U. c. 415. a. C. 337. *tutis, deceptum vana imagine decoris, in te movet. Sed quum aut morte tua sancienda sint consulum imperia, aut inpunitate in perpetuum abroganda; ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem, culpa tua prolapsam, poena restituas. I, lictor, deliga ad palum.* Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quam in se quisque destrictam [p]) cernentes securim, metu magis, quam modestia, quievere. Itaque, velut emerso ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent [q]), repente, postquam cervice caesa fusus est cruor, tum libero conquestu coortae voces sunt, ut neque lamentis, neque exsecrationibus parceretur: spoliisque contectum iuvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur: Manlianaque imperia non in praesentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.

VIII. Fecit tamen atrocitas poenae obedientiorem duci militem: et, praeterquam quod custodiae vigiliaeque et ordo stationum intentioris ubique curae erant, in ultimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas profuit. Fuit autem [r]) civili maxime bello pugna similis. adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana re, praeter animos, erat. Clipeis antea Romani usi sunt: deinde, postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clipeis fecere: et, quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies coepit esse. Postremo in plures ordines instruebantur. ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium unum habebat. prima acies hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium: manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat. leves autem, qui hastam tantum gaesaque gererent, vocabantur. Haec

p) *districtam* Gron. Crev.
q) In Drak. post *stetissent* semicolon ponitur.
r) *enim* Gron.

prima frons in acie florem iuvenum pubescentium U. c. 415.
ad militiam habebat. Robustior inde aetas totidem a. C. 337.
manipulorum, quibus principibus est nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus maxime armis. hoc triginta s) manipulorum agmen antepilanos adpellabant, quia sub signis iam alii quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat. earum unamquamque primum pilum vocabant. Tribus ex vexillis constabat. vexillum centum octoginta sex homines erant t). Primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatae virtutis: secundum rorarios, minus roboris aetate factisque: tertium accensos, minimae fiduciae manum. eo et in postremam aciem reiiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat; hastati sequebantur. triarii sub vexillis considebant, sinistro crure porrecto, scuta innisa humeris, hastas subrecta cuspide in terra fixas, haud secus quam vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, a prima acie ad triarios sensim referebantur. inde *rem ad triarios redisse,* quum laboratur, proverbio increbruit. Triarii consurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum principes et hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: unoque continenti u) agmine, iam nulla spe post relicta, in hostem incidebant: id erat formidolosissimum hosti, quum, velut victos insecuti, novam repente aciem exsurgentem auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus

s) *viginti* Crev.

t) Creverius totum hunc locum inde a verbis *ordo sexagenos* ex emendatione Lipsii textui inseruit, ita tamen, ut textum vulgatum una retineret. [Idem fecit Lallemand.]

u) *continente* Gron. Crev.

U. c. 415. a. C. 337. in singulas legiones trecenis. alterum tantum ex latino delectu adiiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantum, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus; sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebant. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haudquaquam satis validus, ceterum strenuus vir peritusque militiae: Latinus viribus ingens bellatorque primus; notissimi inter se, quia pares semper [x]) ordines duxerant. Romano, haud satis fidenti viribus, iam Romae permissum erat ab consulibus, ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste. isque iuvenis, in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, qua via ad Veserim ferebat.

IX. Romani consules prius, quam educerent in aciem, inmolaverunt. Decio caput iocinoris [y]) a familiari parte caesum aruspex dicitur ostendisse; alioqui acceptam Diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet,* inquit Decius, *si ab collega litatum est.* Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius laevo cornu praeerat. primo utrimque aequis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab laevo cornu hastati Romani, non ferentes inpressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius consul M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum,* inquit, *ope, Valeri, opus est. agedum, pontifex publicus populi Romani, praei verba, quibus me pro legionibus devoveam.* Pontifex eum togam praetextam sumere iussit, et, velato capite, manu subter togam ad mentum exserta, super telum subiectum pedibus stantem sic dicere. *Iane, Iupiter,*

x) *semper pares* Gron. Crev. y) *iecinoris* Eaed.

Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, Divi Novensiles, Dii Indigetes, Divi, quorum est potestas nostrorum hostiumque, Diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis; hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque adficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum Diis Manibus Tellurique devoveo. Haec ita precatus, lictores ire ad T. Manlium iubet, matureque collegae se devotum pro exercitu nunciare. Ipse, incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes inmisit. Conspectus ab utraque acie aliquando augustior humano visu, sicut coelo missus piaculum omnis Deorum irae, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret; ita omnis terror pavorque cum illo latus signa primo Latinorum turbavit; deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod, quacumque equo invectus est, ibi, haud secus quam pestifero sidere icti, pavebant: ubi vero conruit obrutus telis, inde iam haud dubie consternatae cohortes Latinorum fugam ac vastitatem late fecerunt. Simul et Romani, exsolutis religione animis, velut tum primum signo dato coorti, pugnam integram ediderunt. nam et rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: et triarii, genu dextro innisi, nutum consulis ad consurgendum exspectabant.

U. c. 415.
a. C. 337.

X. Procedente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito eventu collegae, quum, ut ius fasque erat, lacrimis non minus quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset; paullisper addubitavit, an consurgendi iam triariis tempus esset; deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere iubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tamquam

U. c. 415. idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt:
a. C. 337. qui aliquamdiu pugna atroci quum et semet ipsi fatigassent, et hastas aut praefregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum iam rati, perventumque ad extremam aciem; tum consul triariis, *Consurgite nunc,* inquit, *integri adversus fessos, memores patriae parentumque et coniugum ac liberorum; memores consulis pro vestra victoria morte occumbentis.* Ubi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex inproviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato principia Latinorum perturbant. hastisque ora fodientes, primo robore virorum caeso, per alios manipulos, velut inermes, prope intacti evasere, tantaque caede perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, praebuere terrorem Latinis. Ceterum inter omnes cives sociosque praecipua laus eius belli penes consules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis superis inferisque in se unum vertit: alter ea virtute eoque consilio in proelio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinosque, qui eius pugnae memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, eius futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundum proelium capta, multique mortales ibi vivi obpressi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quaerentes obpressit. postero die inventum inter maximam hostium stragem, coopertum telis; funusque ei par morti, celebrante collega, factum est. Illud adiiciendum videtur, licere consuli dictatorique et praetori, quum legiones hostium devoveat [z]), non utique se, sed quem velit [a]) ex legione Romana scripta civem, devovere: si is homo, qui devotus est, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum, aut maius, in terram defodi, et

z) *devoveant* Gron. Crev. a) *velint* Eaed.

piaculum hostiam [b]) caedi. Ubi illud signum defossum erit, eo magistratum Romanum escendere fas non esse. Sin autem sese devovere volet, sicuti Decius devovit; ni moritur, neque suum, neque publicum divinum pure faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma sive cui alii Divo vovere [c]) volet, sive hostia sive quo alio volet, ius est [d]). Telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri, fas non est: si potiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri. U. c. 415. a. C. 337.

XI. Haec, (etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis praeferendo) haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre. Romanis post proelium demum factum Samnites venisse subsidio, exspectato eventu pugnae, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri coeptum. et, quum iam portis prima signa et pars agminis esset egressa, nuncio adlato de clade Latinorum, quum conversis signis retro in urbem rediretur, praetorem eorum nomine Milionium [e]) dixisse ferunt, *pro paullula via magnam mercedem Romanis esse solvendam.* Qui Latinorum pugnae superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis Numisius imperator eorum, adfirmando *communem vere Martem belli utramque aciem pari caede prostravisse, victoriaeque nomen tantum penes Romanos esse, ceteram pro victis fortunam et illos gerere: funesta duo consulum praetoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti caede; trucidatum exercitum omnem; caesos hastatos principesque; stragem et ante signa et post signa factam: triarios postremo rem restituisse. Latinorum etsi pariter adcisae copiae sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos,*

b) *hostia* Gron. c. Drak.
c) *devovere* Gron. Crev.
d) *esto* Crev.
e) *Millionium* Gron. Crev.

U. c. 415. a. C. 337. *quam Romam. Itaque, si videatur eis, se, ex Latinis et ex Volscis populis iuventute propere excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque, nihil tum minus quam proelium exspectantes, neçopinato adventu perculsurum.* Fallacibus literis circa Latium nomenque Volscum missis, quia, qui non interfuerant pugnae, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) obcurrit. prius, quam castris locus caperetur, sarcinis utrimque in acervum coniectis, pugnatum debellatumque est. adeo enim adcisae res sunt, ut consuli, victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti, dederent se omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro multati. Latinus ager, Privernati addito agro, et Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen, plebi Romanae dividitur. bina in Latino iugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data; terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adiectis. Extra poenam fuerė Latinorum Laurentes Campanorumque equites, quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari foedus iussum, renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut esset, aeneam tabulam in aede Castoris Romae fixerunt. vectigal quoque eis Campanus populus iussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille et sexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos.

XII. Ita bello gesto, praemiis poenaque pro cuiusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti seniores tantum obviam exisse constat; iuventutem, et tunc, et omni vita deinde, aversatam eum exsecratamque. Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incursiones fecerunt. Manlius

consul, quia ipse per valetudinem id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum forte erat praetor, dixit: ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile adversus Antiates ab dictatore gestum est, quum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset. Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam, imperio, successere consules Ti. Aemilius Mamercinus et Q. Publilius Philo; neque in similem materiam rerum, et ipsi aut suarum rerum, aut partium in republica magis, quam patriae, memores. Latinos, ob iram agri amissi rebellantes, in campis Fenectanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cuius ductu auspicioque res gestae erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi iuventus caesa erat, Aemilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur [f]) Tiburs, Praenestinus, Veliternusque populus: venerant et ab Lanuvio [g]) Antioque auxilia. Ubi quum proeliis quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum castraque sociorum populorum, quae urbi adiuncta erant, integer labor restaret; bello infecto repente omisso, consul, quia collegae decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate obfensis Patribus, negantibusque, nisi Pedo capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Aemilius seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque, quoad fuit consul, criminari apud populum Patres destitit, collega haudquaquam adversante, quia et ipse de plebe erat: (materiam autem praebebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebei divisus) et, postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici iussit, Aemilius, cuius tum fasces erant, collegam

U. c. 415.
a. C. 337.

U. c. 416.
a. C. 336.

f) *tuebantur* Gron. Crev. g) *Lavinio* Eaed.

U. c. 416. a. C. 336. dictatorem dixit: ab eo magister equitum Iunius Brutus dictus. Dictatura popularis, et orationibus in Patres criminosis, fuit, et quod tres leges secundissimas plebei, adversas nobilitati, tulit: unam, ut plebiscita omnes Quirites tenerent: alteram, ut legum, quae comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe, quum eo ventum sit, ut utrumque plebeium consulem fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus ac dictatore, quam ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium, Patres credebant.

U. c. 417. a. C. 335. XIII. Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Maenio consulibus, quo insignitius omissa res Aemilio, superioris anni consuli, exprobraretur, Pedum armis virisque et omni vi expugnandum ac delendum senatus fremit; coactique novi consules omnibus eam rem praeverti, proficiscuntur. Iam Latio is status erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati possent. ad bellum opes deerant: pacem ob agri ademti dolorem adspernabantur. Mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent; ne lacessitus Romanus caussam belli haberet; et, si cuius oppidi obsidio nunciata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen, nisi admodum a paucis populis, Pedani adiuti sunt. Tiburtes Praenestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere; Aricinos Lanuvinosque [h]) et Veliternos, Antiatibus Volscis se coniungentes, ad Asturae flumen Maenius, inproviso adortus, fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maxime valido exercitu, maiore mole, quamquam aeque prospero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter proelium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conversa, Camillus non compulit solum eos intra moenia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum per-

h) *Laviniosque* Gron. Crev.

culisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde, iam maiore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. nec quievere ante, quam, expugnando aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. Praesidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere. additus triumpho honos, ut statuae equestres eis, rara illa aetate res, in foro ponerentur. Prius, quam comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit: *Patres conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id iam Deum benignitate ac virtute militum ad finem venit. caesi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium; oppida Latina omnia, et Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, praesidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando saepius nos sollicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dii inmortales ita vos potentes huius consilii fecerunt, ut, sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos adtinet, parare in perpetuum, vel saeviendo, vel ignoscendo, potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos victosque? licet delere omne Latium, vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque saepe usi estis. Vultis exemplo maiorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam subpeditat. certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est, quidquid statuere placet. tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis: et vestram itaque de eis curam quam primum absolvi, et illorum animos, dum exspectatione stupent, seu poena, seu beneficio, praeoccupari oportet. Nostrum*[1]) *fuit efficere, ut omnium*

U. c. 417.
a. C. 335.

i) add. *enim* Gron. Crev.

U. c. 417. a. C. 335. *rerum vobis ad consulendum potestas esset. vestrum est decernere, quod optimum vobis reique publicae sit.*

XIV. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed, quum aliorum caussa alia esset, ita expediri posse consilium, dicere, ut pro merito cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis decretumque. Lanuvinis civitas data sacraque sua reddita cum eo, ut aedes lucusque Sospitae Iunonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini Nomentanique et Pedani eodem iure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas, quam habebant; crimenque rebellionis a publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos, veteres cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter saevitum: et muri deiecti, et senatus inde abductus, iussique trans Tiberim habitare: ut eius, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo clarigatio esset; nec prius, quam aere persoluto, is, qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquae frequentiae Velitrae receperunt. Et Antium nova colonia missa cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si et ipsi adscribi coloni vellent. naves inde longae abactae, interdictumque mari Antiati populo est, et civitas data. Tiburtes Praenestinique agro multati, neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen; sed quod, taedio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Ceteris Latinis populis connubia commerciaque et concilia inter se ademerunt. Campanis, equitum honoris caussa, quia [k]) cum Latinis rebellare noluissent, Fundanisque et Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos Suessulanosque eiusdem iuris conditionisque, cuius

k) *qui* Gron. Crev.

Capuam, esse placuit. Naves Antiatium partim in navalia Romae subductae, partim incensae, rostrisque earum subgestum, in foro exstructum, adornari placuit: Rostraque id templum adpellatum. U. c. 417. a. C. 335.

XV. C. Sulpicio Longo, P. Aelio Paeto consulibus, quum omnia non opes magis Romanae, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci, a T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis caussa iustior fuit. Sed prius, quam consules ab urbe (iusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama adfertur; Auruncos metu oppidum deseruisse, profugosque cum coniugibus ac liberis Suessam communisse, quae nunc Aurunca adpellata; moenia antiqua eorum urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici iussit. dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde iniecta de dictatore: et, quum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primo propter mundiorem iusto cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo; quum decreto eorum iussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere; facto iudicio, viva sub terram ad portam Collinam dextra via strata defossa Scelerato campo. credo, ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo praetor primus [1]) de plebe, adversante Sulpicio consule, qui negabat, rationem eius se habiturum, est factus; senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset, minus in praetura tendente. U. c. 418. a. C. 334.

XVI. Insequens annus, L. Papirio Crasso, K. Duilio consulibus, Ausonum magis novo, quam magno U. c. 419. a. C. 333.

1) *primum* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 419. bello fuit insignis. ea gens Cales urbem incolebat.
a. C. 333. Sidicinis finitimis arma coniunxerat: unoque proelio
haud sane memorabili duorum populorum exercitus
fusus, propinquitate urbium et ad fugam pronior, et
in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen omissa eius belli
cura Patribus, quia toties iam Sidicini aut ipsi move-
rant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut
caussa armorum fuerant. Itaque omni ope adnisi
sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem M.
U. c. 420. Valerium Corvum consulem quartum facerent. collega
a. C. 332. additus Corvo M. Atilius Regulus. et, ne forte casu
erraretur, petitum ab consulibus, ut extra sortem Cor-
vi ea provincia esset. Exercitu victore a superioribus
consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat,
profectus, quum hostes, ab superioris etiam certa-
minis memoria pavidos, clamore atque inpetu primo
fudisset; moenia ipsa obpugnare est adgressus. et
militum quidem is erat ardor, ut iam inde cum scalis
succedere ad muros vellent, evasurosque contende-
rent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore mi-
litum potius, quam periculo, peragere inceptum voluit.
itaque aggerem et vineas egit, turresque muro admo-
vit: quarum usum forte oblata opportunitas praevertit.
namque M. Fabius, captivus Romanus, quum, per
neglegentiam custodum festo die vinculis ruptis, per
murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam
muri reste suspensus, manibus se demisisset; perpulit
imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes adgre-
deretur. nec maiore certamine capti cum urbe Auso-
nes sunt, quam acie fusi erant. Praeda capta ingens
est. praesidioque inposito Calibus reductae Romam
legiones. Consul ex senatusconsulto triumphavit:
et, ne Atilius expers gloriae esset, iussi ambo consu-
les adversus Sidicinos ducere exercitum. Dictatorem
ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum
caussa dixerunt L. Aemilium Mamercinum. is ma-
gistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Di-

ctatore comitia habente, consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen, ut beneficio praevenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eo scriberentur, triumviros coloniae deducendae agroque dividundo creaverunt K. Duilium, T. Quinctium, M. Fabium. U. c. 421. a. C. 331.

XVII. Novi deinde consules, a veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad moenia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini et ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe videbantur, et Samnium fama erat conciri ad bellum; dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt. et, quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati consules A. Cornelius iterum et Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, et magister equitum P. Valerius Publicola. a quibus quum m) delectus intentius, quam adversus finitima bella, haberetur, exploratores missi adtulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque iam alterum annum turbari novis consiliis suspectum erat. eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit. qui duo populi adversus regem, exscensionem a Paesto facientem, signis conlatis pugnaverunt. eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique U. c. 422. a. C. 330.

m) *dum* Gron.

U. c. 422. a. C. 330. cives censi: tribus propter eos additae Maecia et Scaptia: censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio praetore lata, qua civitas sine suffragio data. Haec eo anno domi militiaeque gesta.

U. a. 423. a. C. 329. XVIII. Foedus insequens annus seu intemperie coeli, seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus. Flaccum Potitumque varie in annalibus cognomen consulis invenio: ceterum, in eo, parvi refert, quid veri sit. illud pervelim, (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse, venenis absumtos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Quum primores civitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu, morerentur; ancilla quaedam ad Q. Fabium Maximum aedilem curulem, indicaturam se caussam publicae pestis, professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxae indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi, matronasque ea venena coquere; et, si sequi extemplo velint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, et coquentes quasdam medicamenta, et recondita alia, invenerunt. quibus in forum delatis, et ad viginti matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem adcitis, duae ex eis, Cornelia ac Sergia, patriciae utraque gentis, quum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere iussae, ut se falsum commentam arguerent; spatio ad conloquendum sumto, quum, submoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent; haud abnuentibus et illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsae fraude omnes interierunt. comprehensae extemplo earum comites magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatae.

Neque de veneficiis ante eam diem Romae quaesitum est. Prodigii ea res loco habita; captisque magis mentibus, quam consceleratis, similis visa. Itaque, memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi caussa creari placuit. creatus Cn. Quinctilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clavo, magistratu se abdicaverunt. U. c. 423. a. C. 329.

XIX. Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. cuius principio anni legati ex Volscis Fabraterni, et Lucani, Romam venerunt, orantes, ut in fidem reciperentur. si a Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum ab senatu legati, denunciatumque Samnitibus, ut [n]) eorum populorum finibus vim abstinerent. valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cuius socii Fundani, dux etiam fuit Fundanus [o]), Vitruvius Vaccus; vir non domi solum, sed etiam Romae, clarus. aedes fuere in Palatio eius, quae Vacci prata, diruto aedificio publicatoque solo, adpellata. Adversus hunc, vastantem effuse Setinum Norbanumque et Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris eius consedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana constare mens, nec, ut longius a castris dimicaret, animus subpetere. vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam proelium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: et ut levi momento nec ambigue est victus; ita, brevitate ipsa loci facilique receptu in tam propinqua castra, haud aegre militem a multa caede est tutatus: nec fere quisquam in ipso U. c. 425. a. C. 327.

n) *ut del.* Gron. o) *Fundanus fuit* Gron. Crev.

U. c. 425. a. C. 327. certamine, pauci in turba fugae extremae, quum in castra ruerent, caesi; primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius, quam vallo, sese tutarentur. A Priverno Plautius alter consul, pervastatis passim agris praedaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingredienti fines senatus Fundanorum obcurrit; *negant, se pro Vitruvio sectamque eius secutis precatum venisse, sed pro Fundano populo; quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruvium iudicasse, quum receptaculum fugae Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quaerendos persequendosque esse, qui simul a Fundanis ac Romanis, utriusque patriae inmemores, defecerint. Fundanis pacem esse, et animos Romanos, et gratam memoriam acceptae civitatis. Orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum, coniugumque, ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse, futuraque.* Conlaudatis Fundanis, consul, literisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Prius animadversum in eos, qui capita coniurationis fuerant, a consule scribit Claudius: ad trecentos quinquaginta ex coniuratis vinctos Romam missos; eamque deditionem ab senatu non acceptam: quod egentium atque humilium poena defungi velle Fundanum populum censuerint.

XX. Privernum duobus consularibus exercitibus quum obsideretur, alter consul comitiorum caussa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli tumultus Gallici fama atrox invasit, haud ferme umquam neglecta Patribus. Extemplo igitur consules

U. c. 426. a. C. 326. novi, L. Aemilius Mamercinus et C. Plautius, eo ipso die, Kalendis Quinctilibus, quo magistratum [p]) inierunt, comparare inter se provincias iussi; et Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exerci-

p) *magistratus* Gron.

tum sine ulla vacationis venia. quin opificum quoque vulgus et sellularii, minime militiae idoneum genus, exciti dicuntur: Veiosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis eius quiete, a Gallis Privernum omnis conversa vis. Duplex inde fama est: alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse: alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ipsos se in deditionem consulis caduceum praeferentes permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium, dirutis Priverni muris, praesidioque valido inposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem adservari iussit, quoad consul redisset; tum verberatum necari. aedes eius, quae essent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sanco censuerunt consecranda: quodque aeris ex eis redactum est, ex eo aenei orbes facti, positi in sacello Sanci versus [q]) aedem Quirini. De senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post triumphum consul, necato Vitruvio sociisque eius noxae, apud satiatos iam suppliciis nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus; *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas poenas et ab Diis inmortalibus et a vobis habent, Patres conscripti, quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem, etsi meae partes exquirendae magis sententiae, quam dandae sunt; tamen, quum videam, Privernates vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est; quam minimum irarum inter nos illosque relinqui velim.*

U. c. 426.
a. C. 326.

XXI. Quum ipsa per se res anceps esset, prout

m) *adversus* Crev.

U. c. 426. a. C. 326. cuiusque ingenium erat, atrocius mitiusve suadentibus; tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis, in qua natus esset, quam praesentis necessitatis, memor: qui, interrogatus a quodam tristioris sententiae auctore, *quam poenam meritos Privernates censeret? eam*, inquit, *quam merentur, qui se libertate dignos censent.* cuius quum feroci responso infestiores factos videret consul eos, qui ante Privernatium caussam inpugnabant; ut ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret, *Quid, si poenam*, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis*, inquit, *et fidam, et perpetuam: si malam, haud diuturnam.* Tum vero minari, nec id ambigue, Privernatem quidam, et illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos: pars melior senatus ad meliora responsum [r]) trahere, et dicere, *Viri, et liberi, vocem auditam. an credi posse, ullum populum, aut hominem denique, in ea conditione, cuius eum poeniteat, diutius, quam necesse sit, mansurum? Ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati sint; neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse.* In hanc sententiam maxime consul ipse inclinavit animos, identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset a pluribus, dicendo, *Eos demum, qui nihil, praeterquam de libertate, cogitent* [s]), *dignos esse, qui Romani fiant.* Itaque et in senatu caussam obtinuere, et ex auctoritate Patrum latum ad populum est, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: bina iugera agri acceperunt.

U. c. 427. a. C. 325. XXII. Secutus est annus nulla re belli domive insignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula consulibus; praeterquam quod Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta; et populo visceratio data a M. Flavio in funere matris.

r) *responsa* Gron. Crev. s) *cogitant* Gron.

Erant, qui, per speciem honorandae parentis, meri- U. c. 427.
tam mercedem populo solutam interpretarentur; quod a. C. 325.
eum, die dicta ab aedilibus, crimine stupratae matris-
familiae absolvisset. Data visceratio in praeteritam
iudicii gratiam, honoris etiam ei caussa fuit: tribu-
natumque plebei, proximis comitiis, absens petentibus
praefertur. Palaepolis fuit haud procul inde, ubi
nunc Neapolis sita est. duabus urbibus populus idem
habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide
Euboica originem trahunt. Classe, qua advecti ab
domo fuerant, multum in ora maris eius, quod adco-
lunt, potuere. Primo in insulas Aenariam et Pithe-
cusas egressi, deinde in continentem ausi sedes trans-
ferre. Haec civitas, quum suis viribus, tum Samni-
tium infida adversus Romanos societate freta, sive
pestilentiae, quae Romanam urbem adorta nunciaba-
tur, fidens, multa hostilia adversus Romanos, agrum
Campanum Falernumque incolentes, fecit. Igitur,
L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum con- U. c. 428.
sulibus, fecialibus Palaepolim ad res repetendas missis, a. C. 324.
quum relatum esset a Graecis, gente lingua magis
strenua, quam factis, ferox responsum; ex auctoritate
Patrum populus Palaepolitanis bellum fieri iussit.
Inter consules provinciis comparatis, bello Graeci
persequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero ex-
ercitu Samnitibus, si qua se moverent, obpositus.
Fama autem erat, defectioni Campanorum inminentes
admoturos castra. ibi optimum visum Cornelio stativa
habere. Ab utroque consule, exiguam spem pacis
cum Samnitibus esse, certior fit senatus.

XXIII. Publilius, duo millia Nolanorum mili-
tum et quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus,
quam voluntate Graecorum, recepta Palaepolim [t]),
miserat: Cornelius, delectum indictum a magistrati-
bus, universum Samnium erectum, ac vicinos popu-
los, Privernatem, Fundanumque, et Formianum,

t) *Palaepoli* Gron. Crev.

U. c. 428. a. C. 324. haud ambigue sollicitari. Ob haec quum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum fieret; responsum redditur ab Samnitibus ferox. Ultro incusabant iniurias Romanorum: neque eo neglegentius ea, quae ipsis obiicerentur, purgabant. *Haud ullo publico consilio auxiliove iuvari Graecos: nec Fundanum Formianumve a se sollicitatos. quippe minime poenitere se virium suarum, si bellum placeat. Ceterum non posse dissimulare, aegre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro inposuerit, quam coloni eorum Fregellas adpellent. Eam se contumeliam iniuriamque, ni sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros esse.* Quum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: *Quid perplexe agimus?* inquit. *Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, et arma, et communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Suessulamque castra castris conferamus: et, Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum quum se, non quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; iam Publilius, inter Palaepolim Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui; qua, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque quum et comitiorum dies instaret, et Publilium, inminentem hostium muris, avocari ab spe capiendae in dies urbis, haud e republica esset; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, quum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Graecis esset. L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium iam ingressum revocari ab inpetu belli placebat) literae missae, ut dictatorem comitiorum caussa diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo

magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia, vitione creatus esset, in disquisitionem venit. consulti augures, vitiosum videri dictatorem, pronunciaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuisse id vitium nosci, quum consul oriens* [u]) *nocte silentio diceret dictatorem: neque ab consule cuiquam publice privatimve de ea re scriptum esse: nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audisse quid dicat, quod auspicium dirimeret: neque augures divinare Romae sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non adparere, quod plebeius dictator sit, id vitium auguribus visum?* Haec aliaque ab tribunis nequidquam iactata: tamen ad interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de caussa comitiis, quartusdecimus demum interrex L. Aemilius consules creat C. Poetelium, L. Papirium Mugillanum. Cursorem in aliis annalibus invenio.

U. c. 428. a. C. 324.

U. c. 429. a. C. 323.

XXIV. Eodem anno Alexandriam in Aegypto proditum conditam; Alexandrumque, Epiri regem, ab exsule Lucano interfectum, sortes Dodonaei Iovis eventu adfirmasse. Adcito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, *caveret Acherusiam aquam Pandosiamque urbem: ibi fatis eius terminum dari.* Eoque ocius transmisit in Italiam, ut quam maxime procul abesset urbe Pandosia in Epiro et Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum saepe Bruttias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam Tarentinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes, et trecentas familias inlustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset; haud procul Pandosia urbe inminente [x]) Lucanis ac Bruttiis finibus tris tumulos, aliquantum inter se distantes, insedit;

u) *oriente* Gron. x) *imminentes* Gron. Crev.

U. c. 429. a. C. 323. ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret. et ducentos ferme Lucanorum exsules circa se pro fidis habebat, ut pleraque eius generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, quum interclusissent trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio, duo praesidia, quae sine rege erant, inproviso hostium adventu obprimuntur: deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conversi. Inde ab Lucanis exsulibus ad suos nuncii missi sunt: pactoque reditu promissum est, regem, aut vivum, aut mortuum, in potestatem daturos. Ceterum cum delectis ipse, egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, et ducem Lucanorum cominus congressum obtruncat: contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem, ruinis recentibus pontis, quem vis aquae abstulerat, indicantem iter. quem quum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *Iure Acheros vocaris,* inquit. quod ubi ad aures accidit regis; adiecit extemplo animum fatis suis; substititque dubius, an transiret. Tum Sotimus minister ex regiis pueris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur* interrogans, indicat, Lucanos insidiis quaerere locum. Quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, et per medium amnem transmittit equum. Iamque in vadum egressum eminus veruto Lucanus exsul transfigit. lapsum inde cum inhaerente telo corpus exanime detulit amnis in hostium praesidia. Ibi foeda laceratio corporis facta. namque, praeciso medio, partem Consentiam misere: pars ipsis retenta ad ludibrium, quae quum iaculis saxisque procul incesseretur, mulier una, ultra humanarum irarum fidem saevienti turbae inmixta, ut parumper sustinerent precata, flens ait, *virum sibi liberosque captos apud hostes esse: sperare, corpore regio utcumque mulcato se suos redemturam.* Is finis lacerationi fuit. sepultumque

Consentiae, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius: ossaque Metapontum ad hostes remissa; inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem sororemque Olimpiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Haec de Alexandri Epirensis tristi eventu, quamquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit. U. c. 429. a. C. 323.

XXV. Eodem anno lectisternium Romae, quinto post conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum est Diis. Novi deinde consules iussu populi quum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum; et ipsi maiore conatu, quam adversus Graecos, cuncta parabant: et alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes. foedere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta. tria oppida in potestatem venerunt, Allifae, Callifae, Ruffrium: aliusque ager primo adventu consulum longe lateque est pervastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque bello, quo Graeci obsidebantur, iam finis aderat. nam, praeterquam quod, interseptis munimentis hostium, pars parti abscissa erat, foediora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur: et velut capti a suismet ipsis praesidiis, indigna iam liberis quoque ac coniugibus, et quae captarum urbium extrema sunt, patiebantur. Itaque quum, et a Tarento et a Samnitibus, fama esset, nova auxilia ventura, Samnitium plus, quam vellent, intra moenia esse rebantur: Tarentinorum iuventutem, Graeci Graecos, haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hostibus resisterent, exspectabant. Postremo levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus et Nimphius, principes civitatis, communicato inter se con-

U. c. 429. a. C. 323. silio, partes ad rem agendam divisere, ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad praebendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit: et, *quod bonum, faustum, felix*[y]) *Palaepolitanis populoque Romano esset, tradere se,* ait, *moenia statuisse. Eo facto utrum ab se prodita, an servata, patria videatur, in fide Romana positum esse. sibi privatim nec pacisci quidquam, nec petere: publice petere, quam pacisci, magis, ut, si successisset inceptum, cogitaret populus Romanus, potius cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia et temeritate de officio decessum.* Conlaudatus ab imperatore tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: praesidio ei L. Quinctius tribunus militum praepositus.

XXVI. Eodem tempore et Nymphius praetorem Samnitium arte adgressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palaepolim aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. Sed, ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque naves deducendas. quod quo maturius fieret, omnis iuventus Samnitium, praeter necessarium urbis praesidium, ad litus missa. ubi dum Nymphius in tenebris et multitudine semet ipsa inpediente, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex composito ab sociis in urbem receptus, quum summa urbis Romano milite inplesset, tolli clamorem iussit: ad quem Graeci, signo accepto a principibus, quievere. Nolani per aversam partem urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in praesentia fuga, ita foedior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus,

y) *felixque* Gron. Crev.

spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua haec proditio ab Samnitibus facta traditur, quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est, tum foedus Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Graecorum venit) similius vero facit, ipsos in amicitiam redisse. Publilio triumphus decretus; quod satis credebatur, obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo singularia haec ei viro primum contigere, prorogatio imperii non ante in ullo facta, et acto honore triumphus. U. c. 429. a. C. 323.

XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius orae Graecis exortum. namque Tarentini, quum rem Palaepolitanam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palaepolitanos: ira atque invidia in Romanos furere; eo etiam, quod Lucanos et Apulos (nam utraque eo anno societas coepta est) in fidem populi Romani venisse adlatum est. *quippe propemodum perventum ad se esse: iamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint. Discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium eventuque eius verti. eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit. quem revocari adhuc, impellique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur.* Haec consilia quum apud cupidos rerum novandarum valuissent; ex iuventute quidam Lucanorum pretio adsciti, clari magis inter populares, quam honesti, inter se mulcati ipsi virgis, quum corpora nuda intulissent in civium coetum, vociferati sunt, se, quod castra Romana ingredi ausi essent, a consule virgis caesos, ac prope securi percussos esse. Deformis suapte natura res quum speciem iniuria magis, quam doli, prae se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: et alii, circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem

U. c. 429. a. C. 323. agrestium discurrunt: tumultuque etiam sanos consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renovaretur[z]); legatique ad eam rem mittuntur[a]). Repentina res quia quam caussam nullam, tam ne fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus et obsides dare, et praesidia in loca munita accipere, caeci fraude et ira nihil recusarunt. Dilucere deinde brevi fraus coepit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed, amissa omni de se potestate, nihil ultra, quam ut poeniteret frustra, restabat.

XXVIII. Eo anno plebi Romanae velut aliud initium libertatis factum est, quod necti[b]) desierunt: mutatum autem ius ob unius foeneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui quum se C. Publilius ob aes alienum paternum nexum dedisset; quae aetas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem et contumeliam animum accenderunt: et, florem aetatis eius fructum adventicium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus: dein, postquam adspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunae: postremo, quum ingenuitatis magis, quam praesentis conditionis, memorem videret, nudari iubet, verberaque adferri. Quibus laceratus iuvenis, quum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens foeneratoris; ingens vis hominum, quum aetatis miseratione atque indignitate iniuriae accensa, tum suae conditionis liberumque suorum respectu in forum; atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit. et quum consules, tumultu repentino coacti, senatum vocarent, introeuntibus in curiam Patribus laceratum iuvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. Victum eo die ob inpotentem iniuriam unius ingens vinculum fidei: iussique consules ferre ad populum,

z) *renovetur* Crev.
a) *mittantur* Gron. Crev.
b) *ligari nexi* Gron.

ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec poenam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur; pecuniae creditae bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Ita nexi soluti; cautumque in posterum, ne necterentur. U. c. 429. a. C. 323.

XXIX. Eodem anno, quum satis per se ipsum Samnitium bellum et defectio repens Lucanorum, auctoresque defectionis Tarentini sollicitos haberent Patres, accessit, ut et Vestinus populus Samnitibus sese coniungeret. quae res sicut eo anno sermonibus magis passim hominum iactata, quam in publico ullo concilio est; ita insequentis anni consulibus, L. Furio Camillo iterum, Iunio Bruto Scaevae, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent. et, quamquam nova res erat, tamen tanta cura Patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut inpunitas eorum lascivia superbiaque, aut bello poenae expetitae metu propinquo atque ira concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique et Marrucini: quos, si Vestinus adtingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quae in praesentia videri potuit maioris animi, quam consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam iuvare. Bellum ex auctoritate Patrum populus adversus Vestinos jussit. Provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. Exercitus utroque ducti, et cura tuendorum finium hostes prohibiti coniungere arma. Ceterum alterum consulem L. Furium, cui maior moles rerum imposita erat, morbo gravi inplicitum fortuna bello subtraxit: jussusque dictatorem dicere rei gerendae caussa, longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem; a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus; par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu, U. c. 430. a. C. 322.

U. c. 430. a. C. 322. gestum est. nam et pervastavit agros, et, populando atque urendo tecta hostium sataque, in aciem invitos extraxit: et ita proelio uno adcidit Vestinorum res, haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed, iam ne vallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium moenibusque se defensuri. Postremo oppida quoque vi expugnare [c]) adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer proelio excesserat, scalis cepit: deinte Cingiliam. utriusque urbis praedam militibus, quod eos neque portae, neque muri hostium arcuerant, concessit.

XXX. In Samnium incertis itum auspiciis est: cuius rei vitium non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. namque Papirius dictator, a pullario monitus, quum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denunciavit, ut sese loco teneret, neu, absente se, cum hoste manum consereret. Fabius quum post profectionem dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset: seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita esse; seu occasione bene gerendae rei inductus; exercitu instructo paratoque profectus ad Imbrinium (ita vocant locum), acie cum Samnitibus conflixit. ea fortuna pugnae fuit, ut nihil relictum sit, quo, si adfuisset dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit, Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset. per arma, per viros late stragem dedere. Secutus pedes impetum equitum, turbatis hostibus in-

c) *oppugnare* Gron.

tulit signa. Viginti millia hostium caesa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa conlata, dictatore absente, bis rem egregie gestam. Apud antiquissimos scriptores una haec pugna invenitur; in quibusdam annalibus tota res praetermissa est. Magister equitum, ut ex tanta caede, multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id Deorum cuipiam fuit; seu credere libet Fabio auctori, eo factum, ne suae gloriae fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Literae quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad dictatorem, missae, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudes [d]). Ita certe dictator id factum accepit, ut, laetis aliis victoria parta, prae se ferret iram tristitiamque. Misso itaque repente senatu, se ex curia proripuit: tum vero, non Samnitium magis legiones, quam maiestatem dictatoriam et disciplinam militarem, a magistro equitum victam et eversam dictitans, si illi impune spretum imperium fuisset. Itaque plenus minarum iraeque, profectus in castra, quum maximis itineribus isset, non tamen praevenire famam adventus sui potuit. Praecucurrerant enim ab urbe, qui nunciarent, dictatorem avidum poenae venire, alternis pene verbis T. Manlii factum laudantem.

U. c. 430.
a. C. 322.

XXXI. Fabius, concione extemplo advocata, obtestatus milites est, *ut, qua virtute rempublicam ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se, cuius ductu auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia, iratum virtuti alienae felicitatique, furere, quod, se absente, respublica egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quam Romanos, victoriam esse. Imperium dictitare spretum, tamquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat: et tunc invidia inpedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque*

d) *laudem* Gron. Crev.

U. c. 430. a. C. 322. *arma ablaturum fuisse militibus, ne, se absente, moveri possent; et nunc id furere, id aegre pati, quod sine L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint, quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset; qui sibi, devictis hostibus, republica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum minetur? Neque illum magistro equitum infestiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse, si possit, in omnes saeviturum fuisse: quia id nequeat, in unum saevire. Etiam invidiam, tanquam ignem, summa petere; in caput consilii, in ducem incurrere. si se simul cum gloria rei gestae exstinxisset, tunc victorem, velut in capto exercitu dominantem, quidquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. Proinde adessent in sua causa omnium libertati. Si consensum exercitus eundem, qui in proelio fuerit, in tuenda victoria videat, et salutem unius omnibus curae esse: inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. Postremo se vitam fortunasque suas illorum fidei virtutique permittere.*

XXXII. Clamor e tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim adlaturum, salvis legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit: classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum, silentio facto, praeco Q. Fabium magistrum equitum citavit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator, *Quaero*, inquit, *de te, Q. Fabi, quum summum imperium dictatoris sit; pareantque ei consules, regia potestas, praetores iisdem auspiciis, quibus consules, creati: aequum censeas, necne, magistrum equitum dicto audientem esse? Itemque illud interrogo, quum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus respublica in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda,*

ne quid dubiis Diis agerem? Simul illud, quae dictatori religio inpedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego haec interrogo? quum, si ego tacitus abissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meae dirigenda tua sententia fuerit. Quin tu respondes, vetuerimne, te quidquam rei, me absente, agere? vetuerimne, signa cum hostibus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, adversus morem militarem disciplinamque maiorum et numen Deorum, ausus es cum hoste confligere. Ad haec, quae interrogatus es, responde. extra ea, cave, vocem mittas. Accede, lictor. Adversus quae singula [e]) quum respondere haud facile esset, et nunc quereretur, eundem accusatorem capitis sui ac iudicem esse; modo, vitam sibi eripi citius, quam gloriam rerum gestarum, posse, vociferaretur; purgaretque se in vicem, atque ultro accusaret: tunc Papirius, redintegrata ira, spoliari magistrum equitum, ac virgas et secures expediri iussit. Fabius, fidem militum implorans, lacerantibus vestem lictoribus, ad triarios, tumultum iam in concione miscentes, sese recepit. Inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minae audiebantur. qui proximi forte tribunal steterant, quia subiecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio et circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem: nec procul seditione aberant. ne tribunal quidem satis quietum erat. Legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, et irae suae spatium, et consilio tempus daret: *Satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis deformatam victoriam: ne ad extremum finem supplicii tenderet: neu unico iuveni, neu patri eius, clarissimo viro, neu Fabiae genti eam iniungeret ignominiam.* Quum parum precibus, pa-

U. c. 430.
a. C. 322.

z) add. *Q. Fabio* Gron. Crev.

U. c. 430. a. C. 322. rum caussa proficerent, *intueri saevientem concionem* iubebant. *ita irritatis militum animis subdere ignem ac materiam seditioni, non esse aetatis, non prudentiae eius. neminem id Q. Fabio, poenam deprecanti suam, vitio versurum, sed dictatori, si obcaecatus ira infestam multitudinem in se pravo certamine movisset. Postremo, ne id se gratiae dare Q. Fabii crederet, se iusiurandum dare paratos esse; non videri e republica, in Q. Fabium eo tempore animadverti.*

XXXIII. His vocibus quum in se magis incitarent dictatorem, quam in magistrum equitum placarent, iussi de tribunali descendere legati: et, silentio nequidquam per praeconem tentato, quum, prae strepitu ac tumultu, nec ipsius dictatoris, nec adparitorum eius vox audiretur; nox, velut in proelio, certamini finem fecit. Magister equitum, iussus postero die adesse, quum omnes adfirmarent, infestius Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit: et, patre auctore M. Fabio, qui ter iam consul dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu, quum maxime conquereretur apud Patres vim atque iniuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submoventium auditur: et ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio[f]); et prendi Fabium Papirius[g]) iussit. Ubi quum, deprecantibus primoribus Patrum atque universo senatu, perstaret in incepto inmitis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem*, inquit, *apud te nec auctoritas senatus, nec aetas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitasque magistri equitum, a te ipso nominati, valet, nec preces, quae saepe hostem mitigavere, quae Deorum iras placant: tribunos plebis adpello, et provoco ad populum. eumque tibi, fugienti exercitus tui, fugienti senatus iudicium, iudicem fero, qui certe unus plus, quam tua dictatura, potest polletque.*

f) add. *est* Gron. Crev. g) *Papirius Fabium* Eaed.

Videro, cessurusne provocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit. Ex curia in concionem itur. quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum quum escendisset; deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem iussit. Secutus pater, *Bene agis,* inquit, *quum eo nos deduci iussisti, unde et privati vocem mittere possemus.* Ibi [h]) primo non tam perpetuae orationes, quam altercatio, exaudiebantur. Vicit deinde strepitum vox et indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii: *Se quoque dictatorem Romae fuisse, nec a se quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem, violatum; Papirium, tamquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam et triumphum petere. Quantum interesset inter moderationem antiquorum, et novam superbiam crudelitatemque. Dictatorem Quinctium Cincinnatum in L. Minucium consulem, ex obsidione a se ereptum, non ultra saevisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui, contemta sua senectute et auctoritate, foedissimo cum eventu pugnasset, non solum in praesentia moderatum irae esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet, sed, quum revertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem, ex collegis optione ab senatu data* [i]), *socium sibi imperii delegerit. Nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem umquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quam ut pecunia eos multaret. capite anquisitum ob rem bello male gestam de imperatore nullo ad eam diem esse. Nunc ducibus populi Romani, quae ne victis quidem bello fas fuerit, virgas et secures victoribus, et iustissimos meritis triumphos intentari. Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset: si fusus,*

U. c. 430.
a. C. 322.

h) *in* Gron. Crev.

i) *quem ex collegis, optione ab senatu data* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 430. a. C. 322. *fugatus, castris exutus fuisset? quo ultra iram violentiamque eius excessurum fuisse, quam ut verberaret necaretque? Quam conveniens esse, propter Q. Fabium civitatem in laetitia, victoria, supplicationibus, ac gratulationibus esse: eum, propter quem Deum delubra pateant, arae sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conspectu populi Romani: intuentem Capitolium atque arcem, Deosque ab se duobus proeliis haud frustra advocatos? Quo id animo exercitum, qui eius ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam laetitiam inter hostes fore?* Haec, simul iurgans, querens, Deum hominumque fidem obtestans, et complexus filium, plurimis cum lacrimis agebat.

XXXIV. Stabat cum eo senatus maiestas, favor populi, tribunicium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera *imperium invictum populi Romani, et disciplina rei militaris, et dictatoris edictum pro numine semper observatum, et Manliana imperia, et posthabita filii caritas publicae utilitati*, iactabantur. *Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanae libertatis, antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, et senes faciles de alieno imperio spreto, tamquam rei parvae, disciplinae militaris eversae iuventuti gratiam facere. Se tamen perstaturum in incepto: nec ei, qui adversus dictum suum, turbatis religionibus ac dubiis auspiciis, pugnasset, quidquam ex iusta poena remissurum. Maiestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate. L. Papirium nihil de eius iure deminuturum. optare, ne potestas tribunicia, inviolata ipsa, violet intercessione sua Romanum imperium, neu populus* [k]) *in se potissimum dictatorem et ius dictaturae exstinguat. Quod si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum populi iudicium, nequidquam posteros accusaturos: quum, polluta semel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus*

k) add. *Romanus* Gron. Crev.

consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo Deorum verecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auspicia observentur; sine commeatu vagi milites in pacato, in hostico errent, inmemores sacramenti, licentia sola se, ubi velint, exauctorent; infrequentia deserantur signa; neque conveniatur ad edictum, nec discernatur, interdiu nocte, aequo iniquo loco, iussu iniussu imperatoris pugnent; et non signa, non ordines servent; latrocinii modo caeca et fortuita, pro sollemni et sacrata militia sit. Horum criminum vos reos in omnia secula offerte, tribuni plebi: vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabii[1] *obiicite.* U. c. 430. a. C. 322.

XXXV. Stupentes tribunos et suam iam vicem magis anxios quam eius, cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere consensus populi Romani, ad preces et obtestationem versus, ut sibi poenam magistri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque, inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistunt, ut veniam errori humano, veniam adolescentiae Q. Fabii daret: satis eum poenarum dedisse. Iam ipse adolescens, iam pater M. Fabius contentionis obliti, procumbere ad genua, et iram deprecari dictatoris. Tum dictator, silentio facto, *Bene habet,* inquit, *Quirites. vicit disciplina militaris, vicit imperii maiestas, quae in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. Non noxae eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; sed, noxae damnatus, donatur populo Romano; donatur tribuniciae potestati, precarium non iustum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quam, qua paullo ante exsultabas, victoria. vive, id facinus ausus, cuius tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. Mecum, ut voles, reverteris in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil maius praestiteris, quam si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia*

1) *Q. Fabio* Gron. Crev.

U. c. 430. a. C. 322. *possis.* quum se nihil morari magistrum equitum pronunciasset, degressum eum templo laetus senatus, laetior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt: firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam supplicio miserabili adolescentis Manlii, videbatur. Forte ita eo anno evenit, ut, quotiescumque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur. ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris praeerat, ne quam vim hostium magis, quam trucem dictatoris iram, timeret. Itaque, frumentatores quum, circumventi ex insidiis, caesi loco iniquo essent, creditum vulgo est, subveniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. ea quoque ira alienavit a dictatore militum animos, iam ante infensos, quod inplacabilis Q. Fabio fuisset: et, quod suis precibus negasset, eius populo Romano veniam dedisset.

XXXVI. Postquam dictator, praeposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quidquam pro magistratu agere, in castra rediit; neque civibus satis laetus adventus eius fuit, nec hostibus quidquam adtulit terroris. namque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra accesserunt. Ceterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit. cessatum a milite, ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, inpedita victoria est. Plures Samnitium cecidere; plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quae res victoriae obstaret: temperandum ingenium suum esse, et severitatem miscendam comitati. Itaque, adhibitis legatis, ipse circum saucios milites inserens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent,

rogitans, curam eorum nominatim legatis, trribunisque, et praefectis demandabat; rem per se popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur; nec quidquam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu, cum hoste congressus haud dubia spe sua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conserendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde, qua duxit praedae spes, victor exercitus; perlustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim, nec apertam nec insidiis, expertus. Addebat alacritatem, quod dictator praedam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quam privatum compendium, in hostem acuebat. His cladibus subacti Samnites pacem a [m]) dictatore petiere: cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, et annuum stipendium darent; quum ire ad senatum iussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius eius fidei virtutique caussam suam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus.

U. c. 430.
a. C. 322.

XXXVII. Dictator triumphans urbem est ingressus: et, quam se dictatura abdicare vellet, iussu Patrum, priusquam abdicaret, consules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Aemilium Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt. nec earum ipsarum sancta fides fuit: adeo, postquam Papirium abisse magistratu nunciatum est, arrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Q. Aemilio (Aulium quidam annales habent) consulibus [n]), ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum accessit. Utroque exercitus missi. Sulpicio Samnites, Apuli Aemilio sorte evenerunt. Sunt, qui non ipsis Apulis bellum inlatum, sed socios eius gentis populos ab Samnitium vi atque iniuriis defensos scribant. Ceterum fortuna

U. c. 431.
a. C. 421.

m) *ab* Gron. Crev.
n) *consulibus (Aulium quidam annales habent), ad etc.* Crev.

U. c. 431. a. C. 321. Samnitium, vix a se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma inlata, sed cum utraque simul gente bellum Romanis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus Samniumque evastatum; hostes nec hic, nec illic inventi. Romae nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, moeniaque et portae, plena armatorum fuerint. et quum concursatum conclamatumque ad arma omnibus locis esset, prima luce nec auctor, nec caussa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit iudicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut in Tusculanos animadverteretur; quorum eorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent. Populus Tusculanus cum coniugibus ac liberis Romam venit. ea multitudo, veste mutata, et specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens. plus itaque misericordia ad poenae veniam inpetrandam, quam caussa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, praeter Polliam, antiquarunt legem. Polliae sententia fuit, puberes verberatos necari, coniuges liberosque sub corona lege belli venire: memoriamque eius irae Tusculanis in poenae tam atrocis auctores mansisse ad [o]) patrum aetatem constat, nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

U. c. 432. a. C. 320. XXXVIII. Insequenti anno, Q. Fabio, L. Fulvio consulibus, A. Cornelius Arvina dictator et M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio a finitimis iuventus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriose ita posita, tamquam procul abesset hostis: quum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent. Nox iam adpetebat: id prohibuit munimenta

o) *in* Crev. (In Crev. min. *ad* legitur).

adoriri. nec dissimulabant, orta luce postero die facturos. Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit. Eques extemplo insecutus ita institit agmini, ut, donec lucesceret, proelio abstineret. ne pedestres quidem copiae ante lucem castris egressae. Eques, luce demum ausus incursare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem adsecutus; et totis iam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris dimetari iussit, id vero, circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi, neque manendi copiam esse videt, instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. instruunt contra et hostes, et animis et viribus pares. auxerat id maxime animos, quod, ignari loco iniquo, non hosti, cessum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu aequavit pugnam, iam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At, hercule, illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit: neque signa promota loco, retrove recepta; neque recursum ab ulla sit parte. In suo quisque gradu obnisi, urgentes scutis, sine respiratione ac respectu pugnabant. fremitus aequalis, tenorque idem pugnae in defatigationem ultimam aut noctem spectabat. Iam viris vires, iam ferro sua vis, iam consilia ducibus deerant; quum subito Samnitium equites, quum, turma una longius provecta, accepissent, inpedimenta Romanorum procul ab armatis sine praesidio, sine munimento stare, aviditate praedae inpetum faciunt. Quod ubi dictatori

U. c. 431.
a. C. 320.

U. c. 452. a. C. 320. trepidus nuncius adtulit; *Sine modo,* inquit, *sese praeda praepediant.* alii deinde super alios, diripi passim ferrique fortunas militum, vociferabantur. Tum magistro equitum adcito, *Vides tu,* inquit, *M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? haerent inpediti inpedimentis nostris. Adgredere, quod inter praedandum omni multitudini evenit, dissipatos: raros equis insidentes, raros, quibus ferrum in manu sit, invenies: equosque dum praeda onerant, caede inermes, cruentamque illis praedam redde. Mihi legiones peditumque pugna curae erunt: penes te equestre sit decus.*

XXXIX. Equitum acies, qualis quae esse instructissima potest, invecta in dissipatos inpeditosque hostes, caede omnia replet. inter sarcinas omissas repente, obiacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnae, neque fugae satis potentes, caeduntur. Tum, deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductus paullulum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. clamor inde novus accidens et Samnitium terruit animos: et dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, et fluctuantem aciem vidit, tum adpellare, tum adhortari milites, tribunos principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur: et, quidquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse iam primis erat in conspectu: et Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parmasque cernere equitum. Quod ubi auditum simulque visum est, adeo repente laboris, per diem pene totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut haud secus, quam si tum integri e castris signum pugnae accepissent, concitaverint se in hostem, nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit: partim in medio caesi, partim in fugam dissipati sunt. Pedes restantes ac circumventos cecidit: ab equite fugien-

tium strages est facta; inter quos et ipse imperator cecidit. Hoc demum proelium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mirum esse, si impio bello, et contra foedus suscepto, infestioribus merito Diis quam hominibus, nihil prospere agerent. expiandum id bellum magna mercede, luendumque esse. Id referre tantum, utrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio praebeant sanguine:* audebantque iam quidam nominare auctores armorum. Unum moxime nomen per consensum clamantium Brutuli Papii exaudiebatur. vir nobilis potensque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor. De eo coacti referre praetores decretum fecerunt, *Ut Brutulus Papius Romanis dederetur, et cum eo praeda omnis Romana, captivique ut Romam mitterentur; quaeque res per feciales ex foedere repetitae essent, secundum ius fasque restituerentur.* Feciales Romam, ut censuerunt, missi, et corpus Brutuli exanime; ipse morte voluntaria ignominiae se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque eius dedi. nihil tamen earum rerum, praeter captivos, ac si qua cognita ex praeda sunt, acceptum est: ceterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex senatusconsulto triumphavit. Hoc bellum a consulibus bellatum, quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas praedas egisse. U. c. 432. a. C. 320.

XL. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. id ambigitur, belline gerendi caussa creatus sit; an ut esset, qui ludis Romanis, quia L. Plautius praetor gravi morbo forte inplicitus erat, signum mittendis quadrigis daret; functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio, se dictatura abdicaret. nec facile est aut rem rei, aut auctorem auctori praeferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quaeque famam rerum gestarum honorumque fallente mendacio trahunt. Inde certe et singulorum gesta et pu-

blica monumenta rerum confusa. nec quisquam aequalis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

EPITOME LIBRI IX.

T. Veturius et Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum artum exercitu, quum nulla spes evadendi esset, foedore cum Samnitibus facto et sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub iugum mitterentur. iidemque, auctore Sp. Postumio consule (qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme foedus ictum erat, publica fides liberaretur), cum duobus tribunis plebis et omnibus, qui foedus spoponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti. nec multo post fusis a Papirio Cursore Samnitibus et sub iugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus est 1). Tribus duae adiectae sunt, Ufentina et Falerina. Suessa et Pontiae 2) coloniae deductae sunt. Ap. Claudius censor aquam 3) perduxit: viam stravit, quae Appia vocata est: libertinorum filios in senatum legit. Ideoque, quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat. Res praeterea contra Apulos, Etruscos, Umbros, Marsos, Pelignos, Aequos et Samnites, quibus foedus erat restitutum, prospere gestas continet. Flavius scriba, libertino patre natus, aedilis curulis fuit per forensem factionem creatus: quae quum comitia et campum turbaret, et in iis propter nimias vires dominaretur, a Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est, quas urbanas adpellavit. Eaque res Fabio Maximo nomen dedit. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit; et, aestimatis populi Romani viribus, quae tunc erant, colligitur 4), si Alexander in Italiam traiecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus, quas ad Orientem imperio suo subiecerat.

1) *est* del. Gron. Crev.
2) *Pontia* Eaed.
3) add. *Claudiam* Eaed.
4) *colligit* Eaed.

T. LIVII PATAVINI

LIBER IX.

Sequitur hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. U. c. 433. a. C. 319. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium, Herennii filium, habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt, *Ne nihil actum*, inquit, *hac legatione censeatis, expiatum est, quidquid ex foedere rupto irarum in nos coelestium fuit. Satis scio, quibuscumque Diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quae a nobis ex foedere repetitae fuerant, iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis foederis expiationem spretam. Quid enim ultra fieri ad placandos Deos mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hostium in praeda captas, quae belli iure nostra videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos iam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxae remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid foederi, quid Diis arbitris foederis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum iudicem feram, neminem, neque populum neque privatum, fugio. Quod si nihil cum potentiore iuris humani relinquitur inopi, at ego ad Deos vindices intolerandae superbiae confugiam; et precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suae redditae res, non alienae adcumulatae satis sint; quorum saevitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum; non bona sequentia domini deditionem exsatient; placari*

U. c. 433. a. C. 319. *qui nequeant* [a]), *nisi hauriendum sanguinem laniandaque viscera nostra praebuerimus. Iustum est bellum, Samnites, quibus necessarium; et pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde, quum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis agant Diis, pro certo habete, priora bella adversus Deos magis, quam homines, gessisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis Diis gesturos.*

II. Haec, non laeta magis, quam vera, vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium castra, quam potest occultissime, locat: inde ad Calatiam, ubi iam consules Romanos castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit: pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis pascere iubet praesidiis: ubi inciderint in praedatores, ut idem omnibus sermo constet, *legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere; nec procul abesse, quin vi capiant.* Iam is etiam rumor ante, de industria vulgatus, venerat ad Romanos; sed fidem auxere captivi, eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis, simul ne Apulia omnis ad praesentem terrorem deficeret. ea modo, qua irent, consultatio fuit. Duae ad Luceriam ferebant viae; altera praeter oram superi maris patens apertaque, sed, quanto tutior, tanto fere longior; altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus est. saltus duo alti angusti silvosique sunt, montibus circa perpetuis inter se iuncti. iacet inter eos satis patens clausus in medio campus, herbidus aquosusque, per quem medium iter est. Sed ante, quam venias ad eum, intrandae primae angustiae sunt: et aut eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum artiorem impeditioremque evadendum. In eum campum via alia per cavam ru-

a) *exsatient: placari nequeant* Gron. Crev. *exsatient. Placari nequeunt* Drak.

pem, Romani, demisso agmine, quum ad alias angustias protinus pergerent, septas deiectu arborum saxorumque ingentium obiacentem molem [b]) invenere. quum fraus hostilis adparuisset, praesidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. eam quoque clausam sua obice armisque inveniunt. sistunt inde gradum sine ullius imperio; stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios (quum alterum quisque compotem magis mentis [c]) ac consilii ducerent) diu inmobiles silent. Deinde ubi praetoria consulum erigi videre, et expedire quosdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac spe omni ademta, cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo nec imperante, ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant; sua ipsi opera laboremque irritum (praeterquam quod hostes superbe increpabant) cum miserabili confessione eludentes. Ad consules moestos, ne advocantes quidem in consilium (quando nec consilio, nec auxilio locus esset) sua sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque ad [d]) praetorium versi, opem, quam vix Dii inmortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

U. c. 433.
a. C. 319.

III. Querentes magis, quam consultantes, nox obpressit. quum pro ingenio quisque fremerent: alius *per obices viarum*; alius, *per adversa montium, per silvas, qua ferri arma poterunt, eamus. Modo ad hostem pervenire liceat, quem per annos iam prope triginta vincimus* [e]); *omnia aequa et plana erunt Romano, in perfidum Samnitem pugnanti.* alius, *Quo, aut qua eamus? Num montes moliri sede sua paramus? Dum haec inminebunt iuga, qua tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est ho-*

b) *obiacente mole* Gron.
c) *magis mentis compotem* Gron. Crev.
d) *in* Eaed.
e) *vicimus* Gron.

U. c. 433. a. C. 319. *stis: sedens bellum conficiet.* His in vicem sermonibus, qua cibi, qua quietis inmemor, nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam laetis subpetebat rebus. itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas consulendum censent. Iam is gravis annis non militaribus solum, sed civilibus quoque, abscesserant muneribus: in corpore tamen adfecto vigebat vis animi consiliique. Is, ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuncio filii, censuit, omnes inde quam primum inviolatos dimittendos. quae ubi spreta sententia est, iterumque, eodem remeante nuncio, consulebatur, censuit, ad unum omnes interficiendos. Quae ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt; quamquam filius ipse in primis iam animum quoque patris consenuisse in adfecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in consilium adciret. Nec gravatus senex plaustro in castra dicitur advectus, vocatusque in consilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiae suae mutaret; causas tantum adiiceret: *Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque; altero consilio in multas aetates, quibus, amissis duobus exercitibus, haud facile receptura vires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse.* Quum filius aliique principes percunctando exsequerentur, *Quid si media via consilii caperetur; ut et dimitterentur incolumes, et leges iis iure belli victis inponerentur? ista quidem sententia,* inquit, *ea est, quae neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis. ea est Romana gens, quae victa quiescere nesciat. Vivet semper in pectoribus illorum, quidquid istuc praesens necessitas inusserit; neque eos ante multiplices poenas expetitas a vobis quiescere sinet.*

IV. Neutra sententia accepta. Herennius domum e castris est avectus. Et in castris Romanis quum

frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, et iam omnium rerum inopia esset; victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacem aequam peterent; si pacem non inpetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *debellatum esse*, respondit: *et, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub iugum missurum; alias conditiones pacis aequas victis ac victoribus fore; si* [f]) *agro Samnitium decederetur, coloniae abducerentur, suis deinde legibus Romanum ac Samnitem aequo foedere victurum. His conditionibus paratum se esse foedus cum consulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos redire ad se vetuit.* Haec quum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaque moestitia incessit, ut non gravius accepturi viderentur, si nunciaretur, omnibus eo loco mortem obpetendam esse. Quum diu silentium fuisset, nec consules aut pro foedere tam turpi, aut contra foedus tam necessarium hiscere possent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat, *Patrem meum*, inquit, *consules, saepe audivi memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendae auro a Gallis civitatis, quando nec fossa valloque ab ignavissimo ad opera ac muniendum hoste clausi essent; et erumpere si non sine periculo magno, tamen sine certa pernicie possent. Quod si, ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit (quo saepe modo obsessi in obsidentes eruperunt), ita nobis aequo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. Equidem mortem pro patria praeclaram esse fateor: et me vel devovere pro populo Romano legionibusque, vel in medios me inmittere hostes paratus sum. Sed hic patriam video, hic quidquid Romanarum legionum est. quae, nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent, quod morte sua servent? Tecta urbis, dicat aliquis et moenia,*

U. c. 433.
a. C. 319.

f) *si* del. Gron. Crev.

U. c. 433. *et eam turbam, a qua urbs incolitur. immo, hercule,*
a. C. 319. *produntur ea omnia, deleto hoc exercitu, non servantur Quis enim ea tuebitur? Inbellis videlicet atque inermis multitudo? tam, hercule, quam a Gallorum inpetu defendit. An a Veiis exercitum Camillumque ducem inplorabunt? Hic omnes spes opesque sunt, quas servando patriam servamus: dedendo ad necem patriam deserimus ac prodimus. At foeda atque ignominiosa deditio est. Sed ea caritas patriae est, ut tam ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, servemus. Subeatur ergo ista, quantacumque est, indignitas; et pareatur necessitati, quam ne Dii quidem superant. Ite, consules, redimite armis civitatem, quam auro maiores vestri redemerunt.*

V. Consules profecti ad Pontium in conloquium, quum de foedere victor agitaret, negarunt, iniussu populi foedus fieri posse: nec sine fecialibus ceremoniaque alia sollemni. Itaque non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, foedere pax Caudina, sed per sponsionem, facta est. Quid enim aut sponsoribus in foedere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res transigitur? *per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Iupiter feriat, quemadmodum a fecialibus porcus feriatur.* Spoponderunt consules, legati, quaestores, tribuni militum; nominaque omnium, qui spoponderunt, exstant: ubi, si ex foedere acta res esset, praeterquam duorum fecialium, non exstarent; et propter necessariam foederis dilationem obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. Tempus inde statutum tradendis obsidibus exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in castris consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignavia foedius inde, quam venissent, abituri. illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo caecos in foveam missos. Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, et inermes

futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti. proponere sibimet ipsi ante oculos iugum hostile, et ludibria victoris, et vultus superbos, et per armatos inermium iter. Inde foedi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes reditum in patriam ad [g]) parentes, quo saepe ipsi maioresque eorum triumphantes venissent. Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequidquam arma, nequidquam vires, nequidquam animos datos. Haec frementibus hora fatalis ignominiae advenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quae praeceperant animis. Iam primum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire iussi, et primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. Tum a consulibus abire lictores iussi paludamentaque detracta; tantam inter ipsos, qui, paullo ante eos exsecrantes, dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, ut, suae quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantae maiestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret oculos.

U. c. 433. a. C. 319.

VI. Primi consules prope seminudi sub iugum missi: tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiae obiectus: tum deinceps singulae legiones. circumstabant armati hostes, exprobrantes eludentesque: gladii etiam plerisque intentati: et vulnerati quidam necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem obfendisset. ita traducti sub iugum, et, quod pene gravius erat, per hostium oculos. quum e saltu evasissent, etsi, velut ab inferis extracti, tum primum lucem adspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque, quum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum, et quod pudor praepediebat, circa viam haud procul Capua omnium egeni [h]) corpora humi prostraverunt. Quod ubi est Capuam nunciatum, evicit miseratio iusta so-

g) *ac* Gron. c. Drak. h) *egena* Crev.

U. c. 433. a. C. 319. ciorum superbiam ingenitam Campanis. confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benigne mittunt; et venientibus Capuam cunctus senatus populusque, obviam egressi, iustis omnibus hospitalibus, privatisque et publicis funguntur officiis, neque illis sociorum comitas, vultusque benigni, et adloquia non modo sermonem elicere, sed ne, ut oculos quidem adtollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeo super moerorem pudor quidam fugere conloquia et coetus hominum cogebat. Postero die quum iuvenes nobiles, missi a Capua, ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent; vocatique in curiam percunctantibus maioribus natu, *multo sibi moestiores et abiectioris animi visos,* referrent; *adeo silens ac prope mutum agmen incessisse; iacere*[i]) *indolem illam Romanam, ablatosque cum armis animos. non reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non hiscere quemquam prae metu potuisse, tamquam ferentibus adhuc cervicibus iugum, sub quo emissi essent. Habere Samnites victoriam, non praeclaram solum, sed etiam perpetuam. cepisse enim eos non Romam, sicut ante Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem ferociamque.*

VII. Quum haec dicerentur audirenturque, et deploratum pene Romanum nomen in concilio sociorum fidelium esset; dicitur Ofilius Calavius, Ovii filius, clarus genere factisque, tum etiam aetate verendus, longe aliter se habere rem dixisse: *Silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, et surdas ad omnia solatia aures, et pudorem intuendae lucis, ingentem molem irarum ex alto animo* [k]) *cientis indicia esse: aut Romana se* [l]) *ignorare ingenia, aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum; Caudinaeque pacis aliquanto Samnitibus, quam*

i) *tacere* Gron. Crev. c. Drak.
k) *animi* Gron. Crev.
l) *se Romana* Eaed.

Romanis tristiorem memoriam fore. Quippe suos quemque eorum[m]) *animos habiturum, ubicumque congressuri sint; saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.* Iam[n]) Romae etiam[o]) sua infamis clades erat. Obsessos primum audierunt: tristior deinde ignominiosae pacis magis, quam periculi, nuncius fuit. Ad famam obsidionis delectus haberi coeptus erat: dimissus deinde auxiliorum adparatus, postquam deditionem tam foede factam acceperunt: extemploque sine ulla publica auctoritate consensum in omnem formam luctus est. Tabernae circa forum clausae, iustitiumque in foro sua sponte coeptum prius, quam indictum: lati clavi, annuli aurei positi; bene moestior exercitu ipso civitas esse: nec ducibus solum atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, et negare urbe tectisve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miserabilis. non enim tamquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules, in privato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatus consulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum caussa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, et P. Aelium Paetum magistrum equitum. quibus vitio creatis, subfecti M. Aemilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. Nec per eos comitia habita: et quia taedebat populum omnium magistratuum eius anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus. is consules creavit Q. Publilium Philonem et L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent.

U. c. 433. a. C. 319.

U. c. 434. a. C. 318.

m) *coram* Gron. Crev.
n) add. *et* Eaed.
o) *etiam* del. Eaed.

U. c. 434. a. C. 318. VIII. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, sollemnibusque senatusconsultis perfectis, de pace Caudina retulerunt. et Publilius, penes quem fasces erant, *Dic Sp. Postumi*, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub iugum missus erat, *Haud sum ignarus*, inquit, *consules, ignominiae, non honoris caussa me primum excitatum iussumque dicere, non tamquam senatorem, sed tamquam reum qua infelicis belli, qua ignominiosae pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra neque de poena retulistis, omissa defensione, quae non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam. quae sententia testis erit, mihine, an legionibus vestris pepercerim, quum me seu turpi seu necessaria sponsione obstrinxi. Qua tamen, quando iniussu populi facta est, non tenetur populus Romanus; nec quidquam ex ea, praeterquam corpora nostra debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi vinctique: exsolvamus religione populum, si qua obligavimus; ne quid divini humanive obstet, quo minus iustum piumque de integro ineatur bellum. Interea consules exercitum scribere, armare, educere placet; nec prius ingredi hostium fines, quam omnia iusta in deditionem nostram perfecta erunt. Vos, Dii inmortales, precor quaesoque, si vobis non fuit cordi, Sp. Postumium, T. Veturium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere; at vos satis habeatis, vidisse nos sub iugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes. Novos consules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt.* Quae ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit omnes[p]), ut modo vix crederent, illum eumdem esse Sp. Postumium, qui auctor tam foedae pacis fuisset: modo miserarentur, quod

p) *homines* Gron. Crev.

vir talis etiam praecipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremtae pacis. Quum omnes, laudibus modo prosequentes virum, in sententiam eius pedibus irent; tentata paullisper intercessio est ab L. Livio et Q. Maelio tribunis plebis: qui, *neque exsolvi religione populum,* aiebant, *deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur: neque se pro eo, quod, spondendo pacem, servassent exercitum populi Romani, poenam ullam meritos esse; neque ad extremum, quum sacrosancti essent, dedi hostibus violarive posse.* U. c. 434, a. C. 318.

IX. Tum Postumius, *Interea dedite,* inquit, *profanos nos, quos salva religione potestis: dedetis deinde et istos sacrosanctos, quum primum magistratu abierint; sed, si me audiatis, prius, quam dedantur, hic in comitio virgis caesos, hanc iam ut intercalatae poenae usuram habeant. Nam quod deditione nostra negant exsolvi religione populum, id istos magis, ne dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo iuris fecialium expers est, qui ignoret? Neque ego inficias eo, Patres conscripti, tam sponsiones quam foedera sancta esse apud eos homines, apud quos iuxta divinas religiones fides humana colitur: sed iniussu populi nego quidquam sanciri posse, quod populum teneat. An, si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni diceretis, et hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur. quid tandem, si spopondissemus, urbem hanc relicturum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dii meliora, inquis! atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum levat. Si quid est, in quod*[q]) *obligari populus possit, in omnia potest. et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, con-*

q) *quo* Drak.

U. c. 434. a. C. 318. *sul, an dictator, an praetor spoponderit. Et hoc ipsi etiam Samnites iudicaverunt, quibus non fuit satis consules spondere, sed legatos, quaestores, tribunos militum spondere coegerunt. Nec a me nunc quisquam quaesiverit, quid ita spoponderim? quum id nec consulis ius esset; nec illis spondere pacem, quae mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, Patres conscripti, humanis consiliis gestum est. Dii inmortales et vestris et hostium imperatoribus mentem ademerunt. nec nos in bello satis cavimus; et illi male partam victoriam male perdiderunt, dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacumque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo, de pace ac foedere agere? Tridui iter expeditis erat. interea in induciis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem adferrent. ea demum sponsio esset, quam populi iussu spopondissemus. Sed neque vos tulissetis, nec nos spopondissemus: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quam ut*[r]*) illi, velut somnio laetiore, quam quod mentes eorum capere possent, nequidquam eluderentur: et nostrum exercitum eadem, quae inpedierat, fortuna expediret: vanam victoriam vanior irritam faceret pax; sponsio interponeretur, quae neminem, praeter sponsorem, obligaret. Quid enim vobiscum, Patres conscripti, quid cum populo Romano actum est? quis vos adpellare potest? quis se a vobis dicere deceptum? hostis? an civis? Hosti nihil spopondistis: civem neminem spondere pro vobis iussistis. Nihil ergo vobis nec nobiscum est, quibus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus, rei satis locupletes. in id, quod nostrum est; in id, quod praestare possumus, corpora nostra et animos; in haec saeviant, in haec ferrum, in haec iras acuant. Quod ad tribunos adtinet, consulite, utrum*

r) add. *et* Crev.

praesens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur. nos interim, T. Veturi, vosque ceteri, vilia haec capita luendae sponsionis feramus, et nostro supplicio liberemus Romana arma. U. c. 434. a. C. 318.

X. Movit Patres conscriptos tum caussa, tum auctor; nec ceteros solum, sed tribunos etiam plebei, ut se in senatus dicerent fore potestate. Magistratu inde se extemplo abdicaverunt, traditique fecialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quaedam adfulsisse civitati visa est. Postumius in ore erat: eum laudibus ad coelum ferebant: devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus aequabant. *Emersisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio et opera: ipsum se cruciatibus et hostium irae obferre, piaculaque pro populo Romano dare* s). Arma cuncti spectant et bellum. *En umquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat?* in civitate, ira odioque ardente, delectus prope omnium voluntariorum fuit. rescriptae ex eodem milite novae legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Praegressi feciales, ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus iubent, manus post tergum vinciri. Quum adparitor verecundia maiestatis Postumium laxe vinciret, *Quin tu*, inquit, *adducis lorum, ut iusta fiat deditio?* Tum, ubi in coetum Samnitium et ad tribunal ventum Pontii est, A Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: *Quandoque hice homines iniussu populi Romani Quiritium foedus ictum iri spoponderunt, atque ob eam rem noxam nocuerunt; ob eam rem, quo populus Romanus scelere inpio sit solutus, hosce homines vobis dedo.* Haec dicendi feciali Postumius genu, femur quanta maxime poterat vi, perculit, et clara voce ait, *Se Samnitem civem esse, illum legatum; fecialem a se contra ius gentium violatum; eo iustius bellum gesturos.*

XI. Tum Pontius, *Nec ego istam deditionem accipiam*, inquit, *nec Samnites ratam habebunt. Quin tu,*

s) *dare Romano* Gron. Crev.

U. c. 434. *Sp. Postumi, si Deos esse censes, aut omnia irrita fa-*
a. C. 318. *cis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro eis pax debetur. Sed quid ego te adpello, qui te captum victori, cum qua potes fide, restituis? Populum Romanum adpello; quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factae poenitet, restituat legiones intra saltum, quo septae fuerunt. Nemo quemquam deceperit: omnia pro infecto sint: recipiant arma, quae per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua. quidquid pridie habuerunt, quam in conloquium est ventum, habeant. tum bellum et fortia consilia placeant, tunc sponsio et pax repudietur. Ea fortuna, iis locis, quae ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Numquamne caussa defiet, cur victi pacto non stetis? Obsides Porsenae dedistis; furto eos subduxistis; auro civitatem a Gallis redemistis; inter accipiendum aurum caesi sunt; pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis, et semper aliquam fraudi speciem iuris inponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc foederibus, hoc fecialibus ceremoniis dignum erat. Ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes; ego pacem, quam hos[t]) tibi remittendo pactus sum, non habeam: hoc tu, A. Corneli, hoc vos, feciales, iuris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror; nec moror, quo minus in civitatem obligatam sponsione commissa, iratis omnibus Diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fecialem genu perculit. Ita Dii credent, Samnitem civem Postumium, non civem Romanum esse, et a Samnite Romanum legatum violatum, eo vobis iustum in nos factum esse bellum. Haec ludibria religionum non pudere in lucem*

t) *hosti* Gron. Crev. c. Drak.

proferre? et vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallendae fidei exquirere? I, lictor, deme vincla Romanis: moratus sit nemo, quo minus, ubi visum fuerit, abeant. Et illi quidem, forsitan et publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt. U. c. 434. a. C. 318.

XII. Samnitibus, pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quae deinde venerunt, non in animis solum, sed prope in oculis esse: et sero ac nequidquam laudare senis Pontii utraque consilia; inter quae se media lapsos victoriae possessionem pace incerta mutasse, et beneficii et maleficii occasione amissa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere. adeoque, nullodum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites, faceret: et geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites simul rebellasse et vicisse crederent Romanum. Inter haec Satricani ad Samnites defecerunt, et Fregellae colonia necopinato adventu Samnitium (fuisse et Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnae initium fuit; quam aliquamdiu aequam, et quia pro aris ac focis dimicabatur, et quia ex tectis adiuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri praeconis passi sunt: *Incolumem abiturum, qui arma posuisset.* ea spes remisit a certamine animos, et passim arma iactari coepta. Pertinacior pars armata per aversam portam erupit; tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pavor: quos circumdatos igni, nequidquam Deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. Consules, inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati

U. c. 434. a. C. 316. custodiebantur: Publilius in Samnio substitit adversus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos; quod nec ad Luceriam ire, ne ab tergo instaret hostis, nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est committere rem fortunae, et transigere cum Publilio certamen. Itaque in aciem copias educunt.

XIII. Adversus quos Publilius consul quum dimicaturus esset, prius adloquendos milites ratus, concionem advocari iussit. ceterum sicut ingenti alacritate ad praetorium concursum est, ita prae clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est. Suus cuique animus memor ignominiae adhortator aderat. Vadunt igitur in proelium urgentes signiferos: et, ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset, pila, velut dato ad id signo, abiiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriae artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modo hostes sunt; sed, ne castris quidem suis fugam inpedire ausi, Apuliam dissipati petiere; Luceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est perventum. Romanos ira eadem, quae per mediam aciem hostium tulerat, et in castra pertulit. ibi plus, quam in acie, sanguinis ac caedis factum, praedaeque pars maior ira conrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis iniuriis et odio, quam beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites, ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria et maritima loca, contemto cultorum molliore atque, ut evenit fere, locis u) simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. quae regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interiecta inter Romam et Arpos, penuria rerum om-

u) *loci* Gron. Crev.

nium, exclusos a commeatibus absumsisset. Tum quoque profectos inde ad Luceriam, iuxta obsidentes obsessosque, inopia vexavit. omnia ab Arpis Romanis subpeditabantur: ceterum adeo exigue, ut militi, occupato stationibus vigiliisque et opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret; interdum obcursu hostium cogeretur, abiecto ex equo frumento, pugnare. obsessis x) prius, quam alter consul victore exercitu advenit, et commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, et auxilia intromissa. Artiora omnia adventus Publilii fecit; qui, obsidione delegata in curam collegae, vacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat. Itaque quum spes nulla esset, diutius obsessos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus, signa cum Papirio conferre. U. c. 434. a. C. 318.

XIV. Per id tempus, parantibus utrisque se ad proelium, legati Tarentini interveniunt, denuntiantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent. per utros stetisset, quo minus discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: adcitoque eo, quum tempus omne in adparatu consumsisset, conlocutus de re haud dubia, signum pugnae proposuit. Agentibus divina humanaque, quae adsolent, quum acie dimicandum est, consulibus, Tarentini legati obcursare, responsum exspectantes, qnibus Papirius ait: *Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nunciat. litatum praeterea est egregie. auctoribus Diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiscimur.* Signa inde ferri iussit, et copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quae, suarum inpotens rerum prae domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere aequum censeret. Samnites ex parte altera, quum omnem curam belli remsisssent, quia aut pacem vere

x) *et obsessis* Gron. Crev.

U. c. 434. a. C. 318. cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari, *se in auçtoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potius, quodcumque casus ferat, passuros, quam ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur. Accipere se omen,* consules aiunt, *et eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant.* Ipsi, inter se partitis copiis, succedunt hostium munimentis, et, simul undique adorti, quum pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent, nec virtus modo insita, sed ira etiam, exulceratos ignominia stimularet animos, castra invasere: et pro se quisque, *non haec furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset; sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossae arcerent,* memorantes, caedunt pariter resistentes fusosque, inermes atque armatos, servos, liberos, puberes, inpuberes, homines, iumentaque. nec ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent, avidosque caedis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem irae confestim oratio habita est, ut doceretur miles, *minime cuiquam militum consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces, sicut belli, ita insatiabilis supplicii, futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriae obsides tenerentur, praepedisset animos: ne desperata venia hostes caecos in supplicia eorum ageret, perdere prius, quam perire, optantes.* Laudare ea milites; laetarique obviam itum irae suae esse, ac fateri, omnia patienda potius, quam proderetur salus tot principum Romanae iuventutis.

XV. Dimissa concione, consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu et duce Apuli circa, gens dubiae ad id voluntatis, tentarentur. Publilius consul, ad peragrandam pro-

fectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriae restiterat, brevi ad spem eventus respondit. nam, insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebantur, fame domiti Samnites, qui Luceriae in praesidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui caussa belli essent, absisteret obsidione. His Papirius ita respondit: *Debuisse eos Pontium, Herennii filium, quo auctore Romanos sub iugum misissent, consulere, quid victis patiendum censeret. ceterum, quoniam ab hostibus in se aequa statui, quam in se ipsi ferre, maluerint, nunciare Luceriam* iussit, *arma, sarcinas, iumenta, multitudinem omnem inbellem intra moenia relinquerent: militem se cum singulis vestimentis sub iugum missurum, ulciscentem inlatam, non novam inferentem ignominiam.* Nihil recusatum. septem millia militum sub iugum missa, praedaque ingens Luceriae capta, receptis omnibus signis armisque, quae ad Caudium amiserant; et, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est: siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius, Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub iugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus miror, obscurum esse de hostium duce dedito missoque sub iugum: id magis mirabile est, ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore, magistro equitum, eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanae ignominiae, haud sciam an iustissimo triumpho ad eam aetatem secundum Furium Camillum, triumphaverit, an consulum Papiriique praecipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum, ob rem bene gestam Luceriae con– U. c. 434. a. C. 318.

U. c. 435. a. C. 317. tinuato magistratu, consul tertium creatus sit: an L. Papirius Mugillanus, et in cognomine erratum sit.

XVI. Convenit, iam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Forentanis [y]) uno secundo proelio debellavit; urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in deditionem accepit. Pari fortuna consulum alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, praesidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam quum ad moenia Satrici admotus esset exercitus, legatisque, missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, *nisi praesidio Samnitium interfecto aut tradito, ne ad se remearent;* plus ea voce, quam armis inlatis, terroris colonis iniectum. Itaque subinde exsequentes quaerendo a consule legati, quonam se pacto paucos et infirmos crederet praesidio tam valido et armato vim adlaturos, ab iisdem consilium petere iussi, quibus auctoribus praesidium in urbem accepissent, discedunt: aegreque inpetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. Duae factiones senatum distinebant; una, cuius principes erant defectionis a populo Romano auctores; altera fidelium civium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. Pars altera (quum praesidium Samnitium, quia nihil satis praeparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset) enunciare consuli satis habuit, qua noctis hora, quaque porta, et quam in viam egressurus hostis foret. altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt, armatosque clam hostes in urbem acceperunt. Ita duplici proditione et praesidium Samnitium, insessis circa viam silvestribus locis, necopinato obpressum est, et ab urbe plena hostium clamor sublatus; momentoque unius horae caesus Sam-

y) *Ferentanis* Gron. Crev. c. Drak.

ais [z]), Satricanus captus, et omnia in potestate con- U. c. 435.
sulis erant. Qui, quaestione habita, quorum opera de- a. C. 317.
fectio esset facta, quos sontes comperit, virgis caesos securi percussit: praesidioque valido inposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub iugum missos auctores sunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens. Praecipua pedum pernicitas inerat, quae cognomen etiam dedit: victoremque cursu omnium aetatis suae fuisse ferunt: et seu virium vi, seu exercitatione multa, cibi vinique eumdem capacissimum: nec cum ullo asperiorem (quia ipse invicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille, *Ne nihil remissum dicatis*, *remitto*, inquit, *ne utique dorsum demulceatis*, *quum ex equis descenderis.* et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios civesque. Praenestinus praetor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem. quem quum inambulans ante tabernaculum vocari iussisset, lictorem expedire securim iussit. ad quam vocem exanimi stante Praenestino, *Agedum*, *lictor*, *excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus*: perfusumque ultimi supplicii metu, multa dicta, dimisit. Haud dubie illa aetate, qua nulla virtutem feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innisa res Romana staret. quin eum parem destinant animis Magno Alexandro ducem, si arma, Asia perdomita, in Europam vertisset.

XVII. Nihil minus quaesitum a principio huius operis videri potest, quam ut plus iusto ab rerum ordine declinarem; varietatibus distinguendo opere, et legentibus velut deverticula amoena, et requiem animo meo quaererem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus saepe tacitis cogitationibus volutavit ani-

z) *Samnis caesus* Gron. Crev.

U. c. 435. a. C. 317. mum, eas evocat in medium: ut quaerere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia et virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. Ea, et singula intuenti et universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque, facile praestant invictum Romanum imperium. Iam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adolescens in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum; Cyrum, quem maxime Graeci laudibus celebrant, quid, nisi longa vita, sicut Magnum modo Pompeium, vertenti praebuit fortunae? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium aetatium[a]), sed in ipsos eos, cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum; M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, M'. Curium. Deinceps ingentes sequuntur viri, si Punicum Romano praevertisset bellum, seniorque in Italiam traiecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quae in Alexandro erat, animi ingeniique; tum disciplina militaris, iam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis praeceptis ordinatae modum venerat. Ita reges gesserant bella; ita deinde exactores regum Iunii Valeriique; ita deinceps Fabii, Quinctii, Cornelii; ita Furius Camillus, quem iuvenes ii[b]), quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Cor-

a) *aetatum* Gron. Crev b) *duo* Gron.

vus insignes ante milites, quam duces? cessissent Decii, devotis corporibus in hostem ruentes? cessisset Papirius Cursor, illo corporis robore, illo animi? victus esset consiliis iuvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui *ex regibus constare* dixit, unus veram speciem Romani senatus cepit? Id vero erat periculum, ne solertius, quam quilibit unus ex iis, quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis praecaveret, tempus pugnae deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. Non cum Dario rem esse dixisset: quem, mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunae adparatibus suae [c]), praedam verius, quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiae, quam Indiae, per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliae ac montes Lucanos cernenti et vestigia recentia domesticae cladis, ubi avunculus eius nuper Epiri rex Alexander absumtus erat.

U. c. 435.
a. C. 317.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. qui, si ex habitu novae fortunae novique, ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur, Dario magis similis, quam Alexandro, in Italiam venisset, et exercitum Macedoniae oblitum degenerantemque iam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, et desideratas humi iacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus; et foeda supplicia, et inter vinum et epulas caedes amicorum, et vanitatem ementiendae stirpis. Quid, si vini amor in dies fieret acrior? quid, si trux ac praefervida ira? (nec quidquam dubium inter scriptores refero) nullane haec damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat, quod levissimi ex Graecis, qui Parthorum quoque con-

c) *suae apparatibus* Gron. Crev.

U. c. 435. tra nomen Romanum gloriae favent, dictitare solent,
a. C. 317. ne maiestatem nominis Alexandri (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse) sustinere non potuerit populus Romanus, et, adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines (id quod ex monumentis orationum patet), adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, conlecta paullo plus decem annorum felicitate; quam qui eo extollunt, quod populus Romanus, etsi nullo bello, multis tamen proeliis victus sit, Alexandro nullius pugnae non secunda fortuna fuerit; non intelligunt, se hominis res gestas, et eius iuvenis, cum populi iam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si, quum ex hac parte secula plura numerentur, quam ex illa anni, plus in tam longo spatio, quam in aetate tredecim annorum, fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine, et ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus numquam adversa fortuna pugnae fuit? Paginas in annalibus magistratuum fastisque percurrere licet, consulum dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunae ullo die populum Romanum poenituit. Et, quo sint mirabiliores, quam Alexander aut quisquam rex, denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit: ab tribunis plebis delectus inpediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus comitiorum caussa revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegae nunc temeritas, nunc pravitas, inpedimento aut damno fuit: male gestis rebus alterius successum est: tironem aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At, hercule, reges non liberi solum inpedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta,

non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, et eadem fortunae pignora in discrimen detulisset. immo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam obferentem se: Romanis multi fuissent, Alexandro, vel gloria, vel rerum magnitudine, pares; quorum suo quisque fato, sine publico discrimine, viveret moreretur que.

U. c. 435.
a. C. 317.

XIX. Restat, ut copiae copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur eius aetatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque, in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones. quaterni quinique exercitus saepe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adiunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, et Volscis, et Aequis, et omni Campania, et parte Umbriae Etruriaeque, et Picentibus, et Marsis, Pelignisque, ac Vestinis atque Apulis, adiunctaque omni ora Graecorum inferi maris a Thuriis Neapolim et Cumas, et inde Antio atque Ostiis tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse traiecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum et quatuor millibus equitum, maxime Thessalorum. hoc enim roboris erat. Persas, Indos aliasque si adiunxisset gentes, inpedimentum maius, quam auxilium, traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi supplementum esset: Alexandro (quod postea Hannibali accidit), alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clipeus sarissaeque illis; Romano scutum, maius corpori tegumentum, et pilum, haud paullo, quam hasta, vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx inmobilis, et unius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans; facilis par-

U. c. 435. a. C. 317. tienti, quacumque opus esset, facilis iungenti. Iam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno proelio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannae non fregerunt, quae fregisset acies? Nae ille saepe, etiamsi prima prospere evenissent, Persas et Indos et inbellem Asiam quaesisset, et cum feminis sibi bellum fuisse dixisset: quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso iuvene cum sua conferentem. Equidem, quum per annos quatuor et viginti primo Punico bello classibus certatum cum Poenis recordor, vix aetatem Alexandri subfecturam fuisse reor ad unum bellum, et forsitan quum et foederibus vetustis iuncta Punica res Romanae esset, et timor par adversus communem hostem duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, Persen, non modo cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. Absit invidia verbo [d]), et civilia bella sileant, numquam ab equite hoste, numquam a pedite, numquam aperta acie, numquam aequis, utique numquam nostris locis laboravimus. Equitem, sagittas, saltus inpeditos, avia commeatibus loca gravis armis miles timere potest. Mille acies, graviores quam Macedonum atque Alexandri, avertit, avertetque; modo sit perpetuus huius, qua vivimus, pacis amor et civilis cura concordiae.

U. c. 436. a. C. 316. XX. M. Foslius Flaccinator inde et L. Plautius Venno consules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de foedere renovando legati, quum senatum humi strati movissent, reiecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque foedere negato [e]), induciae biennii, quum per aliquot dies fa-

d) *vero* Gron. Crev. e) *de foedere negatum* Eaed.

tigassent singulos precibus, inpetratae. Et ex Apulia Teanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum praefecti Capuae creari coepti, legibus ab L. Furio praetore datis: quum utrumque ipsi pro remedio aegris rebus discordia intestina petissent. Et duae Romae additae tribus, Ufentina ac Falerina. Inclinatis semel in Apulia rebus, Teates quoque Apuli ad novos consules, C. Iunium Bubulcum, Q. Aemilium Barbulam, foedus petitum venerunt [f]), pacis per omnem Apuliam praestandae populo Romano auctores. id audacter spondendo inpetravere, ut foedus daretur: neque ut aequo tamen foedere, sed ut in ditione populi Romani essent. Apulia perdomita, (nam Forento quoque valido oppido Iunius potitus erat) in Lucanos perrectum· inde repentino adventu Aemilii consulis Nerulum vi captum. Et postquam res Capuae stabilitas Romana disciplina fama per socios vulgavit; Antiatibus quoque, qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad iura statuenda ipsius coloniae patroni: nec arma modo, sed iura etiam Romana late pollebant.

U. c. 436. a. C. 316.

U. c. 437. a. C. 315.

XXI. C. Iunius Bubulcus et Q. Aemilius Barbula consules exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio et M. Popillio, ceterum dictatori L. Aemilio legiones tradiderunt. Is, cum L. Fulvio magistro equitum Saticulam obpugnare adortus, rebellandi caussam Samnitibus dedit. Duplex inde terror inlatus Romanis. hinc Samnis, magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit: hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repente portis, in stationes hostium incurrerunt. Inde pars utraque, spe alieni magis auxilii, quam viribus freta suis, iusto mox proelio inito Romanos urgent. et, quamquam anceps dimicatio erat, tamen utrimque tutam aciem dictator habuit; quia et locum haud facilem ad circumveniendum cepit, et diversa

U. c. 438. a. C. 314.

f) *venere* Gron. Crev.

U. c. 438. statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incessit:
a. C. 314. nec magno certamine intra moenia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit. ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, exstinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: et, spe abiecta Saticulae tuendae, Plistiam ipsi, socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

U. c. 439. XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab di-
a. C. 313. ctatore Q. Fabio gestum est. Consules novi, sicut superiores, Romae manserunt: Fabius ad accipiendum ab Aemilio exercitum, ad Saticulam cum supplemento venit. neque enim Samnites ad Plistiam manserant: sed, adcitis ab domo novis militibus, multitudine freti, castra eodem, quo antea, loco posuerunt: lacessentesque proelio Romanos avertere ab obsidione conabantur. Eo intentius dictator in moenia hostium versus, id bellum tantum ducere, quod urbem obpugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus modo obpositis, ne qua in castra vis fierit. Eo ferocius adequitare [g]) Samnites vallo, neque otium pati. et quum iam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore, magister equitum Q. Aulius Cerretanus, magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, submovit hostem. tum in minime pertinaci genere pugnae sic fortuna exercuit opes, ut insignes [h]) utrimque clades et clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, aegre patiens, quo tam ferociter adequitasset, inde fundi fugarique, orando hortandoque equites proelium integravit. in quem, insignem inter suos cientem pugnam, magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo praecipitaret: nec, ut fit, ad ducis casum perculsa magis, quam irritata, est multitudo. Omnes, qui circa erant, in Aulium, temere invectum per hostium tur-

g) *obequitare* Gron. h) *insignis* Gron. Crev.

mas, tela coniecerunt. Fratri praecipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt. is victorem detractum ex equo magistrum equitum, plenus moeroris atque irae, trucidavit: nec multum afuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere. et repentina acies circa corpora ducum pedestre proelium iniit, quo haud dubie superat Romanus: recuperatumque Aulii corpus, mixta cum dolore laetitia, victores in castra referunt. Samnites, duce amisso, et per equestre certamen tentatis viribus, omissa Saticula, quam nequidquam defendi rebantur, ad Plistiae obsidionem redeunt; intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plistia per vim Samnis potitur.

U. c. 439.
a. C. 313.

XXIII. Mutata inde belli sedes est. ad Soram ex Samnio Apuliaque traductae legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. quo quum prior Romanus exercitus, ad ulciscendam civium necem recuperandamque coloniam, magnis itineribus praevenisset [i]), et sparsi per vias speculatores, sequi legiones Samnitium, nec iam procul abesse, alii super alios, nunciarent; obviam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti proelio dimicatum est. non caedes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, victi vitoresne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse, atque in ea cecidisse Q. Aulium, magistrum equitum. Subfectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; et, per praemissos nuncios consulto dictatore, ubi subsisteret, quove tempore, et qua ex parte hostem adgrederetur, substitit occultus, ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator, quum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis quam obsidentis modo, signum repente pugnae proposuit; et, efficacius ratus ad ac-

i) *pervenisset* Crev.

U. c. 439. a. C. 313. cendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in semet ipso, cuiquam relictam spem, de magistro equitum novoque exercitu militem celavit. et, tamquam nulla, nisi in eruptione, spes esset, *Locis*, inquit, *angustis*, *milites*, *deprehensi*, *nisi quam victoria patefecerimus*, *viam nullam habemus. Stativa nostra munimento satis tuta sunt; sed inopia eadem infesta. nam et circa omnia defecerunt*, *unde subvehi commeatus poterant; et*, *si homines iuvare velint*, *iniqua loca sunt. Itaque non frustrabor ego vos*, *castra hic relinquendo*, *in quae*, *infecta victoria*, *sicut pristino die*, *vos recipiatis. armis munimenta*, *non munimentis arma tuta esse debent. Castra habeant repetantque*, *quibus operae est trahere bellum*: *nos omnium rerum respectum*, *praeterquam victoriae*, *nobis abscindamus. Ferte signa in hostem: ubi extra vallum agmen excesserit*, *castra*, *quibus imperatum est*, *incendant: damna vestra*, *milites*, *omnium circa*, *qui defecerunt*, *populorum praeda sarcientur.* Et [k]) oratione dictatoris, quae necessitatis ultimae index erat, milites accensi vadunt in hostem, et respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis tantum (ita enim iusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque, velut vecordes inlati, signa primo inpetu hostium turbant; et in tempore, postquam ardentia procul vidit castra magister equitum (id convenerat signum), hostium terga invadit. ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam per diversa petunt. Ingens multitudo, in unum metu conglobata, ac semet ipsam turba inpediens, in medio caesa. Capta hostium castra direptaque; quorum praeda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria laetum, quam quod, praeter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salva invenit.

U. c. 440. a. C. 312. XXIV. Ad Soram inde reditum; novique consules M. Poetelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore

k) *ea* Gron.

Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimissa, novisque cohortibus in supplementum adductis. Ceterum, quum propter difficilem urbis situm nec obpugnandi satis certa ratio iniretur, et aut tempore longinqua, aut praeceps periculo victoria esset; Soranus transfuga, clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules iubet, deductusque traditurum urbem promittit. Visus inde (quum, quonam modo id praestaturus esset, percunctantes doceret) haud vana adferre, perpulit, prope adiuncta moenibus Romana castra ut sex millia ab oppido removerentur: fore, ut minus intentae in custodiam urbis diurnae stationes ac nocturnae vigiliae essent. ipse insequenti nocte, sub oppido silvestribus locis cohortibus insidere iussis, decem milites delectos secum per ardua ac prope invia in arcem ducit; pluribus, quam pro numero virorum, missilibus telis eo conlatis. Ad haec saxa erant, et temere iacentia, ut fit, in aspretis, et de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. Ubi quum constituisset Romanos, semitamque angustam et arduam, erectam ex oppido in arcem, ostendisset: *Hoc quidem adscensu*, inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos et decem numero, et, quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis, et locus pro vobis, et nox erit, quae omnia ex incerto maiora territis ostentat. Ego iam terrore omnia implebo: vos arcem intenti tenete.* Decurrit inde, quanto maxime poterat, cum tumultu, *ad arma,* et *pro vestram fidem, cives!* clamitans, *arx ab hostibus capta est; ite, defendite.* Haec incidens principum foribus, haec obviis, haec excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, quum tela et armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe recuperandae arcis. Fuga cuncta complentur, portaeque ab semisomnis ac

U. c. 440. a. C. 312.

U. c. 440. a. C. 312. maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam praesidium Romanum clamore excitatum inrumpit, et concursantes per viam pavidos caedit. Iam Sora capta erat, quum consules prima luce advenere; et, quos reliquos fortuna ex nocturna caede ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur et infandae colonorum caedis et defectionis auctores, vinctos Romam deducunt. ceteram multitudinem incolumem, praesidio inposito, Sorae relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro caesi, ac securi percussi summo gaudio plebis, cuius maxime intererat, tutam ubique, quae passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

XXV. Consules, ab Sora profecti, in agros atque urbes Ausonum bellum intulerunt. mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, coniurationesque circa Campaniam passim factae. nec Capua ipsa crimine caruit. quin Romam quoque et ad principum quosdam inquirendo [l]) ventum est. Ceterum Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona, et Minturnae, et Vescia, urbes erant: ex quibus principes iuventutis duodecim numero, in proditionem urbium suarum coniurati, ad consules veniunt: docent, *suos, iampridem exoptantes Samnitium adventum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse, iuventute, armis* [m]) *Samnites iuvisse. fugatis inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum: et obstinatos claudere, si exercitus admoveatur. In ea fluctuatione animorum obprimi incautos posse.* His auctoribus mota propius castra: missique eodem tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua moenibus insiderent loca; partim togati, tectis veste gladiis, qui

l) *inquirendos* Gron. Crev. c. Drak. m) *et armis* Gron. Crev.

sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab his [n]) U. c. 440. simul custodes trucidari coepti, simul datum signum a. C. 312. armatis, ut ex insidiis concurrerent. ita portae occupatae, triaque oppida eadem hora eodemque consilio capta. Sed, quia absentibus ducibus inpetus est factus, nullus modus caedibus fuit; deletaque Ausonum gens, vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecivo [o]) bello certasset.

XXVI. Eodem anno, prodito hostibus Romano praesidio, Luceria Samnitium facta. nec diu proditoribus inpunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat: cuius primo inpetu urbs, sita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem caesi. eoque ira processit, ut Romae quoque, quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. Praeter odium, quod exsecrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes cogebat. Vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni. duo millia et quingenti missi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuae quoque occultae principum coniurationes factae. De quibus quum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est. quaestiones decretae, dictatoremque quaestionibus exercendis dici placuit. C. Maenius dictus. is M. Foslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus eius terror. itaque sive timore eius, seu conscientia, Calavios, Ovium Noviumque, (ea capita coniurationis fuerant) priusquam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipsis conscita iudicio subtraxit. Deinde, ut quaestioni Campanae materia decessit, versa Romam interpretando res: non nominatim, qui Capuae, sed in universum, qui usquam coissent coniurassentve adversus rempublicam, quaeri senatum iussisse. et coitiones, honorum adipiscendorum caussa factas, adversus rempublicam

n) *iis* Gron. Crev. o) *internecino* Eaed.

U. c. 440. a. C. 312. esse: latiorque et re et personis quaestio fieri; haud abnuente dictatore, sine fine ulla quaestionis suae ius esse. Postulabantur ergo nobiles homines. adpellantibusque tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec hi [p]) modo, in quos crimen intendebatur, sed universi simul, negare, nobilium id crimen esse; quibus, si nulla obstetur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum novorum. ipsos adeo dictatorem magistrumque equitum reos magis, quam quaesitores idoneos eius criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul magistratu abissent. Tum enimvero Maenius, iam famae magis, quam imperii, memor, progressus in concionem ita verba fecit: *Et omnes anteactae vitae vos conscios habeo, Quirites, et hic ipse honos, delatus ad me, testis est innocentiae meae. neque enim, quod saepe alias, quia ita tempora postulabant reipublicae, qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab his coitionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis quaestionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua de caussa, vos existimare, quam me pro magistratu quidquam incompertum dicere, melius est) primum ipsas expugnare quaestiones omni ope adnisi sunt: dein, postquam ad id parum potentes erant, ne caussam dicerent, in praesidia adversariorum, adpellationem et tribunicium auxilium, patricii confugerunt. postremo repulsi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocentiam suam purgarent, visa) in nos inruerunt, et privatis dictatorem poscere reum verecundiae non fuit: ut omnes Dii hominesque sciant, ab illis, etiam quae non possint, tentari, ne rationem vitae reddant; me obviam ire crimini, et obferre me inimicis reum, dictatura me abdico. Vos quaeso, consules, si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum et hunc M. Foslium quaestiones exerceatis; ut adpareat, innocentia nostra nos, non maiestate honoris, tutos a criminationibus istis esse.* Abdicat inde se dictatura, et post eum confestim Foslius magisterio equitum: primique apud consules

p) ii Gron. Crev.

(iis enim ab senatu mandata res est) rei facti, adversus nobilium testimonia egregie absolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterum invisus nobilitati, caussam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quaestio per clara nomina reorum viguit. inde labi coepit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, obpressa est. U. c. 440. a. C. 312.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen spes Campanae defectionis, in quam coniuratum erat, Samnites, in Apuliam versos, rursus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret [q]), Capuam Romanis eriperent. Eo consules cum valido exercitu venerunt. et primo circa saltus, quum utrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum castra in conspectu hostibus data: deinde levibus proeliis, equitum saepius, quam peditum, utrimque periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum, aut morae, qua trahebant bellum, poenitebat. Samnitium contra ducibus, et carpi parvis quotidie damnis, et senescere dilatione belli vires suae videbantur. itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisis: quibus praeceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad proelium, starent: aciem pediti tutam fore. Consulum [r]) Sulpicius in dextro, Poetelius in laevo cornu consistunt. Dextra pars, qua et Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. Sinistris, praeterquam quod confertiores steterant, repentino consilio Poetelii consulis additae vires: qui subsidiarias cohortes, quae integrae ad longioris pugnae casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit; universisque hostem primo

q) *aperirent* Gron. Crev. r) *consules* Eaed.

U. c. 440. a. C. 312. inpetu viribus inpulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit. in hunc, transverso agmine inter duas acies se inferentem, Romanus equitatus concitat equos: signaque et ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Poetelius solus, sed Sulpicius etiam, hortator adfuerat, avectus ab suis nondum conserentibus manus ad clamorem, ab sinistra parte prius exortum. unde, haud dubiam victoriam cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit; Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in perculsos inferentem. Ceterum omnia mutavit repente consulis adventus. nam et conspectu ducis refectus militum est animus: et, maius quam pro numero auxilium, advenerant [s]) fortes viri: et partis alterius victoria audita, mox visa etiam, proelium restituit. Tota deinde iam vincere acie Romanus, et, omisso certamine, caedi capique Samnites; nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia caesa aut capta Samnitium, proditum memoriae est.

XXVIII. Consules, egregia victoria parta, protinus inde ad Bovianum obpugnandum legiones ducunt: ibique hiberna egerunt, donec ab novis consu-
U. c. 441. a. C. 311. libus L. Papirio Cursore quintum, C. Iunio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Poetelius cum M. Foslio magistro equitum exercitum accepit. Is, quum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit. unde, nocturna Samnitium fuga sine certamine receptis Fregellis, praesidioque valido inposito, in Campaniam reditum maxime ad Nolam armis repetendam. eo se intra moenia, sub adventum dictatoris, et Samnitium omnis multitudo et Nolani agrestes contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad moenia esset, om-

s) *advenerat* Gron. Crev.

nia aedificia (et frequenter ibi habitabatur) circumiecta muris incendit. nec ita multo post, sive a Poetelio dictatore, sive ab C. Iunio consule (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captae decus Nolae ad consulem trahunt, adiiciunt, Atinam et Calatiam ab eodem captas; Poetelium autem, pestilentia orta, clavi figendi caussa dictatorem dictum. Suessa et Pontiae eodem anno coloniae deductae sunt. Suessa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias, insulam sitam in conspectu litoris sui, incoluerant. et, Interamna et Casinum ut deducerentur coloniae, senatusconsultum factum est. sed triumviros creavere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes consules M. Valerius, P. Decius. U. c. 441. a. C. 311.

XXIX. Profligato fere Samnitium bello, priusquam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est. nec erat ea tempestate gens alia, cuius secundum Gallicos tumultus arma terribiliora essent, quum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero consulum in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter aeger Romae restiterat, auctore senatu dictatorem C. Iunium Bubulcum dixit. is, prout rei magnitudo postulabat, omnes iuniores sacramento adigit: arma, quaeque alia res poscit, summa industria parat: nec tantis adparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello consilia et apud Etruscos fuere. neutri finibus egressi. et censura clara eo anno Ap. Claudii et C. Plautii fuit; memoriae tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod viam munivit, et aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit; quia, ob infamem atque invidiosam senatus lectionem verecundia victus, collega magistratu se abdicaverat. Appius, iam inde antiquitus insitam pertinaciam familiae gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore, Potitii, gens [t]), cuius ad aram Maximam Herculis fami- U. c. 442. a. C. 310.

t) *Potitia gens* Gron. Crev.

U. c. 442. a. C. 310. liare sacerdotium fuerat, servos publicos, ministerii delegandi caussa, sollemnia eius sacri docuerat. Traditur inde lectu mirabile, et quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset, quum duodecim familiae ea tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe exstinctos: nec nomen tantum Potitiorum interisse, sed censorem etiam Appium, memori Deum ira, post aliquot annos luminibus captum.

U. c. 443. a. C. 309. XXX. Itaque consules, qui eum annum secuti sunt, C. Iunius Bubulcus tertium et Q. Aemilius Barbula iterum, initio anni quaesti apud populum, deformatum ordinem prava lectione senatus, qua potiores aliquot lectis praeteriti essent; negaverunt, eam lectionem se, quae sine recti pravique discrimine ad gratiam ac [u]) libidinem facta esset, observaturos: et senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante censores Ap. Claudium et C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari coepta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum seni deni in quatuor legiones a populo crearentur; quae antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum et consulum ferme fuerant beneficia. tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius. Alterum, ut duumviros navales classis ornandae reficiendaeque caussa idem populus iuberet. lator huius plebisciti fuit M. Decius tribunus plebis. Eiusdem anni rem dictu parvam praeterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines quia prohibiti a proximis censoribus erant in aede Iovis vesci, quod traditum antiquitus erat, aegre passi, Tibur uno agmine abierunt: adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis praecineret. Eius rei religio tenuit senatum: legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini, benigne polliciti, primum adcitos eos in curiam hortati sunt,

u) *et* Gron. Crev.

uti reverterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio, haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos adgrediuntur. Die festo alii alios per speciem celebrandarum cantu epularum [x]) invitant, et vino, cuius avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra somno vinctos [y]) coniiciunt, ac Romam deportant. nec prius sensere, quam, plaustris in foro relictis, plenos crapulae eos lux obpressit. Tunc concursus populi factus, inpetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati, cum cantu atque hac, quae nunc sollemnis est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque in aede vescendi ius iis, qui sacris praecinerent. Haec inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur. U. c. 443. a. C. 309.

XXXI. Consules inter se provincias partiti; Iunio Samnites, Aemilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Samnio Cluviam, praesidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibusque foedum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Iunius, nihil antiquius obpugnatione Cluviana ratus, quo die adgressus est moenia, vi cepit, atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus. caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longe ditissimum atque opulentissimum armis virisque. Ibi quia haud tantum irarum erat, spe praedae milites accensi, oppido potiuntur. minus itaque saevitum in hostes est: praedae plus pene, quam ex omni Samnio umquam, egestum, benigneque omnis militi concessa. Et postquam praepotentem armis Romanum nec acies subsistere ullae, nec castra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eo curae sunt intentae, ut insidiis quaereretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset. Transfugae agrestes et captivi quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem adferen-

x) add. *caussa* Gron. Crev. c. Drak. y) *victos* Gron. Crev.

U. c. 443. a. C. 309. tes, quae et vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium conpulsam esse, perpulerunt, ut praedatum eo expeditae ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat, et, postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. Et primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam, ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coibant, et notis ordinibus in vetere disciplina militiae, iam sine praecepto ullius sua sponte struebatur acies, consul, ad ancipitem maxime pugnam advectus, desilit ex equo, et Iovem Martemque atque alios testatur Deos, *se nullam suam gloriam inde, sed praedam militi quaerentem, in eum locum devenisse. neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex hoste militis curam, reprehendi posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam virtutem militum, vindicaturam. conniterentur modo uno animo omnes invadere hostem, victum acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem, et loco, non armis, fretum. Sed quem esse iam virtuti Romanae inexpugnabilem locum?* Fregellana arx, Soranaque, et ubicumque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium inmemor difficultatium [z]), vadit adversus inminentem hostium aciem. ibi paullum [a]) laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen: ceterum, postquam prima signa planiciem summam ceperunt, sensitque acies aequo se iam institisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores, easdemque latebras, quibus se paullo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed loca difficilia, hosti quaesita, ipsos tum sua fraude inpediebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit: caesa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste praedam pecorum discurrit.

z) *difficultatum* Gron. Crev. a) *ubi paululum* Eaed.

XXXII. Dum haec geruntur in Samnio, iam omnes Etruriae populi praeter Arretinos [b]) ad arma ierant. ab obpugnando Sutrio, quae urbs, socia Romanis, velut claustra Etruriae erat, ingens orsi bellum. Eo alter consulum Aemilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis, Sutrini commeatus benigne in castra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Postero die, ubi celeriora, quam tutiora, consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnae propositum est, armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nunciatum est, exemplo tesseram dari iubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat. dicto paretur. Consul, ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri iussit, et haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrimque steterunt, exspectantes ut ab adversariis clamor et pugna inciperet. et prius sol meridie se inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est. inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubae, et signa inferuntur. Nec segnius ab Romanis pugna initur. concurrunt infensis animis. numero hostis, virtute Romanus superat. Anceps proelium multos utrimque, et fortissimum quemque, absumit: nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis, successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt. nullo umquam proelio fugae minus, nec plus caedis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset; ita ut victores prius, quam victi, pugnandi finem facerent. Post occasum solis signum receptui datum est: nocte ab utroque in castra reditum. Nec deinde quidquam eo anno rei memoria dignae apud Sutrium gestum est; quia et ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno proelio fuerat, subsidiariis

U. c. 443.
a. C. 309.

b) *Aretinos* Gron.

U. c. 443. modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum prae-
a. C. 309. sidium: et ad apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures post proelium saucii decesserint quam ceciderant in acie.

U. a. 444. XXXIII. Q. Fabius insequentis anni consul bel-
a. C. 308. lum ad Sutrium excepit. collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est. Ceterum et Fabius supplementum ab Roma adduxit, et novus exercitus domo adcitus Etruscis venit. Permulti anni iam [c]) erant, quum inter patricios magistratus tribunosque [d]) nulla certamina fuerant; quum ex ea familia, quae velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor, circumactis decem et octo mensibus, quod Aemilia lege finitum censurae spatium temporis erat, quum C. Plautius collega eius magistratu se abdicasset, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis; qui finiendae censurae intra legitimum tempus actionem susceperat: non popularem magis, quam iustam; nec in vulgus, quam optimo cuique, gratiorem. Is, quum identidem legem Aemiliam recitaret, auctoremque eius Mam. Aemilium dictatorem laudibus ferret; qui quinquennalem ante censuram, et longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium et anni coegisset spatium: *Dic, agedum,* inquit, *Ap. Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore, quo C. Furius et M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses.* Negare Appius, *interrogationem tribuni magno opere ad caussam pertinere suam. nam, etsi tenuerit lex Aemilia eos censores, quorum in magistratu lata esset, quia post illos censores creatos eam legem populus iussisset, quodque postremum iussisset, id ius ratumque esset; non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse.*

XXXIV. Haec sine ullius adsensu cavillante Appio, *En,* inquit, *Quirites, illius Appii progenies, qui,*

c) *iam anni* Gron. Crev. d) add. *plebis* Eaed.

decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fasces et imperium obtinuit. nec ante continuando abstitit magistratu, quam obruerent e) *eum male parta, male gesta, male retenta imperia. Haec est eadem familia, Quirites, cuius vi atque iniuriis compulsi, extorres patria, Sacrum montem cepistis: haec, adversus quam tribunicium auxilium vobis comparastis: haec, propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: haec, quae foenebres leges: haec, quae agrarias semper inpugnavit: haec connubia Patrum et plebis interrupit: haec plebi ad curules magistratus iter obsepsit. hoc est nomen multo, quam Tarquiniorum, infestius vestrae libertati. Itane tandem, Ap. Claudi, quum centesimus iam annus sit ab Mam. Aemilio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id ius esse, quod postremo populus iussisset, scivit? Immo vero omnes sciverunt; et ideo Aemiliae potius legi paruerunt, quam illi antiquae, qua primum censores creati erant, quia hanc postremam iusserat populus* f)*: et quia, ubi duae contrariae leges sunt, semper antiquae obrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Aemilia lege populum? an populum teneri, te unum exlegem esse? Tenuit Aemilia lex violentos illos censores, C. Furium et M. Geganium; qui, quid iste magistratus in republica mali facere posset, indicarunt: quum, ira finitae potestatis, Mam. Aemilium, principem aetatis suae belli domique, aerarium fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium: tenet C. Plautium collegam tuum iisdem auspiciis, eodem iure creatum. An hunc non, ut qui optimo iure censor creatus esset, populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc praecipuum ac singulare valeat? Quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo iure rex Romae creatus sit, creatum se dicet? quem semestri dictatura; quem interregno quinque dierum contentum*

U. c. 444.
a. C. 308.

e) *obruerunt* Gron. Crev. f) *populus* del. Eaed.

U. c. 444. a. C. 308. *fore putes? quem clavi figendi, aut ludorum caussa dictatorem audacter crees? Quam isti stolidos ae socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem, ingentibus rebus gestis, dictatura se abdicaverunt, aut qui vitio creati abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam? Nuper intra decem annos C. Maenius dictator, quia, quum quaestiones severius, quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio eius, quod quaerebat ipse* [g]*, criminis obiectata ab inimicis est, ut privatus obviam iret crimini, dictatura se abdicavit. Nolo ego istam in te modestiam: ne degeneraveris a familia imperiosissima et superbissima: non die, non hora citius, quam necesse est, magistratu abieris; modo ne excedas finitum tempus. Satis est, aut diem, aut mensem censurae adiicere? Triennium, inquit, et sex menses ultra, quam licet Aemilia lege, censuram geram, et solus geram. hoc quidem iam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? poenitet enim, quod antiquissimum sollemne, et solum ab ipso, cui fit, institutum Deo, ab nobilissimis antistitibus eius sacri ad servorum ministerium religiosus censor deduxisti. gens antiquior originibus urbis huius, hospitio Deorum inmortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe exstincta est: nisi universam rempublicam eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega C. Iulio censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior illius cupiditas fuit, quam tua, Appi? Nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit, tamen neminem invenit, qui se postea auctorem sequeretur, omnes deinceps censores post mortem collegae se magistratu abdicarunt. Te, nec quod dies exit* [h] *censurae, nec quod collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor coercet: virtutem in superbia, in audacia, in contemtu Deorum ho-*

g) *quaerebat, ipsi* Gron. Crev. h) *exiit* Eaed.

minumque ponis. Ego te, Ap. Claudi, pro istius magistratus maiestate ac verecundia, quem gessisti, non modo manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori a me adpellatum vellem: sed et haec, quae adhuc egi, pervicacia tua et superbia coegit me loqui; et, nisi Aemiliae legi parueris, in vincula duci iubebo; nec, quum ita comparatum a maioribus sit, ut, comitiis censoriis nisi duo confecerint legitima suffragia, non renunciato altero comitia differantur, ego te, qui solus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar. Haec taliaque quum dixisset, prendi censorem, et in vincula duci iussit. Adprobantibus sex tribunis actionem collegae, tres adpellanti Appio auxilio fuerunt; summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit. U. c. 444. a. C. 308.

XXXV. Dum ea Romae geruntur, iam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: consulique Fabio, imis montibus ducenti ad ferendam opem sociis tentandasque munitiones, si qua posset, acies hostium instructa obcurrit; quorum ingentem multitudinem quum ostenderet subiecta late planicies; consul, ut loco paucitatem suorum adiuvaret, flectit paullulum in clivos agmen (adspreta erant strata saxis). inde signa in hostem obvertit. Etrusci, omnium, praeterquam multitudinis suae, qua sola freti erant, inmemores, proelium ineunt adeo raptim et avide, ut, abiectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus contra nunc tela, nunc saxa, quibus eos adfatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur scuta galeaeque ictae quum etiam, quos non vulneraverant, turbarent (neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent), stantes et expositos ad ictus quum iam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes fluctuantemque et instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati et principes invadunt. eum inpetum non tulerunt Etrusci, versis-

U. c. 444. a. C. 308.

que signis, fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani, praevecti per obliqua campi, quum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. Inde inermi pene agmine ac vexato vulneribus in silvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis millibus Etruscorum caesis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cum praeda ingenti potitur. Tum de persequendo hoste agitari coeptum.

XXXVI. Silva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quam nuper fuere Germanici saltus, nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud fere quisquam, praeter ducem ipsum, audebat. aliis omnibus cladis Caudinae nondum memoria aboleverat. Tum ex iis, qui aderant, (consulis fratrem M. Fabium, Kaesonem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua consulem, genitum tradunt) speculatum se iturum professus, brevique omnia certa adlaturum. Caere educatus apud hospites, Etruscis inde literis eruditus erat, linguamque Etruscam probe noverat. Habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Graecis, ita Etruscis literis erudiri solitos. Sed propius est vero, praecipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus inmiscuerit. servus ei dicitur comes unus fuisse, nutritus una, eoque haud ignarus linguae eiusdem: nec quidquam aliud proficiscentes, quam summatim regionis, quae intranda erat, naturam ac nomina principum in populis accepere; ne qua inter conloquia insigni nota haesitantes deprehendi possent. Iere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus gaesisque binis armati. Sed neque commercium linguae, nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quam quod abhorrebat ab fide, quemquam externum Ciminios saltus intraturum. Usque ad Camertes Umbros penetrasse dicuntur. Ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumque in senatum consulis verbis egisse de societate amici-

tiaque: atque inde comi hospitio acceptum, nunciare Romanis iussum, commeatum exercitui dierum triginta praesto fore, si ea loca intrasset; iuventutemque Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. Haec quum relata consuli essent, inpedimentis prima vigilia praemissis, legionibus post inpedimenta ire iussis, ipse substitit cum equitatu: et, luce orta, postero die obequitavit stationibus hostium, quae extra saltum dispositae erant: et, quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit; portaque altera egressus, ante noctem agmen adsequitur. Postero die, luce prima, iuga Ciminii montis tenebat. inde, contemplatus opulenta Etruriae arva, milites emittit. Ingenti iam abacta praeda, tumultuariae agrestium Etruscorum cohortes, repente a principibus regionis eius concitatae, Romanis obcurrunt, adeo incompositae, ut vindices praedarum prope ipsi praedae fuerint. Caesis fugatisque iis, late depopulato agro, victor Romanus, opulentusque rerum omnium copia, in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denunciatum Fabio senatus verbis, ne saltum Ciminium transiret. laetati serius se, quam ut inpedire bellum possent, venisse, nuncii victoriae Romam revertuntur.

U. c. 444.
a. C. 308.

XXXVII. Hac expeditione consulis motum latius erat, quam profligatum, bellum. vastationem namque sub Ciminii montis radicibus iacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etruriae modo populos, sed Umbriae finitima. Itaque, quantus non umquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque e silvis tantummodo promota castra, sed etiam aviditate dimicandi quam primum in campos delata acies: deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendum[i]) contra spatio: dein[k]), postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. Ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta

i) *instruendam* Gron. Crev. k) *deinde* Eaed.

U. c. 444. a. C. 308. sensere, clamor repente circa duces ortus, ut *eo sibi e castris cibaria eius diei deferri* iuberent; *mansuros se sub armis, et aut nocte, aut certe luce prima castra hostium invasuros.* Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. decima erat fere diei hora, quum cibum capere consul milites iubet; praecipit, ut in armis sint, quacumque diei noctisve hora signum dederit. Paucis milites adloquitur, Samnitium bella extollit, elevat Etruscos: *nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam* ait *esse. Praeterea telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse.* His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: et, quod sine munimento consederant, verisimilius erat, quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant, et quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. Dolabrae calonibus dividuntur ad vallum proruendum fossasque inplendas. intra munimenta instruitur acies: delectae cohortes ad portarum exitus conlocantur. dato deinde signo paullo ante lucem, quod aestivis noctibus sopitae maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim invadit hostes: alios inmobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ad arma trepidantes, caedes obpressit. paucis armandi se datum spatium est. Eos ipsos, non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus, fugatos eques persequitur. ad castra, ad silvas diversi tendebant. Silvae tutius dedere refugium. nam castra in campis sita eodem die capiuntur, aurum argentumque iussum referri ad consulem: cetera praeda militis fuit. Caesa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt; metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tuscis Umbrisque, obprimeretur. Sed, ubicumque pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque a Perusia, et Cor-

tona, et Arretio[1]), quae ferme capita Etruriae populorum ea tempestate erant, legati, pacem foedusque ab Romanis petentes, inducias in tringinta annos inpetraverunt. U. c. 444. a. C. 308.

XXXVIII. Dum haec in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. multa alia castella vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere. Per idem tempus et classis Romana a P. Cornelio, quem senatus maritimae orae praefecerat, in Campaniam acta, quum adpulsa Pompeios esset; socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine, ut fit, praedae longius progressi, excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus adsecuti agrestes exuerunt praeda, partem etiam occiderunt: quae superfuit caedi, trepida multitudo ad naves compulsa est. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romae terrorem fecerat, tam laetam famam in Samnium ad hostes tulerat: *interclusum Romanum exercitum obsideri, cladisque imaginem Furculas Caudinas* memorabant. *eadem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam, septam non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse.* Iam gaudium invidia quadam miscebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset. itaque armis virisque ad obterendum C. Marcium consulem concurrunt; protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis consul fuit. dimicatum proelio utrimque atroci, atque incerto eventu est. et quum anceps caedes fuisset, adversae tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, et (quod insigne maxime fuit) consulis ipsius vulnus. Ob haec etiam

1) *Aretio* Gron.

U. c. 444. a. C. 308. aucta fama (ut solet) ingens terror Patres invasit, dictatoremque dici placebat: nec, quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicae ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuncium perferri, omnibus infestis, tuto posse; nec vivere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul Fabius infestus privatim Papirio erat: quae ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solum, auctoritate moverent, ut memoriam simultatium [m]) patriae remitteret. Profecti legati ad Fabium quum senatusconsultum tradidissent, adiecissentque orationem convenientem mandatis, consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam acturus esset [n]), legatis recessit. nocte deinde silentio (ut mos est) L. Papirium dictatorem dixit: cui quum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut adpareret, insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Iunium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quod Faucia curia fuit principium, duabus insignis cladibus, captae urbis, et Caudinae pacis: quod utroque anno eadem curia [o]) fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quae ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit.

XXXIX. Dictator postero die, auspiciis repetitis, pertulit legem: et, profectus cum legionibus, ad terrorem traducti silvam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam pervenit; acceptisque a Marcio consule veteribus militibus, in aciem copias eduxit. nec hostes detrectare visi pugnam. instructos deinde armatosque (quum ab neutris proelium inciperet) nox obpressit. Quieti aliquamdiu, nec suis diffidentes vi-

m) *simultatum* Gron. Crev.
n) *esset acturus* Eaed.
o) *eiusdem curiae* Eaed.

ribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere. Interea res in Etruria gestae. nam et cum Umbrorum exercitu acie depugnatum est; (fusi tamen magis, quam caesi, hostes, quia coeptam acriter non tolerarunt pugnam) et ad Vadimonis lacum Etrusci, lege sacrata coacto exercitu, quum vir virum legisset, quantis nunquam alias antea [p]) simul copiis, simul animis, dimicarunt: tantoque irarum certamine gesta res est [q]), ut ab neutra parte emissa sint tela. gladiis pugna coepit, et, acerrime commissa, ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente, videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugae: cadunt antesignani: et, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint: ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etruscorum. Secuta deinde inpetum eorum, utcumque adfecta erat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia coepta, et averti manipuli quidam: et, ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit opes. caesum in acie, quod roboris fuit; castra eo inpetu capta direptaque. U. c. 444. a. C. 308.

XL. Pari subinde periculo gloriaeque eventu bellum in Samnitibus erat; qui, praeter ceteros belli adparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento caelaverunt. Forma erat scuti: summum latius, qua pectus atque humeri teguntur, fastigio aequali; ad imum cuneatior, mobilitatis caussa. spongia pectori tegumentum: et sinistrum crus ocrea tectum. galeae cristatae, quae speciem magnitudini cor-

p) *ante* Gron. Crev. q) *res gesta est* Eaed.

U. c. 444. a. C. 308. porum adderent. tunicae auratis militibus versicolores, argentatis linteae candidae. his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus iam Romanis adparatus insignium armorum fuerat; doctique a ducibus erant, *horridum militem esse debere; non caelatum auro et argento, sed ferro et animis fretum. quippe illa praedam verius, quam arma, esse; nitentia ante rem, deformia inter sanguinem et vulnera. Virtutem esse militis decus, et omnia illa victoriam sequi*; *et ditem hostem quamvis pauperis victoris praemium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in proelium ducit. dextro ipse cornu consistit; sinistro praefecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem et magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Iunius commovit hostem, laevo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eoque candida veste et paribus candore armis insignes. *eos se Orco mactare* Iunius dictitans, quum intulisset signa, turbavit ordines, et haud dubie inpulit aciem. Quod ubi sensit dictator, *Ab laevone cornu victoria incipiet?* inquit, *et dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriae trahet?* Concitat milites. nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab laevo cornu, ambo consulares ad equites in cornibus positos evehuntur: adhortatique eos, ut partem secum capesserent decoris, in transversa latera hostium incurrunt. Is novus additus terror quum ex parte utraque circumvasisset aciem, et ad terrorem hostium legiones Romanae, redintegrato clamore, intulissent gradum, tum fuga ab Samnitibus coepta. Iam strage hominum armorumque insignium campi repleri; ac primo pavidos Samnites castra sua accepere: deinde ne ea quidem retenta. captis direptisque ante noctem iniectus ignis. Dictator ex senatusconsulto triumphavit. cuius triumpho longe maximam speciem captiva arma praebuere.

tantum magnificentiae visum in iis, ut aurata scuta dominis argentariarum [r]) ad forum ornandum dividerentur. inde natum initium dicitur fori ornandi ab aedilibus, quum tensae ducerentur. Et Romani quidem ad honorem Deum insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia et odio Samnitium, gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine compellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quae et ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubia nec difficili victoria dimicat. ipsum oppidum (nam ad moenia victor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Praesidio Perusiae inposito, legationibus Etruriae amicitiam petentibus prae se Romam ad senatum missis, consul, praestantiore etiam, quam dictator, victoria triumphans, urbem est invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium et M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alterum, alterum praetorem declaravit.

U. c. 444. a. C. 308.

XLI. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur consulatus; Decius collega datur. Valerius praetor quartum creatus. Consules partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam, tum pacem petentes, quod uti ea, quum daretur, noluissent, adspernatus, obpugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hostes victi: neque eius pugnae memoria tradita foret, ni Marsi eo primum proelio cum Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eamdem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui praebere, atque inducias in quadraginta annos petere. Volsiniensium castella aliquot vi cepit: quaedam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumfe-

U. c. 445. a. C. 307.

r) *argentariorum* Gron.

U. c. 445. rendoque passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut
a. C. 307. nomen omne Etruscum foedus ab consule peteret. Ac de eo quidem nihil inpetratum. induciae annuae datae. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, et binae tunicae in militem exactae. ea merces induciarum fuit. Tranquillas res iam Etruscis turbavit repentina defectio Umbrorum, gentis integrae a cladibus belli, nisi quod transitum exercitus ager senserat. Ii, concitata omni iuventute sua, et magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerant, ut, relicto post se in Etruria Decio, ad obpugnandam inde Romam ituros, magnifice de se, ac contemtim de Romanis loquentes, iactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit, et in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. Nec Romae spernebatur Umbrorum bellum: et ipsae minae metum fecerant expertis a Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium consulem missi sunt, ut, si quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Umbriam propere exercitum duceret. Dicto paruit consul, magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiae Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus consulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam omittendum bellum censerent. Plaga una (Materinam ipsi adpellant) non continuit modo ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruxit[s]: cohortatusque praedicatione vera qua in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam adpendicem Etrusci belli conficere iubet: et vocis inpiae poenas expetere, qua se urbem Romanam obpugnaturos mi-

s) *instruit* Gron. Crev.

nati sunt[t]). Haec tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor, sua sponte ortus, loquentem interpellaverit ducem. ante imperium deinde concentu tubarum ac cornuum cursu effuso in hostem feruntur. Non tamquam in viros aut armatos incurrunt: (mirabilia dictu!) signa primo eripi coepta signiferis; deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri. et, sicubi est certamen, scutis magis, quam gladiis, geritur res. Umbonibus incussaque ala sternuntur hostes. plus capitur hominum, quam caeditur: atque una vox ponere arma iubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est a primis auctoribus belli. postero insequentibusque diebus et ceteri Umbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti. U. c. 445. a. C. 307.

XLII. Fabius, alienae sortis victor belli, in suam provinciam exercitum reduxit. itaque ei, ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuaverat consulatum, ita senatus in insequentem annum[u]), quo Ap. Claudius, L. Volumnius consules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adversante, imperium. Appium censorem petisse consulatum, comitiaque eius ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, quum collegae novum bellum, Sallentini hostes decernerentur, Romae mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciae haud poenituit. multa secunda proelia fecit: aliquot urbes hostium vi cepit. praedae erat largitor, et benignitatem per se gratam comitate adiuvabat: militemque iis artibus fecerat et periculi et laboris avidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis conlatis confligit. minime ambigua res fuit. Fusi hostes, atque in castra compulsi. nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen U. c. 446. a. C. 306.

t) *sint* Gron. Crev. u) *senatus insequente anno* Eaed.

U. c. 446. a. C. 306. sunt circumsessa, et nocte custodita, ne quis elabi posset. Postero die, vixdum luce certa, deditio fieri coepta: et pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur. Hi omnes sub iugum missi. sociis Samnitium nihil cautum. ad septem millia sub corona veniere. qui se civem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus. Eos omnes Fabius Romam ad senatum misit: et, quum quaesitum esset: delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent, per Latinos populos custodiendi

U. c. 447. a. C. 305. dantur. iussique eam integram rem novi consules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus, (ii enim iam creati erant) ad senatum referre. id aegre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, praeter Alatrinatem, Ferentinatemque, et Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

XLIII. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia et Sora, praesidiaque, quae in iis Romana erant, expugnata: et in captivorum corpora militum foede saevitum. itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio novi hostes (iam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum iussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuncius non posset, et per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret, Romamque is metus manaret; adeo ut omnes iuniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo iusti scriberentur exercitus. Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro praesenti terrore ac vetustate gentis gloriae fuit. nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum inducias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque, et singulis in

militem tunicis. Ab senatu ad Marcium reiecti, cui senatusconsulto permissum de Hernicis erat: isque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis inpeditior erat. Omnia itinera obsepserant hostes. saltusque pervios ceperant, ne qua subvehi commeatus possent: neque eos, quum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisque adparebat, neque Samnitem certamen praesens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui, Hernicis subactis, maturavit collegae venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, coniungi utique passi duos x) consulares exercitus nihil crederent superesse spei, advenientem incomposito agmine Marcium adgrediuntur. Raptim conlatae sarcinae in medium; et, prout tempus patiebatur, instructa acies. Clamor primum in stativa perlatus, dein conspectus procul pulvis, tumultum apud alterum consulem in castris fecit. isque, confestim arma capere iussis, raptimque eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem, atque alio certamine occupatam, invadit; clamitans, *summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriae compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus.* Qua inpetum dederat, perrumpit; aciemque per mediam in castra hostium tendit, et vacua defensoribus capit atque incendit. Quae ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, et hostes respexere, tum passim fuga coepta Samnitium fieri. sed omnia obtinet caedes, nec in ullam partem tutum perfugium est. Iam, triginta millibus hostium caesis, signum receptui consules dederant, conligebantque in unum copias, in vicem inter se gratantes: quum repente visae procul hostium novae cohortes, quae in supplementum scriptae fuerant, integravere caedem. in quas, nec iussu

U. c. 447.
a. C. 305.

x) *duo* Gron. Crev.

U. c. 447. a. C. 305. consulum, nec signo accepto, victores vadunt; *malo tirocinio inbuendum Samnitem*, clamitantes. Indulgent consules legionum ardori, ut qui probe scirent, novum militem hostium inter perculsos fuga veteranos ne tentando quidem satis certamini fore. Nec eos opinio fefellit. omnes Samnitium copiae, veteres novaeque, montes proximos fuga capiunt. eo et Romana erigitur acies; nec quidquam satis tuti loci victis est. et de iugis, quae ceperant, funduntur; iamque una voce omnes pacem petebant. Tum, trium mensium frumento imperato, et annuo stipendio, ac singulis in militem tunicis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans in urbem rediit; statuaque equestris in foro decreta est, quae ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quam civitatem, suae leges redditae: connubiumque inter ipsos, quod aliquamdiu soli Hernicorum [y]) habuerunt, permissum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latione data: concilia connubiaque ademta: et magistratibus, praeterquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno aedes Salutis a C. Iunio Bubulco censore locata est, quam consul bello Samnitium voverat. ab eodem collegaque eius M. Valerio Maximo viae per agros publica inpensa factae. Et cum Karthaginiensibus eodem anno foedus tertio renovatum: legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera missa.

XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure. ab iis, propter quae creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Ti. Minucius.

U. c. 448. a. C. 304. Hos consules Piso Q. Fabio et P. Decio subgerit, biennio exemto, quo Claudium Volumniumque, et Cor-

y) *Hernicorum soli* Gron. Crev.

nelium cum Marcio consules factos tradidimus. memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consulto binos consules, falsos ratus, transcenderit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incursiones factae. Itaque ambo consules, in Samnium missi, quum diversas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum Minucius, petissent; Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, ac viginti millia [z]) hominum capta tradunt: alii Marte aequo discessum, et Postumium, metum simulantem nocturno itinere, clam in montes copias abduxisse: hostes secutos duo millia inde locis munitis et ipsos consedisse. Consul, ut stativa tuta copiosaque (et ita erant) petisse videretur, postquam et munimentis castra firmavit, et omni adparatu rerum utilium instruxit; relicto firmo praesidio, de vigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, et ipsum adversus alios sedentem, ducit. ibi, auctore Postumio, Minucius cum hostibus signa confert; et, quum anceps proelium in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam iam aciem hostium inproviso invadit. Itaque, quum lassitudo ac vulnera fugam quoque praepedissent, occidione occisi hostes, signa unum et viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculsum iam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex et viginti capta, et imperator Samnitium Statius Gellius, multique alii mortales, et castra utraque capta: et Bovianum, ubi postero die coeptum obpugnari, brevi capitur. magnaque gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium consulem, cum vulnere gravi relatum in castra, mortuum, quidam auctores sunt, et M. Fulvium in locum eius consulem subfectum: et ab eo, quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum.

U. c. 448.
a. C. 304.

z) add. *inde* Gron.

U. c. 448. a. C. 304. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

U. c. 449. a. C. 303. XLV. P. Sulpicio Saverrione, P. Sempronio Sopho consulibus, Samnites, seu finem, seu dilationem belli quaerentes, legatos de pace Romam misere. quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi saepe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse. nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse. P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur.* Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus, benigne praebito commeatu, peragrasset, foedus antiquum Samnitibus redditum. Ad Aequos inde veteres hostes, ceterum per multos annos sub specie infidae pacis quietos, versa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, missitaverant simul cum iis Samniti auxilia; et, post Hernicos subactos, universa prope gens, sine dissimulatione consilii publici, ad hostes desciverat: et postquam, icto Romae cum Samnitibus foedere, feciales venerant res repetitum, *tentationem* aiebant *esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur: quot quantopere optandum foret, Hernicos docuisse: quum, quibus licuerit, suas leges Romanae civitati praeoptaverint: quibus legendi, quid mallent, copia non fuerit, pro poena necessariam civitatem fore.* Ob haec vulgo in conciliis iactata, populus Romanus bellum fieri Aequis iussit: consulesque ambo, ad novum profecti bellum, quatuor millia [a]) a castris hostium consederunt. Aequorum exercitus, (ut qui suo nomine permultos annos inbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. alii ex-

a) *millibus* Gron. Crev. c. Drak.

eundum in aciem, alii castra tuenda censent: mo- U. c. 449.
vet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps a. C. 303.
cum levibus praesidiis urbium relictarum excidia. Itaque, postquam inter multas sententias una, quae, omissa cura communium, ad respectum suarum quemque rerum vertisset, audita; ut prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia tuendaque moenibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti adsensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; et, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. Ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde vallum, quum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi: sed vestigia, in omnes aeque ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant; post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum et quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia obpugnando ceperunt; quorum pleraque diruta atque incensa, nomenque Aequorum prope ad internecionem deletum. De Aequis triumphatum: exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis petendae amicitiaeque. iis populis foedus petentibus datum.

XLVI. Eodem anno Cn. b) Flavius Cn. filius scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir et facundus, aedilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, quum adpareret aedilibus, fierique se pro tribu aedilem videret, neque accipi nomen, quia scriptum faceret; tabulam posuisse, et iurasse, se scriptum non facturum. quem aliquanto ante desisse c) scriptum facere, arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto triumviratibusque, nocturno al-

c) C. Gron. Crev. d) *antea desiisse* Eaed.

U. c. 449. a. C. 303. tero, altero coloniae deducendae. Ceterum (id quod haud discrepat) contumacia adversus contemnentes humilitatem suam nobiles certavit: civile ius, repositum in penetralibus pontificum, evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut, quando lege agi posset, sciretur: aedem Concordiae in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit; coactusque consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus verba praeire, quum more maiorum negaret, nisi consulem aut imperatorem, posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum aramve iniussu senatus aut tribunorum plebei partis maioris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebeiae libertatis, referam. Ad collegam aegrum visendi caussa Flavius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi adsidebant, adsurrectum ei non esset, curulem adferri sellam eo iussit, ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. Ceterum Flavium dixerat aedilem forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat. et postquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas; humilibus per omnes tribus divisis, forum et campum conrupit. tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos et phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes discessit civitas. aliud integer populus, fautor et cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat; donec Q. Fabius et P. Decius censores facti: et Fabius, simul concordiae caussa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus coniecit, urbanasque eas adpellavit. adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum tem-

peratione pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut equites Idibus Quinctilibus transveherentur.

EPITOME LIBRI X.

Coloniae deductae sunt Sora, et Alba, et Carseoli. Marsi 1) in deditionem accepti sunt 2). Collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, quum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum a Valerio consule tunc tertium lata est. Duae tribus adiectae sunt, Aniensis et Terentina. Samnitibus bellum indictum, et adversus eos saepe prospere pugnatum est 3). Quum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio et Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, et morte sua victoriam eius pugnae populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui iureiurando obstrictus, quo maiore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Census actus est. lustrum conditum. censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, et trecenta viginti duo.

1) *ac Alba. Carseoli Marsi* Gron. *ac Alba, Carseoli. Marsi* Crev.

2) *sunt* del. Gron. Crev.

3) *est* del. Eaed.

T. LIVII PATAVINI

LIBER X.

U. c. 450. a. C. 302. L. Genucio, Ser. Cornelio consulibus, ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniae deductae. Albam in Aequos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat; sed possederant Samnites. eo quatuor millia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus Trebulanisque civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollicitatos compertum: capitaque coniurationis eius, quaestione ab consulibus ex senatusconsulto habita, virgis caesi ac securi percussi. Tamen, ne prorsus inbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta est; quod nunciabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis est: et ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu; donec, altero specus eius ore (nam pervius erat) invento, utraeque fauces congestis lignis accensae: ita intus fume ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia novissime in ipsas flammas, dum evadere tendunt, absumta. U. c. 451. a. C. 301. Marcio Livio Dentre et Aemilio consulibus, redintegratum Aequicum bellum. Coloniam, aegre patientes velut arcem suis finibus inpositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Ceterum tantum Romae terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam adfectis rebus solos per se Aequos ad bellum coortos, ut tumultus eius caussa dictator diceretur C. Iunius Bubulcus. is, cum M. Titinio magistro equitum profe-

ctus, primo congressu Aequos subegit, ac, die octavo U. c. 451.
triumphans in urbem quum redisset, aedem Salutis, a. C. 301.
quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.

II. Eodem anno classis Graecorum, Cleonymo duce Lacedaemonio, ad Italiae litora adpulsa, Thurias urbem in Sallentinis cepit. Adversos hunc hostem consul Aemilius missus proelio uno fugatum compulit in naves. Thuriae redditae veteri cultori: Sallentinoque agro pax parta. Iunium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos, in quibusdam annalibus invenio: et Cleonymum prius, quam confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse. circumvectus inde Brundisii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, quum laeva inportuosa Italiae litora, dextra Illyrii Liburnique et Istri, gentes ferae, et magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit: ibi expositis paucis, qui loca explorarent, quum audisset, tenue praetentum litus esse; quod transgressis stagna ab tergo sint, inrigua aestibus maritimis; agros haud procul proximos campestres cerni; ulteriora colles; inde esse ostium fluminis praealti, quo circumagi naves in stationem tutam vidisse: (Meduacus amnis erat) eo invectam classem subire flumine adverso iussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis. in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi praesidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque praedas agunt, et dulcedine praedandi longius usque a navibus procedunt. Haec ubi Patavium sunt nunciata, (semper autem eos in armis adcolae Galli habebant) in duas partes iuventutem dividunt. altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur; altera, ne cui praedonum obvia fieret, altero itinere

U. c. 451. a. C. 501. ad stationem navium (millia autem quatuordecim [a]) ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, custodibus interemtis, inpetus factus; territique nautae coguntur naves in alteram ripam amnis transiicere. et in terra prosperum aeque in palatos praedatores proelium fuerat: refugientibusque ad stationem Graecis Veneti obsistunt. Ita in medio circumventi hostes caesique; pars capti classem indicant regemque Cleonymum tria millia abesse. Inde, captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves, ad superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent. profectique ad classem, inmobiles naves, et loca ignota plus, quam hostem, timentes, circumvadunt: fugientesque in altum acrius, quam repugnantes, usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici prospere adita, discessit. Rostra navium spoliaque Laconum, in aede Iunonis veteri fixa, multi supersunt, qui viderunt. Patavii monumentum navalis pugnae eo die, quo pugnatum est, quotannis sollemni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

III. Eodem anno Romae cum Vestinis, petentibus amicitiam, ictum est foedus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare, ab Arretinorum seditionibus motu orto, nunciabatur: ubi Cilnium genus praepotens, divitiarum invidia pelli armis coeptum: simul Marsos agrum vi tueri, in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Aemilium Paullum. id magis credo, quam Q. Fabium ea aetate atque eis honoribus Valerio subiectum. ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem

a) *quindecim* Gron. Crev.

haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu proelio uno Marsos fundit. compulsis deinde in urbes munitas, Milioniam, Plestinam, Fresiliam, intra dies paucos cepit: et parte agri multatis Marsis foedus restituit. Tum in Etruscos versum bellum. et, quum dictator auspiciorum repetendorum caussa profectus Romam esset, magister equitum, pabulatum egressus, ex insidiis circumvenitur; signisque aliquot amissis, foeda militum caede ac fuga in castra est compulsus. qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum aequavit, tum maxime bellicis laudibus: sed etiam, quod, memor Papirianae saevitiae, numquam, ut dictatoris iniussu dimicaret, adduci potuisset. U. c. 451. a. C. 301.

IV. Nunciata ea clades Romam maiorem, quam res erat, terrorem excivit. nam, ut exercitu deleto, ita iustitium indictum; custodiae in portis, vigiliae vicatim exactae; arma, tela in muros congesta. Omnibus iunioribus sacramento adactis, dictator, ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora et composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quae signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas invenit; exercitum avidum pugnae, quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit. Eo et hostes secuti. et quamquam ex bene gesta re summam et in aperto certamine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta vici, per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. Ibi abditis armatis, pecus in conspectu praesidii Romani, cui praeerat Cn. Fulvius legatus, propulsum. ad quam inlecebram quum moveretur nemo ab Romana statione, pastorum unus, progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios, cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, *quid cessarent, quum per media castra Romana tuto agere pos-*

U. c. 451. a. C. 301. *sent?* Haec quum legato Caerites quidam interpretarentur, et per omnes manipulos militum indignatio ingens esset[b]), nec tamen iniussu movere auderent[c]); iubet peritos linguae adtendere animum, pastorum sermo agresti, an urbano, propior esset. Quum referrent, sonum linguae, et corporum habitum, et nitorem, cultiora, quam pastoralia, esse; *ite igitur, dicite,* inquit, *detegant nequidquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis iam dolo capi, quam armis vinci, posse.* Haec ubi audita sunt, et ad eos, qui consederant in insidiis, perlata, consurrectum repente ex latebris est, et in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato maior acies, quam quae ab suo praesidio sustineri posset. Itaque propere ad dictatorem auxilia adcitum mittit; interea ipse inpetus hostium sustinet.

V. Nuncio adlato, dictator signa ferri, ac sequi armatos iubet. sed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta extemplo signa armaque; et vix ab inpetu et cursu tenebantur. quum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine. Urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ocius eant. quo magis festinantes videt dictator, eo inpensius retentat agmen, ac sensim incedere iubet. Etrusci contra, principio exciti pugnae, omnibus copiis aderant. Et super alios alii nunciant dictatori, omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam: nec iam ab suis resisti posse: et ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine praesidium esset. Ceterum, satis fretus esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. Quamquam lente procedunt, iam tamen ad inpetum capiendum, equiti utique, modicum erat spa-

b) *ingens esset indignatio* Gron. Crev.

c) *se auderent* Gron.

tium. prima incedebant signa legionum, ne quid oc- U. c. 451.
cultum aut repentinum hostis timeret: sed reliquerat a. C. 301.
intervalla inter ordines peditum, qua satis laxo spatio equi permitti possent. Pariter sustulit clamorem acies; et emissus eques libero cursu in hostem invehitur, incompositisque adversus equestrem procellam subitum pavorem obfundit. Itaque, ut prope serum auxilium iam pene circumventis, ita universa requies data est. integri accepere pugnam; nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fusi hostes castra repetunt, inferentibusque iam signa Romanis cedunt, et in ultimam castrorum partem conglobantur. Haerent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua et evadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere superstantium [d]) in fossam procubuit: atque ea quum Deos pandere viam fugae conclamassent, plures inermes, quam armati, evadunt. Hoc proelio fractae iterum Etruscorum vires: et, pacto annuo stipendio, et duum mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata, induciae biennii datae. dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili proelio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis, et Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. non petentem, atque adeo etiam absentem, creatum credidere quidam: et per interregem ea comitia facta. id unum non ambigitur, consulatum cum Appuleio Pansa gessisse.

VI. M. Valerio et Q. Appuleio consulibus, satis U. c. 452.
pacatae foris res fuere. Etruscum adversa [e]) belli res a. C. 300.
et induciae quietum tenebant: Samnitem, multorum annorum cladibus domitum, hauddum foederis novi poenitebat. Romae quoque plebem quietam et ex-

d) *superastantium* Gron. e) *adversae* Gron. Crev.

U. c. 452. a. C. 300. oneratam deducta in colonias multitudo praestabat. tamen, ne undique tranquillae res essent, certamen iniectum inter primores civitatis, patricios plebeiosque, ab tribunis plebis Q. et Cn. Ogulniis. qui, undique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quaesitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios: quorum honoribus nihil, praeter sacerdotia, quae nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes, adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; quum inter augures constet, inparem numerum debere esse, ut tres antiquae tribus, Ramnes, Titienses, Luceres, suum quaeque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adiecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterum, quia de plebe adlegebantur, iuxta eam rem aegre passi Patres, quam quum consulatum vulgari viderent. Simulabant ad Deos id magis, quam ad se, pertinere: ipsos visuros, ne sacra sua polluantur. id se optare tantum, ne qua in rempublicam clades veniat. Minus autem tetendere, adsueti iam tali genere certaminum vinci. et cernebant, adversarios non id, quod olim vix speraverint, adfectantes magnos honores, sed omnia iam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque et triumphos.

VII. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, et inter P. Decium Murem. qui quum eadem ferme de iure Pa-

trum ac plebis, quae pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, quum plebeiis consulatus rogabatur, disseruissent; retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus Romanis[f]) devovisset. *tum P. Decium consulem purum piumque Deis inmortalibus visum, aeque ac si T. Manlius collega eius devoveretur. eumdem P. Decium, qui sacra publiça populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent Dii, quam Ap. Claudii? castius eum sacra privata facere, et religiosius Deos colere, quam se? quem poenitere votorum, quae pro republica nuncupaverint tot consules plebeii, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu et auspicio res geri coeptae sunt: numerarentur triumphi. iam ne nobilitatis quidem suae plebeios poenitere. pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui populoque Romano in patriciis, quam in plebeiis ducibus. Quod quum ita se habeat, cui Deorum hominumve indignum videri potest,* inquit, *eos viros, quos vos sellis curulibus, toga praetexta, tunica palmata, et toga picta, et corona triumphali laureaque honoraritis, quorum domus spoliis hostium adfixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adiicere? qui, Iovis optimi maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium adscenderit, si conspiciatur cum capide ac lituo, capite velato victimam caedat, auguriumve ex arte capiat? Cuius imaginis titulo consulatus, censuraque, et triumphus, aequo animo legetur; si auguratum aut pontificatum adieceritis, non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim Deum) eos nos iam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non*

U. c. 452.
a. C. 300.

f) *Romanis* del. Gron. Crev.

U. c. 452. a. C. 300. *minus reddamus dignatione nostra honoris, quam accepimus; et Deorum magis, quam nostra caussa expetamus, ut, quos privatim colimus, publice colamus.*

VIII. *Quid autem ego sic adhuc egi, tamquam integra sit caussa patriciorum de sacerdotiis, et non iam in possessione unius amplissimi simus sacerdotii? Decemviros sacris faciundis, carminum Sibyllae ac fatorum populi huius interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri ceremoniarumque aliarum, plebeios videmus. Nec tum patriciis ulla iniuria facta est, quum duumviris sacris faciundis adiectus est propter plebeios numerus: et nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adiecit, in quae plebeii nominentur; non ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adiuvent vos homines plebeii divinis quoque rebus procurandis, sicut in ceteris humanis pro parte virili adiuvant. Noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti; cuius tam dictatoris magister equitum, quam magistri equitum dictator esse potes. Sabinum advenam, principem nobilitatis vestrae, seu Attum Clausum, seu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt. Ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. multa nobiscum decora adferimus: immo omnia eadem, quae vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe consul est factus. C. Licinius Stolo primus magister equitum, C. Marcius Rutilus primus et dictator et censor, Q. Publilius Philo primus praetor. Semper ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere, vos solos iustum imperium et auspicium domi militiaeque. Aeque adhuc prosperum plebeium ac patricium fuit, porroque erit. En umquam fando audistis, patricios primo esse factos, non de coelo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est, nihil ultra quam ingenuos? Consulem iam patrem ciere possum; avumque iam poterit filius meus. Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut*

omnia negata adipiscamur. certamen tantum patricii U. c. 452.
petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant. a. C. 300.
Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit vobis ac reipublicae, uti rogas, iubendam censeo.

IX. Vocare tribus extemplo populus iubebat, adparebatque accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus. postero die, deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Aelius Paetus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem tulit, diligentius sanctam. tertio ea tum post reges exactos lata est, semper a familia eadem. Caussam renovandae saepius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur: quod gravi poena, si quis verberasset necassetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum, qui provocasset, virgis caedi, securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam inprobe factum, adiecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis. nunc vix serio ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Aequos, quum praeter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Apuleius in Umbria Nequinum oppidum circumsedit. Locus erat arduus, atque in parte una praeceps, ubi nunc Narnia sita est. nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque eam infectam rem M. Fulvius Paetinus, U. c. 455.
T. Manlius Torquatus, novi consules, acceperunt. In a. C. 299.
eum annum quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriae, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi con-

U. c. 453. a. C. 299. sulatus in bellicosiorem annum: eo anno maiori s
usui reipublicae fore, urbano gesto magistratu. it
nec dissimulantem, quid mallet, nec petentem tamer
aedilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. I
ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Pis
effecit; qui eo anno aediles curules fuisse tradit C
Domitium Cn. F. Calvinum et Sp. Carvilium Q. F. Ma
ximum. Id credo cognomen errorem in aedilibus fe
cisse; secutamque fabulam mixtam ex aediliciis e
consularibus comitiis, convenientem errori. Et lu
strum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho et P
Sulpicio Saverrione censoribus; tribusque additae duae
Aniensis ac Terentina. Haec Romae gesta.

X. Ceterum ad Nequinum oppidum quum segr
obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quo
rum erant aedificia iuncta muro, specu facto ad sta
tiones Romanas itinere occulto, perveniunt: inde a
consulem deducti, praesidium armatum se intra moe
nia et muros accepturos confirmant. Nec adspernand
res visa, neque incaute credenda. cum altero eoru
(nam alter obses retentus) duo exploratores per cu
niculum missi: per quos satis comperta re, trecen
armati, transfuga duce in urbem ingressi, nocte por
tam, quae proxima erat, cepere. qua refracta, consu
exercitusque Romanus sine certamine urbem invasere
Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Co
lonia eo adversus Umbros missa, a flumine Narnia ad
pellata: exercitus cum magna praeda Romam redu
ctus. Eodem anno ab Etruscis adversus inducias pa
ratum bellum. sed eos alia molientes Gallorum ingen
exercitus, fines ingressus, paullisper a proposito aver
tit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, so
cios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adiun
cto exercitu cum Romanis bellarent. De societate hau
abnuunt barbari: de mercede agitur. qua pacta acce
ptaque, quum parata cetera ad bellum essent, sequi
que Etruscus, iuberet, inficias eunt, *mercedem se bel*

Romanis inferendi pactos. quidquid acceperint, acce- U. c. 453.
pisse, ne agrum Etruscum vastarent, armisque lacesse- a. C. 299.
rent cultores. Militaturos tamen se, si utique Etrusci velint; sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua sede certa consistant. Multa de eo concilia populorum Etruriae habita. nec perfici quidquam potuit; non tam quia inminui agrum, quam quia adcolas sibi quisque adiungere tam efferatae gentis homines horrebat. ita dimissi Galli pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romae terrorem praebuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adiecti: eo minus cunctanter foedus ictum cum Picenti populo est.

XI. T. Manlio consuli Etruria provincia sorte evenit; qui, vixdum ingressus hostium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope exspiravit. tertius ab eo casu dies finis vitae consuli fuit. Quo velut omine belli accepto, Deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci sustulere animos. Romae, tum desiderio viri, tum incommoditate temporis, tristis nuncius fuit: ut Patres ab iubendo dictatore consulis subrogandi comitia, ex sententia principum habita, deterruerint. M. Valerium consulem omnes sententiae centuriaeque dixere, quem senatus dictatorem dici iussurus fuerat. tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci iussit. Adventus eius compressit Etruscos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset. neque illos novus consul vastandis agris urendisque tectis, quum passim non villae solum, sed frequentes quoque vici, incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis in vicem cladibus haud inmerito terribile erat, fama Picentium, novorum sociorum, indicio exorta est: *Samnites arma et rebellionem spectare, seque ab iis sollicitatos esse.* Picentibus gratiae actae, et magna pars

U. c. 453. a. C. 299. curae Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonae sollicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiae ultimum foret, ut scripsere, quibus aedilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni eius viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonae dispensatione, praeparando ac convehendo frumento, fuisset. Eo anno (nec traditur caussa) interregnum initum. interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is

U. c. 454. a. C. 298. comitia consularia habuit. creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. Principio huius anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt, questum, *quia conditionibus perlicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superque erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut umquam postea nomen Romanum violent. Orare Patres, ut et Lucanos in fidem accipiant, et vim atque iniuriam ab se Samnitium arceant. Se, quamquam, bello cum Samnitibus suscepto, necessaria iam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.*

XII. Brevis consultatio senatus fuit. ad unum omnes iungendum foedus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent. Benigne responsum Lucanis, ictumque foedus. Feciales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis iuberent. quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denunciarent, *Si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.* Haec postquam audita sunt Romae, bellum Samnitibus et Patres censuerunt, et populus iussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt; diversique, ad suum quisque bellum, proficiscuntur. Scipioni, segne bellum et simile prioris anni militiae exspectanti, hostes ad Volaterras

instructo agmine obcurrerunt. Pugnatum maiore parte diei, magna utrimque caede. nox incertis, qua data victoria esset, intervenit: lux insequens victorem victumque ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus, egressus in aciem, ubi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima praeda (nam et stativa trepide deserta fuerant) potitur. inde in Faliscum agrum copiis reductis, quum inpedimenta Faleriis cum modico praesidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines incedit. Omnia ferro ignique vastantur; praedae undique actae: nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque inlatus ignis: urbibus obpugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguae victoriae fuit. Bovianum inde adgressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit. U. c. 454. a. C. 298.

XIII. Eodem anno Carseolos colonia in agrum Aequicolorum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit. Quum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus; palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacumque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quod exercitum, adversus Lucanum hostem comparatum, obiecerint Romani: itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum, et haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, quum inlustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primo non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem convertit. *Quid se iam senem, ac perfunctum laboribus laborumque praemiis, sollicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eumdem: et fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia iam in se, et constantior, quam velint humanae res, videatur. Et se gloriae se-*

U. c. 454. a. C. 298. *niorum subcrevisse, et ad suam gloriam consurgentes alios laetum adspicere. nec honores magnos fortissimis viris Romae, nec honoribus deesse fortes viros.* Acuebat hac moderatione tam iusta studia; quae verecundia legum restinguenda ratus, legem recitari iussit, qua intra decem annos eumdem consulem refici non liceret. Vix prae strepitu audita lex est: tribunique plebis, *nihil id inpedimenti futurum*, aiebant: *se ad populum laturos, uti legibus solveretur.* Et ille quidem in recusando perstabat, *quid ergo adtineret leges ferri,* rogitans, *quibus per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? Iam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat: et, ut quaeque intro vocata erat centuria, consulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, *Dii adprobent*, inquit, *quod agitis, acturique estis*, *Quirites. Ceterum, quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega sit meae apud vos gratiae locus. P. Decium, expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quaeso, mecum consulem faciatis.* Iusta suffragatio visa. omnes, quae supererant, centuriae Q. Fabium, P. Decium consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab aedilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, agri possiderent. nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens inmodicae cupiditatis iniectum est.

U. c. 455. a. C. 297. XIV. Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum et P. Decius Mus tertium, quum inter se agitarent, uti [g]) alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantaeque in hanc aut in illam provinciam copiae satis, et uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset; ab Sutrio et Nepete et Faleriis legati, auctores, concilia Etruriae populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti consules, quo expeditiores commeatus essent, et incertior hostis, qua venturum bellum foret, Fa-

g) *ut* Gron. Crev.

bius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit. explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, inpedimentis in locum tutum remotis, praesidioque modico imposito, praemonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad praedictas hostium latebras succedit. Samnites, desperato inproviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, et ipsi acie iusta maluerunt concurrere. itaque et in aequum descendunt, ac fortunae se, maiore animo, quam spe, committunt. Ceterum, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcumque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summae rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna praebuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri vidit [h]), M. Fulvium [i]) et M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites iubet, et adhortari, *ut, si quando umquam equestri ope adiutam rempublicam meminerint, illo die adnitantur, ut ordinis eius gloriam invictam praestent. Peditum certamine inmobilem hostem restare; omnem reliquam spem in inpetu esse equitum.* et ipsos nominatim iuvenes, pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum, quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires iuvarent, ratus. Scipionem legatum hastatos primae legionis subtrahere ex acie, et ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere iubet: inde adscensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repente se ostendere. Equites, ducibus tribunis, haud multo

U. c. 455.
a. C. 297.

h) *videt* Gron. Crev. i) *Maximum filium* Crev.

U. c. 455. a. C. 297. plus hostibus, quam suis, ex inproviso ante signa evecti, praebuerunt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit inmota Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit. Et, postquam irritum inceptum erat, recepti post signa proelio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus; nec sustinere frons prima tam longum certamen increscentemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies iussu consulis in primum successisset. Ibi integrae vires sistunt invehentem se iam Samnitem: et tempore inprovisa ex montibus signa clamorque sublatus non vero tantum metu terruere Samnitium animos. nam et Fabius Decium collegam adpropinquare exclamavit, et pro se quisque miles, *adesse alterum consulem, adesse legiones*, gaudio alacres fremunt; errorque utilis Romanis oblatus fugae formidinisque Samnites inplevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi obprimerentur: et, quia passim in fugam dissipati sunt, minor caedes, quam pro tanta victoria, fuit. tria millia et quadringenti caesi: capti octingenti [k]) ferme et triginta: signa militaria capta tria et viginti.

XV. Samnitibus Apuli se ante proelium coniunxissent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum castra obiecisset, extractos deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugae fuit, quam caedis. duo millia Apulorum caesa: spretoque eo hoste, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evastarunt. Quadraginta et quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius consulis sex et octoginta. nec valli tantum ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monumenta vastitatis circa regionumque depopulatarum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo millia quadringenti: caesi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde, comitiorum caussa Romam

k) *ad trecentos* Gron. Crev. *trecenti* Drak.

profectus, maturavit eam rem agere. quum primo U. c. 455.
vocatae Q. Fabium consulem dicerent omnes centu- a. C. 297.
riae, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer et ambitiosus, non sui magis honoris caussa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, quum suis, tum totius nobilitatis viribus, incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo, de se eadem fere, quae priore anno, dicendo, abnuere. circumstare sellam omnis nobilitas; orare, ut ex coeno plebeio consulatum extraheret, maiestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit. *facturum enim se fuisse* dixit, *ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium, quam se, consulem fieri videret; nunc se sui rationem comitiis, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.*
Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio consul U. c. 456.
est factus, priore item consulatu inter se comparati. a. C. 296.
Nobilitas obiectare Fabio, fugisse eum Ap. Claudium collegam, eloquentia civilibusque artibus haud dubie praestantem.

XVI. Comitiis perfectis, veteres consules iussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio consulibus, P. Decius, qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum, nusquam se proelio committentem, postremo expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt: et, quod legationibus nequidquam saepe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mixtis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etruriae concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. *omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem a populo Romano, quum*

U. c. 456. a. C. 296. *bellum tolerare non possent: rebellasse, quod pax servientibus gravior, quam liberis bellum, esset. Unam sibi spem reliquam in Etruscis restare. Scire, gentem Italiae opulentissimam armis, viris, pecunia, esse: habere adcolas Gallos, inter ferrum et arma natos, feroces quum suopte ingenio, tum adversus Romanum populum: quem captum a se auroque redemtum, haud vana iactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenae quondam maioribusque eorum fuerit, quin Romanos, omni agro cis Tiberim pulsos, dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiae regno, cogant. Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio, venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem obpugnandam ducant.*

XVII. Haec eos in Etruria iactantes molientesque bellum domi Romanum urebat. nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato consilio [1]), *Quid per agros*, inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes et moenia adgredimur? nullus iam exercitus Samnio praesidet. cessere finibus, ac sibimet ipsi exilium conscivere.* Adprobantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, obpugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, et caritate ducis, et spe maioris, quam ex agrestibus populationibus, praedae, ut uno die vi atque armis urbem caperent. ibi duo millia Samnitium et centum pugnantes circumventi captique: et alia praeda ingens capta est. quae ne inpedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius iubet. *Haccine*, inquit, *victoria sola, aut hac praeda contenti estis futuri? Vultis vos pro virtute spes gerere? omnes Samnitium urbes, fortunaeque in urbibus relictae, vestrae sunt; quando legiones eorum, tot proeliis fusas, postremo finibus expulistis. Vendite ista, et inlicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen. ego subinde subgeram quae vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi*

1) *concilio* Gron.

vos labor haud maior [m]), *praeda maior manet.* Divendita praeda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti a muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis, in moenia evasere. captum oppidum ac direptum est. ad duo millia et trecenti occisi; et sex millia hominum capta; et miles ingenti praeda potitus: quam vendere, sicut priorem, coactus, Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. Ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit. et defensa summa vi moenia sunt, et locus erat munimento naturaque tutus: sed evicit omnia adsuetus praedae miles. ad tria millia hostium circa muros caesa: praeda militis fuit. Huius obpugnatarum urbium decoris pars maior in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque obpugnatas tradunt: sunt, qui novorum consulum hanc gloriam faciant. Quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

U. c. 456. a. C. 296.

XVIII. Quum [n]) ea in Samnio, cuiuscumque ductu auspicioque, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur; cuius auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes consciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriae populos: et Gallica auxilia mercede sollicitabantur. omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens postquam Romam perlatus est, quum iam L. Volumnius consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duae Romanae legiones secutae, prima et quarta, et sociorum duodecim millia. castra haud procul ab hoste posita. Ceterum magis eo profectum est, quod mature

m) *magnus* Gron. Crev. n) *Dum* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 456. a. C. 296. ventum erat, ut quosdam spectantes iam arma Etruriae populos metus Romani nominis comprimeret, quam quod ductu consulis quidquam ibi satis scite aut fortunate gestum sit. Multa proelia locis et temporibus iniquis commissa: spesque in dies graviorem hostem faciebat. et iam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas ad collegam arcessendum ex Samnio missas, in trinis annalibus invenio. piget tamen incertum ponere, quum ea ipsa inter consules populi Romani, iam iterum eodem honore fungentes, discrepatio fuerit: Appio abnuente missas; Volumnio adfirmante, Appii se literis adcitum. Iam Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria millia hostium caesa erant, dimidium fere eius captum: et Lucanorum seditiones, a plebeiis et egentibus ducibus ortas, summa optimatium voluntate per Q. Fabium proconsulem, missum eo cum veteri exercitu, compresserat. Decio depopulandos hostium agros relinquit. ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem laeti omnes accepere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud inmerito iratum, si nihil scripserat: inliberali et ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. Vix enim salute mutua reddita, quum obviam egressus esset, *Satin' salvae*, inquit, *L. Volumni? ut sese in Samnio res habent? Quae te caussa, ut provincia tua excederes, induxit?* Volumnius *in Samnio res prosperas esse* ait, *literis eius adcitum venisse. quae si falsae fuerint, nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abiturum. Tu vero abeas*, inquit, *neque te quisquam moratur: etenim minime consentaneum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, hic te ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene, Hercules, verteret,* dicere Volumnius: *malle frustra operam insumtam, quam quidquam incidisse, cur non satis esset Etruriae unus consularis exercitus.*

XIX. Digredientes iam consules legati tribunique

ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, *ne collegae auxilium, quod adciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur:* plures abeunti Volumnio obsistere atque obtestari, *ne pravo cum collega certamine rempublicam prodat. Si qua clades incidisset, desertori magis, quam deserto, noxiae fore. Eo rem adductam, ut omne* [o]) *rei bene aut secus gestae in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum. neminem quaesiturum, quae verba Appii, sed quae fortuna exercitus fuerit. Dimitti ab Appio eum, sed a republica et ab exercitu retineri; experiretur modo voluntatem militum.* Haec monendo obtestandoque, prope restitantes consules in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitae in eamdem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius, caussa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegae visus esset; cavillansque Appius, *sui acceptum referre*, diceret, *debere, quod ex muto atque elingui facundum etiam consulem haberent; priore consulatu, primis utique mensibus, hiscere eum nequisse, nunc iam populares orationes serere* [p]): *Quam mallem,* inquit Volumnius, *tu a me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem. Postremo conditionem ferre, quae decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare rempublicam) sed imperator uter sit melior. Etruriam et Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret. suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum.* Tum militum clamor ortus, *ut simul ambo bellum Etruscum susciperent.* quo animadverso consensu, Volumnius, *Quoniam in collegae voluntate interpretanda*, inquit, *erravi; non committam, ut, quid vos velitis, obscurum sit. manere, an abire me velitis, clamore significate.* Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret. armis adreptis in aciem descendunt. U. c. 456. a. C. 296.

o) *omnis* Gron. Crev.

p) In Gron. et Drak. post *haberent* colon atque post *serere* punctum ponitur.

U. c. 456. a. C. 296. et Volumnius signa canere, ac vexilla efferri e casris iussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegae victoriam: deinde veritum, ne suae quoque legiones Volumnium sequerentur, et ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt. nam et Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoque inpetu magis milites, quam cuiusquam ductu aut imperio, pugnam capessebant. et Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret. itaque fronte inaequali concursum est: et, velut forte [q]) quadam mutante adsuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio obcurrere. Dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad coelum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: *Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi voveo.* Haec precatus, velut instigante Dea, et ipse collegae et exercitus virtutem aequavit [r]). Duces imperatoria opera exsequuntur; et milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, adnituntur. Ergo fundunt fugantque hostes, maiorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conserere adsueti fuerant. urgendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. Ibi, interventu Gellii cohortiumque Sabellarum, paullisper recruduit pugna. iis quoque mox fusis, iam a victoribus castra obpugnabantur: et, quum Volumnius ipse portae signa inferret; Appius, Bellonam victricem idemtidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas inruperunt. Castra capta direptaque: praeda ingens parta et militi concessa est. septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia et centum viginti capti.

q) *sorte* Gron.

r) *adaequavit* Gron. Crev.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque praedas faciunt. Volumnium, magnis itineribus in Samnium redeuntem (iam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat), fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tuendos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, et ipse cernit recentia cladis vestigia, et Caleni narrant, tantum iam praedae hostes trahere, ut vix explicare agmen possint[s]): itaque iam propalam duces loqui, extemplo eundum in Samnium esse; ut, relicta ibi praeda, in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea, quamquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos praedatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem; inde tertia vigilia moturum: iter in Samnium esse. His satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nosci posset, et egredientem e castris hostem obprimeret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit; gnarosque Oscae linguae, exploratum quid agatur, mittit. Intermixti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt, infrequentia armatis signa egressa, praedam praedaeque custodes exire, ignobile agmen, et sua quemque molientem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus adgrediendi aptissimum visum est: et iam lux adpetebat. itaque signa canere iussit; agmenque hostium adgreditur. Samnites, praeda inpediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac prae se agere praedam, pars stare, incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem obprimuntur. et Romani iam U. c. 456. a. C. 296.

s) *explicari a. possit* Gron. Crev.

U. c. 456. a. C. 296. transcenderant vallum, caedesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, praeterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti vinctos solvebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque, proelio ipso terribiliorem, intermixti agmini praebebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Staium Minacium ducem, adeuntem ordines hortantemque, invadunt: dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt, insidentemque equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium: proeliumque iam profligatum integratum est, nec diutius sustineri potuit. Caesa ad sex millia hominum: duo millia et quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: signa militaria triginta; et, quod laetissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia et quadringenti; praeda ingens sociorum: adcitique edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque. Praestituta die, quarum rerum non exstitit dominus, militi concessae: coactique vendere praedam, ne alibi, quam in armis, animum haberent.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romae praebuerat: et per eos forte dies ex Etruria adlatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, et Gellium Egnatium, Samnitium ducem, et Umbros ad defectionem vocare [t]), et Gallos pretio ingenti sollicitare [u]). His nunciis senatus conterritus iustitium indici, delectum omnis generis hominum haberi iussit. nec ingenui modo aut iuniores sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factae, libertinique centuriati: et defendendae urbis consilia agitabantur; summaeque rerum praetor P. Sempronius praeerat. Ceterum parte curae exonerarunt senatum L. Volumnii consulis literae, quibus caesos fusosque populatores Campaniae cognitum

t) *vocari* Gron. Crev. c. Drak. u) *sollicitari* Eaed.

est. Itaque et supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt. iustitium remittitur, quod fuerat dies decem et octo, supplicatioque perlaeta fuit. Tum de praesidio regionis depopulatae ab Samnitibus agitari coeptum. Itaque placuit, ut duae coloniae circa Vescinum et Falernum agrum deducerentur, una ad ostium Liris fluvii, quae Minturnae adpellata; altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur Graeca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis adpellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut plebeiscito iuberetur P. Sempronius praetor triumviros in ea loca colonis deducendis creare. nec, qui nomina darent, facile inveniebantur, quia in stationem se prope perpetuam infestae regionis, non in agros, mitti rebantur. Avertit ab eis curis senatum Etruriae ingravescens bellum, et crebrae literae Appii, monentis, ne regionis eius motum neglegerent: *quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos. iam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.* Ob haec, et (iam adpetebat tempus) comitiorum caussa L. Volumnius [x]) consul Romam revocatus: qui prius, quam ad suffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli disseruit. *iam tum, quum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Umbros, et ingentem exercitum Gallorum. Adversus quatuor populos duces* [y]) *consules illo die deligi meminissent. se, nisi confideret, eum consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.*

U. c. 456.
a. C. 296.

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur; eumque et praerogativa [z]),

x) *ob haec (et iam appetebat tempus comitiorum) L. Vol.* Gron. *ob haec, (iam appetebat tempus) comitiorum causa L. Vol.* Crev.
y) *duos* Gron. z) *praerogativae* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 456. et primo vocatae omnes centuriae consulem cum L.
a. C. 296. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium poscendum. *id senectuti suae adminiculum fore: censura duobusque consulatibus simul gestis expertum se, nil concordi collegio firmius ad rempublicam tuendam esse. novo imperii socio vix iam adsuescere senilem animum posse: cum moribus notis facilius se communicaturum consilia.* Subscripsit orationi eius consul, quum meritis P. Decii laudibus, tum, *quae ex concordia consulum bona, quaeque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent*, memorando, *quam prope ultimum discrimen suis et collegae certaminibus nuper ventum foret*: admonendo Decium Fabiumque, *ut uno animo, una mente viverent. esse praeterea viros natos militiae, factis magnos, ad verborum linguaeque certamina rudes: ea ingenia consularia esse. Callidos solertesque, iuris atque eloquentiae consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro praesides habendos, praetoresque ad reddenda iura creandos esse.* His agendis dies est consumtus. postridie ad praescriptum consulis et consularia et praetoria comitia habita. Consules creati Q. Fabius et P. Decius: Ap. Claudius praetor; omnes absentes. et L. Volumnio ex senatusconsulto et scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum caussa supplicationes in biduum senatus decrevit. Publice vinum ac tus [a]) praebitum. supplicatum iere frequentes viri feminaeque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiae patriciae, quae in foro boario est ad aedem rotundam Herculis inter matronas ortum. Virginiam, Auli filiam, patriciam plebeio nuptam L. [b]) Volumnio consuli, matronae, quod e Patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia

a) add. *sacrificiis* Gron. Crev. b) *L.* del. Eacd.

muliebri in contentionem animorum exarsit. quum se U. c. 456.
Virginia et patriciam et pudicam in patriciae Pudici- a. C. 296.
tiae templum ingressam, et uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri honorumve eius ac rerum gestarum poenitere, vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. in vico Longo, ubi habitabat, ex parte aedium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit; aramque ibi posuit. et, convocatis plebeiis matronis, conquesta iniuriam patriciarum, *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiae plebeiae dedico: vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiae inter matronas sit: detisque operam, ut haec ara, quam illa, si quid potest, sanctius et a castioribus coli dicatur.* eodem ferme ritu et haec ara, quo illa antiquior, culta est, ut nulla, nisi spectatae pudicitiae matrona, et quae uni viro nupta fuisset, ius sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. et Q. Ogulnii aediles curules aliquot foeneratoribus diem dixerunt: quorum bonis multatis, ex eo, quod in publicum redactum est, aenea in Capitolio limina, et trium mensarum argentea vasa in cella Iovis, Iovemque in culmine cum quadrigis, et ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum urbis sub uberibus lupae posuerunt; semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt. et ab aedilibus plebeiis L. Aelio Paeto et C. Fulvio Curvo, ex multaticia item pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis, ludi facti: pateraeque aureae ad Cereris positae.

XXIV. Q. inde Fabius quintum et P. Decius quar- U. c. 457.
tum consulatum ineunt, tribus consulatibus censura- a. C. 295.
que collegae; nec gloria magis rerum, quae ingens erat, quam concordia, inter se clari. quae ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum, inter se certamen intervenisse reor: patriciis tendentibus, ut Fabius Etru-

U. c. 457. riam extra ordinem provinciam haberet; plebeiis au-
a. C. 295. ctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certe contentio in senatu; et, postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. in concione, ut inter militares viros, et factis potius, quam dictis, fretos, pauca verba habita: Fabius, *quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse,* dicere; *se aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id aetatis sollicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum adversarium se, non socium imperii, legisse,* sensim exprobrat: *et invidisse Decium concordibus collegiis tribus.* Postremo, *se tendere nihil ultra, quam ut, si se dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in senatus arbitrio se fuisse, et in potestate populi futurum.* P. Decius senatus iniuriam querebatur: *quoad potuerint, Patres adnisos, ne plebeiis aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset, quaeri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunae, et in paucorum potestatem vertantur, Omnes ante se consules sortitos provinciam esse; nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. Si honoris eius caussa: ita eum de se, deque republica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriae, quae modo non sua contumelia splendeat. Cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis. velle et P. Decium gloriari: et forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex inproviso incendium daret, eum se exstincturum. Postremo se collegae honores praemiaque concessurum verecundia aetatis eius maiestatisque; quum periculum, quum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum. et, si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, populus iubeat potius, quam*

patres gratificentur. Iovem optimum maximum Deosque inmortales se precari, ut ita sortem aequam sibi cum collega dent, si eamdem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. certe id et natura aequum, et exemplo utile esse, et ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius, nihil aliud precatus populum, quam ut prius, quam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii praetoris adlatas ex Etruria literas audirent, comitio abit. nec minore populi consensu, quam senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est. U. c. 457. a. C. 295.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme iuniorum: et pro se quisque nomina dabant. tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba, *Quatuor millia*, inquit, *peditum et sexcentos equites dumtaxat scribere in animo est: hodierno et crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam. maiori mihi curae est, ut omnes locupletes reducam, quam multis rem geram militibus.* Profectus apto exercitu, et eo plus fiduciae ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii praetoris pergit. paucis citra millibus lignatores ei cum praesidio obcurrunt; qui, ut lictores praegredi viderunt, Fabiumque esse consulem accepere, laeti atque alacres Diis populoque Romano grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quaerit Fabius, quo pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, *ain' tandem*, inquit, *nam castra vallata non habetis?* Ad hoc quum subclamatum esset; *duplici quidem vallo, et fossa, et tamen in ingenti metu esse*: *habetis igitur*, inquit, *adfatim lignorum. redite et vellite vallum.* Redeunt in castra, terroremque ibi, vellentes vallum, et iis, qui in castris remanserant [c]), militibus, et ipsi Appio fe-

c) *remanserunt* Gron.

U. c. 457. v. C. 295. cerunt. Tum pro se quisque alii aliis dicere, *consulis se Q. Fabii facere iussu.* Postero inde die castra mota, et Appius praetor Romam dimissus. inde nusquam stativa Romanis fuere. negabat utile esse, uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum mobiliorem [d]) ac salubriorem esse. fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems hauddum exacta. Vere inde primo, relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars [e]) olim adpellabant, praepositoque castris L. Scipione propraetore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse sponte sua, quia bellum ei maius in conspectu erat, quam quantum esse famae crediderat; sive senatusconsulto adcitus. nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio praetore retractum quidam videri volunt; quum in senatu et apud populum (id quod per literas adsidue fecerat) terrorem belli Etrusci augeret: *non subfecturum ducem unum, nec exercitum unum, adversus quatuor populos. Periculosum esse, sive iuncti unum premant, sive id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. Duas se ibi legiones Romanas reliquisse: et minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio venisse. sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam dari. Si consul malit in suam provinciam ire, Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu iusto consulari proficisci.* Quum magnam partem moveret oratio praetoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum reipublicae posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset: a quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis, et quot per duces esset.

XXVI. Fabius, ut Romam rediit, et in senatu et productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec augere, nec minuere videretur belli famam;

d) *nobiliorem* Gron. Crev. c. Drak. e) *Camers* Crev.

magisque in altero adsumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut reipublicae periculo consulere. *ceterum, si sibi adiutorem belli sociumpue imperii darent, quonam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? Neminem omnium secum coniungi malle: et copiarum satis sibi cum P. Decio, et numquam nimium hostium fore. Sin collega quid aliud malit, at sibi L. Volumnium darent adiutorem.* Omnium rerum arbitrium et a populo, et a senatu, et ab ipso collega, Fabio permissum est. et quum P. Decius se in Samnium vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset, tanta laetitia ac gratulatio fuit, ut praeciperetur victoria animis, triumphusque, non bellum decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quae exposui. Sunt, quibus ne haec quidem certamina exponere satis fuerit. adiecerunt et Appii criminationes de Fabio absente ad populum, et pertinaciam adversus praesentem consulem praetoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suae quisque provinciae sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterum, antequam consules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraque obpugnaturi. Scipio, qui castris praeerat, loco adiuvandam paucitatem suorum militum ratus, in collem[f]), qui inter urbem et castra erat, aciem erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad iugum perrexit, quod hostes ceperant, parte alia egressi. ita caesa ab tergo legio, atque in medio, quum hostis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuncius non superesset, quidam auctores sunt: nec ante ad

U. c. 457.
a. C. 295.

f) *colle* Gron. c. Drak.

U. c. 457. a. C. 295. consules, qui iam haud procul a Clusio aberant, famam eius cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, et lanceis infixa, ovantesque moris sui carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallos, tradant; nec tantum cladis acceptum: et circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem propraetorem subsidium e castris tulisse, victoresque Umbros, redintegrato proelio, victos esse, captivosque eis ac praedam ademtam. Similius vero est, a Gallo hoste, quam Umbro, eam cladem acceptam; quod, quum saepe alias, tum eo anno, Gallici tumultus praecipuus terror civitatem tenuit. Itaque praeterquam quod ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, et magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis, ad id bellum missis, et sociorum nominisque Latini maiore exercitu, quam Romani: alii duo exercitus haud procul urbe Etruriae obpositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius et L. Postumius Megellus, propraetores ambo, stativa in eis locis habere iussi.

XXVII. Consules ad hostes, transgresso Apennino, in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitae: atque ita convenit, ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adiecti. dies indicta pugnae: Samniti [g]) Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Umbrique iussi castra Romana obpugnare. Haec consilia turbarunt transfugae Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi. qui, editis hostium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde, ut quaeque res nova decreta esset, exploratam perferrent. Consules Fulvio, ut ex Falisco, Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoveant, summaque vi fines ho-

g) *Samnitibus* Gron. Crev.

stium depopulentur, scribunt. Huius populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut absentibus iis pugnaretur. per biduum lacessiere proelio hostem. biduo nihil dignum dictu actum. Pauci utrimque cecidere: magisque irritati sunt ad iustum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta. tertio die descensum in campum omnibus copiis est. Quum instructae acies starent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diversae ferae, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via: cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles, *Illac fuga*, inquit, *et caedes vertit: ubi sacram Dianae feram iacentem videtis. Hinc victor Martius lupus, integer et intactus, gentis nos Martiae et conditoris nostri admonuit.* Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. adversus Samnites Q. [b]) Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu; adversus Gallos pro sinistro Decius quintam et sextam instruxit. secunda et quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeo aequis viribus gesta res est, ut, si adfuissent Etrusci et Umbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent, accipienda clades fuerit.

U. c. 457. a. C. 295.

XXVIII. Ceterum, quamquam communis adhuc Mars belli erat, necdum discrimen fortuna fecerat, qua datura vires esset, haudquaquam similis pugna in dextro laevoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant, pugnam; extrahebaturque in quam maxime serum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, et Samnites et Gallos primo inpetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque aestus fluere; primaque eorum proelia plus quam

b) *Q.* del. Gron. Crev.

U. c. 457. a. C. 295. virorum, postrema minus quam feminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius et aetate et vigore animi, quantumcumque virium habuit, certamine primo effudit. et, quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat: et ipse, fortissimae iuvenum turmae inmixtus, orat proceres iuventutis, in hostem ut secum inpetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab laevo cornu et ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. iterum longius evectos, et iam inter media equitum agmina proelium cientes, novum pugnae conterruit genus: essedis carrisque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, et insolitos eius tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque inprovida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum: multique inpetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani: et insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *quo fugerent? quamve in fuga spem haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare fusos. deinde, ut nulla vi perculsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultra moror*, inquit, *familiare fatum? datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis piacula simus. Iam ego mecum hostium legiones*[1]) *mactandas Telluri ac Diis Manibus dabo.* Haec locutus M. Livium pontificem, quem, descendens in aciem, digredi vetuerat ab se, praeire iussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. Devotus inde eadem precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se iusserat devoveri. Quum secundum sollemnes precationes adiecisset, *prae se agere sese formidinem ac fugam, caedem-*

1) *legiones hostium* Gron. Crev.

que ac cruorem, coelestium, inferorum iras: contactu-rum funebribus diris signa, tela, arma hostium; locumque eumdem suae pestis et Gallorum ac Samnitium fore. Haec exsecratus in se hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: infestis telis est interfectus. U. c. 457. a. C. 295.

XXIX. Vix humanae inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amisso, quae res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli, et maxime globus circumstans consulis corpus, velut alienata mente, vana incassum iactare tela. torpere quidam, et nec pugnae meminisse, nec fugae. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, iusseratque pro praetore [k]) esse, vociferari, *Vicisse Romanos, defunctos consulis fato. Gallos Samnitesque Telluris matris ac Deorum Manium esse. Rapere ad se ac vocare Decium devotam secum aciem; furiarumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse.* Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio et C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie iussu Q. Fabii consulis ad praesidium collegae missi. ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede conlato videretur pugna; iussu legatorum conlecta humi pila, quae strata inter duas acies iacebant, atque in testudinem hostium coniecta. quibus plerisque in scuta, verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus; ita ut magna pars integris corporibus adtoniti conciderent. haec in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro [l]) primo (ut ante dictum est) cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor hostium, nec inpetus, nec tela missa, eamdem vim habere visa; praefectis equitum iussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos, quanto ma-

k) *propraetorem* Gron. Crev. c. Drak. l) add. *cornu* Gron.

U. c. 457. a. C. 295. ximo possent inpetu, incurrerent; sensim suos signa inferre iussit, et commovere hostem. Postquam non resisti vidit, et haud dubiam lassitudinem esse: tum, conlectis omnibus subsidiis, quae ad id tempus reservaverat, et legiones concitavit, et signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites inpetum, praeterque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli, testudine facta, conferti stabant. Tum Fabius, audita morte collegae, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie iubet, et circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem: tertiae deinde legionis subsequi principes, et, qua turbatum agmen hostium viderent inpetu equitum, instare ac territos caedere. Ipse aedem Iovi Victori spoliaque hostium quum vovisset, ad castra Samnitium perrexit; quo multitudo omnis consternata agebatur. Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portae non recepere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi deinde intra vallum Samnites, parvoque certamine capta castra, et Galli ab tergo circumventi. Caesa eo die hostium viginti quinque millia, octo capta. nec incruenta victoria fuit. Nam ex P. Decii exercitu caesa septem millia; ex Fabii mille septingenti [m]). Fabius, dimissis ad quaerendum collegae corpus, spolia hostium coniecta in acervum Iovi Victori cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. postero die inventum relatumque est cum multis militum lacrimis. Intermissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegae funus omni honore laudibusque meritis celebrat.

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio propraetore res ex sententia gesta; et, praeter ingentem inlatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est: Perusinorumque et Clu-

m) *mille ac ducenti* Gron. Crev. c. Drak.

sinorum caesa amplius millia tria[n]), et signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen, quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum a Pelignis est. ex millibus quinque ad mille caesi. Magna eius diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, etiam vero stanti. sed superiecere quidam augendo fidem; qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse: scilicet cum Umbris Tuscisque, quos et ipsos pugnae adfuisse. et, ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro consule ducem consulibus, exercitumque eius legionibus consulum adiiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum, in Tifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit. milites triumphantem secuti sunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quam mors praeclara P. Decii est: excitataque memoria parentis, aequata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex praeda militibus aeris octogeni bini, sagaque et tunicae; praemia illa tempestate militiae haudquaquam spernenda.

U. c. 457.
a. C. 295.

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat. nam et, Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat: et Samnites praedatum in agrum Vescinum Formianumque, et parte alia in Aeserninum, quaeque[o]) Vulturno adiacent flumini, descendere. Adversus eos Ap. Claudius praetor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo quatuor millia et quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta; qui redemti singuli aeris

n) *tria millia* Gron. Crev. o) *quae* Gron. c. Drak.

U. c. 457. a. C. 295. trecentis decem. praeda alia omnis militibus concessa, Samnitium legiones, quum partim Ap. Claudius praetor, partim L. Volumnius pro consule sequeretur, in agrum Stellatem convenerunt. ibi et Samnitium p) omnes considunt, et Appius Volumniusque castra coniungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima iam dimicantibus spe. Caesa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti. ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque sollicitus. nam, et terram multifariam pluisse, et in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nunciatum est: librique ob haec aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit. ex quo multaticio aere Veneris aedem, quae prope circum est, faciendam curavit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quae continua per quartum iam volumen annumque sextum et quadragesimum, a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: et ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa q) pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Romanis caesi fuerant; imperatorem clarissimum gentis suae amiserant; socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis viribus iam stare poterant; tamen bello non abstinebant. adeo ne infeliciter quidem defensae libertatis taedebat: et vinci, quam non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille, quem r) pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quae gerentes non fatigaverunt?

p) add. *legiones* Gron. Crev. c. Drak.
q) *duriora* Gron. Crev.
r) add. *non* Eaed. c. Drak.

XXXII. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus et M. Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est; quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniae repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romae tenuit: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos obprimeret. Velut ex composito ibi obvium habuere hostem; ubi et intrare, nedum vastare, ipsi Samnitium agrum prohiberentur: et egredi inde in pacata sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Quum castra castris conlata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana obpugnare. et quamquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adea, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra vallum ademto, sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu. Hac velut latebra insidiarum freti Samnites, vixdum satis certa luce, et eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias perveniunt. Inproviso obpressis nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. Ab tergo castrorum decumana porta inpetus factus. itaque captum quaestorium: quaestorque ibi L. Opimius Pansa occisus. conclamatum inde ad arma. U. c. 458. a. C. 494.

XXXIII. Consul, tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam Suessanamque, quae proximae forte erant, tueri praetorium iubet: manipulos legionum principali via inducit. Vixdum satis aptatis armis, in ordines eunt: et clamore magis, quam oculis, hostem noscunt: nec, quantus numerus sit, aestimari potest. Cedunt primo incerti fortunae suae, et hostem introrsum in media castra accipiunt. inde quum consul vociferaretur, *expulsine extra vallum, castra deinde sua obpugnaturi essent*, rogitans; clamore sub-

U. c. 458. a. C. 294. lato connisi primo resistunt: deinde inferunt pedem urgentque, et inpulsos semel terrore eodem agunt, quo coeperunt. Expellunt extra portam vallumque. inde pergere ac persequi (quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat) non ausi, liberatis castris contenti, receperunt se intra vallum trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primae vigilumque et eorum, qui circa quaestorium obpressi, periere ad septingentos s) triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit; et non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos, patiebantur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Romam, coegit L. Postumium consulem, vixdum validum, proficisci ex urbe. Prius tamen, quam exiret, militibus edicto Soram iussis convenire, ipse aedem Victoriae, quam aedilis curulis ex multaticia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad castra collegae perrexit. inde postquam Samnites, diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt; diversi consules ad vastandos agros urbesque obpugnandas discedunt.

XXXIV. Postumius Milioniam obpugnare adortus, vi primo atque inpetu, dein t), postquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum iniunctis muro cepit. Ibi, capta iam urbe, ab hora quarta usque ad octavam fere horam omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. postremo potitur oppido Romanus. Samnitium caesi tria millia ducenti: capti quatuor millia septingenti u), praeter praedam aliam. Inte Ferentinum ductae legiones; unde oppidani cum omnibus rebus suis, quae ferri agique potuerunt, nocte per aversam portam silentio excesserunt. Igitur, simul advenit consul, primo ita compositus instructus-

s) *ducentos* Gron. Crev. c. Drak.
t) *deinde* Gron. Crev.
u) *ducenti* Eaed. c. Drak.

que moenibus successit, tamquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde, ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta moenia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret. Duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare moenia, atque explorare omnia iubet. equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnae hostium fugae. Adequitant deinde sensim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: ad consulem referunt, excessum urbe; solitudine haud dubia id [x]) perspicuum esse, et recentibus vestigiis fugae, ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis, consul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinque equites iubet intrare urbem, et, modicum spatium progressos, tres manere eodem loco, si tuta videantur: duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt retuleruntque, eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem vidisse; extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit; ceteros interim castra communire iussit. ingressi milites, refractis foribus, paucos graves aetate aut invalidos inveniunt, relictaque, quae migratu difficilia essent. Ea direpta; et cognitum ex captivis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam; suos prima vigilia profectos. credere, eamdem in aliis urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides exstitit: desertis oppidis consul potitur.

U. c. 458.
a. C. 294.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam obpugnari ab Samnitibus audierat, ad finem

x) *id*, sublata distinctione post *urbe*, del. Gron. Crev.
y) *quam* Crev.

U. c. 458. a. C. 294. Lucerinum ei hostis obvius fuit. ibi ira vires aequavit. Proelium varium et anceps fuit: tristius tamen eventu Romanis; et quia insueti erant vinci, et quia digredientes magis, quam in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac caedis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. Tum quoque sollicita nox fuit iam invasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conserendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum, ad hostes erat. ubi primum inluxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, et ea ipsa praeter hostes, erat: qua [y]) ingressi, praebuere speciem recta tendentium ad castra obpugnanda. Consul arma capere milites iubet, et sequi se extra vallum; legatis, tribunis, praefectis sociorum imperat, quod apud quemque facto opus est. Omnes adfirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum iacere animos. tota nocte inter vulnera et gemitus morientium vigilatum esse. Si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore a fuga contineri, alioquin pro victis esse.* Quae ubi consul accepit, sibimet ipsi circumeundos adloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat; *Quid cessarent, tergiversarenturque? Hostem in castra venturum, nisi illi extra castra exissent: et pro tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent. armatis ac dimicantibus dubiam victoriam esse. Qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam.* Haec iurganti increpantique respondebant: *Confectos se pugna hesterna esse: nec virium quidquam, nec sanguinis superesse. maiorem multitudinem hostium adparere, quam pridie fuerit.* Inter haec adpropinquabat agmen; et, iam breviore intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitem adfirmant, nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tunc, *enimvero*, consul, *indignum facinus esse,* vociferari, *tantam contu-*

y) *quam* Crev.

meliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. U. c. 458.
Etiamne circumsedebimur, inquit, *in castris, ut fame* a. C. 294.
potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutem, moriamur? Dii bene verterent, facerentque, quod se dignum quisque ducerent. Consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes: casurumque inter signa Samnitium potius, quam circumvallari castra Romana videat. Dicta consulis legati, tribunique, et omnes turmae equitum, et centuriones primorum ordinum, adprobavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur: longo agmine, nec continenti, moesti ac prope victi procedunt adversus[z]) hostem, nec spe, nec animo certiorem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur, *Exire, id quod timuerint, ad inpediendum iter Romanos. Nullam inde ne fugae quidem patere viam. illo loco aut cadendum esse, aut, stratis hostibus, per corpora eorum evadendum.*

XXXVI. In medium[a]) sarcinas coniiciunt; armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Iam exiguum inter duas acies erat spatium, et stabant exspectantes, dum ab hostibus prius inpetus, prius clamor inciperet. neutris animus est ad pugnandum. Diversique integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque inpari, coepit: nec vestigio quisquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem inmisit: quorum quum plerique delapsi ex equis essent, et alii turbati; et ab Samnitium acie ad obprimendos eos, qui ceciderant, et ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paullulum irritata pugna est, sed aliquanto et inpigre magis, et plures procurrerant Samnites: et turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. hinc fuga

z) *versus* Gron. a) *medio* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 458. a. C. 294. coepta totam avertit aciem Romanam. Iamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum consul, equo praevectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi obposita, edictoque, *ut*, *quicumque ad vallum tenderet* b), *sive ille Romanus, sive Samnis esset*, *pro hoste haberent;* haec ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in castra. *Quo pergis*, inquit, *miles? et hic arma et viros invenies. nec, vivo consule tuo, nisi victor castra intrabis. Proinde elige, cum cive, an hoste, pugnare malis.* Haec dicente consule, equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire iubent. Non virtus solum consulem, sed fors etiam adiuvit; quod non institerunt Samnites, spatiumque circumagendi signa, vertendique aciem a castris in hostem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre: et ostendere suis, paucos et ordinibus incompositis effuse venire hostes. Inter haec consul, manus ad coelum adtollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Iovi Statori vovet, si constitisset a fuga Romana acies, redintegratoque proelio cecidisset vicissetque legiones Samnitium. Omnes undique adnisi ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis: numen etiam Deorum respexisse nomen Romanum visum. adeo facile inclinara res, repulsique a castris hostes; mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi, obiacente sarcinarum cumulo, quas coniecerant in medium, haesere inpediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant. Tum vero eos a fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites. ita in medio caesi captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac ducentorum c), qui omnes nudi sub iugum missi. caesos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem laeta victoria fuit. recensente consule biduo acceptam cladem, amissorum mi-

c) *pergeret* Gron. Crev. c) *trecentorum* Eaed.

litum numerus relatus septem millium ac ducento- U. c. 458.
rum [d]). Dum haec in Apulia gerebantur, altero exer- a. C. 294.
citu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quae via Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati quum praedam aliam inde mixtam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem, ab Luceria redeuntem: nec praedam solum amittunt, sed ipsi longo atque [e]) inpedito agmine incompositi caeduntur. Consul, Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, et exercitu ibi relicto, comitiorum caussa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, et ob amissa tot millia militum, et quod captivos sine pactione sub iugum misisset.

XXXVII. Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat Volsiniensem agrum: dein [f]) cum egressis ad tuendos fines haud procul moenibus ipsorum depugnat. duo millia octingenti [g]) Etruscorum caesi: ceteros propinquitas urbis tutata est. In Rusellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros caesa. Pax tamen clarior maiorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. Tres validissimae urbes, Etruriae capita, Volsinii, Perusia, Arretium, pacem petiere; et, vestimentis militum frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos inpetraverunt. multa praesens quingentum millium aeris in singulas civitates inposita. Ob hasce res gestas, consul quum triumphum ab senatu, moris magis caussa, quam spe inpetrandi, petisset, videretque alios, quod tardius ab urbe exisset: alios, quod iniussu senatus ex Samnio in Etruriam transisset: partim suos inimicos,

d) *septem millia trecenti* Gron. Crev.
e) *ac* Eaed.
f) *deinde* Eaed.
g) *CC.* Gron. *ducenti* Crev.

U. c. 458. a. C. 294. partim collegae amicos, ad solatium aequatae repulsae sibi quoque negare triumphum: *Non ita*, inquit, *Patres conscripti*, *vestrae maiestatis meminero*, *ut me consulem esse obliviscar. eodem iure imperii*, *quo bella gessi*, *bellis feliciter gestis*, *Samnio atque Etruria subactis*, *victoria et pace parta*, *triumphabo.* Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta: pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet, aiebant; pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Iactata res ad populum est: vocatusque eo consul, quum M. Horatium, L. Valerium consules, C. Marcium Rutilum nuper, patrem eius, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed iussu populi, triumphasse diceret; adiiciebat, *se quoque laturum fuisse ad populum*, *ni sciret*, *mancipia nobilium tribunos plebis legem inpedituros*: *voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus iussis esse*, *ac futura*[h]). Posteroque die auxilio tribunorum plebis trium, adversus intercessionem septem tribunorum et consensum senatus, celebrante populo diem, triumphavit. Et huius anni parum constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum: ab Atilio in Etruria res gestas, eumque triumphasse. Fabius, ambo [i]) consules in Samnio et ad Luceriam res gessisse, scribit, traductumque in Etruriam exercitum (sed ab utro consule non adiecit) et ad Luceriam utrimque multos occisos. inque ea pugna Iovis Statoris aedem votam, ut Romulus ante voverat: sed fanum tantum, id est locus, templo effatus, sacratus [k]) fuerat. Ceterum, hoc demum anno ut aedem etiam fieri senatus iuberet, bis eiusdem voti damnata republica [l]), in religionem venit.

XXXVIII. Sequitur hunc annum et consul insignis L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua,

h) *futuram* Gron. Crev. k) *iam sacratus* Eaed.
i) *ambos* Eaed. l) *respublica* omisso comunate Eaed. c. Drak.

et bellum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, praeter L. Papirium patrem consulis, pepererat: et forte eodem conatu adparatuque omni opulentia insignium armorum bellum adornaverant: et Deorum etiam adhibuerant opes, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege: ut, qui iuniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique iniussu abisset, caput Iovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus. ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere castris locus est conseptus cratibus pluteisque, et linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sacerdote Ovio Pactio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere adfirmabat ex vetusta Samnitium religione; qua quondam usi maiores eorum fuissent, quum adimendae Etruscis Capuae clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator adciri iubebat nobilissimum quemque genere factisque. singuli introducebantur. Erat quum alius adparatus sacri, qui perfundere religione animum posset; tum in loco circa omni contecto arae in medio, victimaeque circa caesae, et circumstantes centuriones strictis gladiis. Admovebatur altaribus miles, magis ut victima, quam ut sacri particeps: adigebaturque iureiurando, quae visa auditaque in eo loco essent, non enunciaturum. Dein iurare cogebatur diro quodam carmine, in exsecrationem capitis familiaeque et stirpis composito, nisi isset in proelium, quo imperatores duxissent: et si aut ipse ex acie fugisset, aut, si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo quidam abnuentes iuraturos se, obtruncati circa altaria sunt: iacentes deinde inter stragem victimarum documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab impera-

U. c. 459.
a. C. 293.

U. c. 459. a. C. 293. tore, eis dictum, ut vir virum legerent, donec sexdecim millium numerum confecissent. ea legio linteata ab integumento consepti, quo sacrata nobilitas erat, adpellata est. His arma insignia data, et cristatae galeae, ut inter ceteros eminerent. Paullo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli', nec adparatu linteatae legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit.

XXXIX. Consules profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius, superioris anni consul, in agro Interamnati reliquerat, decretae erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes, operati superstitionibus, concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Caesa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti; capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius, novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit. minus, quam collega, cepit hominum, plus aliquanto occidit. praeda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium consules, maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi summa rei Samnitium erat) pervenit. ibi aliquamdiu nec cessatum ab armis est, neque naviter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies absumebatur. quod quum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant: et absentis collegae consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo maiore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, iam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuncium ad collegam mittit; *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste. Opus esse, et illum, quanta maxima vi posset, Comi-*

nium obpugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda. Diem ad proficiscendum nuncius habuit: nocte rediit, adprobare collegam consulta referens. Papirius, nuncio misso, extemplo concionem habuit; multa de universo genere belli, multa de praesenti hostium adparatu, vana magis specie, quam efficaci ad eventum, disseruit. *Non enim cristas vulnera facere; et per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: et candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occidione occisam: spoliaque ea honestiora victori hosti, quam ipsis arma, fuisse. Datum hoc forsan nomini familiaeque suae, ut adversus maximos conatus Samnitium obponerentur duces; spoliaque ea referrent, quae insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos inmortales adesse propter toties petita foedera, toties rupta: tum, si qua coniectura mentis divinae sit, nulli umquam exercitui fuisse infestiores, quam qui, nefando sacro mixta hominum pecudumque caede respersus, ancipiti Deum irae devotus, hinc foederum cum Romanis ictorum testes Deos, hinc iurisiurandi adversus foedera suscepti exsecrationes horrens, invitus iuraverit, oderit sacramentum, uno tempore Deos, cives, hostes metuat.*

U. c. 459.
a. C. 293.

XL. Haec, comperta perfugarum indiciis, quum apud infensos iam sua sponte milites disseruisset, simul divinae humanaeque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt; poenitet in posterum diem dilatum certamen: moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, iam relatis literis a collega, Papirius silentio surgit, et pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnae: summi infimique aeque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit. nam, quum pulli non pascerentur, pullarius, auspicium mentiri ausus, tripudium solistimum con-

U. c. 459. a. C. 295. suli nunciavit. Consul laetus auspicium egregium esse, et Deis auctoribus rem gesturos, pronunciat; signumque pugnae proponit. Exeunti iam forte in aciem nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariae ferme erant) Cominium profectas. quod ne ignoraret collega, extemplo nnncium mittit: ipse signa ocius proferri iubet, subsidiaque suis quaeque locis, et praefectos subsidiis adtribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus legatos alios, Caios Caedicium et Trebonium, praefecit. Sp. Nautium mulos, detractis clitellis, cum cohortibus alariis[m]) in tumulum conspectum propere circumducere iubet, atque inde inter ipsam dimicationem, quanto maxime posset, moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio eius diei, exauditaque ab equitibus Romanis: qui, rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis, ambigi de auspicio, renunciaverunt. Iuvenis, ante doctrinam Deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret ad consulem, detulit. Cui ille, *Tu quidem macte virtute diligentiaque esto: ceterum qui auspicio adest, si quid falsi nunciat, in semet ipsum religionem recipit. Mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituique egregium auspicium est.* Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent et Samnites signa; insequitur acies ornata armataque, ut hostium quoque magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurrereturque, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. quod ubi consuli nunciatum est, *Dii in proelio sunt*, inquit; *habet poenam noxium caput.* Ante consulem haec dicentem corvus voce clara obcinuit: quo laetus augurio consul, adfirmans numquam humanis rebus magis praesentes interfuisse Deos, signa canere, et clamorem tolli iussit.

m) *alaribus* Gron. Crev.

XLI. Proelium commissum atrox, ceterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in proelium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quam inferre pugnam, cogit. nec sustinuissent primum clamorem atque inpetum Romanorum, per aliquot iam annos vinci adsueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus a fuga retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, et armati sacerdotes, et promiscua hominum pecudumque strages, et respersae fando nefandoque sanguine arae, et dira exsecratio, ac furiale carmen, detestandae familiae stirpique compositum. his vinculis fugae obstricti stabant, civem magis, quam hostem, timentes. Instare Romanus a cornu utroque, a media acie, et caedere Deorum hominumque adtonitos metu. repugnatur segniter, ut ab iis, quos timor moraretur a fuga. Iam prope ad signa caedes pervenerat, quum ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus, adparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat. pulverem maiorem, quam pro numero, excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant: arma signaque per turbidam lucem in primo adparebant: post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modo, sed etiam Romanos: et consul adfirmavit errorem; clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret, *captum Cominium, victorem collegam adesse; adniterentur vincere prius, quam gloria alterius exercitus fieret.* Haec insidens equo. inde tribunis centurionibusque imperat, ut viam [n]) equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Caedicioque praedixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex ante praeparato, fiunt.

U. c. 459.
a. C. 293.

n) *vias* Gron. Crev.

U. c. 459. a. C. 293. panduntur inter ordines viae: provolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit: perrumpitque ordines, quacumque inpetum dedit. instant Volumnius et Scipio, et perculsos sternunt. Tum, iam Deorum hominumque victa vi, funduntur linteatae cohortes: pariter iurati iniuratique fugiunt, nec quemquam, praeter hostes, metuunt. Peditum agmen, quod superfuit pugnae, in castra ad Aquiloniam compulsum est. nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt: equites eques sequitur, peditem pedes: ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, laevum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit: ad urbem Scipioni maiore resistitur vi; non quia plus animi victis est [o]), sed melius muri, quam vallum, armatos arcent. inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam conlegerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore munitae urbis obpugnationem ratus, interrogat milites, *Satin' aequo animo paterentur, ab altero cornu castra capta esse; se victores pelli a portis urbis?* Reclamantibus universis, primus ipse, scuto super caput elato, pergit ad portam: secuti alii, testudine facta, in urbem perrumpunt: detubatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere. penetrare in [p]) interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

XLII. Haec primo ignorare consul, et intentus recipiendo exercitui esse: iam enim praeceps in occasum sol erat, et adpetens nox periculosa et suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longius ab dextra castra capta videt: ab laeva clamorem in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu esse. et tum forte certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt, nec iam integri quidquam esse, quoniam temeritate paucorum magnae rei parta occasio esset, adciri, quas receperat, copias, signaque in urbem inferri iussit. Ingressi proxima ex

o) *esset* Gron. Crev. p) *in* del. Eaed.

parte, quia nox adpropinquabat, quievere. nocte op- U. c. 459.
pidum ab hostibus desertum est. Caesa illo die ad a. C. 293.
Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti et septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriae traditur, non ferme alium ducem laetiorem in acie visum, seu suopte ingenio, seu fiducia bene gerundae rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari a proelio potuit; et in ipso discrimine, quo templa Diis inmortalibus voveri mos erat, voverat Iovi Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum mulsi prius, quam temetum biberet, sese facturum. id votum Diis cordi fuit: et auspicia in bonum verterunt.

XLIII. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce, ad moenia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem; subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis obposuit. Iam signum dantem eum nuncius a collega trepidus de viginti cohortium adventu et ab inpetu moratus est, et partem copiarum revocare instructam intentamque ad obpugnandum coegit. D. Brutum Scaevam legatum cum legione prima et decem q) cohortibus alariis r) equitatuque ire adversus subsidium hostium iussit: quocumque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur; manumque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad Cominium eae copiae admoveri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis iussit, ac testudine ad portas successit. simul et refringebantur portae, et vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes; ita, postquam iam non ex intervallo nec missilibus, sed cominus gerebatur res; et, qui aegre successerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hostem inparem ex aequo pugnabant; relictis tur-

q) *viginti* Gron. Crev. r) *alaribus* Eaed.

U. c. 459. a. C. 293. ribus murisque, in forum omnes compulsi, paullisper inde tentaverunt extremam pugnae fortunam. Deinde, abiectis armis, ad undecim s) millia hominum et quadringenti in fidem consulis venerunt. caesa ad quatuor millia octingenti t) octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna, hostes non inventi. septem millia passuum quum abessent a Cominio, revocati ab suis neutri proelio obcurrerunt. Primis ferme tenebris, quum in conspectu iam castra, iam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrimque par accidens sustinuit: deinde e regione castrorum, quae incensa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipso loco prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis, exspectando timendoque lucem, egere. prima luce, incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur, conspecti ab equitibus: qui, egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem, non vallo, non stationibus firmatam. Conspecta et ex muris Aquiloniae ea multitudo erat. iamque etiam legionariae cohortes sequebantur. Ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: et ab equite novissimi agminis ducenti ferme et octoginta interfecti. Arma multa pavidi ac signa militaria duodeviginti reliquere. alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum est.

XLIV. Laetitiam utriusque exercitus Romani auxit et ab altera parte feliciter gesta res. uterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit; exhaustis deinde tectis ignem iniecit: eodemque die Aquilonia et Cominium deflagravere. et consules, cum gratulatione mutua legionum suaque, castra coniunxere. In conspectu duorum exercituum et Carvilius suos pro cuiusque merito laudavit donavitque; et Papirius, apud quem multiplex in acie, circa

s) *quindecim* Gron. Crev. s) *trecenti* Eaed. c. Drak.

castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, et quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: iuvenem Papirium propter navatam cum equitatu et in proelio operam, et nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniae ceperant. equites omnes, ob insignem multis locis operam, corniculis armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, quum iam tempus esset deducundi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. Optimum visum, quo magis fractae res Samnitium essent, eo pertinacius et infestius agere cetera et persequi: ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. Quando iam nullus esset hostium exercitus, qui signis conlatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium obpugnationes; quarum per excidia militem locupletare praeda, et hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent. Itaque literis missis ad senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Saepinum, Carvilius ad Volanam obpugnandam ducunt.

U. c. 459.
a. C. 293.

XLV. Literae consulum ingenti laetitia et in curia et in concione auditae; et quatridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. nec populo Romano magna solum, sed peropportuna etiam, ea victoria fuit; quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos adlatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio adversi venisset; quae, coniuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum, a M. Atilio praetore in senatum introductae, querebantur, uri et vastari agros a finiti-

U. c. 459. mis Etruscis, quod desciscere a populo Romano nollent: obtestabanturque Patres conscriptos, ut se a vi atque iniuria communium hostium tutarentur. Responsum legatis, *curae senatui futurum, ne socios fidei suae poeniteret: Etruscorum prope diem eamdem fortunam, quam Samnitium, fore.* Segnius tamen, quod ad Etruriam adtinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, adlatum foret, arma Etruscis iunxisse. Huius propinquitas populi acuit curam Patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas censerent. quibus non redditis, ex auctoritate Patrum iussu populi bellum Faliscis indictum est: iussique consules sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Iam Carvilius Volanam, et Palumbinum, et Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem, quo ad muros accessit. Ad Herculaneum bis etiam signis conlatis ancipiti proelio, et cum maiore sua, quam hostium, iactura dimicavit. Castris deinde positis, moenibus hostem inclusit. obpugnatum oppidum captumque. In his tribus urbibus capta aut caesa ad decem millia hominum: ita ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit secundum vota militum, qui vim frigoris iam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Saepinum maior vis hostium restitit[u]). saepe in acie, saepe in agmine, saepe circa ipsam urbem adversus eruptiones hostium pugnatum: neque obsidio, neque bellum ex aequo erat: non enim muris magis se Samnites, quam armis ac viris moenia, tutabantur. Tandem pugnando in obsidionem iustam coegit hostes: obsidendoque vi atque operibus urbem expugnavit. itaque ab ira plus caedis editum, capta urbe: septem millia quadringenti caesi: capta minus tria millia hominum: praeda, quae plurima fuit, congestis Samnitium rebus urbes in paucas, militi concessa est.

a. C. 293.

u) *resistit* Gron. Crev.

XLVI. Nives iam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat; itaque consul exercitum de Samnio deduxit. Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. Pedites equitesque insignes donis transiere, ac transvecti sunt: multae civicae coronae, vallaresque, ac murales conspectae. Inspectata spolia Samnitium: et decore ac pulchritudine paternis spoliis, quae nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti. Aeris gravis transvecta vicies centena et ad triginta tria millia [x]). id aes redactum ex captivis dicebatur. argenti, quod captum ex urbibus erat, pondo mille trecenta triginta. omne aes argentumque in aerarium conditum. Militibus nihil datum ex praeda est. auctaque ea invidia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum conlatum est: quum, si spreta gloria fuisset captivae pecuniae in aerarium inlatae, et militi tum dari ex praeda, et stipendium militare praestari potuisset. Aedem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, (neque, hercule, tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam, filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis. quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur; sed sociis etiam colonisque finitimis, ad templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter haec Carvilius consul, in Etruria Troilium primum obpugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. inde quinque castella, locis sita munitis, expugnavit. Caesa

U. c. 459.
a. C. 293.

x) *vicies centies millies et quingenta triginta tria millia* Gron. Crev.

U. c. 459. a. C. 293. ibi hostium duo millia quadringenti; minus duo millia capti. Et Faliscis pacem petentibus annuas inducias dedit, pactus centum millia gravis aeris, et stipendium eius anni militibus. His rebus actis ad triumphum decessit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegae triumphus fuerat, ita cumulo Etrusci belli aequatum. Aeris gravis tulit in aerarium trecenta octoginta [y]) millia: de reliquo aere aedem Fortis Fortunae de manubiis faciendam locavit, prope aedem eius [z]) Deae ab rege Ser. Tullio dedicatam. et militibus ex praeda centenos binos asses, et alterum tantum centurionibus atque equitibus (malignitate collegae gratius accipientibus munus) divisit. Favor consulis tutatus ad populum est L. Postumium legatum eius: qui dicta die a M. Cantio [a]) tribuno plebis, fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi iudicium: iactarique magis, quam peragi, accusatio eius poterat.

XLVII. Exacto iam anno, novi tribuni plebis magistratum inierant: iisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post dies alii subfecti. Lustrum conditum eo anno est a P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo censoribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo. Censores vicesimi sexti a primis censoribus; lustrum undevicesimum fuit. Eodem anno coronati primum, ob res bello bene gestas, ludos Romanos spectaverunt; palmaeque tum primum, translato e Graecia more, victoribus datae. Eodem anno ab aedilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via a Martis silice ad Bovillas perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creavit consules Q. Fabium Maximi filium Gurgitem et D. Iunium Brutum Scaevam. ipse Papirius praetor factus. Multis rebus laetus annus vix ad solatium unius mali, pestilentiae urentis simul urbem atque agros subfecit; portentoque iam similis clades

y) *nonaginta* Gron. Crev.
z) *eidem* Eaed.
a) *Scantio* Eaed.

erat. et libri aditi, quinam finis, aut quod remedium eius mali ab Diis daretur. Inventum in libris, Aesculapium ab Epidauro Romam arcessendum. neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quidquam de ea re actum: praeterquam quod unum diem Aesculapio supplicatio habita est.

EPITOME LIBRI XI.

Quum Fabius Gurges consul male adversus 1) Samnites pugnasset, et senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater, deprecatus hanc filii 2) ignominiam, eo maxime senatum movit, quod iturum se filio legatum pollicitus est, idque praestitit. eius 3) consiliis et opera filius consul adiutus, caesis Samnitibus, triumphavit. C. Pontium, imperatorem Samnitium, ductum in triumpho securi percussit. Quum civitas pestilentia laboraret, missi legati 4), ut Aesculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco aedes 5) Aesculapio consecrata est 6). L. Postumius consularis, quoniam, quum exercitui praeesset, opera militum in agro suo usus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus foedus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul, Samnitibus caesis, et Sabinis, qui rebellaverant, victis, et in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniae deductae sunt, Castrum, Sena, Hadria. Triumviri capitales tunc primum creati sunt. Censu acto, lustrum conditum est 7). censa sunt civium capita ducenta septuaginta duo 8) millia. Plebs propter aes alienum, post graves et longas seditiones, ad ultimum secessit in Ianiculum: unde a Q. Hortensio dictatore deducta est; isque in ipso magistratu decessit. Res praeterea contra Volsinienses gestas continet: item adversus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

1) *adversum* Gron. Crev.
2) *sibi* Eaed.
3) *atque eius* Crev.
4) *missis legatis* Gron. Crev.
5) *sedes* Eaed.
6) *constituta est* Crev.
7) *Census actus est: lustrum conditum* Ead.
8) *tria* Gron. Crev.

EPITOME LIBRI XII.

Quum legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Caecilius praetor cum legionibus ab iis caesus est. Quum a Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro, qui praeerat classi, occiso, legati, ad eos a senatu, ut de iis iniuriis quererentur, missi, pulsati sunt. ob id bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Adversus eos, et Lucanos, et Bruttios, et Etruscos aliquot proeliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Quum in praesidium Rheginorum legio Campana cum praefecto Decio Iubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.

EPITOME LIBRI XIII.

Valerius Laevinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post id 1) proelium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius, missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est. captivi sine pretio remissi sunt. Cineas, legatus a Pyrrho ad senatum missus, petiit, ut componendae pacis caussa rex in urbem reciperetur. de qua re quum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter valetudinem 2) oculorum iamdiu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, et sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. censa sunt civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Karthaginiensibus quartum 3) foedus renovatum est. Quum C. Fabricio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur, se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res praeterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, et Samnites prospere gestas continet.

1) *id* del. Gron.
2) *invaletudinem* Crev.
3) *quarto* Gron. Crev.

EPITOME LIBRI XIV.

Pyrrhus in Siciliam traiecit. Quum inter alia prodigia fulmine deiectum esset in Capitolio Iovis signum, caput eius per aruspices inventum est. Curius Dentatus, quum delectum haberet, eius, qui citatus non responderat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, et Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod is decem pondo argenti 1) facti haberet. Lustro a censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor. Cum Ptolemaeo Aegypti rege societas iuncta est. Sextilia virgo Vestalis, damnata incesti, viva defossa est. Coloniae deductae sunt Posidonia et Cosa 2). Karthaginiensium classis auxilio Tarentinis venit. quo facto ab iis foedus violatum est. Res praeterea contra Lucanos, Samnites, et Bruttios feliciter gestas, et Pyrrhi regis mortem continet.

1) *argenti pondo* Gron. Crev. 2) *Cossa* Eaed.

EPITOME LIBRI XV.

Victis Tarentinis pax et libertas data est. Legio Campana, quae Rhegium occupaverat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam iuvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data est 1). coloniae deductae, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti coepit. Umbri et Sallentini victi in deditionem accepti sunt. Quaestorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

1) *est* del. Gron. Crev.

EPITOME LIBRI XVI.

Origo Karthaginiensium et primordia urbis eorum 1) referuntur; contra quos et Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus, quum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset. Transgressis 2) tum primum mare equitibus Romanis, adversus Hieronem saepius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum a censoribus conditum est 3). censa sunt civium capita ducenta octoginta 4) duo millia, ducenta triginta 5) quatuor. D. Iunius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Aesernia deducta est. Res praeterea contra Poenos et Vulsinios prospere gestas continet.

1) *eorum* del. Gron Crev.
2) *transgressisque* Eaed.
3) *est* del. Eaed.
4) *nonaginta* Eaed.
5) *viginti* Eaed.

EPITOME LIBRI XVII.

Cn. Cornelius consul, a classe Punica circumventus, et per fraudem velut in conloquium evocatus, captus est. C. Duilius consul adversus classem Poenorum prospere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriae duxit triumphum. ob quam caussam ei perpetuus honos habitus est, ut revertenti à coena, tibicine cánente, funale praeferretur. L. Cornelius consul in Sardinia et Corsica contra Sardos, et Corsos, et Hannonem Poenorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul, quum in locum iniquum, a Poenis circumsessum, temere duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute et opera evasit: qui, cum trecentis militibus eruptione facta, hostes in se converterat. Hannibal dux Poenorum victa classe, cui praefuerat, a militibus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul, victis navali proelio Poenis, in Africam traiecit 1).

1) Verba: *Atilius Regulus* etc. Gron. et Crev. ad Epit. XVIII. referunt.

EPITOME LIBRI XVIII.

Atilius Regulus in Africa 1) serpentem 2) portentosae magnitudinis cum magna 3) militum clade occidit, et, quum aliquot proeliis bene adversus 4) Karthaginienses pugnasset, successorque ei a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per literas ad senatum missas questus est 5). in quibus inter caussas petendi successoris erat 6), quod agellus eius a mercenariis desertus esset 7). Quaerente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, arcessito a Karthaginiensibus Xanthippo Lacedaemoniorum duce, victus proelio et captus est. Res deinde a ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformaverunt 8) naufragia classium. Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est 9). P. Sempronius Sophus, M'. Valerius Maximus censores, quum senatum legerent, tredecim senatu moverunt. lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem millia, septingenta nonaginta septem. Regulus missus a Karthaginiensibus ad senatum, ut de pace, et, si eam non posset inpetrare, de captivis commutandis ageret, et 10) iureiurando adstrictus 11), rediturum se Karthaginem, si commutari captivos non placuisset; utrumque negandi auctor senatui fuit: et, quum fide custodita reversus esset, supplicio a Karthaginiensibus de eo sumto, periit.

1) *Atilius Regulus in Africa* del. Gron. Crev. Vid. supra ad Epit. XVII.
2) *et ibi serpentem* Eaed.
3) *maxima* Crev.
4) *adversum* Gron. Crev.
5) *conquestus est* Crev.
6) *erat* del. Gron.
7) *esset desertus* Crev.
8) *deformavere* Eaed.
9) *est* del. Gron.
10) *et* del. Gron.
11) add. *est* Gron.

EPITOME LIBRI XIX.

Caecilius Metellus, rebus adversus Poenos prospere gestis, speciosum 1) egit triumphum, tredecim ducibus hostium et centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul, contra auspicia profectus, iussis mergi 2) pullis, qui cibari nolebant, infeliciter adversus Karthaginienses classe pugnavit; et, revocatus a senatu, iussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sortis ultimae hominem: qui, coactus abdicare se magistratu, postea ludos praetextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Poenis captivorum commutatio facta est. Coloniae deductae sunt Fregenae 3), in agro Sallentino Brundusium. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo. Claudia, soror P. Claudii, qui, contemtis auspiciis, male pugnaverat, a ludis revertens, quum turba premeretur, dixit: Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret! ob eam caussam multa ei dicta est. Duo praetores tum primum creati sunt. Caecilius Metellus pontifex maximus A. Postumium consulem, quoniam idem et flamen Martialis erat, quum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit, nec passus est a sacris recedere. Rebus adversus Poenos a pluribus ducibus prospere gestis, summam victoriae C. Lutatius consul, victa ad Aegates insulas classe Poenorum, inposuit. Petentibus Karthaginiensibus pax data est. Quum templum Vestae arderet, Caecilius Metellus pontifex maximus ex incendio sacra rapuit. Duae tribus adiectae sunt, Velina et Quirina. Falisci quum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.

1) *Speciosissimum* Gron. Crev.
2) *immergi* Eaed.
3) *Fregena* Gron.

EPITOME LIBRI XX.

Spoletium 1) colonia deducta est 2). Adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi et Corsi, quum rebellassent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis, propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Praetorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli Transalpini, qui in Italiam inruperant, caesi sunt. Eo bello populus Romanus sui Latinique nominis trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres, aliquot proeliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Virdomaro 3), opima spolia retulit. Istri subacti sunt. Item Illyrii, quum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum a censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita ducenta septuaginta millia, ducenta tredecim. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, quum antea dispersi per omnes fuissent; Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam munivit, et circum Flaminium exstruxit. Coloniae deductae in agro de Gallis capto, Placentia et Cremona.

1) *Spoletum* Gron. Crev.
2) *est* del. Gron.
3) *Viridomaro* Gron. Crev.

LIPSIAE,

IMPRESSIT BENED. GOTTHILF TEUBNER.